

Doktori (PhD) értekezés

Szabó Mátyás

Budapest

2015.

Szabó Mátyás:

Az abszorbens országos vidékfejlesztési tervezés megalapozása
forgatókönyvekkel

ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola
Interdiszciplináris társadalomkutatások doktori program

Témavezető:

Nováky Erzsébet, DSc, egyetemi tanár
BCE

Budapest

2015.

Tartalom

Ábrajegyzék.....	4
Használt rövidítések jegyzéke	6
1. A céloktól a kutatási folyamatig	7
1.1. Szakmai célkitűzések és a kutatói értékválasztások	7
1.2. Az értekezés problémafelvetése: a hazai területi tervezés gyakorlata	10
1.3. Az értekezés hipotézisei	21
1.4. A kutatás lépései	23
2. Amit a tervezésről és a jövőkutatásról tudni kell.....	28
2.1. A problémafelvetés tervezéselméleti megalapozása.....	28
2.2. A problémafelvetés jövőkutatás-elméleti megalapozása.....	33
2.2.1. A jövőkutatás céljai	33
2.2.2. A jövőkép és a jövő megismerhetősége.....	34
2.2.3. A jövőkutatás és a tervezés szubjektivitása	37
2.2.4. A tervezés és a kutatás időtávja	39
2.2.5. A forgatókönyvképzés	40
2.2.6. Participativitás a tervezésben és a jövőkutatásban	46
2.3. Az összekapcsolás elmélete, formája és példái	48
3. A hazai vidék és hajtóerői.....	55
3.1. Vidékdefiníciók	55
3.2. Vidékhatárolások különböző fajtái	58
3.2.1. OECD lehatárolás	58
3.2.2. Unió lehatárolás	60
3.2.3. Hazai lehatárolás.....	62
3.3. A jövő kiinduló állapota a magyar vidék jelene	64
3.3.1. STEEP és SWOT elemzés	64
3.3.2. A helyzetelemzés összefoglalása, a jelen hajtóerői	87
4. Úton a forgatókönyvek felé	89
4.1. A hajtóerők feltárása és tipizálása	89
4.1.1. 2050 hajtóerőinek kiválasztása	89
4.1.2. A hajtóerők hatás és bizonytalanság becslése	92
4.1.3. A kulcstényezők tipizálása	95
4.1.4. A scenárió tengelyek meghatározása és bemutatásuk	96
4.2. A kulcstényezők forgatókönyvi értékeinek meghatározása	104
5. A forgatókönyvek	108
5.1. A vizsgálat alapja: az első forgatókönyv építési kör	109
5.2. A kutatási mozzanat során módosított forgatókönyvek és jellemzőik	111

5.2.1.	Első kutatási kör: a kérdőívek.....	111
5.2.2.	Második kutatási kör: a mélyinterjúk	122
5.3.	Külső forгатókönyvek	126
5.4.	A forгатókönyvek: ahogyan a többféle megközelítés mutatja	130
5.4.1.	Technológiavezérelt.....	131
5.4.2.	Elavult jóllét.....	135
5.4.3.	Technológia sújtotta.....	136
5.4.4.	Földönfutók földje	138
5.4.5.	A forгатókönyvek elemzése és összevetése az értekezés hipotéziseivel.....	140
6.	A koncepcióvezérelttől az abszorbens makroszintű vidékfejlesztési tervezésig	146
	Összegzés és hogyan tovább?.....	152
	Köszönetnyilvánítás	156
	Felhasznált irodalom	157
	Irodalomjegyzék „A legfontosabb globális és regionális világmodellek” c. 12. táblázathoz	161
	Mellékletek	164
	Összefoglaló	223
	Summary	224

Ábrajegyzék

1. ÁBRA. TERVEK ÉS INTÉZMÉNYEK (ÉS TERÜLETI SZINTJEIK) EGYSZERŰSÍTETT HIERARCHIÁJA A TERVEZÉSI LOGIKA ALAPJÁN (FORRÁS: SZABÓ 2013 83 ALAPJÁN SAJÁT SZERKESZTÉS)	10
2. ÁBRA. AZ ÉRTEKEZÉS LOGIKAI MENETE (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	18
3. ÁBRA. A SZŰRŐK SZEREPE A MEGISMERÉSBEN (FORRÁS: KOROMPAI 2014).....	29
4. ÁBRA. A „LEHETŐSÉGTERVEZÉS” (CONTINGENCY PLANNING) MODELL ÉS A KOMPLEX STRATÉGIA-KIALAKÍTÁSI MODELL (FORRÁS: ASHER - OVERHOLT 1983. IDÉZI KOROMPAI 1994, 32).	42
5. ÁBRA. OECD LEHATÁROLÁS SZINTJEI (FORRÁS: OECD 1994, 21 ALAPJÁN SAJÁT SZERKESZTÉS)	59
6. ÁBRA. A VIDÉKI TÉRSÉGEK (ALAPVETŐEN VIDÉKI ÉS ÁTMENETI TERÜLETEK, NUTS3-SZINTEN) RÉSZESÉDESE A TERÜLETBŐL, A LAKÓNÉPESSÉGBŐL, A BRUTTÓ HOZZÁADOTT ÉRTÉKBŐL ÉS A FOGLALKOZTATÁSBÓL. FORRÁS: 2011. ÉVI AGRÁRGAZDASÁGI JELENTÉS.....	66
7. ÁBRA. MEZŐGAZDASÁGI FÖLDTERÜLET HASZNÁLATA GAZDÁLKODÁSI FORMÁK SZERINT (FORRÁS: KSH 2011)	74
8. ÁBRA. BRUTTÓ TERMELÉSI ÉRTÉK 2008. (FORRÁS: GYÖRFFY 2011) * NÉMETORSZÁG NÉLKÜL.....	75
9. ÁBRA. NETTÓ HOZZÁADOTT ÉRTÉK 2008. (FORRÁS: GYÖRFFY 2011) * NÉMETORSZÁG NÉLKÜL.....	76
10. ÁBRA. AZ ÉLELMISZERÁGAZAT IMPORTÁRÁNYA A BELFÖLDI ÉRTÉKESÍTÉSBŐL (KÖZELÍTŐ BECSLÉS, FORRÁS: GYÖRFFY 2011)	77

11. ÁBRA. 2050 SZEMPONTJÁBÓL RELEVÁNS HAJTÓERŐK HATÁS ÉS BIZONYTALANSÁGBECSLÉSE (FORRÁS: MATS L., HANS B. 2009, 62 ALAPJÁN SAJÁT SZERKESZTÉS). AZ X TENGELY A BIZONYTALANSÁG MÉRTÉKÉT, AZ Y TENGELY AZ ELEM ÁLTAL KIFEJTETT HATÁS NAGYSÁGÁT JELÖLI.....	94
12. ÁBRA. A HAJTÓERŐK ÁBRÁZOLÁSI TENGELYEI, A FORGATÓKÖNYVEK ELHELYEZÉSI KERETE (LÁSD 2.2. FEJEZET) (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS).....	98
13. ÁBRA. A FORGATÓKÖNYVEK ÉRTÉKEINEK VIZUALIZÁCIÓJÁT SEGÍTŐ PÉLDA VONALGRAFIKON (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	106
14. ÁBRA. A FORGATÓKÖNYVEK ÉRTÉKEINEK VIZUALIZÁCIÓJÁT SEGÍTŐ TERVEZETT HÁROMDIMENZIÓS GRAFIKON (FORRÁS: SAJÁT KÉZI SZERKESZTÉS).....	107
15. ÁBRA. A NÉGY FORGATÓKÖNYV EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	108
16. ÁBRA. AZ ÉRTEKEZÉS LOGIKAI MENETE, 0. KÖR (FORRÁS SAJÁT SZERKESZTÉS).....	109
17. ÁBRA. A NÉGY SZCENÁRIÓ ÉRTÉKEINEK ALAKULÁSA AZ ELSŐ VÁLTOZATBAN, SAJÁT SZAKÉRTŐI BECSLÉS ALAPJÁN (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	109
18. ÁBRA. AZ ÉRTEKEZÉS LOGIKAI MENETE, 1. KÖR (FORRÁS SAJÁT SZERKESZTÉS).....	111
19. ÁBRA. A NÉGY SZCENÁRIÓ ÉRTÉKEINEK ALAKULÁSA A KÉRDŐÍVEK EREDMÉNYEI ALAPJÁN (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	121
20. ÁBRA. AZ ÉRTEKEZÉS LOGIKAI MENETE, 2. KÖR (FORRÁS SAJÁT SZERKESZTÉS).....	118
21. ÁBRA. AZ ABSZORBENS VIDÉKFEJLESZTÉS RÉTEGEI (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)....	143
22. ÁBRA. AZ ABSZORBENS VIDÉKFEJLESZTÉS ÖRVÉNYLÉSI ÁBRÁJA (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	146

Táblázatok jegyzéke

1. TÁBLÁZAT. A15 TAGÚ UNIÓ DELORS-FÉLE KATEGORIZÁLÁSA (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	60
2. TÁBLÁZAT. AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK STATISZTIKAI HIVATALA ÁLTAL KIDOLGOZOTT VIDÉKKATEGÓRIÁK (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	61
3. TÁBLÁZAT. A VILÁG ÉS MAGYARORSZÁG AGRÁRTERMELÉSÉNEK ALAKULÁSA, 1989-1991=100%. (FORRÁS: KAPRONCZAI 2011)	75
4. TÁBLÁZAT. MEZŐGAZDASÁGI MUNKAERŐ-FELHASZNÁLÁS (1000 ÉVES MUNKAERŐ EGYSÉGBEN) (FORRÁS: KSH 2010).....	76
5. TÁBLÁZAT. MUNKAERŐ KORCSOPORTOK SZERINTI ÖSSZETÉTELE (1990-2001). (FORRÁS: KAPRONCZAI 2003).....	78
6. TÁBLÁZAT. A TERMELŐI SZERVEZETTSÉG ARÁNYA A FŐBB TERMÉKCSOPORTOKBAN (TÉSZ ÉS TERMELŐI CSOPORT ÉRTÉKESÍTÉS ARÁNYA A TERMELÉSBŐL). (FORRÁS: DORGAI 2010).....	78
7. TÁBLÁZAT. A HAJTÓERŐK ÉRTÉKELÉSÉNEK MINTÁJA, A 10. MELLÉKLET EGY KIEMELT RÉSE (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS).....	93
8. TÁBLÁZAT. ÖSSZEFOGLALÓ ADATOK A TÉNYEZŐK SZÁMÁNAK ALAKULÁSÁRÓL (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS).....	95
9. TÁBLÁZAT. A KULCS TÉNYEZŐK CSOPORTJAI (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS).....	96
10. TÁBLÁZAT. A KULCS TÉNYEZŐK HATÁSÁT ÉS BEKÖVETKEZÉSI VALÓSZÍNŰSÉGÉT MEGADÓ SÚLYOK (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	105
11. TÁBLÁZAT. A KULCS TÉNYEZŐK ÉRTÉKEI, A SÚLYAIT ÉS A SÚLYOZOTT ÁTLAGAIT TARTALMAZÓ MINTA TÁBLÁZAT (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	105
12. TÁBLÁZAT. A KULCS TÉNYEZŐK FORGATÓKÖNYVI ÉRTÉKEINEK TÁBLÁZATA. (SAJÁT SZERKESZTÉS, SAJÁT SZAKÉRTŐI BECSLÉS; *OSZLOPOK: A KÉRDŐÍVES	

MEGKÉRDEZÉSEN KAPOTT ÉRTÉKEK ÁTLAGA, ÉS AZ ABBÓL KAPOTT CSOPORT ÉRTÉKEK ÁTLAGA).....	119
13. TÁBLÁZAT. GLOBÁLIS ÉS REGIONÁLIS FORGATÓKÖNYVEK (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS, A TÁBLÁZAT ELEMEINEK PONTOS HIVATKOZÁSA MEGTALÁLHATÓ AZ IRODALOMJEGYZÉK VÉGÉN, KÜLÖN PONTBAN FELSOROLVA).....	127
14. TÁBLÁZAT. A TARTALMI HIPOTÉZISEK ÉRTÉKELÉSE (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS) 14439	
15. TÁBLÁZAT. A MÓDSZERTANI HIPOTÉZISEK ÉRTÉKELÉSE (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)	151

Használt rövidítések jegyzéke

AT	Akcióterv
CLLD	Közösség vezérelt helyi fejlesztés
EMVA	Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap
HACS	Helyi Akciócsoport
ITI	Integrált területi beruházás
IUS	Innovation Union Scoreboard
KA	Kohéziós Alap
KKV	Kis- és középvállalat
MJV	Megyei Jogú Város
MNVH	Magyar Nemzeti Vidék Hálózat
NF	Nemzeti Fejlesztés 2030
NKFIS	Befektetés a jövőbe – Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégia 2020
NVS	Nemzeti Vidékstratégia
PM	Partnerségi Megállapodás
ROP	Regionális Operatív Program
ÚMFT	Új Magyarország Fejlesztési Terv
ÚMVP	Új Magyarország Vidékfejlesztési Program
ÚSZT	Új Széchenyi Terv
TOP	Terület- és településfejlesztési Operatív Program
TSZ	Termelő Szövetkezetek
VM	Vidékfejlesztési Minisztérium

Művem nagyapámnak, Kucsera György D.Sc. emlékének és fiaim figyelmébe ajánlom.

*„Sem témád fontossága,
sem műszereid teljesítménye,
sem tudásod nagysága,
sem terveid pontossága nem pótolhatják
gondolataid eredetiségét és megfigyelésed élességét”*
Selye János¹

1. A céloktól a kutatási folyamatig

1.1. Szakmai célkitűzések és a kutatói értékválasztások

A terület- és vidékfejlesztési szakmában eltöltött rövid pár év alatt mindig azt kerestem, hogy mi hangolja össze a nagy struktúrákat, a nagy célrendszereket, hol van az a stratégiai irányítás, ami meghatározza különböző szakterületek fejlesztési tevékenységét az ország érdekében?! Úgy gondoltam és gondolom ma is, hogy átfogó „ernyő” terv, országos, minden ágazatot lefedő tervezési koordináció nélkül nem lehet hatékony a fejlesztés. Emellett úgy véltem, hogy egy közös hosszú távú jövőkép/vízió nélkül szintén nem lehet országot irányítani (ma már – amellett, hogy a tanulmányok során tisztában lettem a fogalmak pontos tartalmával – a nehézségeit is látom egy ilyen konszenzusos kép kialakításának és látom, milyen messzire is vezetnek az ilyen kérdések a történelmi, szociológiai stb. felületek miatt). Ebben a kezdeti „ifjonti hévvel” átítatott időszakban azt kellett tapasztalnom, hogy nincs ilyen hely, intézmény, dokumentum. Az elképedésből fakadó tespedtséget, az elkeseredést tenni akarás váltotta fel, elkezdtem elmélyülten keresni, kutatni, hogy tisztán lássak: valóban van-e ilyenre szükség, létezik-e valahol ilyen típusú irányítás? Milyen tudományágak mit „mondanak” erről?! Jelen értekezésben ennek a munkának az eddigi eredményeit olvashatja az érdeklődő.

A disszertáció szakmai célja, hogy alátámasszam a – számomra fájóan hiányzó – hosszú távú, azaz jövőorientált tervezést a vidékfejlesztésben, és kialakítsak egy olyan tervezési szemléletet, amely a stratégiai kitekintés mellett megfelel a komplexitás és a participativitás elvárásának és a tervezés mint tanulási folyamatként való értelmezésének. Az értekezés fókuszába állított probléma tehát az, hogy nem létezik hosszútávra kitekintő hazai

¹ Lázár 2007.

makrotervezés. Ráadásul az előbbi három jellemző – azt lehet mondani, hogy a mainstream szakma által elfogadott optimális tervezés ismertetőjelei – sem kellő mértékben jelenik meg a hazai tervezési gyakorlatban. Megjelenésük szükségességének megalapozottságát az elméleti részben be is mutatom, és értelmezésemben ezeket mind magába foglalja a kutatás eredményeképpen született abszorbens tervezési modell.

Jelen felvezető fejezetben a céljaim és értékeim deklarálását követően feltárom és azonosítom a kutatási téma szempontjából releváns problémákat, majd ezek alapján lefektetem a kutatás hipotéziseit és a kutatás módszertanát. A 2. fejezetben a tervezés (2.1.) és a jövőkutatás (2.2.) összekapcsolása szempontjából releváns elméleti szakirodalmi eredményeket foglalom össze, kiemelve az összekapcsolás lehetőségeit (2.3.) A 3. fejezetben a hazai vidék helyzetét és kulcstényezőit azonosítom vidékdefiníciókkal, lehatárolásokkal, valamint STEEP és SWOT-elemzéssel. A 4. fejezetben az elmélet alapján végrehajtott empirikus kutatást írom le, majd annak eredményeit és a forgatókönyveket az 5. fejezetben foglalom össze. A 6. fejezet tartalmazza az értekezés eredményét, a tervezés számára tett javaslatokat. Az összegző fejezet zárja az értekezést.

A State of the World (Worldwatch Institute 2012) dokumentumban az alkotók megállapítják, hogy az emberiség történelmének egyik legfontosabb változásának korát éljük. Az itt leírt forgatókönyvek között találunk olyat, amely szerint az időszakban a kulturális elmozdulás lesz a leginkább jellemző, értékváltás történhet minden téren, és olyan scenáriókat is, amelyeket a globális hajtóerők, a klímaváltozás, az energiaprobléma és az ökológiai degradáció fognak leginkább befolyásolni. A (köz)ismert fenntarthatósági veszélyek miatt a változásnak – véleményem szerint – két módja lehetséges. Az egyik szerint az emberiség nem vagy nem elégséges módon változtatja meg „életvitelét” és „elmegy a falig”, ebben az esetben gyors és sokszerű változások történhetnek. A másik változatban az emberiség radikálisan „megváltozik”, és a határ előtt megújítja „életvitelét”. Az utóbbi esetben az átmenet fájdalom mentesebb. A történelmet kismértékben, de mégis ismerő emberként, kevés reménnyel, de az utóbbit választom. Értékrendem – így jelen értekezés is – az idejében végrehajtott, radikális változásokat támogatja, ezért olyan módszereket és eljárásokat vizsgállok, amelyek ezt szolgálják.² Az emberiség változásának tehát jelentősnek kell lennie, de ez szükségszerűen gyors is lesz (vagy még időben, vagy már „határidőn túl”), mert globális világunk összetett folyamatai egyre gyorsabban

² „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték, de a feladat az, hogy megváltoztassuk” (Marx in: Steiger, 1997)

változnak. Akár a világ összetettségének és gyors változásának jelképe is lehetne a *ceteris paribus* (egyébként változatlan körülmények között) *alkalmazhatóságának visszaszorulása*. A korábban is csak elméleti keretek között használható szűkítés ma – a tudományok egyre erősödő összefüggéseinek szorosabbá válásával együtt – elveszíti jelentőségét. Ma már kevés olyan modell van, amelynek kialakítása, egyszerűsítése során ne fedoznánk fel számos olyan kihagyott tényezőt, amelynek létjogosultságát, fontosságát más modellekben vagy más tudományágakban már bizonyították. Az összes tényező felmérése, vizsgálata egy modellnél természetesen szintén nem lehetséges. Gondolhatunk itt például az egyéni döntésekre, amelyek – „megfelelő” egyén esetén – teljes társadalmak sorsát befolyásolhatják, vagy az összetett rendszerek összefüggéseire, amelyek hatása nehezen kimutatható vagy magyarázható. A tervezésre is jellemző ez. Hatékonyságát növeli ugyan a lehető legtöbb tényező beemelése a vizsgálatba, azonban ez veszélyezteti a tervezési folyamat végrehajthatóságát. Nem lehet minden kulcstényezőt szerepeltetni egy tervben, de törekedni kell a legfontosabb és legnagyobb formáló erővel bíró elemekkel való tervezésre. Az interdiszciplinaritás térnyerése is ezzel összefüggésben érthető meg igazán, és ez a megállapítás igaz a területi tervezésre is, vonatkozzon az egy városra vagy egy térségre. *Értekezésemben is ezt az állítást és ennek egy lehetséges megoldását fogom megvizsgálni új jövőkutatási szemléletű megközelítésben a vidékfejlesztés területén.*

Lényegesnek tartom két szempont hangsúlyozását. Az első, hogy a fejlesztés-tervezés alkalmazott tudomány, akár úgy is mondható, hogy erősebb a gyakorlati oldala, mint az elméleti. Ezt az adottságot elfogadom és a kutatás folyamán végig szem előtt fogom tartani, de egyben megkísérlem gyengíteni a praxis dominanciáját, amikor erős elméleti területeket, háttérrel dolgozok fel, alakítok ki. A másik lényeges elvi kérdés, hogy íróasztal mellett, egyedül nem lettem volna képes e munkát jól elvégezni. A jövőforgatókönyvek készítése nem „egyéni sportág”. A szakértők ismeretei, a szereplők várakozásai és ezáltal cselekedetei alapjaiban befolyásolják a jövőt, ezért bevonásuk a scénáriókészítésbe elengedhetetlen. Ez a kapcsolat kétirányú is, hiszen az ily módon készített anyagokkal motiválhatók és proaktív cselekvésre ösztönözhetők is a megvalósításban résztvevő emberek, az általuk képviselt szervezetek. Ez az igazi participativitás.

1.2. Az értekezés problémafelvetése: a hazai területi tervezés gyakorlata

A gyakorlat kritikája „a különös valóságot az eszméhez méri” (Marx in Turay et al. 1992, 40). Jelen fejezetben az egyik eddig leírt szempont (hosszú távú szemlélet) hiányára fókuszálva fogom bírálni napjaink hazai tervezési, vidékfejlesztési tervezési praxisát. Bár a szakajtó és a szakmai közösség tagjai számtalan helyen, módon és formában kifejezik bírálatukat, azok leginkább gyakorlati alapokon nyugszanak, ritkán opponálják a „valóságot” tervezéseméleti szempontból. Először összefoglalom a ritka, ám értékes teoretikus jövőorientált kritikákat, majd a két tudományterület elmélete alapján fogalmazom meg az értekezés problémafelvetését.

A hazai tervezési gyakorlattal kapcsolatban Korompai Attila (Korompai 2006, 216-219) a következő „következetlenséget” emelte ki:

- *A jelen komplex feltárása iránti túlzott vágy miatt elsikkadnak a jövő hajtóerői, azaz a helyzetfeltárások nem jövőorientáltak.* Valójában ez módszertanilag is téves, hiszen a statisztikai adatszolgáltatás mindig egy korábbi időszakra vonatkozik, sosem a tényleges jelenre, így már a jelenről alkotott tudásunk is korlátozott.
- *Ha mégis sor kerül jövőbeni lehetőségek felvázolására, ezeket fejlesztési projektekként teszik „ahelyett, hogy a leendő projektek keretét adó lehetséges tendenciákat és jövőbeni állapotokat mint feltételeket körvonaloznák.”* Tehát nem külső tényezőket fogalmaznak meg, hanem a saját vágyakat. Ezek a vágyak, ugyan valóban fontos részei a jövőképeknek, de a külső feltételek nélküli jövőképek emiatt csak „álmodozássá válnak.” A jövőkép lényegesen különbözik az „idealizált állapottól, mert nemcsak a kívánatos elemek, hanem a lehetőségek részeként a lehetséges feszültségekre, feszültségforrásokra is utal.”

Ugyanitt (Korompai 2006, 216-219) Korompai megjegyzi, hogy az anyagi szféra lehetőségei, veszélyei, gazdasági tendenciái, a társadalmi csoportok szándékai teljes körűen ritkán kerülnek feldolgozásra a helyzetelemzésekben, pedig például az egyre inkább elterjedő SWOT-analízis is alkalmas lenne arra.

A tervezői gyakorlat fejlődését tekintve jelezni kell, hogy a XX. század végére a tervezés elosztási, optimalizálási feladatai helyére – Faragó szerint – az identitásépítés, a konszenzuskeresés, az értékközvetítés és a mobilizálás került, központi kérdésként a

legitimizációt kijelölve (Faragó 2003, 46). Ez a paradigmaváltás véleményem szerint elhibázott is lehet, amennyiben eltekint a jövőben fellépő és már igazolt természeti erőforrás fogyástól, ami „újra” kikényszeríti a szűkös természeti erőforrások elosztás típusú tervezését, még ha az társadalmi csoportok közötti érdekütköztetéssel vagy -egyeztetéssel együtt valósul is meg. Ezt segítheti a jövőkutatás bekapcsolása a tervezés folyamatába.

A mai jövőorientált gyakorlat hiánya hatalmi oldalról is kritizálható. Számos bírálat éri a normatív tervezést, ami az „uralkodó gazdasági hatalom akaratának megfelelő »rendszerezett értelem« állami bürokráciával történő” megvalósítása (Faragó 2003, 47), és nem a lehetséges jövők által meghatározott tevékenység. *Allmendinger hasonló tartalommal kritizálja az európai tervezési gyakorlatot, amikor leírja, hogy „távol attól, hogy a területi tervezés stratégiai vagy kormányozó erejű lenne, egyszerűen úgy lehetne ábrázolni, mint ami az erőteljes anyagi érdekek alárendeltje és kiszolgálója a fejlesztési folyamatokban”* (Allmendinger–Haughton 2010, 809). Hatalmi oldalról „támadja” a rutint a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanácsa (továbbiakban NFFT) is, annak megállapításával, hogy a „Politika: a jelen mindig fontosabb, mint a jövő”, amit a politikai ciklusok rövidségével és a demokráciából fakadó jellegzetességekkel indokol meg. A NFFT „Jövőkereső” című jelentése szerint a politikum növekedéspárti (ezzel méri eredményességét), ezért nem várható el tőle a fenntartható, hosszú távú gondolkodás. A jelentés kárhoztatja még, hogy „... nincs az egyes terveknek, programoknak közös kerete, hiszen intézkedéseiket a lehetőségeknek, nem pedig a valós társadalmi szükségleteknek rendelik alá. Ebben a tervezési környezetben valóban szükségtelen és hatástalan egy átfogó keretdokumentum, amely tudatosan követ egy társadalmi jövőképet. *A magyar társadalom egységes, közös jövőkép nélkül hanyódik a külső hatások tengerében, aminek következtében képtelen összeszedni és érvényre juttatni a benne rejlő belső lehetőségeket*” (NFFT 2010, 22). Erre jó példa a Nemzeti Vidékstratégia (továbbiakban NVS), amelyet ágazatok feletti, „ernyőstratégiának” szántak, de a minisztériumok közötti érdekellentétek miatt a nem a Vidékfejlesztési Minisztérium felelősségi körébe tartozó célokat (például oktatás) az adott illetékes ágazat nem ismeri el, így végrehajtása sem biztosítható (többek között ezért nem foglalták az NVS-t országgyűlési határozatba, mert az „mindenkire” kötelezettségeket rótt volna). Enyedi szerint is „a vidékfejlesztés ma elsősorban agrárfejlesztést jelent”, holott a vidéki lakosság csak alacsony hányada agrárfoglalkoztatott (Enyedi 2010, 400).

A személyes kritika területére érve kijelenthető, hogy a *jelenleg elterjedt gyakorlat szerint a jövőre irányuló fejlesztési dokumentumok (konceptiók, stratégiák) helyzetértékelésekre alapozva készülnek, anélkül, hogy a várható jövő különböző változatait*

megvizsgálják, előrebecsülnék. Nem ismertek, nem feltártak a múltban kezdődő, jelenben folytatódó és a jövőt befolyásoló folyamatok, nem vonják vizsgálat alá a jövőt nagyban befolyásoló tényezőket, a kulcstényezőket. A szakpolitikák, és így a vidékpolitika is, történelmi távlatok helyett rövidtávon – általában politikai ciklusokban – gondolkodnak. A jövő várható, kívánatos és lehetséges alakulása nem vezérli a törekvéseket. A ma hazánkban készülő és létező tervek legfeljebb olyan jövőképpel rendelkeznek, amelyek inkább vízióként, álmokképként jellemezhetőek (ahogy azt Korompai a 28. oldalon szereplő módon, meg is jegyzi az idealizált állapotokról értekezve), mint reális alternatívák feldolgozásán nyugvó irányválasztásként, célállapotként. Az NVS „A vidékstratégia jövőképe” című részében olvasható vízió jó példa erre (NVS 2011, 54–55). A hosszú távú terveknek egy átfogó jövőképből kellene kiindulniuk, amit több scenárióra támaszkodva határozhatunk meg. A hazai vidékfejlesztési tervezés ennek a felépítésnek csak gyengén felel meg. Ezt bizonyítja a dokumentumok értékelése a jövőhorizontok szempontjából, többek között a tervek időhorizontjának hossza és jövőképeik jellemzői alapján. A vizsgálatot érdemes a hazai, magyar tervezői szintenként (2. ábra) végrehajtani, és ennek alapján rendszerezni a vidékfejlesztést érintő dokumentumokban a jövőhorizontok kezeléséről kapott tapasztalatainkat. A vizsgálatot az érintett szövegek (a vizsgált dokumentumok hosszú távú jövő képét, célrendszerét tartalmazó fejezeteket a 2. melléklet tartalmazza) elemzésével végeztem el.

Az országos stratégiák (Nemzeti Vidékstratégia, Nemzeti Fejlesztés 2030 [korábban OTK/OFK]) jellemzői:

- közepes és hosszú időhorizontokra (2020-ig és 2030-ig), leírt komplex víziók, amelyek egy azonos értékrenddel rendelkező társadalmi csoport szubjektív kívánt jövőjét írják le, megjelennek bennük a város-vidék viszonyok is, de csak kormányzati tényezőkkel számolnak; a tág jövőképből eredő széles körű célrendszer érdekében viszont az eszközöknek csak szűk körét határozzák meg.

A fenti megállapításokat az érintett dokumentumok alább idézetei alapján lehet kijelenteni.

Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020 csupán az 54. oldalán kezd, az „5. A vidékstratégia jövőképe” c. fejezetében a hosszú távval foglalkozni, miközben a helyzetértékelés megtörténik és a célokat is körvonalazza. A múltba tekintő, túlzottan értékorientált jövőkép, többek között ezeket tartalmazza:

„Magyarország szándékaink szerint tehát olyan ország lesz, ahol az európai többfunkciós, jó minőségű termékeket előállító mezőgazdaság, a környezet- és

tárgygazdálkodás válik általánossá. Ez a mezőgazdaság úgy állít elő értékes, szermaradványmentes, egészséges és biztonságos élelmiszereket, valamint a helyi adottságok függvényében megújuló energiát és egyéb nyersanyagokat, hogy közben védi talajainkat, ivóvízbázisainkat, az élővilágot, a tájat és benne az embert, közösségeit és kultúráját. Mint életképes, korszerű gazdálkodás, amelyhez magas hozzáadott érték-előállítás társul, egyúttal munkát, megélhetést és elfogadható jövedelmet is biztosít a lehető legtöbb ember számára. Ehhez elengedhetetlenül fontos az ökológiai gazdálkodásba vont területek folyamatos növelése. E gazdálkodás elsődleges célja a hazai és kiviteli célú élelmiszertermelés, illetve a takarmánytermesztés biztosítása, megteremtve ezzel a biztonságos hazai élelmiszerellátást.” (NVS 2011, 54–55) A tökéletes állapotokat idéző „álomkép” jól láthatóan agrárdomináns, amit tovább erősít az utolsó mondat a stratégia. Ilyen, véleményem szerint túlzó, a tőkemozgásokkal (különösen, ha továbbra is felerősödik a földéhség és az élelmiszerkereslet globális szinten) ellentétes a családi gazdaságok egyedüli preferálása a következő szakaszban: „Ez a mindenütt – gyengébb termelési adottságú, ám környezeti, természeti szempontból általában annál értékesebb területeinken is – jelen lévő („területfedő”), a tájak eltérő természeti adottságaihoz és gazdálkodási tradícióihoz alkalmazkodó, életképes mezőgazdaság az egyéni/családi kis- és középbirtokok meghatározó szerepére épül.” (NVS 2011, 54–55).

A vidékstratégia társadalmi képe is inkább célállapot leírás, mint reális jövőlehetőség: „A szuverén, erős, a jövőben bízó, létben nem fenyegetett, tényleges döntési helyzetben lévő (és döntéseiért maga is felelősséget vállaló) gazdatársadalom és vidéki polgárság létrejöttének alapját a vidék és a város, a termelő és a fogyasztó közti szolidaritáson, az egymásrautaltság felismerésén nyugvó, „új társadalmi szerződés” adja. ... A vidéki polgárság megerősödését a több lábon álló, sokszínű vidéki gazdaság is szavatolja. A tájak jó állapota és a kor színvonalának megfelelő infrastruktúra a vidéket vonzó lakhellyé és turisztikai célponttá teszi. A változatos vidéki gazdaság kiterjed a nem mezőgazdasági – de alapvetően a termőföldhöz, a mező-gazdasághoz kapcsolódó – tevékenységekre, az ezekre irányuló mikro-, kis- és középvállalkozásokra.” (NVS 2011, 54–55).

Hasonló képet kapunk a Nemzeti Fejlesztés 2030, a korábbi Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció helyére lépő stratégiából is. „2. Fejlesztéspolitikai és területfejlesztési célkitűzések”, „2.1. Nemzeti jövőkép” c. alfejezete szintén kevésbé hangsúlyos helyet kapott a dokumentumban, a 95. oldaltól kezdődően. „Addigra” itt is megtörténik már a helyzetfelmerés, ami nem számol a hosszú táv tényezőivel, ami ki is derül a „nemzeti jövőképből”. Így kezdődik: „Magyarország 2030-ban Kelet-Közép-Európa

egyik vezető gazdasági és szellemi központja lesz, lakosságának biztonságos megélhetést biztosító, az erőforrások fenntartható használatára épülő versenyképes gazdasággal, azzal összefüggésben gyarapodó népességgel, megerősödött közösségekkel, javuló életminőséggel és környezeti állapottal. ... Jövőképünk szerint 2030-ra az ország közel két évtizede fenntarthatóan fejlődik, a gazdasági teljesítményünk és a foglalkoztatás jelentősen bővül. Patrióta gazdaságpolitika mellett az ország gazdasági teljesítménye és GDP-je jelentősen nő, ami helyi és térségi szinten is fokozatos, mérhető életminőség javulást eredményez az alábbi célkitűzések megvalósítása révén:... ...A magas innovációs potenciálunk megfelelően szolgálja a gazdaság és a társadalom további fenntartható fejlődését.” (NF 2014. 95–98).

A koncepció nagy előnye a komplexitása, ami ugyan céljából is fakad (nem vidék, hanem országos területfejlesztési dokumentum, ami az olyan pozicionálásokból is látszik, mint „Magyarország a térség egyik jelentős regionális központjaként működik, mind a gazdaságszervezés, mind a tudás és az innováció, mind a logisztika terén. Ez a szerepkör jelentős európai funkciókat biztosít Budapest számára, de kiemelt szereppel rendelkeznek a többi nagyvárosaink is, amelyek az európai, különösen a kelet-közép-európai, kárpát-medencei városhálózatba beágyazódva a gazdaság- és társadalmi fejlődés központjai.” (NF 2014. 95–98).

A rurális terek kiemelése és délibábszerű leírása és sajátos problémái is felvillannak, mindig erősen pozitív változásokkal összekötve: „Jelentős kihasználatlan potenciál rejlik még a vidéki térségeinkben, ahol az ország gazdasági és társadalmi tartalékainak nagy része található. Jövőképünkben a vidék egy sajátos, vonzó értékekkel rendelkező, értékeinek felismerésével szívesen választott élettér, ahol a fiatalok megtalálják a jövőjüket, boldogulásukat. ... Meglévő és folyamatosan fejlődő szakmai tudásunk alapján a vizeinkkel való fenntartható gazdálkodás a tájfenntartás, az agrárium és a klímavédelem támogatója. ... A legsérülékenyebb csoportok, mélyszegénységben élők esélyeinek növelésén keresztül, a társadalmi különbségek csökkenésével párhuzamosan a társadalmi összetartozás és a közösségek megerősödnek.” (NF 2014. 95–98). Hasonló „távolságra” lehet a 2030-ban valóban megvalósuló állapottól, a következőkben leírt vidéki környezet: „A helyi piacok és a helyi gazdaság fejlesztése egyrészt hozzájárul a belföldi piacok visszaszerzéséhez, másrészt komoly gazdasági lehetőségeket hordoz a helyi, falusi közösségek és vidéki térségek számára. A helyi- és a megújuló energiaforrások felhasználásával részben autonóm térségi ellátórendszerek épülnek ki, amelyek munkahelyeket teremtenek és javítják az ellátásbiztonságot. ... A vidéki települések könnyebb elérhetősége révén, illetve a

megélhetés lehetőségét biztosító helyi gazdasággal a vidéki elvándorlás megáll, megfordul, és egyre több fiatal választja a vidéki településeket, térségeket.” (NF 2014. 95–98).

Úgy vélem a fenti idézetek jól alátámasztják a kormányzati kizárólagos fejlesztési szerepkör és a realitásvesztett álmodozás jogos megállapítását a dokumentumokkal kapcsolatban.

Az uniós finanszírozáshoz köthető dokumentumok (Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv, Új Magyarország Vidékfejlesztési Program) jellemzői:

- közepes időtávok a 7 éves uniós pénzügyi ciklusokhoz igazodva; a leírt jövőkép szűk ágazati logika alapján került meghatározásra; az országos stratégiákkal vagy nem állnak kapcsolatban, vagy gyenge kapcsolat valósul meg.

Alátámasztásul ki lehet emelni az Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv releváns részét, ahol azt mondja „...az európai mezőgazdasági modell működését kívánja követni, melynek keretei hazánkban már létrejöttek: erősödik a mezőgazdaság multifunkcionális jellege, megindult a vidéki térségek összehangolt, a forrásokat és a fejlesztési elképzeléseket integráló fejlesztése, és egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a fenntarthatósági szempontok, az élhető környezet megteremtése, s egyfajta szolgáltatássá válik a szélesebb társadalom számára a környezeti szempontokat érvényesítő agrárgazdálkodás.” Vagy „... fejlesztési irány mentén elérhető, hogy a vidéki településeken növekedjen a munkahelyeket teremtő foglalkoztatók száma, akik a térség adottságait kiaknázva képesek a helyi gazdaságot katalizálni, a vállalkozások összefogását előmozdítani.” (ÚMVST 2008, 5–6)

A fenti – leginkább fejlesztésorientált – célkitűzések mellett a Stratégia a helyi közösségek megerősödését, a helyi partnerség kiépülését, a szubszidiaritás elvével összhangban a helyi demokrácia megerősítését is célul tűzi ki a LEADER elveket követő partnerségek támogatása révén.

Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program ezzel szemben már sem jövőképet, sem víziót nem említ, összefoglalt vonatkozó fejezettel nem rendelkezik. A „jövő” szót nem használja egyszer sem, a szükségleteket, elképzeléseket szerte a Programban, felaprózva sorolja.

A helyi vidékfejlesztési stratégiák fő jellemzői:

- eljárásrendből fakadóan hosszú időtávval és helyi, participatív körülmények között létrejött jövőképpel rendelkeznek, amelyek közül több nem valósítható meg, nem veszi figyelembe a helyi tényezőket; csak a vidékfejlesztési forrásokra koncentrálnak (Szabó 2012).

A 2007 és 2013 között vidékfejlesztést folytató 96 helyi akciócsoport közül 6 akciócsoport vidékfejlesztési stratégiájának jövőképevel magyarázom fenti megállapításaimat. Mindegyik a 2011. évi kötelező stratégiai felülvizsgálat anyagából származik, amelynek az irányító hatósági kötelező formai mintájából következően kötelező eleme az akciócsoport jövőképe megalkotása. A kép, úgy gondolom, vegyes. A józan gondolkodással ellentétben sem tárják fel a reális jövőképet, kizárólag az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap és a Közös Agrárpolitika „gondolati köréből” táplálkoznak és egyes esetekben, az országos stratégiákkal összhangban, álomképet kergetnek. Érdekesség, hogy a jövőképekben megjelennek a marketing eszközökből ismert vagy azok számára készülő klisék is, ami a helyi identitástudat erősítését is célozhatja. Az olykor tömör, mottószerű, máskor részletesebben kifejtett távlati képek, véleményem szerint nem alkalmasak a célmeghatározásra, mivel nem kellően megalapozottak.

Bakony és Balaton keleti kapuja Helyi Akciócsoport: „A fejlődés kapujában célunk az élhetőbb, vonzóbb jövő. A fejlesztési elképzelésekben számon kért, a stratégiában megfogalmazott a közösségi összefogás, a hagyományok ápolása, a fenntarthatóság és esélyegyenlőségi elvek érvényesítése mind azt szolgálják, hogy a fejlődés útján meginduló, mintaprojekteket szolgáltató térséggé váljunk.” (BB 2011, 3)

Völgy Vidék LEADER Egyesület: „Völgy Vidék ismert kultúrtáj, vonzó lakó-szolgáltató környezet, gazdaságilag, társadalmilag fejlett térség.” (VV 2011, 3)

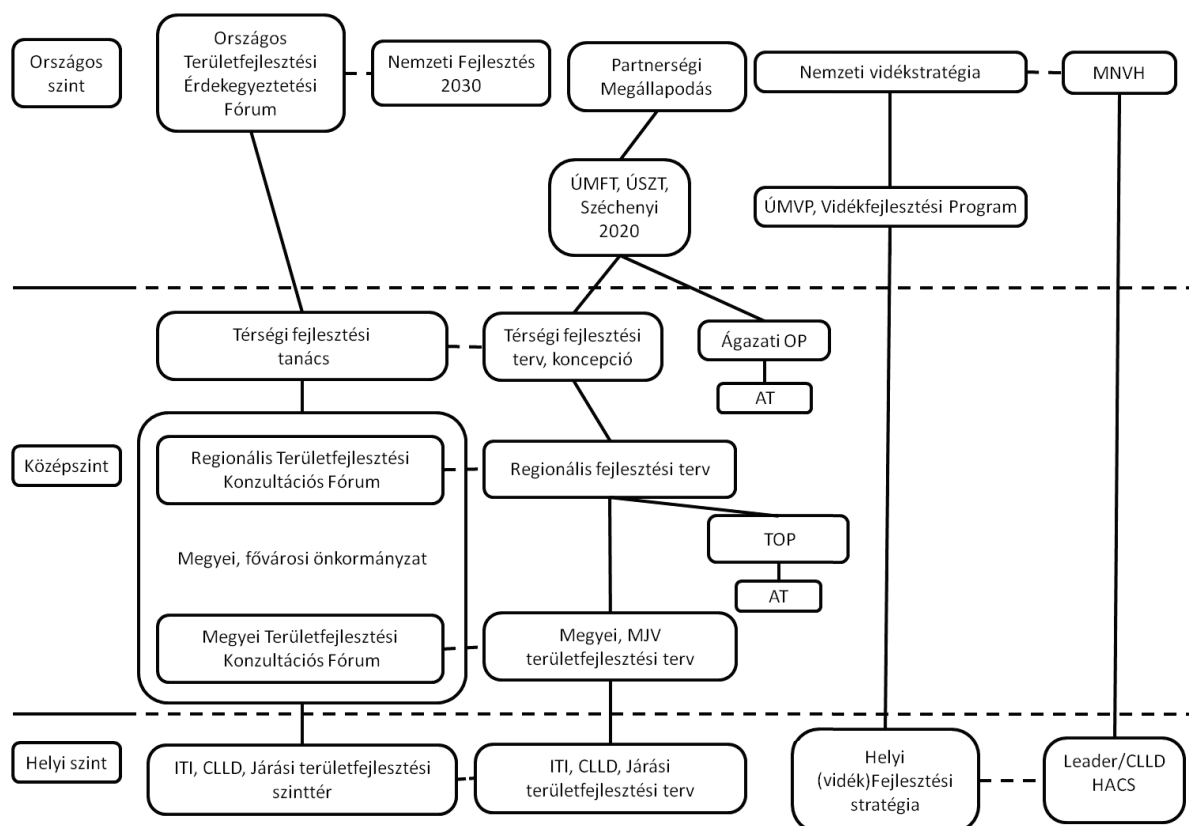
Tiszatér LEADER Egyesület: „A Tiszamente és a kapcsolódó Hortobágy, valamint a Hegyalja olyan történelmi hagyományokat őriz és olyan Európa szerte páratlan természeti adottságokkal rendelkezik, amelyekre méltán büszkék az itt élők. Háborítatlan természet megőrzött csodáit, a vízi-, a növény- és az állatvilág beláthatatlan gazdagságát, a tiszta levegő és a csend birodalmát, a pusztát és az ártéri erdők hangulatát, és békés falusi nyugalmat kínálunk az ide látogatóknak. Szép települési környezetben, kiépített Tiszai gyógyvízi strandokkal, romantikus táborhelyekkel, összkomfortos falusi házakkal, minden igényt kielégítő panziókkal, messze földön híres konyháival csábítjuk folyamatosan vendégeinket. A kistérségben egymásra épülő programokkal, rendezvényekkel, látnivalók között megtalálja számítását a horgász, vadász, túrázó, gyógyulni és pihenni vágyó turista egyaránt. A programokat, szolgáltatásokat szervező helyieket a vendégszeretetük mellett ösztönzi a megélhetésüket, boldogulásukat honoráló idegenforgalom.” (TLE 2011, 4)

Zempléni Tájak LEADER Egyesület: „A Helyi Vidékfejlesztési Stratégia felülvizsgálata során az akcióterülethez tartozó települések hosszú távú, fenntartható és fenntartandó fejlesztésére igyekeztünk nagy figyelmet fordítani. Az elöregedés lassítása, elvándorlás

ütemének csökkentése, a térség felzárkóztatása az elérendő cél. Stratégiai célunk az életminőség javítása a térség gazdasági és természeti erőforrásaira alapozva vidék-, gazdaság- és vállalkozásfejlesztési programok serkentésével, új munkahelyek teremtésével, a meglévők megerősítésével. A komplexitás érdekében harmonizálást végeztünk az ÚMVP-n kívüli programokkal, melyek társadalmi, gazdasági szempontból forrás kiegészítést eredményeznek.” (ZT 2011, 3)

Sághegy LEADER Egyesület: „A Sághegy LEADER Egyesület Helyi Vidékfejlesztési Stratégiájának jövőképe a Sárvári és Celldömölki Kistérségre egy olyan elképzelést jelenít meg, ahol a jelenlegi gazdasági fejlődés dinamikus emelkedésbe kezd, növekvő életszínvonalat, javuló életminőséget eredményez. A vidéki életforma, a megújult falukép, a természeti, kulturális és épített örökség megőrzése mellett fennmarad. A szolgáltatói és vállalkozói színvonal emelkedése, a helyi fogyasztás növekedése, a jövedelemszerzési képesség kedvező alakulása, a javuló életminőség lehetősége és környezettudatos életmód következtében a fiatalok elvándorlása csökken, a demográfiai mutatók kedvezően alakulnak.” (SL 2011, 3)

Felső Homokhátság LEADER Egyesület: „Stratégiánk célja egy önálló, markáns arculattal, identitástudattal rendelkező térség létrehozása, ahol az emberek jól élnek, vállalkozásaik fejlődnek, közben megóvják a környezetüket.” (FH 2011, 3)

1. ÁBRA. TERVEK ÉS INTÉZMÉNYEK (ÉS TERÜLETI SZINTJEIK) EGYSZERŰSÍTETT³ HIERARCHIÁJA A TERVEZÉSI LOGIKA ALAPJÁN (FORRÁS: SZABÓ 2013 83. O. ALAPJÁN SAJÁT SZERKESZTÉS)

A gyakorlati életben folyó tervezés és a pályázatírás határait nem összemosva látnunk kell, hogyan erősíti a helytelen gyakorlatot a tervezői szakmára nehezedő „nyomás”, ami elvárásként merül fel az adott területre jutó forrásmaximalizálás miatt. *Terveink jellemzője nem a jövőcentrikusság, hanem a forráscentrikusság.* Tudjuk, hogy a terület- és vidékfejlesztés nem egyenlő az uniós források „elköltségével”, mégis az átlagembertől kezdve a politikusokig mindenki kényszerhelyzetbe hozza a tervezőket. Mindez érvényes országos, regionális, megyei és gyakran helyi szinten is. *Nem az adott térség adottságai, az ott élők várakozásai határozzák meg a terveket, cselekvéseket, hanem a rendelkezésre álló pénzügyi források, konkrétan a pályázatok, a lehetőségek. Erőforrásainkat arra koncentráljuk, amire van pályázat, és nem arra, amire szükségünk lenne, bár ahhoz talán nincs uniós finanszírozás és nehezebb, hosszabb munkát igényel a megvalósítása.* Ennek minősített esete a terv nélküli pályázat a tevékenységben érdekelt pályázatóró közbenjárására. Makroszintű vagy nagyobb térségi szinten tervezői oldalról ugyanezt jelenti

³ Az ábra a tervezési logikát követi, és az egyszerűsítés érdekében nem mutatja a különböző döntési hatásköröket (az elfogadás helyét, pl. Országgyűlés vagy kormány), nem kezeli a tervek különböző időtávjait és a döntésben részt vevő szférák száma szerinti megkülönböztetést sem.

a keresletorientált tervezés, amikor az adott szinteken felmért részérdekeknek megfelelően készül el egy dokumentum, nem pedig az adott szint érdekeinek megfelelően. Itt kell megjegyeznem, hogy már a kritika léte, de a jól látható országos tervezői tevékenység is lehetővé teszi számomra a makroszintnek a dolgozat vizsgálati szintjeként való kijelölését.

A participativitás hiánya is terheli a rendszert. Az intézményrendszerben még a belső kommunikáció is nehézkes, alkalmatlan a komplex fejlődéssel összefüggő kérdések külső egyeztetésére és megalapozására. Ez oda vezet, hogy az intézmények csak a belső, korlátos ismereteikre, szemléletükre és érdekeikre támaszkodnak, és hiányzik a koordináció is. Legkézenfekvőbb példa erre egy település rendezési tervének kialakítása, amelyet elvileg nem egy-két hivatalnok vagy tervező sablonos elképzeléseire, hanem a lakossági véleményekre támaszkodva kellene meghatározni.

Bár meghaladott, a mai gyakorlati területi tervezés inkább hasonlít – a szerzőnek járó magas fokú tisztelet mellett – a Kőszegi László (Kőszegi 1964, 107–111) által leírtakra, amely szerint „a tervezés előkészítésével kapcsolatban:

1. mindenekelőtt meg kell határozni a népgazdasági területi tervezés (az egyes területi tervtípusok) kidolgozásának rendjét, módszerét, határidőit, összhangban a távlati népgazdasági tervezéssel,
2. a kiinduló helyzet tudományos feltárása és értékelése,
3. a fejlesztési célkitűzések tudományos megalapozása, számításokkal való ellenőrzése és alátámasztása.”

Jól látható a jövő determináltként való kezelése és negligálása, valamint az erős előíró jellege és a participatív szemléletet mellőző volta, ezért kritizálható a korábbiak alapján, és emiatt ezt a szemléletet el kell vetni, és újat kell kialakítani a vidékfejlesztésben (is).

Ez a problémakör egyben az értekezés aktualitását is adja, hiszen hazánk ezen értekezésírással egy időben kezdte el a 2014–2020 közötti uniós pénzügyi ciklus fejlesztési tevékenységének tervezését. Ennek az érvnek a felvetése először talán ellentmondásban állónak tűnhet az eddig leírtakkal, de realitásérzékünket megőrizve, hangsúlyoznunk kell, hogy egy ilyen eszköz figyelmen kívül hagyása nem engedhető meg. Úgy kell tervezni erre a ciklusra, hogy az elérhető finanszírozási források hasznosítása egy távolabbi jövőbe tekintő tervezés alapján történjen. Az értekezés megírásának kezdetén, 2012-ben még érdemben nem indultak meg az országos tervezési munkák sem. Érdemes tehát végigkísérni a folyamatot, és ebből a szempontból is értékelni, hiszen egy 7 éves ciklus fejlesztései hosszú távon is meghatározzák a körülményeket.

A fejezetben leírtak alapján megállapítható, hogy a hazai, gyakorlati vidékfejlesztési tervezésben jelentős probléma a jövőtudatosság hiánya. A tervek döntő többsége egyfelől nem rendelkezik megalapozott, komplex jövőképpel, vagy csupán a kívánt jövőt tartalmazza a lehetőséghatárok felmérése nélkül, másfelől teljes mértékben hiányzik a tervek forgatókönyvi megalapozása. E kritikus pontok felismerésére és szemléletváltásra lenne szükség a hazai tervezők körében ahhoz, hogy a születendő tervek ne csak elméletben, hanem a valóságban is komplexszé és jövőorientálttá váljanak. Csak a tervezői körtől várható ilyen irányú elmozdulás, mert vidéken a még mindig meghatározó, mezőgazdasági társadalom – mivel a mezőgazdaság célja ökológiai rendszerek térben és időben való reprodukálása – passzív jövőszemlélettel rendelkezik, ahol „a holnap nem más, mint egy új tegnap”. Ezekből a társadalmakból hagyományosan hiányzik a „haladás” ideája, ezért nem is volt szükségük a jövőorientáltságra (Mannermaa in: Nováky (szerk.) 1988, 87–88). Ennek a problémakörnek a megoldásához kíván az értekezés hozzájárulni.

1.3. Az értekezés hipotézisei

Az értekezés sarokpontjainak következő eleme a kutatás hipotéziseinek meghatározása. A hipotézisek megfogalmazása során arra törekedtem, hogy azok rendszerezett „*tervezői hipotézisek*” legyenek, lehetőleg „minél ..., inkább ...” típusú felvetések formájában. Ez a szempont azt jelenti, hogy adott hipotézis *a vidékfejlesztési tervezés témáira reagál, miközben a jövőorientált tervezés módszertanát is támogatja a módszertani előfeltevésekkel.* Feltevéseimet két terület megalapozására koncentrálok. Az első téma a *kulcstényezők kezelésére és tervezésben betöltött kiemelt jelentőségének igazolására törekszik. Ez jelenik meg a H₁ csoportban. A másik ugyanilyen fontos terület a vidéki tér funkcióváltására és a következményekre összpontosít. Ez a H₂ csoport.* Az előzőeknek megfelelően a kutatás hipotézisrendszere az alábbiak szerint épül fel:

H₁ Minél több kulcstényezőt tudunk meghatározni, annál megalapozottabb forgatókönyveket lehet kialakítani.

H_{1.1}. Minél több erős jel, trend, kritikus bizonytalanság és gyenge jel azonosítható, annál eltérőbb forgatókönyvek munkálhatók ki a makrotervezés számára.

H_{1.2}. Minél komplexebb rendszert vizsgálunk, módszertanilag annál hatékonyabb a kölcsönhatások metszéspontjában lévő függő tényezőt választani scenáriótengelynek, mert a kölcsönhatásokon keresztül "vissza"módosítja a többi kulcstényezőt.

H_{1.3}. Minél teljesebb a kulcstényezők kölcsönhatásainak felmérése, annál komplexebb forgatókönyvek képezhetők.

H_{1.4}. Minél több, minőségében eltérő scenáriót alakítunk ki, annál komplexebb lesz a vidékfejlesztési tervezés keretrendszere.

H₂ Míg korábban a hazai vidék fő célja az élelmezési igények kielégítése volt, és emiatt a tervezés fő célterületei az agrártényezők voltak, addig a jövőben az osztársadalmi tényezőkre helyeződik a fő hangsúly.

H_{2.1}. Minél inkább eltolódik a vidék fő profilja a mezőgazdasági funkciótól a társadalmi funkciók felé, annál inkább a régit felváltó új profil keresése válik a vidékfejlesztési tervezés fő feladatává.

H_{2.2}. Minél kevésbé jelenti az agrárium a vidék fő funkcióját, annál inkább a szegénység elleni küzdelem, a környezetvédelem és a technológiai innováció

lesz a vidékfejlesztési stratégiák fő fejlesztési prioritása, mivel ezek a szakterületek dominálhatják a vidék új profilját.

H_{2.3}. A szegénység elleni küzdelem, a környezetgazdálkodás és technológiai innováció területéről kerülnek majd ki a vidék kulestényezői, mert a vidék jelenbeli tényezői ezekben az elemekben releváns fejlődési lehetőséget, mozgásteret kínálnak.

H_{2.4}. A városi társadalmi érdekekkel való szorosabb összefonódással nagyobb arányú kielégítésével átalakul a város-vidék viszony.

H_{2.5}. A vidék – társadalmi, környezeti, innovációs tényezőkön alapuló – új profiljának nagyobb arányú kiteljesedésével csökkennek a vidék és a város közti életminőségi különbségek.

A kutatás során célom a fenti hipotézisek igazolása, de elképzelhető azok cáfolata is. Fontosnak tartom azonban bizonyítani a H₁, azaz a több tényezővel való tervezést felvető hipotéziscsoport állításainak igazát, mert amennyiben többségében igazolhatóak, az azt jelenti, hogy a vidékfejlesztési tervezésben is fontos szerephez juthat a forgatókönyvek kidolgozása, van létjogosultsága a forgatókönyvképzés használatának, és tartalmilag bizonyítható, hogy a vidékfejlesztésnek a jövőben nem a kemény eszközökre (úthálózat fejlesztés, ipari park létesítés stb.), hanem a puha tényezők (szemléletmód, tudatosság, menedzsment készségek stb.) fejlesztésére kell koncentrálnia. *A H₁ állítások igazolása megalapozza, hogy az elkészült forgatókönyvek a jövőváltozatok széles spektrumát lefedjék, a gyenge jelek pedig kritikus bizonytalanságuk miatt garantálják a valós alternativitást, az „átlagos logikai keretből” való kilépést. A „dobozból való” kilépéssel progresszív, azaz haladó, új utakat mutató forgatókönyvek képezhetők, azaz a vidékfejlesztés számára új területeket, „lehetőségeket” mutathatnak fel. Amennyiben a H₂, azaz a vidékfejlesztési tervezés tartalmi elemeit tartalmazó hipotéziscsoport állításai nem igazolhatóak, vagy többségében nem bizonyíthatóak az állítások, az azt jelentheti, hogy a vidék agrárfunkciója továbbra is domináns marad. Így a vidékfejlesztésnek is növelnie kell az erőfeszítéseit, hogy az agrárfejlesztések mellett még erősebben megjelenhessenek a kívánt hangsúlyok vagy az agrárfejlesztésekre támaszkodva próbáljon meg vidéki társadalmi, környezeti, innovációs folyamatokat elindítani, ami továbbgyűrűzhet az agrárszektoron túl is. Utóbbi esetén modern ágazati fejlesztéseket kell megindítani, és ezen keresztül biztosítani a vidék fejlődését. Ez a jelenlegi vidékfejlesztés végét jelentheti, egyfajta visszatérést a*

gyökökhez. Véleményem szerint ez a negatív eredmény is eredmény lenne. Bátor tabula rasa-val régi-új irányt lehetne szabni a vidékfejlesztésnek.

A hipotézisek igazolását a jövő korábban ismertetett jellegéből adódóan induktív megközelítéssel lehet megvalósítani, ezért ennek megfelelő módszertant alkalmaztam.

1.4. A kutatás lépései

A bevezetőben vállalt célok és a problémafelvetésben felvázoltak indokolják, hogy vizsgálatom során jövőkutatási módszerekkel dolgozok ki a későbbiekben feltárt mozgatórugók és jelek fontossága alapján lehetséges jövő forgatókönyveket, és ezek alapján rögzítem a tervezési szempontokat a vidékfejlesztés területén, azaz meghatározásra kerülnek a makroszintű vidékfejlesztési tervezés kérdéskörei és szakterületei. Ha az értekezés eddigi részeitől valaki arra a következtetésre jutott volna, hogy kutatásom egy scénárióterv kidolgozását tartalmazza, annak szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy a vizsgálat eredménye nem egy terv lesz. A scénáriótervezés – amelynek szükségességét éppen az elméleti fejezetek következtetései miatt elfogadom és használatát támogatom – gyorsan változó környezetben használt (vállalati) stratégiaalkotási módszer, amelyben a stratégia alapját több forgatókönyv teremti meg (eddig megegyezik értekezésem logikájával), de végterméke egy (vállalati) stratégia. Ennek megfelelően egy hazai vidék scénáriótervezésének végeredménye egy forgatókönyveken alapuló vidékstratégia lenne (ám erre nem is lenne mód egy értekezés keretében, egyedül dolgozva a terven). Értekezésemben a jövőbeli hazai vidékfejlesztési tervezés forgatókönyveit a feltárt kulcstényezőkre alapozva határozom meg, megteremtve ezzel a tervezés külső keretrendszerét. Emellett szeretnék mintát nyújtani az országos vidékfejlesztési tervezés számára ahhoz, hogy ezen a szakterületen mire kell figyelni scénárióalapú tervezéskor.

Az értekezés hipotéziseit többoldalú kutatással kívánom vizsgálni és verifikálni. A jelen fejezetben a kutatási mozzanat módszertanát határozom meg. *Az elemzés során a kollektív szakértői véleményezésen alapuló eljárások közül a SEER-módszert (System for Event Evaluation and Review – Eseményértékelési és áttekintési rendszer) és a hozzá kapcsolódó többkörös forgatókönyvképzést választottam, mivel nagyszámú, teljes mértékben nem aggregálható, nem számszerűsíthető, de egymással szoros összefüggésben lévő kulcstényezővel kell dolgozni, hogy a kutatás minél komplexebb tervezési alapot eredményezzen.*

A SEER az egyik legelterjedtebb jövőkutatási módszer: a Delphi-módszer továbbfejlesztése. A „hagyományos” SEER-eljárásban az első fordulóban középszintű vezetők véleményét tárják fel, vizsgálják meg kérdőívekkel a szakterületükön várható eseményekről, a tényezők alakulásáról, bekövetkezhetőség, valószínűség, hatások szempontjából, majd ezeket a kérdőíveket statisztikai módszerekkel kiértékelik. A második körben felső vezetőket és/vagy külső szakértőket keresnek meg a kutatók személyes megkérdezéssel – akár konferencia jelleggel –, ahol már a kölcsönhatásokról és az alternatív irányokról kérdezik őket (Besenyei, Gidai, Nováky 1977).

Miután az összegyűjtött forgatókönyv-építőkövek és a kiválasztott kulcstényezők szoros kapcsolatban állnak egymással, és nehéz megállapítani az események láncolatát, egymásutániságát, olyan eszközt kellett keresni, amely képes a kölcsönkapcsolatok kezelésére, ilyen a SEER. A kérdőívezés és a mélyinterjúk (Mats és Hans által leírt „delphi párbeszéd” strukturált interjú eszközét beemelve a második körbe [Mats, Hans 2009, 150. o]) ötvözete alkalmas, mert így a több körből adódóan, az eredmények továbbfejleszthetőek, van mód a visszacsatolásra és a véleménykorrekciókra. Ez illeszkedik a kutatás profiljához, ami *a minőségi jellemzőket keresi elsősorban, nem a kvantitatív adatokat*. Úgy gondolom, hogy a forgatókönyvképzés korábban leírt lépéseinek sorozata teszi szükségessé ilyen többlépcsős módszer alkalmazását: tényezők azonosítása, majd összefüggések feltárása, végül a forgatókönyvek értékelése. Első körben az eredeti módszer szerint a gyakorlati résztvevőket kérdezem meg a hiányzó tényezők és trendek beazonosítása céljából, majd a második körben (eredeti változatban felső vezetőket) a szakmai élet vezetőit kérdezem meg a kölcsönhatások, az ok és okozati összefüggések feltárása érdekében. A kollektív tudás bevonásával nagy szakértői kör tudásának szintézise hozható létre, ami azt is jelenti, hogy a keresett gyenge jelek magasabb számban azonosíthatóak be, és a második fázisban, a félig strukturált interjú jellemzőiből következően, kimutatásuk valószínűségét növeli az azonnali visszakérdezés, tisztázás lehetősége. Ugyanez a félig strukturált személyes megkérdezés teszi alkalmassá az eszközt a kutatás céljának elérésére, a hajtóerők és a kulcstényezők közötti hangsúlyok, súlypontok érzékeltetésére. Kiemelten fontos számomra még, hogy a személyes beszélgetések során átadhatóak a nem direkt, nem „tudatos” tudás és tapasztalatok is.

A kutatás első lépésében SWOT és STEEP-analízissel azonosítom a hajtóerőket, majd ezekből kiemelem a kulcstényezőket. Azért alkalmazom ezt a két eszközt, mert a komplexitást keresem, és az általánosan elterjedt SWOT ezt nem elégíti ki teljes mértékben, viszont a STEEP-pel ötvözve összetettebb, részletezettebb képet kaphatunk. Külön

csoportosítom azokat a hajtóerőket, amelyek előre láthatóak és/vagy nincs hatásuk, valamint így járok el az instabil tényezők esetében is. *A kétféle elemzés és a kategorizáló munka alapján kijelölöm a forgatókönyvek két legfontosabb kulcstényezőjét, amelyekből szcenáriótengelyeket alkotok, majd ezek alapján mintaforgatókönyveket dolgozok ki.*

A következő munkafázisban ezek a hajtóerők és kulcstényezők a vidékfejlesztés területén dolgozókkal, tanulókkal, kutatókkal készített kérdőívekkel értékelésre kerülnek. Az első vizsgálati szakasz célja felmérni a hiányzó kulcstényezőket, pontosítani vagy módosítani, a tényezőértékeket. A kutatás ezen periódusára 2014. február 1. és április 7. között került sor, amelyet a feldolgozás követett. A kérdéssor online módon került kiküldésre a címzetteknek.

Országos vidékfejlesztési vizsgálat során az alapsokaság, különösen participatív eljárás esetén, a teljes magyar vidéki népesség. Ebből kell kiválasztani a kutatás saját szempontjai alapján a megfelelő mintát. Az értekezéshez kapcsolódó gyakorlati kutatási mozzanat célcsoportjait úgy határoztam meg, hogy kicsi – doktorandusz erőforrásokkal „kezelhető” – méretű minta alakuljon ki, de ami területileg, tudományosan, korösszetételben képviseli a hazai vidékfejlesztés gyakorlati és elméleti társadalmát.

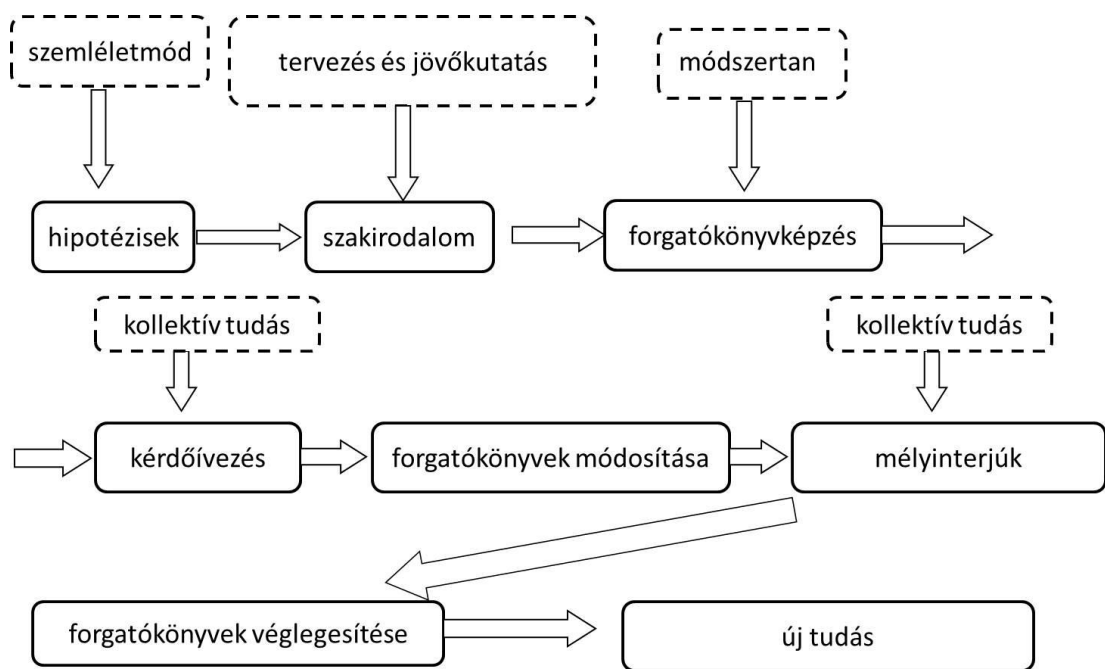
A kérdőíves megkérdezés célcsoportja a vidékfejlesztési területen dolgozó hazai egyetemi hallgatók, doktoranduszok és gyakorlati megvalósítók (LEADER Helyi Akciócsoportok munkatársai). *A tematikus reprezentáció módszerét alkalmazva azokra az egyénekre fókuszáltam a kiválasztáskor, amelyek a jövőben a vidéki projektosztály (Kovách 2012) tagjaivá válhatnak, azaz érdemben befolyásolják a vidék fejlődését, és a kutatásban való részvétellel esetleg átgondolják a jövő kérdéseit, esetleg ösztönözhetőek a tevékenységre. A minta ebben a célcsoportban könnyen beazonosítható, hiszen a LEADER csoportok száma és elérhetősége ismert, ahogy az egyetemek és doktori iskolák vidékfejlesztői hallgatósága is. A mintavétel az egyetemek, doktori iskolák esetében véletlenszerű volt, míg a LEADER HACS-ok mindegyike megkeresésre került. A minta területi reprezentációt is képvisel, főleg az összes LEADER csoport (a programnak országos lefedettsége van) megkérdezése miatt, ami módot ad a területileg eltérő szempontok megjelenésére. Az anonim kérdőívek kitöltésére azért e kategória került kiválasztásra, mert egyfelől elméleti és gyakorlati tudással rendelkeznek a vidéket illetően, képesek komplexen kezelni a vidék fogalmát (nem ágazat specifikusan), könnyen beazonosítható és elérhető csoportot és megfelelő méretű (vizsgálható) mintát alkotnak. Bár a kérdőíveket személyhez kötött e-mailekben küldtem ki, az anonimitást a kérdőíveket összegző program biztosítja, ami a küldőtől függetlenül aggregálja a válaszokat. Az erről szóló záradék is megjelenik a kérdőívben. A kérdőív papír alapú változata a 12. mellékletben található. A kérdőívek*

feldolgozásával kapott eredményekben megjelenő új, kollektív tudás alapján módosítottam a forgatókönyveket.

A módosított scenáriók ezután magasan kvalifikált szakértők bevonásával – a társadalomtudományok módszertanának megfelelő félig strukturált interjúk (a megkérdezett szakértők körét az 1. melléklet tartalmazza) keretében – újra értékelésre kerültek. Ennek során a kölcsönhatásokra koncentrálnak megvitatásra került a különböző tényezők rendszere, és a rendszer várható eredményei, következményei, ezzel is erősítve a kívánt jövőt tartalmazó forgatókönyvek megalapozását. A megkeresett szakértőket a kutatás témájából következően a vidéktudományok területéről választottam oly módon, hogy lefedjék a vidék tudományos térképét: műszaki, társadalmi, gazdasági, agrár, földtudományi, környezeti, nemzetközi és hazai szakpolitikai szakterületek is képviseltessék magukat. Fontos kiválasztási kritérium volt a tudományos fősodorhoz és az alternatív irányvonalakhoz való tartozás. Mindkét ág fele-fele arányban megjelenik a szakértői körben, előbbi az általánosan elfogadott tudások beemelése érdekében, utóbbiak a „thinking out of box” logika érvényesítése érdekében. Az interjúk során az általános és a személyre szabott kérdések értéktételre irányulnak: értékeljék a forgatókönyveket!

A kutatás két szakaszában szereplő célcsoportok ilyen módon történő kiválasztása korcsoporti logikát is követ: az első szakaszban a fiatalabb generációhoz fordulok, míg a második szakaszban – a tudományos élet jellegéből adódóan – az idősebb generációja teheti hozzá tudását a vizsgálathoz. A széles korösszetétel véleményem szerint számos szempontból erősíti a participativitást és a kollektív tudás minőségét.

A kutatás záró szakaszában véglegesítem a scenáriókat, majd a következtetések levonására és a vidékfejlesztési tervezés számára hasznos tanulságok feldolgozására kerül sor. Az értekezés előzőekben bemutatott logikai menetét az alábbi ábra mutatja. Ez az ábra a későbbiekben is újra meg újra felhasználásra kerül, jelezve rajta a kutatás aktuális fázisát.

2. ÁBRA. AZ ÉRTEKEZÉS LOGIKAI MENETE (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

2. Amit a tervezésről és a jövőkutatásról tudni kell

2.1. A problémafelvetés tervezéseméleti megalapozása

A tervezést – sok más fogalomhoz hasonlóan – többféle formában definiálták. Többek között Kovács Géza és Barakonyi Károly az alábbiak szerint:

- „*A tervezés olyan intellektuális tevékenység, amely a jövő tudományos megismerésére és a politikai megfontolásokat is figyelembevevő, szelektív döntéseket magába foglaló cselekvési program előkészítésére irányul*”, tehát a jövőben kialakuló fejlődési irányokból, lehetőségekből és igényekből el kell jutni a tervig, ami a tervezés végterméke.⁴ (Kovács G. in: Gábor szerk. 1976, 153)
- „A terv a jövőbeli cselekvés megjelenése a tudatban, a tervezés pedig maga az a folyamat, amely ezt a képet előállítja.” (Barakonyi 1999, 22)

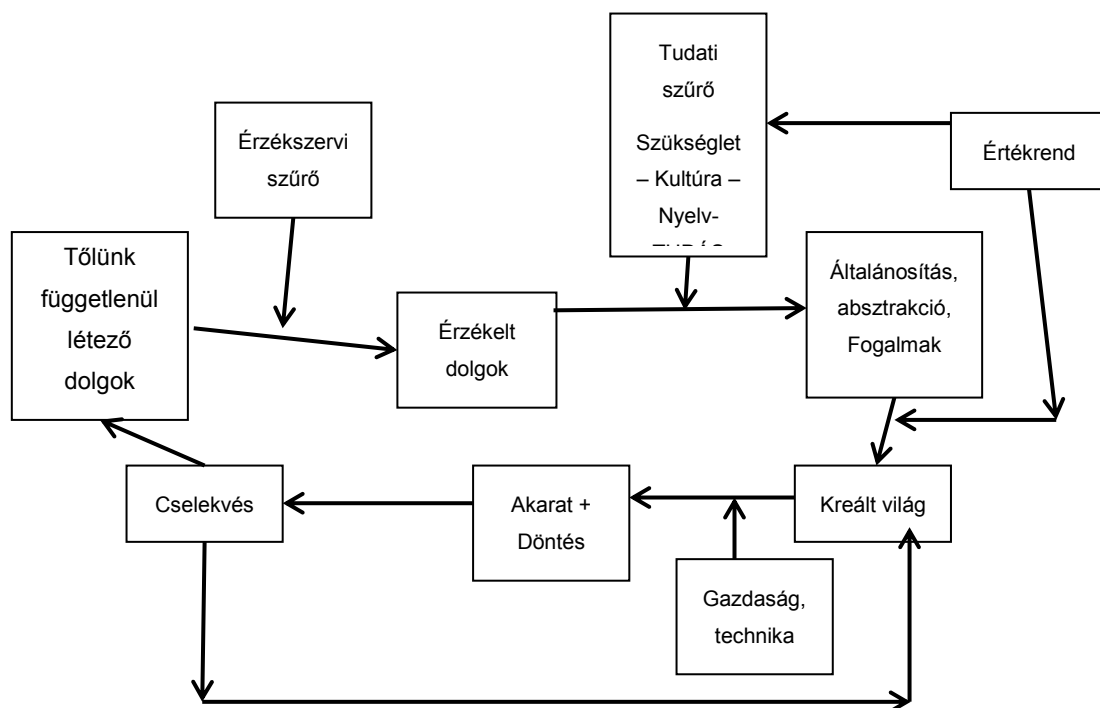
Faragó Lászlótól tudjuk, hogy a tervezést (Faragó 2005, 57) alapvetően két irányból közelíthetjük meg: pozitivistá és normatív szemlélettel. Az ezekből következő empirikus-analitikus és koncepcióvezérelt tervezés (Faragó 2005, 60) közül az első *a pozitivistá, mivel a jövőt a múlt folytatásaként kezeli* (Allmendinger, Tewdwr-Jones 2002, 167), a később bemutatottak alapján nem választható a jövőorientált tervezés alapjául, mert a múlt és jelen által meghatározott jövőt célozza. *A koncepcióvezérelt, normatív tervezés jövőorientáltnak tekinthető* (Faragó 2005, 58–59), hiszen arra keresi a választ, hogy hogyan jutunk el a kívánatos jövőhöz, és mik a feladataink. A fentiek miatt ezen *értekezés szerzője a továbbiakban normatív szemléletben vizsgálja a tervezést*, annál is inkább, mert ez a szemlélet közelebb áll a mai gyakorlathoz, mert bár nem jövőorientált, de a normatív (akár politikai) döntéseket a tervezési folyamat részének tekinti, ezáltal elismeri a tervezést legalább, mint tanulási folyamatot. A tanulási folyamatokat Faragó a következőképpen írja le: „A célirányos (teleológiai) cselekvések eredményeiből következtetéseket vonnak le, a tanulás (ráeszmélés) során növelik a tudatosságot, és a „kapott eredményeket” hasznosítják az újra induló tervezési ciklusban.” (Faragó 2005, 62)

A koncepcióvezérelt tervezés értékválasztásokat is tartalmaz, így nem küszöbölhető ki a tervezői szubjektum (ahogy később látni fogjuk, a forgatókönyvképzésnél sem). Ezt támasztja alá az is, hogy tervezői objektivitás nem létezik, hiszen a tervező tudományos

⁴ Később a 2.2. fejezetben hivatkozásra kerül Kovács egy másik műve, amelyben leírja a jövőkutatás végtermékét.

kategóriákban és axiómákban gondolkodik, így filozófiai értelemben eleve „korlátolt” (Faragó 2003, 14).

A legutóbbi időszak szakmai vitái is ebbe az irányba mutatnak. Korompai 2014. őszi Tér, területiség, jövő a területi tervezés szempontjából (Gondolatok a Tér és Társadalomban a térről folyó vita kapcsán) c. előadásában a következő ábra disputájában szóban kifejtette, hogy az utolsó előtti dobozban, az „akarat + döntés” magába foglalja a tervezést is, és ezt követi a „cselekvés”. A vita rámutatott arra, hogy a tervezést az addigi folyamatba beépülő tényezők (értékek, szűrők, szubjektumok stb.) befolyásolják.

3. ÁBRA. A SZŰRŐK SZEREPE A MEGISMERÉSBEN (FORRÁS: KOROMPAI 2014)

Faragó hat tervezési elméletet különít el könyvében, amelyek ugyan nem fedik le teljes körűen a „tervezés terepnumát” és nem átfedésmentesek, de a főbb iskolákat jól szemléltetik:

- funkcionális tervezés,
- átfogó racionális tervezés,
- stratégiai tervezés,
- kommunikatív-kollaboratív tervezés,
- inkrementalista tervezés,
- pragmatikus-eklektikus tervezés.

Mivel a vidékfejlesztési tervezés a gyakorlatban a köz- és szakpolitikai területen zajlik, ahol (értékvezérelt) politikai döntések születnek, két iskolát érdemes kiemelni és megvizsgálni a jövőhöz való viszonya alapján⁵. A kiemelés oka – ahogy Faragó meg is jegyzi –, hogy az Európai Unió kohéziós és más szakpolitikáinak tervezése a gyakorlatban leginkább a strukturális (Faragó 2005, 124) és a participatív szemlélet alapján történik.

1. A stratégiai tervezés (menedzsment) a II. világháborút követően jelenik meg a közszférában egy komplex vezetési, irányítási folyamat részeként (Roney 2010, 72). A kívánt jövőre építve, a változásokra koncentrálnak határoz meg célokat, és ezekhez terveket rendel szervezetenként, intézményenként, területenként. Faragó szerint optimális időtávja a középtáv, az egyre inkább felgyorsuló változások, az eredményorientáltság és a gyakorlattal való szoros kapcsolat miatt. A közszféra stratégiaalkotása mellett, hogy „politikai” alku- és tanulási folyamat, részletesen szabályozott jövőképzés is, fókuszában az ehhez vezető út és cselekvések állnak. (Faragó 2005, 128). Jövőkutatói szempontból a kritika a középtáv kiemelését érheti, hiszen 5–7 év nem elég „távlati”, nem tartalmazhatja a kívánt és a lehetséges jövőt, „csak” a jelen kismértékű módosulását. Nagy rendszerek jelentős átalakulásához, módosulásához szintén nem elegendő ez az időhorizont.
2. A participatív – vagy Faragónál a kommunikatív-kollaboratív (Faragó 2003, 14) – tervezés térhódítása magyarázható a demokratizálódás térhódításával és/vagy annak felismerésével, hogy az adott terv eredményességét, hatékonyságát emeli, ha az érintett társadalmi (cél)csoporthoz hozzájárulásával, konszenzussal születik, mivel így jobban illeszkedik a csoport életvilágába (Faragó 2005, 129). Ennek fordítottja is felvethető itt, hiszen a részvételi tervezés jó eszköze a közösségi önrendelkezés erősödésének is (Sadan 2004, 15). A közösségi tervezéshez szükséges a megfelelő kommunikációs „atmoszféra” (technikai környezet, miliő stb.) is. Faragó hangsúlyozza (Faragó 2005, 131), hogy ez alapján az európai területfejlesztési – egyetértve Buday-Sántha Attilával (Buday-Sántha 2011, 19), beleértve a vidékfejlesztést is – támogatási rendszerek negatívan értékelhetők, mert a pályázatok kiírása, célrendszere ritkán esik egybe a valós helyi szükségletekkel. Hozzátehetjük azt is, hogy nem is teljesen közösségi alapon születnek. A közösségi tervezés

⁵ egyéb, főbb jellemzőket nem bemutatva.

alkalmazása tehát térben és időben korlátozott. A kollaboratív-kommunikációs tervezésnek – mint a hatalomgyakorlás eszközének – több gyakorlati megjelenési formája van: tervutasítás; kooperációra, együttműködésre épülő; politikai tervezés; széles részvételen alapuló tervezés; akciótervezés; tranzaktív tervezés. A tervezés Faragó szerint (Faragó 2003, 22) „hatalmi harc, és az elfogadott terv a hatalomgyakorlás „legitimizált” eszköze”, amit kiegészíthetünk azzal, hogy ez is indokolja a társadalmasítást. A kommunikatív tervezési iskola Faragó szerint nem járul hozzá új tudás születéséhez a konszenzuskeresés sajátosságai miatt, csak a legitimációjukhoz, így nagy változások kijelöléséhez nem alkalmas, bár az így született tervek „kevésbé előíróak, inkább előremutatóak” (Faragó 2005, 135). Részben elfogadva ezt, hozzá kell tenni, hogy szakértők bevonása a tervezői közösségbe növeli az új tudás kialakításának esélyét, különösen, ha több tudományág új, még nem elterjedt innovációja is bevonásra kerül ezáltal (például a forgatókönyvképzésbe). A másként látás a távlati jövőképzés fontosságát erősíti.

Tehát *„a tervezés a jövő alakítására irányuló kísérletezésen alapuló ciklikus tanulási, racionalizálási folyamat, a sikerorientált intencionális társadalmi cselekvés egy jól strukturált instrumentális módja, az irányítás eszköze”*, amely alapján a „hétköznapi” közösségi tervezéssel szemben az alábbi elvárások támaszthatók:

- a tervezés elméleti és gyakorlati oldala kapcsolódjon össze,
- a tervkészítés, tervirányítás és a visszacsatolás egy folyamat legyen,
- a tervezés önkorrekciójához tanulási, kísérletezési folyamatra van szükség,
- teremtsen meg a lehetséges és a kívánatos jövő közti kapcsolatot, és határozza meg a felelősségi köröket,
- „meghatározó mozzanata a koncepcionálás, az alternatívák generálása és az azok közötti választás”
- határozza meg és indítsa meg a társadalmi párbeszédet,
- legyen többszintű és többszereplős.

(Faragó 2005, 71).

Fentiekkel elfogadjuk Faragó felfogását, amely a *tervezés szerves részének tekinti a terv megvalósítását* annak gyakorlati oldalaként. Eltérő megközelítésben a kettő elválik, a tervek

megvalósítása a menedzsment feladata és a tervezés gyakorlati oldalát a tervek készítésének gyakorlata jelenti. Ezt „tudatosítva” léphetünk tovább.

Tehát *a koncepcióvezérelt tervezés csak megalapozott jövőképek, forgatókönyvek alapján képzelhető el, vagy, ahogy Kovács megfogalmazta: „...a jövőbeni lehetőségek végiggondolása nélkül nem lehet a jövőt megtervezni”* (Kovács G. 1979, 30).

De a jövőre vonatkozó információkra amiatt is szükség van, mert ezek ismeretében csökkenthető a jövővel kapcsolatos bizonytalanság mind a stratégia által érvényesítendő érdekeket, mind pedig a környezetet tekintve (Korompai 1995, 23).

A tervezéseméleti szakasz lezárásaként ki kell térnünk az értekezés szűkebb tervezői területének meghatározására, a vidékfejlesztési⁶ tervezésre. Buday-Sántha Attila szerint *„vidékfejlesztésnek tekintjük mindazoknak a gazdasági, szociális, kulturális és ökológiai tényezőknek a fejlesztését, amelyek az adott térség gazdasági és kulturális színvonalának emelésén, az ott élők életszínvonalának (életminőségének) a javításán keresztül az egész nemzet fejlődését szolgálják úgy, hogy egyidejűleg megőrzi és védik a természeti erőforrásokat, a környezetet, a tájat, valamint a helyi kulturális örökséget”* (Buday-Sántha 2011, 16). *Az e tevékenységek tervezésére irányuló cselekvést nevezem vidékfejlesztési tervezésnek.* Számomra a vidékfejlesztési tervezés egyértelműen beletartozik a korábban tárgyalt területi tervek halmazába, és egyetértve számos kutatóval (Buday-Sántha 2011, 19. o., Enyedi 2010, 400. o.; Kovács T. 2012, 75), úgy vélem, *a vidékfejlesztés a térfejlesztés, a területfejlesztés része, egyik halmaza, így a területfejlesztés tervezésére vonatkozó elméleteket érvényesnek tekintem a vidékfejlesztés hasonló tevékenységére is.* Az értekezést ugyanakkor végig fogja kísérni az az ellentmondásnak tűnő kettősség, amely azzal kapcsolatos, hogy ahogy Csatári megjegyzi, a vidékfejlesztés *„a mikrogazdasági, társadalmi és lokális integrációs szempontokat a kisebb földrajzi terekben”* (Csatári 2001, 5)⁷ *helyezi előtérbe, addig a nagy földrajzi térben zajló országos szintű vidékfejlesztés is számos olyan tényezőt használ, amely főleg helyi szinten értelmezhető, de mégis releváns tényező makroszinten. Márpedig makro tervezést a makroszinten releváns tényezőkre kell alapozni. Az értekezés terjedelmi korlátaiba nem fér bele, nem is elemzem, de rendkívüli módon leegyszerűsítve ki lehet jelteni, hogy minden területi tervezésnek van helyi (mikro és kisközösség, települési szint, kistérség), közép (tájegység, megye, régió stb.) és országos*

⁶ A vidékdefiníciókat, -lehatárolásokat, tehát a tervezés által érintett terület meghatározását az 3. fejezetben tárgyalom.

⁷ Csatári hivatkozott előadásában a területfejlesztésre pedig a következő vonatkozik a két tudományterület viszonyrendszerét vizsgáló egyik elmélet szerint: *„...a regionális fejlesztés elsősorban makrogazdasági, műszaki és technikai jellegű megközelítéseket helyezi előtérbe a nagyobb területi szinteken...”* (Csatári 2001, 5)

sztintje⁸. Ez a felosztás már megjelent a problémafelvetés leírásában (1.2. fejezet), a hazai vidékfejlesztés tervezési gyakorlatának elemzésében is. Az 1.2. fejezetben az is bizonyításra került, hogy bár a vidékfejlesztés valóban hatékony színtere a helyi dimenzió, nem lehet megkerülni az országos tervezést sem. Szükséges és létező a vidékfejlesztés makroszintű tervezése is. Dolgozatom fókuszában a makroszintű tervezés áll.

A vidék a térnek „csupán egy fajtája”, amelyet igen nehéz definiálni, ahogy azt a 3. fejezetben is látni fogjuk. A koncepcióvezérelt vidékfejlesztési tervezés tehát létező tevékenység, ezért a jövőkutatással való összekapcsolása nem nélkülözi a valós alapot.

2.2. A problémafelvetés jövőkutatás-elméleti megalapozása

A koncepcióvezérelt tervezéshez szükséges lehetséges jövők, jövőképek megalkotásának egyik módja a forgatókönyvképzés, amely a jövőkutatás egyik módszertani területe, ezért elengedhetetlen e tudományág releváns vonatkozásainak bemutatása.

2.2.1. A jövőkutatás céljai

„A jövőkutatás feladata a jövő lehetőséghatárainak és a lehetőséghatárokon belül elhelyezkedő lehetséges jövők feltárása” (Kovács G. in: Gábor szerk. 1976, 154) írta Kovács Géza 1976-ban, és mindjárt hozzá is tehetjük, hogy ezek között lehetnek nemkívánatos és kívánt jövők is, valamint hanyatló, folytatódó, teremtetett és konstans jövők is (Doxiadis 1972). A folyamatosan változó tudományok miatt is még a „jelenben” is szükséges a definíció kiegészítése, módosítása például az alábbiak szerint:

„A jövőkutatás a társadalommal kapcsolatos jövő előzetes megismerésére irányuló intellektuális tevékenység, a jövőfeltárás problémakörével foglalkozó tudományterület” (Nováky szerk. 2006, 19).

„A jövőkutatás a társadalmat és az embert érintő olyan kérdéskörökkel foglalkozik, amelyek a valóság formálódásában állnak elő, és azokat kölcsönhatásaikban más tudományterület nem tekinti kutatása tárgyának” (Hideg 2012, 50).

Mivel „a jövő egyre gyorsabban válik jelenné” (Gábor szerk. 1976, 7), a jövő kutatása a folyamatok gyorsulása és kiszámíthatatlansága miatt egyre nagyobb teret kap, akár a teljes emberiség jövőjéről (Római Klub) beszélünk, akár az egyén szintjéről (életpályamodellek).

⁸ esetleg nagyobb, több országot magába foglaló léptéke is.

Érdekes módon ebben is van bizonyos kettősség. Hiszen, míg a jelenlegi tendenciák mentén változó világ végkifejletét szinte biztosan ismerjük, addig az odavezető útról és az esetleges trendváltozásokról meglévő tudásunk csekély és bizonytalan. Ezt az űrt próbálja kitölteni a jövőkutatás, amely a jövőt tekintő vizsgálódása tárgyának (Kovács G. 1979, 30. o., Nováky szerk. 2006, 19) és „tevékenységének eredménye – a meghatározott követelményeknek megfelelő – jövőkép...”⁹ (Kovács G. 1979. 90).

A jövőkutatás célja, hogy megfelelő alapot biztosítson a döntéseknek és a cselekedeteknek, hogy azok a „legkedvezőbb irányba alakítsák a jövőt. A jövőkutatás feladata ezért az, hogy feltárja a lehetséges jövőket, felvázolja a már meghozott döntések jövőbeni következményeit és a meghozandó döntések lehetséges hatásait, ismereteket nyújtva az időben később várható folyamatok, események változásáról” (Nováky szerk. 2006, 19). A jövőkutatás tehát fókuszálhat a múltból kibontható lehetőségekre és a távolabbi jövőbeni várakozásokra, elvárásokra is. *Mivel a tervek a lehetőséghatárok közti racionális cselekvéseket tartalmaznak, a tervek megalapozásához a jövőbeni lehetőségoldalt keresem, amiknek kialakulásához a várakozások is hozzájárulnak.* Fontos a várakozások feltérképezése, hiszen ezek erősen befolyásolják a megvalósuló folyamatokat, lehetőségeinket és ezzel a jövőbeni cselekvési mozgásterünket, amelynek alakítása, esetleges tágítása a tervezés egyik célja. Ilyen jövővárakozások jelennek meg a kutatás egyik eredményeként megszülető forgatókönyvekben.

2.2.2. A jövőkép és a jövő megismerhetősége

A lehetőséghatárok leírását jövőképekkel adhatjuk meg. A jövőkutatásban elfogadott definíció szerint a jövőkép „... egy távolabbi jövő normatívan kezelt, komplex felvázolását (állapotábrázolását) adja abból a célból, hogy visszatekintési lehetőséget nyújtson egy rövidebb időszakban felvázolandó (kitűzendő) cél- és eszközrendszerre. Az elemzés középpontjában a múlt és a jelen összefüggéseit, jelenségeit tagadó, az azok helyébe lépő, minőségileg új összefüggések, jelenségek állnak” (Nováky szerk. 1992, 24). További jellemzője, hogy *a jövőképek nem valószínűségi kijelentések* (Faragó 2003, 76). Ezt Nováky (Nováky szerk. 2006, 28) egy későbbi művében azzal egészíti ki, hogy *a jövőkép minőségileg más jövőt tartalmaz, ezért fordulópontok, töréspontok, tendenciaváltozások előrejelzésére alkalmas.* Ezzel szemben a vízió a szakirodalom szerint „csak” a vágyott

⁹ a mondat így zárul: „..., a tervezés eredménye pedig a – különböző követelményeknek megfelelő – terv.”

jövőt írja le pozitív töltettel, miközben identitásképző és motiváló ereje van (Collins, Porras 1996, 65–77). Problémafelvetésem szempontjából különösen fontos ez a különbségtétel, hiszen később rámutatok arra, hogy a hazai dokumentumok, még ha tartalmazznak is jövőképet, azok valójában (helytelen fogalomhasználat miatt) „csak” víziók.

Ahogy Faragó László PhD disszertációjának bevezetőjében rámutat „... a jövőre vonatkozó állításoknak nincs a hagyományos értelemben vett objektív alapja és a pozitív tudományok által is elfogadott módszertana. Az objektivitás látszata mögött az elitizmuson nyugvó tudományos racionalitás áll, és megkerülhetetlen a tervezés normativitása. Sem a régmúlt filozófiai (pl. utilitarizmus), sem az újabb kutatások (pl. kommunikatív etika) nem ajándékoznak meg bennünket e hiányosságok kiküszöbölését lehetővé tevő egyedül üdvözítő megoldással, de a gyakorlatban ennek hiányában kell terveznünk.” (Faragó 2003, 10) Jelen értekezés erre a hiányra koncentrálni, nem adja meg az „üdvözítő” megoldást, de tervezési lehetőséget vet fel a jövőből eredő bizonytalanságok kiküszöbölésére.

A filozófia eredményeiből az következik, hogy a múltból és a jelenből nem lehet meghatározni a cselekvések irányát, mivel a múlt, a jelen és a jövő közti teljes körű kapcsolat ismeretlen, ezért a jövőre csak akkor tudunk tervezni, ha feltételezéseket fogadunk el, máskülönben egyáltalán nem végzünk tervezői tevékenységet¹⁰ (Faragó 2003, 54). A múlt megismerésének jellemzője, hogy a múlt lezárult, nem változhat, míg a múltból alkotott tudásunk mélyülhet, bővíthet. A jelen megismerése az idő haladása miatt nehézkes, mivel folyamatos aktualizálást igényel. A jövő pontos megismerését ezekkel szemben a „mozgó célpontú” karaktere lehetetleníti el, hiszen a jövő dinamikusan változik, ezért sem adható róla egzakt „leírás” (Bóna in: Gábor szerk. 1976, 67).

A jövőkutatás újabb felfogásában elismerték ezt, és abból a felismerésből kiindulva, hogy a jövő pontosan nem előre látható, megfogalmazták a jövőkutatás által teljesítendő elvárásokat (Bell, Olick 1989, Bell 1997):

- társadalomformáló erőként vegye figyelembe a jövőről kialakított elképzeléseket,
- kiemelt feladata a jövőbeni alternatívák számának növelése és felvázolása, amely segíti a preferált jövő kiválasztását,
- fel kell vállalnia a preferálandó értékek kiválasztását,

¹⁰ Ez utóbbi elfogadhatatlan, amennyiben Faragóhoz hasonlóan érvényesnek tekintjük azt az axiómát, hogy „tervezéssel nagyobb valószínűséggel haladunk előre ismert és ma még kimondatlan céljaink felé, mint anélkül”. (Faragó 2003, 98)

- mindezt annak tudatában, hogy a felmutatott eredmény nem befejezett, nem teljes, mivel nem elégséges tudáson alapul, ezért cáfolható, kritizálható, mégis egy új tudás alapját teremti meg. (Hideg 2012, 69)

A képet árnyalhatjuk akkor, ha felvetjük, nem közvetlenül az értéket kell felvállalni, hanem az értékválasztást kell elősegítenie azzal, hogy megfogalmazza, megjelöli az adott előrejelzéshez, jövőképhez kapcsolódó értékrendszert vagy annak fő – a vázolt jövőt meghatározó – elemeit.

A megismerhetőségnek gátat szab az is, hogy „... *a stratégiákkal összefüggő társadalmi és természeti folyamatok nagy, komplex rendszerekhez kötődnek. Ezek szerkezetének és működésének megértését nagymértékben megnehezíti, hogy mind szerkezetük, mind viselkedésük teljességükre nézve áttekinthetetlen és követhetetlen. Körükben egyáltalán nem tekinthető ritka jelenségnek a »szabálytalan« viselkedés, a jelentéktelennek tűnő kis változások által kiváltott radikálisan új helyzetek, körülmények, folyamatok kialakulása vagy nagy jelentőségűnek tűnő események lezajlása egészen lényegtelen következményekkel*” (Korompai 1995, 16 o.).

Mivel a tudomány és az objektivitás korlátozott, valamint a tervezésben érintettek (célcsoportok, alanyok, tervezők, végrehajtók) érdekei azonos időben is, de adott szereplő esetében még különböző időben, rövid és középtávon is ellentmondásosak, ezért a jövő pontosan előreláthatatlan (Faragó 2003, 12). A Faragó által gyakran kiemelt üzenetnek, miszerint „*a vanból nem következik a kell*” (Faragó 2003, 2005) létezik jövőkutatói „fordítása” is, amely hasznosítható a tervezéssel való összekapcsoláskor. A jelen szükségleteiből nem következik a jövőbeni szükséglet, mivel egy eltérő állapotnak más jellemzői vannak, tehát az „új” szükséglet kielégítését is „máshogy”, az „újnak” megfelelő módon kell elérni.

Enyedi is úgy vélte egyik utolsó írásában (Enyedi 2010, 400–401), hogy a területfejlesztési (a vidékfejlesztést is beleértve, még citált cikkében is) alap kutatásoknak nem a jelen gyakorlati problémáit kell megoldaniuk, „... hanem olyan új társadalmi-gazdasági folyamatok felvázolása a célja, melyek a jövőben bontakoznak ki, a jövő problémáit okozzák, ezzel a jövő gyakorlati problémái gyors megoldásának adják meg az alapját”, tehát a jövő megismerésére kell törekedni.

Az elmúlt években a *jövő kutatás is változott, a prognosztizálástól eltolódott a közösségi és participatív tervezésen alakuló forgatókönyvképzés felé, hiszen a jövőről nincsenek konkrét ismereteink, a jövő folyamat, mozgás, jelenség, nem pedig állapot (természetesen megvalósulás jelenében, az is), így nem is adható egy konkrét előrejelzés.* Ráadásul az

előrejelzések általában pont akkor nem működnek, amikor igazán szükségünk lenne rájuk, amikor nagy trendfordulatok, törések következnek be (Kristóf 2002, 4). *Ha elfogadjuk a bizonytalanságot, akkor azt is elfogadjuk, hogy a megoldás nem a matematikai-statisztikai módszerek tovább finomítása, hanem a bizonytalanság megértése és feldolgozása, például a szcenárió módszerével.*

2.2.3. A jövőkutatás és a tervezés szubjektivitása

Mivel világunkban egyre nagyobb az instabilitás és egyre gyorsabban történnek a változások, az elmúlt időszakban felértékelődtek a szubjektív szempontjai és a szubjektív módszerek. Ezt a kijelentést Nováky az alábbi jelenségekre alapozza:

- *„csökken a statisztikus valószínűség jelentősége, megnövekszik a szubjektív valószínűség és a szubjektív értékelés fontossága, ami teret ad a szubjektív véletlennek is;*
- *nincsen kitüntetett valószínűségi értékkel bíró jövőváltozat (azaz nem készíthetünk predikciót), hanem sok, többé-kevésbé azonos valószínűséggel bíró jövőváltozatot tárhatunk fel;*
- *a hirtelen és a kis valószínűségű változások a korábbtól eltérő jövőket hozhatnak létre, és a jövőre vonatkozó várakozások is különböző jövőket preferálhatnak;*
- *a múltból kibontható alternatív jövőlehetőségek és a jövőre vonatkozó várakozások, elvárások egymástól lényegesen eltérő jövőalternatíváknak adhatnak hasonló bekövetkezési esélyeket;¹¹*
- *az, hogy a sok lehetséges jövőváltozat közül melyik milyen mértékben valósul meg, függ a társadalom jövőformáló erejétől is, ami az objektív tendenciák által meghatározott mozgástartományon belül lehetővé teszi, illetve elősegíti a változást;*
- *a jelentős változások időszakában a jövőkutatók új feladatokkal szembesülnek, mert a változások újszerűen jelennek meg.” (Nováky 2008, 24)*

A szubjektumnak tehát a tervezéshez hasonlóan a jövőkutatásban is kiemelt jelentősége van. A jövőkutatás nem tekinthető értékmentesnek, hiszen választás történik, kell, hogy történjen a vizsgálódás során, amit a kutató személye(k) határoz(nak) meg. Az én mint résztvevő megfigyelő vesz részt a folyamatban, vagy ahogy Faragó fogalmaz „a tényeknek nincs „értelmük”, értelmet csak a döntéseink adnak nekik... ...Nincs megismerés

¹¹ ezen „esélyteremtő” hajtóerők lehetnek hatalmi viszonyok, struktúrák, valamint a hatalom képviselőinek, hordozóinak jövőformáló ereje, értékrendje stb.

megismerő nélkül.” (Faragó 2003, 15–16). „Mentségünkre” szolgáljon, hogy a többi társadalomtudomány sem értékmentes (Myrdal 1973). A jövőkutató személyének szerepe, meghatározó személyes értékei az alábbi területeken befolyásolják a kutatást:

- az előkészítői fázisban, ahol a participativitás előkészítésre kerül (ki kerül bevonásra?),
- a végrehajtási fázisban, az értékelési módszerek kiválasztásánál (milyen szempontrendszer alapján?),
- és a kommunikációs fázisban, ahol az eredmények disszeminációja során a kutató szintetizáló szerepvállalására van szükség az alternatívák között. Ezeket a résztvevők, a döntéshozók és a nyilvánosság számára elfogadható, elemezhető módon át kell adni (kinek, mit, hogyan „mond el”?) (Nováky 2012, 40).

A szubjektum beemelését a jövőkutatásba konkretizálni is lehet Faragó szerint, a tervezés értékterheltségét bemutató függvényével, amiben a determinált és indeterminált jövőösszetevők eredményének tekinti a víziót és a tervet, az alábbi a szemléltető függvény alapján:

$$T = f_i(V, S, t, N_j(V, S, t), E)$$

„ahol a

T – transzcendálás eredménye (vízió, terv, stratégia, program);

V – észlelet (feltárt) valóság, jelenségek, tényekre vonatkozó elképzelések;

S – strukturális, pragmatista keretek, uralmi, hatalmi kényszerek, érdekérvényesítési lehetőségek (mesterséges gépezet, társadalmi világ);

t – aktualizált tudomány, tudományos, szakmai magyarázat és választható eszközök (a tervezés tárgyára vonatkozó tudásnak a tudós társadalom által elfogadott explicit része);

N_j – a közösség értékelései, azok alapján (konkrét normák, területi-kulturális értékek és értékelések, autonóm részgazságok, lokális „alávetett”, „kisebbségi tudás”) az előzőekkel kapcsolatos kritika;

E – egyéb explicitte nem tehető hatótényezők;

f_i – a függvény „típusa” az i . tervezőnél, döntéshozónál, tendenciózus racionalizálás, az értékelés jellege (a tervezők filozófiai, politikai elkötelezettsége, „hite, hallgatólagos tudása, intuícións képesség stb.)” (Faragó 2003, 81).

További kutatási terület lehet annak feltárása, hogy a különböző tervezői szerepfelfogások (Faragó 2005) mennyire azonosíthatók be a jövőkutatók tevékenységben,

azaz „mennyre tervezők a jövőkutatók”? Ez visszavezethet minket a jövőkutatás és a tervezés összekapcsolása szükségességének kérdéséhez is, további adalékokkal bővítve azt.

Ellenpólusként kijelenthető, hogy valójában nem is kívánatos a tervezői objektivitás megvalósulása. Hiszen valóban *elképzelhető empirikus vizsgálatokon nyugvó stratégia, de az – természetéből fakadóan – csak apró változtatásokat határozhat meg, hiszen korábbi tapasztalatokon nyugszik, míg a nagyobb változtatásokhoz el kell szakadni az empiriáktól, különösen a tervezés koncepcionáló, jövőképkalkoló, célokat és prioritásokat kijelölő fázisában*. „Merni kell akarni, merni kell változtatni”, és ehhez szükséges az intuíció. Ezt erősíti az is, hogy az empirikus kutatások kiindulása és befejezése – kiválasztás, értékelés, döntés – empirikusan nem igazolhatóak teljes mértékben. Az objektivitás inkább a „racionalitás megfelelő megragadásában” jelentkezik, hiszen bár túllép az egzakt eredményeken, mégis racionális súlypontokat határoz meg a kívánatos jövőképben, és azok eléréséhez megfelelő erőforrásokat társít (Faragó 2003, 18–19). A jelen és a kívánt jövő között kapcsolat van, a tervező feladata a tudatosan vállalt tendencia kiválasztása, és a folyamat – egy teljes mértékben nem ismert – jövő felé való terelése (Faragó 2003, 91). Itt kell kiemelni, hogy nemcsak a jelen és a múlt határozza meg cselekvésünket, hanem a kiválasztott jövő is, és ez a koncepcióvezérelt, jövőorientált tervezés esetén talán még fontosabb is, hiszen a jövőre tekintünk előre, arra koncentrálunk, és annak irányába mozdulunk el.

2.2.4. A tervezés és a kutatás időtávja

A jövőkutatás és a tervezés további sarkalatos pontja az időhorizont. A tervezés és a jövőkutatás időtávjával kapcsolatban le kell szögezni, hogy a tervezést – mivel ciklikus tanulási folyamat is – tárgyának/területének ciklikusságához kell igazítani. Faragó leírja, hogy például a jövőkutatók, a környezetvédők a hosszabb időtávokat preferálják, amit szándékként el is fogad, de a bizonytalanságok csökkentése érdekében inkább középtávú, „tárgyához igazodó” tervezést fogad el (Faragó 2003). Ezzel szemben éppen *a vidékfejlesztés tárgyából, meghatározó természeti jellemzőiből (növény- és állatvilág, táj stb. változásának lassúsága) fakadóan a vidékfejlesztési tervezést mégis „jövőkutatói” hosszú távú tervezési ciklusokban kellene kezelni*.

A kutatás során kialakítandó forgatókönyvek időhorizontját a fentiek miatt is 2050-re teszem, annál is inkább, mert *számos világmodell és szcenárió* (amelyeket a forgatókönyv készítésénél mint külső, determinisztikus környezetet fogok felhasználni lásd. 13. táblázat a

6.3. fejezetben), *főleg a klímaváltozás fordulópontjához igazítva, szintén ezt a „misztikusan távoli”, jól kommunikálható időpontot jelöli meg végpontként* (lásd Jorgen Randers: A Global Forecast for the Next Forty Years, 2052. c. könyv). A történelem során, kiszámíthatóbb környezetben, a birodalmi szinteken, ennél nagyobb távlatban is gondolkodtak a vezetők (hogya a közelmúltból egy példát vegyünk: Hong-Kong 99 éves bérbevétele) vagy például az ingatlan befektetők. Ma már kevésbé jellemző ez a távlati gondolkodás, ami megjelenne konkrétumok szintjén is. Ez a 35 éves időtáv a jövőkutatás számára nem számít túlzottan hosszúnak, forgatókönyvi módszerrel elég jól megismerhető. *A bifurkációk (kettéágazások) száma még nem akkora, hogy kezelhetetlen lenne.* Értekezésem szempontjából tovább erősíti az időpontválasztást, hogy *a technológiai előrelátás még nagyrészt pontos becslésekkel megadja a majdani technológiai színvonalat, láthatóak a kutatási irányok és megadható az egyes eredmények elérésének valószínű „időpontja”.* Az innováció kitüntetett szerephez jut az értekezés által leírt forgatókönyvekben, gyenge jelekként kezelve a technológiai kutatásokat. A nagy strukturális trendek is, változatlan, külső tényezőkként kezelve, szintén megadhatóak, mint például, hogy *„a belátható jövő mindenképpen a globalizáció korszakába fog esni. Nem biztos, hogy mai „állapotában”, tulajdonságaival...”* (Kiss in: Nováky szerk. 2008, 75), vagy hasonló külső környezeti trend a klímaváltozás (adott térségekre gyakorolt konkrét hatásait tekintve persze nehezen előrejelezhető).

A tervezés számára sem jelenti a távlatok határát ez a több mint harmad évszázad. Számos stratégia készül a század közepére vetített állapotok elérése érdekében, különösen a fejlett tervezői tevékenységet folytató Európai Unióban, lásd „Az EU közlekedési ütemterve 2050-re: az összekapcsolt hálózatoké a jövő” vagy „Az alacsony szén-dioxid-kibocsátású, versenyképes gazdaság 2050-ig történő megvalósításának ütemterve” c. dokumentumokat. *Nem lehetetlen tehát a 2050-ig történő tervezés, de a hazai vidékfejlesztésben (és területfejlesztésben) ez mindeddig hiányzott.* Jelen értekezés szándékom szerint ennek hiányát – nem elvégezve a nagy munkát – és szükségességét is bizonyítja.

2.2.5. A forgatókönyvképzés

A lehetséges jövők egy részének feltárására, amelyre jelen értekezés vállalkozik, napjainkban nemzetközi tapasztalatok szerint legalkalmasabb és leginkább használt módszer a forgatókönyvképzés, amelynek eredményei értelmezésben eltérő, lehetséges jövőalternatívákat jelentenek.

A szcenárióalkotás filozófiai értelemben transzcendentális módszer, hiszen nem a tényleges jövő megismerésére irányul, hanem a jövő megismerési módja. Három – Kant által meghatározott – fő kérdésre keresi a választ: „mit kell tudnom?”, „mit kell tennem?”, „mit szabad remélnem?” (Turay et al., 1992, 33). Az egészséges agy folyamatosan forgatókönyveket készít. Jelzéseket vesz a környezetéből, átalakítja a döntéshozatal számára, különböző változatok képében. Egy egészséges szervezet szintén ezt teszi (Mats, Hans, 2009, 7).

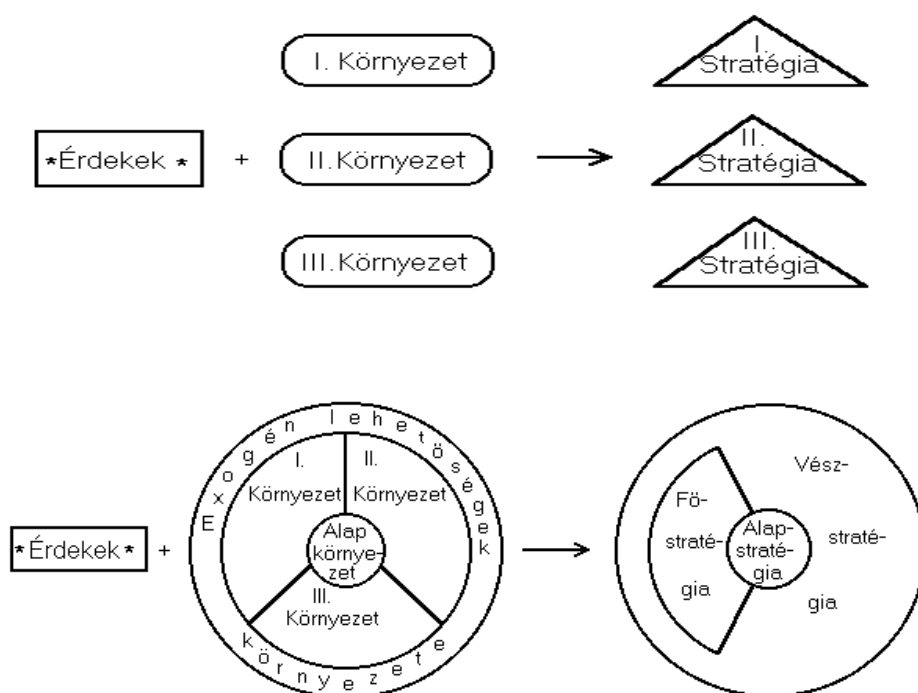
A forgatókönyvet számtalan módon definiálták már. Kiragadva néhány példát látható, hogy többségük az alternativitásra, a folyamatokra koncentrál.

- „*A forgatókönyv az események olyan hipotetikus sorozata, amely a kritikus döntési pontokat állítja a középpontba. A kidolgozásra kerülő alternatív jövők lehetővé teszik az alternatív politikák összehasonlítását, a specifikus problémák elemzését és vizsgálatát*” (Matoricz, Nováky in: Gábor szerk. 1976, 193).
- „A forgatókönyv egy adott jelenség meghatározó tényezőinek összefüggéstérképe, amely a tényezők kölcsönkapcsolatait tartalmazza, és részletessége lehetővé teszi a valóság kísérleti szimulációját... A forgatókönyvvel egy jelenlegi adott helyzetből kiindulva logikai következtetésekkel kívánják felvázolni, hogy milyen egymást követő események eredményeként fejlődhet ki egy jövőbeni állapot” (Nováky in: Gábor szerk. 1976, 298).
- „Egy szcenárió események és folyamatok egy lehetséges halmazát specifikálja, és megadja jellemzőik, sorrendiségük durva leírását” (NEA 1992, 11).
- A forgatókönyv a „releváns események plauzibilis sorozatának” és valószínű trendeknek az összessége (Kristóf 2002, 26).
- „A szcenárió egy jövőbeni helyzet és az eredeti helyzetből ebbe a jövőbeni állapotba történő fejlődést elősegítő eseménysor leírásának összessége” (Godet 1997, 26)

A szcenárió egy történet, nem pedig előrejelzés. Feladata a jövőt befolyásoló tényezők feltárása, és hatásuk irányának összegzése. A döntéseket oly módon támogatja, hogy feltételezzük megvalósulásukat. *A forgatókönyvképzés célja*

- *olyan döntési, vezetési helyzet kialakítása, amelyben több jövőalternatívára is hasznosítható döntések születhetnek,*
- *a jövőorientáltság erősítése,*
- *a végrehajtók és a döntéshozók bevonása a tervezésbe.*

A forgatókönyvek logikáját Korompai ábráival lehet legjobban érzékeltetni.

4. ÁBRA. A „LEHETŐSÉGTERVEZÉS” (CONTINGENCY PLANNING) MODELL ÉS A KOMPLEX STRATÉGIA-KIALAKÍTÁSI MODELL (FORRÁS: ASHER - OVERHOLT 1983. IDÉZI KOROMPAI 1994, 32).

A forgatókönyvképzés segít kezelni a bizonytalanságokat azáltal, hogy nem a „legvalószínűbb” jövőt jelzi előre, hanem több jövőalternatívát képez. Egy előrejelzés módszerének veszélye lehet a tényezők alul- és/vagy felülbecslése, vagy az, ha a választott forgatókönyv miatt felhagyunk a további, részletesebb vizsgálatokkal, amelyek esetleg más komplex eredményre vezetnének. Itt illik azt is kiemelni, hogy egy forgatókönyv megvalósulásának a valószínűsége csekély, „a pontosság nem a jó scenárió mutatója” (Kristóf 2002, 7 o.). Kahn és Wiener szerint a jó scenárió ismérve (Kahn, Wiener 1967):

- a plauzibilitás,
- a belső konzisztencia,
- az oksági folyamatok leírása
- a döntéshozatali hasznosíthatóság.

A bizonytalanság mértékét elvileg csökkenthetjük a forgatókönyvek számával, hiszen általuk a lehetőségtartományok mind nagyobb területét fedjük le. Ám a jövőkutatói tapasztalat azt mutatja, hogy az összes lehetséges forgatókönyv harmadával lefedhető a lehetőségtartomány 80%-a a forgatókönyvek közötti tartalmi hasonlóságok miatt (Kristóf 2002, 18).

A bizonytalanság három kategóriáját lehet megkülönböztetni: kockázat, strukturális bizonytalanság és az ismeretlen. *Kockázat esetében a múltból eredő tudásunkból képesek vagyunk a hatások kimenetelére valószínűségbecslést adni. Strukturális bizonytalanság estében nem tudunk valószínűségbecslést adni, de az ok és okozati összefüggésekből irányok már megállapíthatóak. Az ismeretlen esetében nincs információnk az eseményről, csak azt tudhatjuk, hogy megtörténhet új tényező felbukkanása* (van der Heiden 1997, 83.o.). A később bemutatott és az értekezésben fokozottan vizsgált gyenge jelek kutatása innen, az ismeretlen tényezőkből eredeztethető.

Az események valószínűségét érdemes rendszerezni, mivel a legegyszerűbb rendszerekhez is számtalan scenáriót rendelhetünk, de a szakirodalom a 2-4 forgatókönyv elkészítését javasolja, mivel legalább két verzió szükséges az alternativitás érdekében, de 4-nél több forgatókönyv már kezelhetetlen döntési helyzeteket teremt (Schwartz, van der Heijden, Godet, Ringland in: Kristóf, 2002, 26).

Az alternativitás mint elvárás többször felbukkan a forgatókönyvekkel kapcsolatban a szakirodalomban, emiatt érdemes megemlíteni az értelmezését. Gidai Erzsébet szerint (Gidai in: Nováky szerk. 1988, 79) a jövőkutatási forgatókönyvek alternativitása abban rejlik, hogy *„az alternatívák egymástól minőségileg, strukturálisan eltérő fejlődési utak és fejlődési szintek.”* Gidai megkülönböztetett az alternatívákon belül variánsokat, amelyek azonos struktúrákon belül, de különböző mennyiségi jellemzőkkel rendelkeznek (fejlődési ütemek, maximum és minimum értékek stb.). Annál is inkább fontos meghatározni a fentieket, mivel kutatásomban valós alternatívák, ténylegesen különböző forgatókönyvek létrehozására teszek kísérletet.

A forgatókönyvképzés alapja a jövőt befolyásoló kulcsfontosságú hajtóerők számbavétele. A hajtóerők azonosítása és csoportosítása nélkül nem lehet felépíteni a scenáriókat. Ezt könnyíti meg a SWOT- (erősségek, gyengeségek, lehetőségek, veszélyek), illetve a STEEP- (társadalmi, technológiai, gazdasági, környezeti, politikai) módszer.

A hajtóerők hatásvizsgálata az azonosításuknál is fontosabb. Mivel többségében nem áll rendelkezésre pontos adat a tényező várható alakulásáról, ezért azt meg kell becsülnünk a hatás és a bekövetkezési valószínűség alapján. Ha a múltból nem is következik tökéletesen a lesz, de nem is szakad el tőle, nyomot hagy benne, nem a nulláról kezdődik, „minden cselekvéshelyzetnek van visszamenőleges értelme és előreutató jelentése”. Ahogy el kell vetnünk a teljes determinációt, úgy az indeterminizmust is, hiszen vannak meghatározottan viselkedő tényezők, mint például a természeti „törvények” (Faragó 2003, 80). Amelyik hajtóerő biztosan predeterminált, és biztosan bekövetkező eseményt okoz, azt minden

forгатókönyvben szerepeltetni kell (Kristóf 2002, 23). Erős determinációval rendelkező hajtóerők általában lehetnek:

- lassan változó jelenségek,
- természeti törvények,
- egy rendszer adottságai,
- egy rendszer strukturális visszacsatolásából következő viselkedések,
- szűkös jelenségek,
- folyamatban lévő jelenségek,
- elkerülhetetlen összeütközéshez vezető jelenségek (Kristóf 2002, 24)

Ezekhez az elemekhez kapcsolódik a forгатókönyvképzés „értelmét adó” jelenségtípus (kritikus bizonytalanságok és a gyenge jelek) vizsgálata. Minden predeterminált tényező rendelkezik kritikus bizonytalansággal, amely „törési” pontban a hatások eltérnek a korábbiaktól, egyfajta küszöbértékként működve, amely ponttól kezdve „máshogyan működnek”. Ilyenek még a legalapvetőbb trendvárakozásainkat is meghatározzák. Például a jövőbeni munkaerő nagyságát nem lehet pusztán a demográfia alapján meghatározni, mivel nagyban függ a foglalkoztatáspolitikai adott tényezőinek értékétől (például munkanélküli segély). A kritikus bizonytalanságokat kérdésekkel tárhatjuk fel, amelyeket a predeterminált hajtóerőkre vonatkozó várakozásainkkal kapcsolatban teszünk fel (mi okozza? és, ha túllépi? stb.).

A gyenge jelek felkutatása a forгатókönyvképzés másik olyan területe, amely alapjaiban befolyásolja a „végterméket”. „Előrejelzési szempontból tény, hogy azoknak a mikrozavaroknak a bekövetkezése és a hozzájuk kapcsolódó folyamatok kibontakozása, amelyek az új pálya kialakulását eredményezik, pontosan nem látható előre (lásd káoszelmélet). A lehetséges pályák azonban körvonalazhatók.” jelezte Korompai (Korompai 1995, 18) értekezésében, körbeírva ezzel a – később elterjedtebben gyenge jeleknek nevezett – jelenséget. *Ezek az instabil tényezők fontosak számunkra, mivel olyan kulcstényezők, „amelyek új trendre utalnak, de nehéz felfedezni őket, és beazonosítani, mint jövőbeni trend, mivel a trendnek még csak kezdeti szakasza érzékelhető”* (Veigl in Nováky (szerk.) 2010, 550). A gyenge jel egy speciális esete a szabadkártya, amelyek olyan jelenségek, amelyek *kis valószínűséggel következnek be, de nagy hatást gyakorolnak az rendszerükre (társadalom, gazdaság stb.), vagy nagy a multiplikátorhatásuk. A* szcenárióképzés felerősíti a gyenge jeleket, ezzel segíti a hatáselemzést. *Kölcsönhatásaiknak vizsgálatokba való beemelésével lehetővé teszi, hogy a szcenárió*

„*automatikusan*” alkalmazkodjon a változásokhoz (Veigl in Hideg–Nováky szerk. 2012, 89–91). A gyenge jelekkel való munkát alapozta meg Kovács (Kovács G. 1979, 32) azzal, hogy megfogalmazta a jövőkutatás „kiegészítő” funkcióját: „olyan problémák kutatásával is kell foglalkozni, amelyek ugyan részét képezik a társadalmi munkamegosztás tervezésébe vont területének, de a szóban forgó aspektusok jövőbeni alakulása csak „kutatható”, de alakítása nem tervezhető”. Kovács szerint *ezek a jelek vezetnek minket a nagy áttörésekhez, ezekből adódnak a nagy változások, de ezek láthatóak a legkevésbé előre*. Selye János így ír erről: „Ha valaki meg tudja mondani, mi lesz a kutatásából, a kutatási probléma nem túl mély, sőt a probléma esetleg nem is létezik” (Selye 1974, 148). A gyenge jelek kutatásának fontosságát a következők szerint foglalta össze Nováky: „...A kis változások a jelentől és múlttól alapvetően eltérő folyamatokat indíthatnak el. A kis erősségű tényezők mellett felléphetnek és megerősödhetnek a sohasem észlelt és előre ki nem számítható tényezők is” (Nováky 2010, 24–25). *A jövőkutató felelőssége, hogy feltárja, azonosítsa azokat a gyenge jelekből induló jövőcsírákat még kialakulásuk előtt, „következtet annak irányára”* (Nováky 2008, 46. o.). Ugyanitt Nováky felhívja a figyelmet arra, hogy a jövőkutató nem azzal alapozza meg a döntéseket, hogy megállapítja a változatlanyságot, hanem ellenkezőleg, a változásokra készít fel, és minél jövőorientáltabb, kreatívabb egy társadalom, annál nagyobb a változásra való „hajlandóság” esélye (Nováky 2008, 46).

A forgatókönyvképzés szempontjából még különösen fontos a releváns kulcstényezők szűkítése azáltal, hogy függő vagy független tényezőkről beszélünk. A működő, valós alternatívákat felmutató scenáriók közti különbségeket a függő elemek okozzák, hiszen ezek eltérései okozzák a bizonytalanságokat. A *függő változók „automatikusan” együtt módosulnak más tényezőkkel, így kölcsönhatás-vizsgálatokra, ok és okozati összefüggések kimutatására van mód* (Kristóf 2002, 37).

A forgatókönyvek kialakításánál belülről kifelé haladunk, azaz a belső tényezők feltárásával kell kezdenünk, majd ezt követően térhetünk ki az általunk nem befolyásolható, külső makrotényezőkre. A döntéseket leginkább az előbb említettek befolyásolják, hiszen azok saját hatáskörben, saját erőforrásokból változtathatók, ugyanakkor a változások elindító impulzusai igen gyakran a külső körből érkeznek és a belső-külső saját és viszonyrendszerének stabilitása határozza meg a változás mértékét. A belső rendszerek általában elsősorban stabilitásra törekednek. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a független változók (és ezzel azok kritikus bizonytalanságaik) többsége az utóbbi makrotényezők körébe tartozik.

A korábbi szempontok alapján strukturált kulcstényezőket rangsoroljuk, egyfelől az adott kulcstényező erőssége alapján, azaz milyen erővel befolyásolja a forgatókönyvet, másfelől annak alapján, hogy mekkora a megvalósulás/bekövetkezés esélye. Itt kell kiválasztani azokat a tényezőket, amelyek a legfontosabbak és a legbizonytalanabbak. A forgatókönyvek eltérését ezek a rangsorbeli különbségek adják. A kiválasztott tényezők alapján irányvonalakat határozunk meg. Ez a forgatókönyv belső logikája. „Addig kell csoportosításokat és hatásvizsgálatokat végezni, amíg egy logikát találunk, és egy történetet mesélhetünk el” írja Kristóf tanulmányában (Kristóf 2002, 38). A szemléltetés és a könnyebb kezelhetőség miatt a kiemelt tényezőket érdemes tengelyeken is ábrázolni, így pontdiagramokkal szemléltethetjük a scenáriók elhelyezkedését is. Scenáriotengelyeknek, amelyek a forgatókönyvek közti különbségeket adó, a jövőt „eltorzító” logikát adják, érdemes függő tényezőt választani a korábban leírt előnyök (kölsönhatások vizsgálatához való hozzájárulás) miatt.

Ez a kidolgozandó forgatókönyvek kiválasztásában is segít, amelyeket döntéstámogatási célból készítünk. Fontos, hogy a forgatókönyv építőelemeit szöveges formában rögzítsük, oly módon, hogy a kritikus pontok, a felmerülő problémák könnyen beazonosíthatóak legyenek. Komplex rendszereket kell feldolgozni, ezért a lehetséges jövők leírása is komplex kell, hogy legyen (miközben nem vész el a részletekben, és a dinamikus folyamatokra koncentrálnak).

2.2.6. Participativitás a tervezésben és a jövőkutatásban

Számos, a forgatókönyvképzéssel szembeni elvárásból következik, hogy a használhatóságot növelheti a kollektív tudás bevonása a scenárióépítésbe. A participativitás elvének alkalmazása esetén a lehetséges jövőalternatívák kimunkálásában azok vesznek részt, akiknek a jövőjével foglalkozunk, akiktől várható, hogy közreműködnek majd a megvalósításban, és akik várhatóan abban a valóságban élnek majd, amelyet közösen alakítanak ki (Nováky 2010, 27). Ez főleg a laikusok bevonására vonatkozik, de a *jövőkutatás interaktivizálódásának célja az is, hogy a jövőkutatók a nem szakértők bevonásával:*

- *bővítsék a jövőalternatívák körét,*
- *a jövő létrejöttékor az érintettek megtalálják helyüket, feladatukat,*
- *az új tudás gyakorlatorientált és tudományosan megalapozott legyen,*

- „a fő cél nem a konszenzusra törekvés, hanem a javaslatok, ötletek minél szélesebb körének kidolgozása” (Nováky 2012, 45).¹²

A participativitás irányába hat még, hogy a terveket mindig konkrét intézmények készítik el, így tartalmát meghatározza az *intézmény, a készítő*. „Mindig csak olyan programokat, cselekvéseket tervezhet, amelyek megvalósulására befolyással lehet...” – írja Faragó (Faragó, 2003, 85) erről, és a tapasztalat is ezt igazolja, de a tervezői kör megnyitásával ezt a korlátot is gyengíteni lehet.

A participativitást feltételező interaktív jövőkutatásban fontos, hogy a résztvevők legyenek:

- ötletgazdagok,
- kommunikációképesek, azaz nyitottak mások véleményére és a tanulási folyamatra, valamint véleménynyilvánításra és valós válaszadásra képesek (Nováky 2012, 47. o. in Hideg – Nováky szerk. 2012).

Mivel a tudomány eredményei segítik a cselekvési helyzetek megoldását, a plauzibilitást, ezért a kutatók, a tudomány képviselőinek bevonása a tervezésbe (jelen vizsgálatban a szakértői megkérdezések ennek [is] eleget tesznek) növeli a tervezés megalapozottságát. A tudomány képes a determinált és az indeterminált tényezők hatását megbecsülni, de az időbeli és térbeli analógiák, precedensek ismeretével és hasznosításával elkerülhetővé teszi a nem megfelelő irányok kiválasztását (Faragó 2003, 87). Szakértői hozzájárulás, a „több szem, többet lát” elvével, növeli az előrejelezhetetlen tényezők előrejelzési esélyeit. De a szakértői megkérdezés segít meghatározni a változók függőségét vagy függetlenségét is, ezáltal csökkenthető a szcenárióváltozók száma, azaz a forgatókönyvek száma is. Participativitással elsimítható a jövőkutató személyéből adódó szubjektív tényezők, értékek „torzító” hatása is (bár az „üzenetek vételénél” és feldolgozásánál újból előtérbe kerülhet). További előnye, hogy amikor mindegyik forgatókönyvi elem tág halmazt ad, akkor azokat egyenként is meg kell vizsgálni, majd meg kell határozni az adott elem valós súlyát (pl. technológiai innovációk alatt: GMO, nanotechnológia; orvostudomány; közlekedés, műszaki fejlődés). Majd ezeket a súlyokat variálva különböző forgatókönyveket készíthetünk, amelyekben a szakértők között végzett feltárással pontosabban meg tudjuk állapítani a súlyokat, súlyozásuk mértékét.

¹² Ezen utolsó pontnál azonban a tervezési szempont ugyanakkor éppen ellentétes, hiszen a tervek végrehajtásának hatékonysága nagyban függ a terv elfogadottságától, azaz a mögötte meglévő konszenzus szélességétől és erősségétől.

A participatív eljárással elkerülhető a jövőkutatás gyakori hibája is, amikor nem történik meg a „*thinking out of the box*”, pedig ez, Thompson által hosszan bizonyítva, a kulcsa annak, hogy a bizonytalanságokat kezeljük, ami a legfontosabb feladata minden tervezési folyamatnak (Thompson 1967). Meglévő, zárt tudásunk miatt korlátos jövőalternatívákat képezünk. Pedig a nem várt jövőnek számos előjele van, csak feltárásukat megnehezíti a szűk gondolkodási tér. Ugyanígy csökkenthető az eljárással a másik alapvető forgatókönyv-képzési hiba: a kulcstényezők/változások alul- vagy felülértékelése (Schoemaker 1995).

Mivel a scenárió valós stratégia megalapozására készül, elkészülte után is szükséges az eredeti kérdések megválaszolása, kijelölése, és ezért a folyamatos szakértői megkérdezés, visszacsatolás. Mik a kritikus pontok; milyen tényezők befolyásolják azokat; mik az állapotjelzőink és hogyan mérhetjük ezeket? milyen stratégiát választhatunk, válasszunk? stb. Erre az utóbbi kérdésre a tanulási folyamat miatt van szükség: a nyomon követhetőség, a forgatókönyvek tesztelése érdekében.

2.3. Az összekapcsolás elmélete, formája és példái

A tervezési és a jövőkutatási elméletek ismeretében tehát kijelenthető, hogy a jelenben nem lehet eldönteni, hogy melyik fejlesztési „pályán” kell elindulni anélkül, hogy ne mérnénk fel az alternatívákat. Mindezt a lehető legösszetettebb formában kell megtennünk oly módon, hogy még kezelhető legyen, de a tervezés számára elegendő információt biztosítson. A jövőkutatás és a tervezés hosszú időtávban gondolkodik és komplex szemléletű, mert a valóság minél több területét vonja a vizsgálat alá (Nováky 2010, 26). *Bár a jövő ismeretlen, mégis foglalkoznunk kell vele, mert például a tervezésben, ha a jövőbeni érdeket a múltbeli vagy jelenlegi környezet változatlanóságára építve kívánjuk érvényesíteni, akkor az szinte biztosan a terv eredménytelenségére vezet* (Korompai 1995, 11–12). Ezzel szemben Korompai azt a tervezést tartja követendőnek, amely a „jövőbeni érdekeknek a jövőbeni környezet feltételei között történő érvényesítésére irányul” (Korompai 1995, 11–12).

Nemes Nagy József a térbeli és időbeli egyenlőtlenségek tárgyalása közben megkülönbözteti az események tér-idő pozícióit:

- (1) az egyterű és egyidejű
- (2) a külön terű és egyidejű
- (3) az egyterű és külön idejű

(4) a külön terű és külön idejű
események.

Felmerülhet a kérdés, hogy mi az oka a fenti idézet megjelentetésének, amelyre a válasz az, hogy a 3. pozíció leírásakor Nemes Nagy jelzi, hogy „az egyterű és külön idejű események vizsgálata az időbeli változások mérlegre tétele. Ez a történelem (múlta irányuló) és a jövőkutatás (jövőbe tekintő, előrejelző) tipikus gondolati vonala. Általánosságban elmondható az is, hogy mind az időbeliség (a dinamika) megjelenése a területi vizsgálatokban, mind a területi sokféleség (a helyi, lokális vagy táji, regionális sajátosságoké) a történeti elemzésekben bizonyítottan erősíti a kutatások valóságfeltáró erejét” (Nemes Nagy 1998, 16-17). Értékelésem szerint tehát Nemes Nagy József a két tudomány gyakorlati összekapcsolása mellett érvel.

Fontos felhívni a figyelmet a vidéktudományok egyik legnagyobb szaktekintélyének, Paul John Cloke szavaira is, különösen, mivel a magyar vidék tervezési viszonyai kapcsán veti fel a következőket, már a '90-es évek elején (!!!): „*Más szóval a rurális térségek kutatása egyszerre kell, hogy előremutató és leíró jellegű, a jövőt és a múltat egyaránt vizsgáló legyen, kitűzött céljaiért elkötelezetten küzdjön, de az érintettek érdekeit tekintve technikailag maradjon elfogulatlan.*” (Cloke 1990, 83). A hivatkozott cikk ezen részében a hazai elméleti kutatókkal szemben támasztja Cloke a fenti elvárást és biztatja őket a gyakorlati (fejlesztési) tervezésben való részvételre, miközben a tanulási folyamatot támogatja (múlt vizsgálat), de jövőorientált is, hiszen egyenrangú idősávként vizsgálándónak tartja a jövőt is.

Gyakorlati szempontból a *jövőkutatás legelőször a tervezés korai, koncepcionáló fázisában – a különböző tendenciák feltárása, a lehetséges jövőképek körvonalazása a koncepció kidolgozásának bázisvizsgálataként (lásd jövőorientált műtelelemzés) – jelenhet meg, és a fejlődési folyamatokkal és lehetőségekkel koherens koncepció kidolgozását szolgálhatja.* Ennyiben tehát létezik egy, a koncepcióalkotást megelőző jövőkutatási tevékenység, de ennek eredménye csak háttér-információként jelenik meg a koncepcióban. *A stratégia koncepcióját, célrendszerét tehát a jövőkép sugallja, de nem azonos azzal. A koncepcionáláshoz több jövőkép, forgatókönyv szükséges, de a tervhez, a cselekvési programokhoz már csak egyetlen jövőképet adhatunk meg iránymutató jövőképként a kívánatosnak tartott jövőképek közül. Ez nem jelenti azt, hogy „mindenkinek” azonos a jövőképe, hanem, hogy a közreműködők számára elfogadható jövőmátrix – az ún. közös jövőkép – kialakítható (ez is a participáció szükségességét erősíti). A stratégiához kapcsolódó jövőkép tehát még nem stratégia, és nem is terv vagy valamilyen cselekvési*

program, jóllehet a megrendelő sok esetben burkoltan ezt várja a jövőkutatótól. A jövőkép „csupán” különböző fejlődési folyamatok ötvöződésének valamely jövőbeni időintervallumban készített metszete. Tekintettel a sokféle folyamat találkozási és kölcsönhatási lehetőségeire, célszerű bizonyos szélsőséges fejlődési kereteket nyújtó változatokat kiemelni. Az alternatív típusú előrejelzéseken „...a koncepcionálisan különböző, struktúrájában egymástól eltérő fejlődési utakat, jövőképeket értjük. Az alternatívaképzés tartalmi lényege a jövő minőségileg különböző, „ha-akkor” típusú megközelítése” (Gidai 1990, 51). Ennek legszélesebb körben elterjedt alapszere a forgatókönyvírás (Korompai 1995, 21).

Korompai írásában kifejti, hogy a *jövőkutatásnak mint a „tervezés külső körének”* vannak még más tervezői feladatai is, amelyek lehetnek:

- a lehetséges jövőképek karbantartása a nyomon követés és a monitoring, végső soron a tanulási folyamat erősítése érdekében,
- minden területi szinten, minden tevékenység esetén szükséges a jövőorientált hatásvizsgálat elvégzése, amely a cselekvésekre irányuló döntéshozatalt segíti (Korompai 2006, 217–218).

Korompai szerint a jövőkutatás akkor lehet hasznos a területfejlesztés és a döntéshozók számára, ha a döntéshozó tényezők minél nagyobb hányadára kiterjed, és azok kölcsönhatásairól is értékelhető információkat ad (Korompai 2006, 219). Itt kell azonban ismertetni Peter Schwartz – az egyik legtapasztaltabb hosszú távú tervező szakember – óvását, amelyben arra inti a jövőkutatókat, tervezőket, hogy a scenáriókhoz ne rendeljenek valószínűséget, mivel ekkor a döntéshozó hajlamos a legnagyobb valószínűséggel bíró forgatókönyv alapján dönteni (Schwartz 1996, 247)! Visszautalva az elméleti részre ez is azt jelenti, hogy a forgatókönyvek nem prognózisok, „nem ez fog megtörténni”, de nem is feladata ezt megmondani, csak a jövők egy lehetséges körét kell leírni és ezzel segíti a döntéshozatalt.

A területfejlesztési programok készítésénél a továbbiakban fontos tudatosítani, hogy lehet hasonló adottságú területeknek hasonló problematikája, de a területek különböző múltjából, jelenéből eltérő jövőperspektívák következnek, ezért a fejlesztési terveiknek is különbözőeknek kell lenniük (Korompai 2006, 217), nem lehet őket egységesíteni, még ha például a támogatási politika dokumentumai erre hatnak is. Ez nemcsak az azonos szinten lévő egységekre igaz, hanem az eltérő szinteken lévő hierarchiaelemekre is, kiegészítve azzal, hogy a nagyobb területi egységek jövőképei nem azonosak a kisebb elemek jövőképeinek összességével (Korompai 2006, 217).

A két tudomány gyakorlati összekapcsolása megvalósulhat a Szenáriótervezés során, hiszen az olyan típusú tervezést, amelyiknél a koncepcióalkotási szakaszban megjelenik a forgatókönyvképzés, Szenáriótervezésnek nevezzük.

Definícióm szerint a Szenáriótervezés olyan tevékenység, amellyel a tervező a gyorsan változó jelen- és jövőbeli környezetből fakadó bizonytalanságokat a jövőkutatás módszertani szabályainak megfelelő alternatívák készítésével csökkenti, és ezekre alapozva alkotja meg az optimális stratégiát.

Véleményem szerint a jövőkutatás és a tervezés összeegyeztethető, azaz szükséges a Szenáriótervezés a területfejlesztésben. Ezzel ellentétben Faragó egy helyen szembeállítja a tervezést és a jövőkutatást – előbbi javára – a megvalósítási ereje miatt. Faragó szerint a tervezésben eleve benne foglaltatik a változás, míg a jövőképekben „csak” a lehetőség. Később Faragó már egymás mellé is helyezi őket, amikor azt írja „...tehát a jövőkép (mivé szeretnénk válni? hová szeretnénk eljutni?) és a stratégia (mit kell tenni ennek érdekében? hogyan juthatunk oda?) minél jobb meghatározásához a jelenben lezajló tudati folyamatok explicitté tételét, formalizálását és tudatosabbá tételét kell szorgalmazni” (az emberi tudattal mint döntő tényezővel kapcsolatban, Faragó 2003, 56–57).

Kovács Géza is felvetette a kérdést, hogy milyen szorosan kapcsolódjon össze a jövőkutatás a tervezői tevékenységgel, és mennyire őrizze meg függetlenségét. A dilemmára adott válaszában a jövőkutatás legfontosabb feladatának a „tervezés tudományos alapjainak erősítését” jelöli meg. Meglátása szerint a jövőkutatás a tervezés számára meghatározhatja a lehetőséghatárokat és az alternatívákat, valamint a végrehajtásban tudományosan megalapozhatja a döntéshozatal rendszerét és folyamatát (Kovács G. 1979, 29¹³).

Bár a jövőkutatási megközelítés alapján nem lehet a forgatókönyvek közé sorolni, de Kovács Teréz (Kovács T. 2012, 193-204) is érzékeli a Szenáriótervezés fontosságát, amikor legfrissebb tankönyvében két alfejezetet szentel a vidék fejlesztése előtt álló céloknak, amelyekben kiválóan leírja a vidékfejlesztés lehetséges céljait és azokat mezőgazdasághoz kapcsolódó illetve mezőgazdaságon kívüli fejlesztési forgatókönyveknek nevezi el őket. A korábbi definíciónk szerint nem lehet annak nevezni őket, hiszen nem lehetőségtartományokat fednek le, hanem egy célrendszer két alrendszerét (két megközelítési, végrehajtási módjait) foglalják magukban.

¹³ Ugyanebben a művében (30) Kovács kimutatja a prognosztika és a tervezés közti különbséget is, amelyek alapját az előrejelzések „műfaji” követelményei jelentik, amelyek nem teljesülnek maradéktalanul az átlagos tervezés „előretekintesekor”.

Értékelésem szerint Enyedi is a scenáriótervezés fontosságát ismerte el, amikor a korábban már jelzett új alap kutatási irányok között kiemelte a jövő regionális folyamatainak megismeréséhez szükséges négy forgatókönyv kidolgozásának szükségességét:

1. „Az állam gazdasági szerepvállalásának módosulása
2. A környezeti szempontú fenntartható fejlődés gyakorlatának térnyerése
3. Az Európai Unió belüli integrációs folyamatok hatása
4. A globális hálózat regionalizálódása” (Enyedi 2010, 403–404).

Tehát a jövő állapotát kell megvizsgálni, és Enyedi ebben az írásában az ehhez vezető új módszerek kidolgozását nevezi a fiatal kutatók (magamat is idesorolva) legfontosabb feladatának. Emellett nem csupán a jövőkutatás megközelítési módját vonja be a tervezésbe, hanem a forgatókönyvképzést is, mint annak egyik kitüntetett módszerét. Enyedi jövőkutatás felé való „elkötelezettségének” további jele, hogy az életművét betetőző „Városi Világ” c. könyvének lezárása is hasonló témát dolgoz fel, a „Jövő Városának” forgatókönyveit és azok következményeit (!!!) mutatja be igen szemléletesen, részletesen. Kitér a városrobbanásra, természeti állapotokra, városi kormányzásra stb. (Enyedi 2012, 173–180)

Véleményem szerint ugyan *a tervezés forgatókönyvi megalapozása, a scenáriótervezés nem új módszer, de hazánkban eddig ritkán használták a területfejlesztésben, vidékfejlesztésben pedig szinte soha, annak ellenére, hogy magában hordozza a jövőbeni folyamatok felvázolásának lehetőségét és segíti a tervezést egyre bizonytalanabb, instabil környezetünkben.*

A fejezet további részében a participatív tervezésnek tekinthető gyakorlati példák közül két hazai esetet mutatok be, amelyek során forgatókönyvképzésre is sor került. Hazánkkal ellentétben a regionális scenáriótervezés (a vidékfejlesztési már kevésbé) igen elterjedt a fejlett országokban, például az USA-ban. A számtalan példa közül négyet emelek ki: 2040 Transportation and Development Plan for Southwestern Pennsylvania; Go to 2040 – Regional Scenario and Development Plan for Chicago Metropolitan; Scenario planning regional land use for Fredericksburg Area; Multi-stakeholder Scenario Planning for Value Chain Development Program. A fejezet a továbbiakban nem tér ki olyan globális vagy területi, tematikus forgatókönyvek vizsgálatára, ahol a jövőkutatás nem kapcsolódott szorosan konkrét tervezéshez. Ilyen „tervezés nélküli” forgatókönyvképzésre a legismertebb és a legnagyobb hatású példa a Meadows – Meadows – Randers – Behrens által 1972-ben közzétett „A növekedés határai” c. világmodellt leíró mű. A szerzők célja nem a pontos jövő leírása, hanem a fejlődés megértése és a hatások lehetséges változatainak felvetése

(Meadows, Meadows, Randers, Behrens, 1972.). A környezeti és társadalmi problémák kölcsönhatásait vázolják fel a világmodellben. A négy (az optimista, bizakodó; a túlnépesedéssel, de egyensúlyt elérő; az állandó eltartó-képességhez igazodó; vészforgatókönyv: „worst case”) forgatókönyv megvalósulását húsz, majd harminc év után megvizsgálták (Meadows et al. 2005), de a „jelentések” közzététele, a figyelemfelhívás mellett, nem került sor tervezésre.

Az ilyen globális scenáriók vizsgálatára az értekezés 6.3. fejezetében a magyar vidék forgatókönyveinek készítése előtt kerül sor, ott és akkor a külső, determinisztikus környezetet fogják adni.

Jelen részben olyan korábbi kapcsolódásokat keresek, ahol a tervezési folyamat részeként jövőkutatási tevékenységet folytattak. Az első, felső-szabolcsi kistérség és benne Tuzsér település (Nováky 2000), míg a másik Kiskunfélegyháza fejlesztését célozta participatív módon (Nováky 2003).

Azonos a két eljárásban, hogy a definíciónak megfelelően a helyi fejlesztési tervek koncepcionáló, megalapozó fázisában folytatták le a helyi lakosság és a nem helyi – de az adott területért felelősséggel tartozó – szereplők körében. Mindkét esetben a Public Delphi (háromkörös, kérdőíves megkérdezéssel) módszert használták a kutatók. A jövőkutatók a tervezésben való részvételt és a megkérdezettek körének kiválasztását az alábbiakkal indokolták:

„Az állampolgároknak többé-kevésbé kialakult elképzeléseik és – szinte kizárólagosan nekik – gyakorlati tapasztalataik vannak arról, hogy az ott élők mit tekintenek szépnek, jónak, előrevivőnek, miket fogadnak el és min szeretnének változtatni, jobbítani. A kívülről jött bármilyen kiváló szakértő egyedül ezt nem tudhatja a lakosság alapos megkérdezése nélkül. A részt vevő, érintett állampolgárok segíthetnek feltárni a régió, a város, a település jövőjét befolyásoló külső és belső tényezőket és ezek hatásmechanizmusait, továbbá megfogalmazhatják településük, családjuk és saját jövőbeni életükre, életkörülményeikre vonatkozó elképzeléseiket, vágyaikat.” (Nováky in Ligeti szerk. 2010, 27)

A tuzséri (és kistérsége) területfejlesztési (2000) és a kiskunfélegyházi településfejlesztési (2003) felmérés tanulságait a következőképpen lehet összefoglalni:

- a helyiek már azonosítottak alakuló trendeket és gyenge jeleket,
- mindkét esetben születtek olyan eredmények, amelyek a „sosem fog bekövetkezni” eseményre utalnak,

- a megkérdezettek többsége szerint a társadalmi változások későbbre várhatóak, mint a gazdasági változások,
- külső segítség nélkül a társadalmi változások nagy része és a gazdasági fejlődés kis része nem történhet meg,
- a megkérdezettek – különösen a környezeti, technológiai kérdésekben – nyitottak a változásokra, és ennek érdekében hajlandóak tenni is,
- a megkérdezettek „hosszabb időtávú, hosszabb lebonyolítású és hatású projektekben nem gondolkodnak”.

Tuzséron fejlesztési irányokat meghatározó jövőalternatívák készültek (a három lehetséges irány: gazdaságfejlesztési, társadalomfejlesztési, valamint a kettő ötvözte: társadalom- és gazdaságfejlesztési alternatíva), amelyek a fejlesztési irányok belső erőforrásait határozták meg.

Kiskunfélegyházán a lakossági várakozásokra helyeződött a hangsúly a 2020-ig tartó időszakra vonatkozóan. Itt négy jövőalternatíva bontakozott ki („Sikeres jövő”; „Kishitűség”; „Bizakodás”; „Boldogtalan jövő”), amelyekben a helyi vezetés és a közélet hatékonyságának kulcstényezőit határozták meg (az előző sorrendben: a fejlesztéseknek nincs akadálya; a félelem a változástól akadályozza a fejlesztéseket; lesz olyan erő, de még ismeretlen, ami kedvező irányba tereli a helyi fejlődést; kedvezőtlen közéleti viszonyok miatt nem realizálódnak a fejlesztések).

A fenti két tervezést alapozó eljárásból a következő általános következtetések vonhatók le:

- a fel nem tárt helyi miliő alapjaiban befolyásolhat bármilyen fejlesztési tervet, ez különösen az elutasító vagy „hitetlen” közhangulatra igaz, amikor a tervezők kiemelt feladata a célok és tényezők tudatosítása és a jövőorientáltság erősítése;
- a helyi, rejtett belső erőforrásokat fel kell térképezni, mert a széles körben elfogadott célokért az érintettek hajlandóak tenni, és rendelkeznek az ehhez szükséges belső erőforrásokkal (például a tuzséri gazdaságfejlesztési célok, amelyek eléréséhez a helyi lakosság csak egy kis részben vár külső segítséget).

3. A hazai vidék és hajtóerői

Vidékfejlesztéssel foglalkozó kutatásba nem kezdetünk bele a vidék meghatározása nélkül, különösen akkor, ha a kutatás első lényegi szakaszának célja a vidék kulcstényezőinek beazonosítása. Tehát meg kell határoznunk a vidék fogalmát és annak jellemzőit (Szabó 2011 alapján).

3.1. Vidékdefiníciók

A vidék fogalma általános értelemben életformát jelent, másrészt jelenti azt a környezet, ahol az ember még harmóniában élhet a természettel.

Szakértői becslések szerint Európa területének 90%-a vidéki térség, ami egy sokszínű mozaikos, nem homogén teret jelent. Maga a vidékfogalom is eltérő értelmet, tartalmat kap a különböző országokban, ilyen:

- A Benelux államok annyira városiasodottak, hogy a társadalmi tudat nem értelmezi a vidéket,
- Németországban sem a tudomány, sem a politika nem használja ezt a kifejezést, mert az ilyen típusú területeket itt perifériának nevezik,
- az északi országokban pedig élesen elkülönítik a ritkán lakott területeken belül a városoktól távoli és a közeli, mezőgazdasági területként hasznosított térségeket.

A hazánkat is magába foglaló középső és keleti területeken összetettebb és árnyaltabb a fogalom jelentése. Összefoglalva:

- földrajzi értelemben a természet és a társadalom sajátos kapcsolatát megjelenítő tájképi jellegzetességek;
- társadalmi értelemben a falusi közösség a maga archaikus normáival;
- gazdasági értelemben a mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás és a körük csoportosuló egyéb ágazatok;
- kulturális értelemben a néphagyomány kimeríthetetlen tárházát jelentő paraszti-kulturális tradíciók, amelyek mind bővítik a vidék sokszínű fogalmát (Makai 2008);
- nyelvi értelemben dialektusokat, tájjeleget és helyi motívumokat is jelent;
- civilizációs értelemben nyugaton a jelentése nem városi létformára utal, míg keletebbre alacsonyabb civilizációs életformát, környezetet jelöl. (Ez abból ered, hogy míg a nyugat vidéki polgárosodása, majd városias életszínvonalának fejlődése

töretlen volt a 19. század óta, addig Közép-Kelet-Európában ezek a folyamatok többször megtorpantak.)

Glatz Ferenc (Glatz 2008, 58. old.) szerint hazánkban és a magyar nyelvben a mezőgazdasági és a területfejlesztési megközelítést kiegészíti a civilizatorikus, viselkedés alapú értelmezés is. Ez abból ered, hogy a magyar nyelvben a „vidék” kifejezés nem csupán „nem városi” kategória, hanem van egyfajta pejoratív értelme is, azaz alacsonyabb civilizációs szintet jelöl.

A fentiek alapján *Európában nincs egységesen elfogadott vidékfogalom*. A tudomány még nem volt képes definiálni ezt a kategóriát. Ez különösen nagy hátrányt jelent abból a szempontból, hogy az elengedhetetlen fejlesztések hatékonyságának növeléséhez a szakpolitika nem tud megfelelő lehatárolást alkalmazni. Ebben a fejezetben bemutatom a tudomány által eddig alkalmazott vidékfogalmakat és kísérletet teszek saját definíció felállítására. Az értekezés terjedelmi korlátai miatt azonban mindezt a teljesség igénye nélkül teszem, csak a legfontosabbakat – főképp a hazai eredményeket – mutatom be, amelyek segíthetik a jövő vidékfejlesztési tervezését.

A vidék fogalmának definiálására többen (hazai és nemzetközi kutatók) kísérletet tettek. Ebben a fejezetben már szem előtt tartom azt a gondolatot, hogy a vidék definiálását el kell különíteni a vidékfejlesztés beavatkozási célterületeit lehatároló módszerektől (mutatók), amelyek azonban – véleményem szerint – nem lehetnek sikeresek erős korreláció nélkül.

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül röviden bemutatok néhány definíciót, amelyek alapjellemzőikkel bemutatják a legtöbb fogalommagyarázat gondolkodási körét.

- Font (Font in: Pócs 1999, 7–18) leírásában a vidék egy életforma megjelenése, az emberiség gyökere, a fejlődés bázisa, nem számszerűsíthető fogalom, de az életminőség számszerűsíthető formája.
- Boros (2001) szerint a vidék az a terület, amely nem esett áldozatul az urbanizálódásnak.
- Cloke és Park (1985) három perspektívában vizsgálta a vidéket: a negatív megközelítés; a vidéki jellemzők és az érzékelés, avagy a vidékről képzett közhelyek, sztereotípiák.
- Wytrzens (1994) a terület elhelyezkedéséből indult ki, amikor beavatkozási területnek a periférián lévő, kevésbé lakott területeket jelölte meg.
- Quendler (1986) csupán egy ellentétpárra alapozta definícióját, amikor azt mondta, hogy a vidék fogalma ellentétes a város fogalmával.

- Spitzer (1991) nem is próbálta meg leírni a fogalmat, mert véleménye szerint az interdiszciplinális, így minden ágazatnak a saját megközelítését kell használnia.

Kovács Imre legújabb könyvében hosszan foglalkozik a vidék definiálásával, a meghatározás nehézségeivel, a különböző megközelítésekkel (Kovács 2012, 19–36., 161., 204). Írásában a vidéki átrendeződés fogalmától kezdve, a vidéktudományok meghatározásán, a konstruktivizmus és poszt-strukturalista felfogásokon és a kultúragazdaságon át minden a multidimenzionális vidékfogalom irányába mutat. A diszkurzív felfogást elfogadó műben számos vidékdefiníció megjelenik: a vidék az, amit a vidéktudományok vizsgálnak, a politikusok számára a vidék politikai reprezentációt ad, a városi népességnek a vidék egy idealizált kép, imázs stb. Hibrid, megfoghatatlan, folyamatosan változó tér, amelyet az összes tudományt kielégítve nem biztos, hogy lehet definiálni.

A definíciós kérdés egyik alapidokumentuma az 1996-ban elfogadott Vidéki Térségek Európai Chartája. A charta a korábban bemutatott ellentétet nem kezeli, nyugat-európai szellemiségben kezeli a rurális térségeket, azaz az urbánus területek ellentétéként határozza meg.¹⁴ Értelmezésében a rurális térség olyan tér, amely szárazföldi, belvíz- vagy tengerparti, és amely a kisvárosokat és a falvakat is magába foglalja, felhasználási céljai pedig a következők:

- mezőgazdaság, erdészet, akvakultúra és halászat,
- sajátos gazdasági és kulturális tevékenységek,
- nem városi jellegű üdülés, pihenés és természetvédelem,
- egyéb célok (például lakóhely).

Jellemzői az urbánus területekkel szemben:

- számottevően alacsonyabb a lakosság, a gazdasági, a szociális és a kulturális struktúrák koncentrációja.
- a terület nagyobb részét mezőgazdasági, erdőgazdasági és természetvédelmi, rekreációs célokra használják.

Jól látszik tehát, hogy a Charta tágan értelmezi a vidék fogalmát, ezért gyakorlati alkalmazásakor általában falusi terekre jellemző szociális mutatókkal (mezőgazdasági népesség aránya, előregedés, migráció stb.) kombinálják.

¹⁴ Vidéki Térségek Európai Chartája, 2. cikkely

Kovács Teréz indokait elfogadva (Kovács T. 2012, 20) és magaménak is érezve, a továbbiakban a vidéki, rurális, nem városi, falusi térségek kifejezéseket szinonimaként fogom használni.

A fejezet zárásaként szeretném rögzíteni *az értekezés értelmezési keretében használt definíciót*, amely épít a fent leírt közgazdasági, statisztikai, geográfiai, szociológiai megközelítésekre, de a szerző jövőorientált és szubjektív gondolatait is tartalmazza. Jelen disszertáció fogalmi körében tehát

a magyar vidék olyan tér, ahol a természeti táj és környezet hatásai kiemelkednek a lakosság mindennapi életét befolyásoló tényezők közül, és a természetnek való kitettség megmutatkozik a társadalomszervezés minden szintterében, a gazdasági szektorban és a társadalmi kapcsolatok szövetében.

A fenti meghatározás véleményem szerint kiterjed és magába foglal minden fontos, a vidéket leíró jellemzőt, amelyet a szakma vagy a közélet a vidéknek tulajdonít, miközben egy pont köré csoportosítja a fogalmat, amely pont a jövőben is használhatóvá teszi a leírást.

3.2. Vidéklehatárolások különböző fajtái

3.2.1. OECD lehatárolás¹⁵

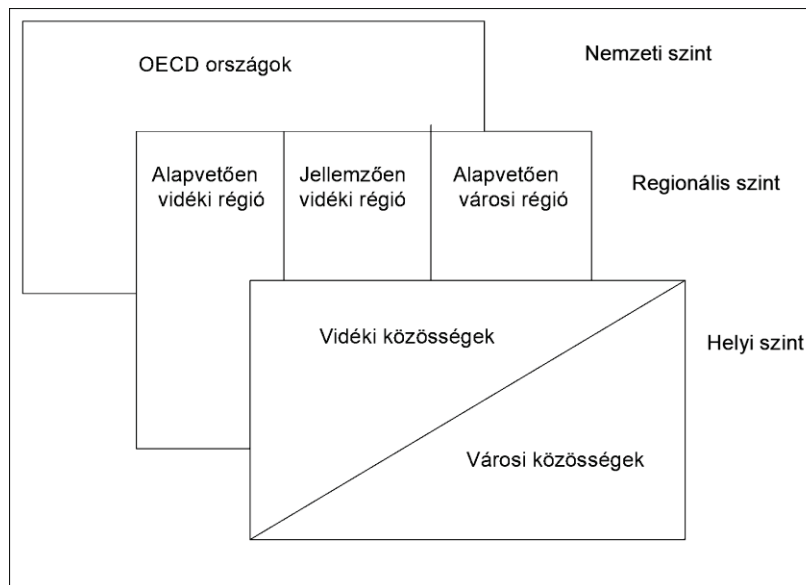
Az 1960-ban alakult Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet saját lehatárolása azon az egyszerű megfigyelésen alapul, hogy összefüggés van az adott térség fejlettsége és népsűrűsége között. Két szintet határoz meg: helyi és regionális.

- Települési vagy helyi szinten azt a térséget tekinti vidékinek, ahol a négyzetkilométerenkénti átlagos népsűrűség 150 lakosnál kisebb.
- A regionális szint több alkategóriára tagozódik:
 - Alapvetően vidéki, ahol a lakosság több mint 50%-a vidéki településen él,
 - Jellemzően vidéki, ahol a lakosság 15–50%-a vidéki településen él,
 - Alapvetően városi, ahol a lakosság kevesebb mint 15%-a él vidéki településen (lásd 5. ábra.) .

Ez alapján a 25 tagú Európai Unió 92%-a vidéki terület volt. Az össznépesség 19%-a alapvetően vidéki, 37%-a jellemzően vidéki térségben él¹⁶.

¹⁵ Korábban az AVOP is ezt használta, egyes OP-k közti lehatárolásban a községi státusz is használt módszer volt.

¹⁶ COM (2005) 304: A Tanács határozata a vidékfejlesztésre vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról, 2007–2013.

5. ÁBRA. OECD LEHATÁROLÁS SZINTJEI (FORRÁS: OECD 1994, 21. ALAPJÁN SAJÁT SZERKESZTÉS)

Mielőtt áttérnénk az uniós lehatárolásokra, álljon itt két érdekes nemzetközi példa a lehatárolásra, amelyek jól tükröznék nemzeti jellegzetességeket, amelyek azonban a szakmai érdeklődés felkeltésén túl biztosan nem használhatók széles nemzetközi gyakorlatban, de alátámasztják a definiálás, lehatárolás nehézségét.

A Kanada Statisztikai Hivatal (Statistic Canada 2002, 7) az 1996-os vidéki térségek censusában két mutató alapján sorolta be a vidéki térségeket.

- külterületi lakosság (population living outside places) száma, ahol a küszöbérték 1000 fő vagy több,
vagy
- népsűrűségi adat, külterületi lakosság sűrűsége 400 fő/km²-nél kevesebb.¹⁷

A kanadai szerv maga amúgy eléggé következetes, hiszen több más censusában (Vidék és kisvárosok; metropolisz térségek és agglomerációjuk) is hasonló mutatókat használ, a különböző adottságú térségek lehatárolására, még a speciálisan kezelt északi területekre is, amelyekkel földrajzi blokkokat/tömböket alakít ki.

Az Új-Zélandi Statisztikai Hivatal háromféle térséget különít el – kizárásos módszerrel – kutatásaiban: városi; vidéki (nem városi); egyéb (sehova nem besorolható). Ezeket alcsoportokra osztja, a városi hatás szintje szerint. Az alap mutató a foglalkoztatottság és a városi hatást is ezen mérik (ingázók,- mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya stb.). A kutatások alapja a meshblock, a legkisebb földrajzi egység, amelyről adatokat kap a Hivatal.

¹⁷ utóbbi pontosan a városi definíció ellentéte!

Az egyéb kategóriákban a szigetvilág területei vannak, amelyek a fenti módszerekkel nem besorolhatók (Statistic NZS 2006).

Itt, az új-zélandi példánál érdemes megjegyezni, hogy lényeges módszertani kérdés, de most terjedelmi korlát miatt nem vizsgáltam, hogy az egyes lehatárolások, milyen területi alapegység (település, mikro,- kistérség, megye, régió) mutatóit használta alapul.

3.2.2. Uniós lehatárolás

1988 előtt az Európai Közösség nem használt egységes vidékfogalmat. Ennek hiányára először az Európai Bizottság egy 1977-ben kiadott munkaanyaga¹⁸ hívta fel a figyelmet, és javasolta a „vidéki társadalom” kifejezés helyett a „vidéki Európa” használatát. A részletes definíció pedig így hangzik:

„A vidéki Európa... a régiókon keresztül terjed ki, a természetes vidék tájait, mezőgazdasági területeket, erdőket, falvakat, kisvárosokat, az iparosítás és regionális központok szigeteit foglalja magában. Teret ad a sokoldalú gazdasági és társadalmi tevékenységek szövődésének, mezőgazdasági vállalkozások, kis boltok és üzleti tevékenységek, kereskedelem és szolgáltatások, kis és közepes méretű ipari üzemeknek. Otthont ad a természeti erőforrások, élőhelyek, kulturális hagyományok nagy gazdaságának, és egyre fontosabb szerepre tesz szert a pihenési és szabadidős tevékenységekben.” (DG VI. 1997.)

1988-ban Jacques Delors, az EU Bizottság elnöke már új megközelítésben és kategóriákban gondolkodik. Az OECD definíciójából indul ki, városi és vidéki település, valamint régiós kategóriákat határoz meg. Az OECD-től eltérően azonban 100 fő/km²-ben határozza meg a küszöbértéket, az utókor szerint amiatt, mert a korabeli uniós átlagérték 115 fő/km² volt, így a 150 fő/km² használata értelmetlen lett volna.

	Alapvetően vidéki régió	Jellemzően vidéki régió	Alapvetően városi régió
Vidéki településen élők aránya	50% fölött	15–50%	15% alatt
EU lakossága	9,7%	29,8%	60,5%
EU területe	47,0%	37,4%	15,6%

1. táblázat. A15 tagú Unió Delors-féle kategorizálása (forrás: saját szerkesztés)

¹⁸ DG VI. 1997: Commission of the European Union, CAP 2000 – Situation and Outlook – Rural Developments – Working Document; CEC, Brussels

Értékelve a táblázatot, látható, hogy 1988-ban az unió területének 84,6%-át, lakosságának 39,5%-át vidéki régiókban találhattuk. Persze az átlagtól való eltérések itt is jelentkeztek. Egyes országokban a fenti kritérium szerinti vidéki lakosság aránya a tíz százalékot sem éri el (Hollandia 3,1%; Belgium 4,9% stb.), de máshol az 50%-ot is meghaladja (Finnország 50,6%, Svédország 66,8%).

Az elmúlt több mint 20 évben az Unió átgondolta és tovább finomította a fenti lehatárolást statisztikai alapokra helyezve a kérdést. Az EUROSTAT javaslata alapján, a terület urbanizációs fokát alapul véve az alábbi kategóriák körvonalazódtak:

Kategória	Népsűrűség fő/km ²	Összlakosság ezer fő	Egyéb
Sűrűn lakott térség	Több mint 500	Több mint 50	
Köztes területek	100 és 500 között	Több mint 50	Vagy csatlakozik sűrűn lakott térséghez
Ritkán lakott térségek	A fenti csoportokba be nem sorolható térségek		

2. táblázat. Az Európai Közösségek Statisztikai Hivatala által kidolgozott vidékkategóriák (forrás: saját szerkesztés)

A fenti kezdeményezések ellenére ma sincs a kontinensen egységesen elfogadott vidéklehatárolás. Alapvetően két megközelítést alkalmaznak, amelyek nem minden esetben fedik egymást:

1. 100 fő/km² alatti népsűrűség, finomítva a településszerkezet, területhasználat, gazdasági funkciók, esetleg más társadalmi mutatóival. Általában NUTS III. szinten
2. foglalkoztatottsági szempontok alapján, amelyben a mezőgazdasági tevékenység és a zöld felület dominál és a lakosság döntő hányada mező-, erdő-, vad- és halgazdálkodásból él.

E két pontot megkülönbözteti felhasználási területük is. A népsűrűség fogalmát elsősorban a területfejlesztésben használják a vidék definiálására, míg a foglalkoztatottság vizsgálatát a mezőgazdasági dokumentumok használják (Glatz 2008, 57).

Az Eurostat legújabb regionális lehatárolása (amely a szervezet 2010. évi regionális évkönyvének 15. fejezetében jelent meg), megpróbálja kiküszöbölni az eddig használt OECD lehatárolásban rejlő torzításokat, amelyeket az eltérő méretű és tartalmú (pl. város és térsége és/vagy külterületi lakossága egyes országokban együtt szerepelnek, míg máshol nem) helyi közigazgatási egységek nemzeti statisztikai kezelése okoz. Egy rácsos (egy cella

1 km² méretű) eloszlás vizsgálattal – felső és alsó népsűrűségi küszöbértéket kialakítva – vizsgálják az adott NUTS III. terület (központ – 200 ezer fő feletti város – és a szomszédos cellák) vidékiségét. Városiasnak minősül egy régió, ha az egy négyzetkilométerre jutó átlagnépesség 300 fő fölött van, illetve a szomszédos egységekben legalább 5000 lakos él. Egyéb esetben minden régió vidékinek minősül. A tipológia a NUTS-3-as régiókat a vidéki lakosság arányát tekintve három csoportra bontja: túlnyomórészt városi, átmeneti, illetve túlnyomórészt vidéki régiókra. A régiók beosztása az egyes csoportokba attól függ, hogy a vidéki lakosság milyen arányban él egy-egy négyzetkilométernyi területen, bár a több mint 200, illetve 500 ezer fős városok ezt felülírhatják és átsorolhatják az egyes régiókat. E vizsgálat alapján megállapították, hogy az EU népességének 68%-a él városi területeken, és 32%-a él vidéki területeken (területi megoszlása LAU2 szinten lásd 3. mellékletben) (Eurostat 2010, 2014a). Ez az arány 7,5 százalékkal alacsonyabb, mint az eredeti OECD-meghatározás. Ugyanakkor a népesség aránya a vidéki LAU2-es területeken 28%, vagyis nagyon hasonló az OECD meghatározásához. Az új besorolás szerinti európai és hazai „vidéktérképeket” a 4. és a 5. melléklet tartalmazza.

3.2.3. Hazai lehatárolás

Az 1996. évi XXI. területfejlesztési törvény főváros-vidék elkülönítést alkalmaz a kérdésben, de a mezőgazdaság vidékfejlesztési térségeit megkísérli lehatárolni oly módon, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatottak és a kistelepüléseken élők arányát vizsgálja. Az új, korábbi felváltó (2013. évi CCXVI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény módosításáról) területfejlesztési törvény azonban már nem tartalmaz vidék lehatárolást!

Az 1997-es Nemzeti Agrárprogramban a vidék fogalma összekapcsolódott a mezőgazdasági tevékenységgel, a zöld felületek arányával, az aprófalvas (alacsony beépítettség és csekély népsűrűség) településszerkezettel. Ezen belül vidéki település az, amely városi ranggal nem rendelkezik, és lakossága nem haladja meg a tízezer főt.

Az EU-átlaghoz képest kiugróan magas „vidékiesség” elkerülése érdekében a hazai szakma önálló lehatárolásokat is kidolgozott.

Kovács Teréz 1998-ban vitaanyagban mutatta be az alábbi vidéklehatárolási módszerét.

- 1) Aktív keresők legalább 20%-a a mezőgazdaságban dolgozott 1990-ben.
- 2) Ezer lakosra legalább 120 őstermelő jut.
- 3) A terület lakosságának legalább fele 120 fő/km² népsűrűség alatti területen lakik.

4) A népsűrűség kisebb, mint 80 fő/km^2 .

5) A népességcsökkenés magas, a terület 1960-as lakosságának legfeljebb 92%-a él a térségben.

Azok a térségek, amelyek a fenti öt feltétel közül legalább négynek megfelelnek, vidéki térségnek számítanak (Kovács 1998, 44).

Csatári Bálint (2000) a korábbi módszereket kiegészítette a népsűrűség területi koncentrációjával, és ebből kiindulva négy kategóriát határozott meg: erőteljesen városias; városias; vidékies; erőteljesen vidékies.

Újdonság volt ebben a lehatárolásban, hogy a kategorizálást kiterjesztette a statisztikai kistérségekre, és megvizsgálta ezek eloszlását, elterjedtségét az országban. Kimutatta például, hogy a kisvárosias-aprófalvas térségek a határ melletti kistérségekben és Baranya megyében találhatók, míg a mezővárosias kistérségek az Alföldre jellemzőek.

A Nemzeti Vidék Stratégia anyagát áttekintve aktuális (negatív) példával is jellemezhetjük a magyar viszonyokat. Negatív, mert:

1. a 2020-ig és az utána következő időszakra kialakított vidékfejlesztési stratégia nem írja le, hogy mit tekint vidéknek, nem határolja le a célterületet, de még csak nem is utal rá,
2. összemossa a mezőgazdasági területeket a vidékkel, amikor a célindikátornak és mérőszámnak a mezőgazdasági foglalkoztatottak számát nevezi meg. („enyhítő körülmény”, hogy a „További mérőszámok” című fejezetben (NVS 2011, 123) már a 26 mutató közül 13 kis jóindulattal nem a mezőgazdasághoz köthető).

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy sem hazánkban, sem nemzetközi szinten nincs elfogadott vidékdefiníció, de egyes programok, kutatások használnak lehatárolást. Részemről a dolgozatban a vidék lehatárolások közül a népsűrűségi adatokhoz kapcsolódó elkülönítést fogom használni, 120 fő/km^2 szint alatt. Ennek oka az adatok forrásából ered, hiszen a magyarországi adatok többsége is ezt a mutató és szintet használja. Az így lehatárolt területek fejlesztésére irányul – a 2.1. fejezetben idézett Buday-Sántha Attila által leírt módon – ma leginkább a vidékfejlesztés. A következő fejezetben e tér jellemzőit mutatom be, majd fejlődésének kulcstényezőit próbálom meg széles körűen beazonosítani.

3.3. A jövő kiinduló állapota a magyar vidék jelene

3.3.1. STEEP és SWOT elemzés

A jövőkutatás elméleti kérdésköreit bemutató részben már láthattuk, hogy a forgatókönyvképzés első mozzanata a kulcstényezők és a hajtóerők azonosítása, amelynek első lépése a helyzetelemzés. A vidékfejlesztés területe tehát a vidék, ennek helyzetértékelését (több) könyvtárnyi szakirodalom írja le. *Terjedelmi korlátok miatt, és mivel az értekezés nem tekinti önálló céljának a vidék helyzetelemzését (külön kutatási téma lehetne), csak röviden és tömören, értékelés nélkül foglalom össze a magyar vidék jelenét a lent bemutatott dokumentumok alapján. A tényezők minősítését elhagytam ott, ahol nem voltak szükségesek, mivel besorolásuk (erősség, gyengeség stb.) önmagában meghatározza az értéküket (pozitív, negatív, lehetőség vagy veszélyforrás). A szöveg túlzott szikársága tudatos stílusválasztás eredménye, véleményem szerint a természettudományokból örökölt kutatói objektivitás leginkább a helyzetértékelésnél érvényesülhet igazán, ezért a jelen felmérésénél egy rendkívül darabos fejezet kerül összeállításra. Erre az objektív alapra, azaz a felsorolt száraz tényekre lehet erős forgatókönyveket emelni. A fejezet ridegségét a STEEP elemek elejére kerülő rövid, értékekkel „terhelt” bevezetőkkal kívánom feloldani.*

Mivel a scenárió kidolgozáshoz komplex jelenfelmérés szükséges, azaz a komplexitást keresem, a helyzetértékelésben ötvözöm a STEEP és a SWOT elemzést oly módon, hogy a STEEP kategóriáiban megjelennek a SWOT elemei is. A két módszer együttes használata teljessé teszi a külső és belső környezet feltérképezését, segíti a kulcstényezők beazonosítását és azok egymással való kölcsönhatásaik kimutatását. A SWOT-analízissel ellentétben, amely igen elterjedt a hazai vidékfejlesztésben, az értekezés módszertani újítása a STEEP beemelése a kutatásba, mivel annak használata jóval kevésbé megszokott, pedig más tervezői területeken (vállalati tervezés, regionális tervezés stb.) bizonyítottan hatékony és elismert módszere a tényezők feltárásának és növeli a komplex problémakezelés lehetőségét. Mindemellett azt gondolom, hogy a problémafelvetésben leírt tervezési rossz gyakorlatok oka lehet még a nem kellően felmért jelenhelyzet is, amiről a SWOT egyedüli és kizárólagos használata is tehet. Lényeges elemeket nem vesz számításba, és, ha tanulunk a negatív élményekből, azaz láthatóan nem hatékony az országos vidékfejlesztési tervezés, akkor itt is meg kell próbálni kilépni a megszokott gondolati körökből, eszközökből, például más analízis támogató eszközök irányába. Az értekezés módszertani kísérletei közé számítom a két elemzési eszköz együttes használatát.

Az elemzésben található társadalmi, gazdasági és környezeti stb. tényezők véleményem szerint a legjobban érzékeltetik a vidék helyzetét az adott témában. A „pillanatfelvételt” egyes helyeken a múltbeli tendenciák – amelyek eredménye a mai állapot – és az összehasonlíthatóság érdekében az európai adatok bemutatásával teszem teljessé.

A szakirodalomban, az országos stratégiákban (NVS, OTK, ÚMVP, Jövőkereső stb.) és a legfrissebb kutatásokban (például „European Rural Futures” projekt és a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet [továbbiakban: NAKVI] 2014–2020-as tervezési projektje) fellelhető hazai vidék helyzetelemzésekre támaszkodva, saját kiegészítésekkel, jelen fejezetben a SWOT-analízis keretében meghatározott tényezőkből emelem ki a majdani forgatókönyvkészítéshez szükséges kulcstényezőket. A fenti dokumentumok alapján készített SWOT-elemzésem a 9. mellékletben található. A SWOT-ban csak és kizárólag azok az elemek jelennek meg, amelyek a fent felsorolt forrásokban is szerepelnek, míg a STEEP elemzéshez szükséges SWOT tényezőkön túli elemeket, például politikai tényezőknél, hivatkozott forrásokból veszem. Véleményem szerint így teljes körű az országos helyzetkép. Fontos kitétel még, hogy a falvakra, községekre vonatkozó statisztikákat a vidék egészére kiterjesztett értelemben veszem át a forrásokból.

A több dokumentum alapján készített SWOT előnye, hogy már a kutatás korai szakaszában megjelenik a kollektív tudás, hiszen a fenti anyagok a széles körű társadalmi vitát követően vagy élő szakmai részvétellel készültek el (például a NAKVI projektjében több mint 10 tematikus, országos munkacsoport dolgozott többek között a SWOT-elemzésen 2012 végén).

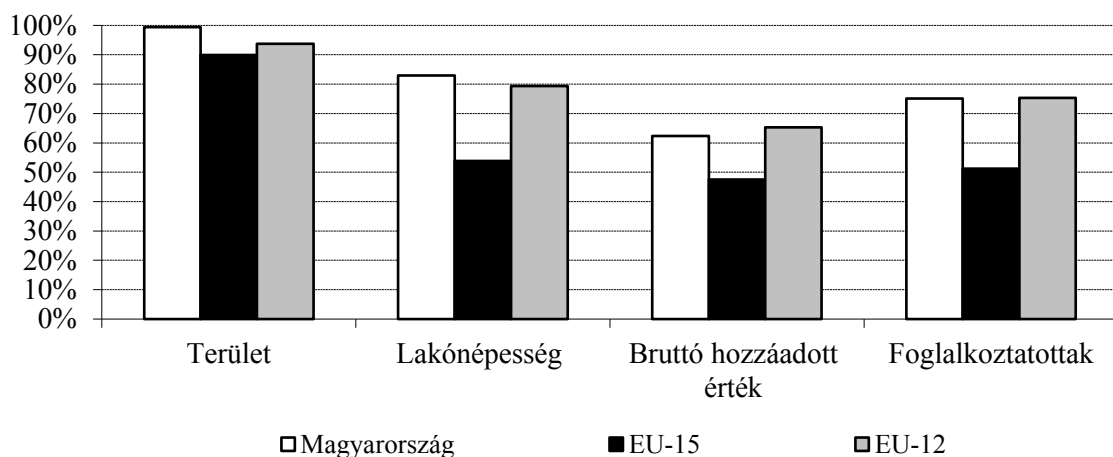
Ahogy korábban bemutatásra került, az Európai Bizottság 2010-ben a vidéki területek lehatárolásához egységes – megyei szintű – módszertant tett közzé, amely megfelelő keretet biztosít az alapvetően vidéki, az átmeneti és az alapvetően városi területek elkülönítéséhez és összehasonlításához. A lehatárolás alapján, NUTS3-szinten az EU-27 népességének 35%-a átmeneti térségekben, míg 24%-a alapvetően vidéki területen él. Magyarországot tekintve a legtöbb megyénk alapvetően vidékinek számít, hat megye¹⁹ minősül átmeneti térségnek, illetve Budapest egyedülként alapvetően városinak. A korábbi, településszintű lehatárolást használva²⁰ az ország településeinek 95%-a, területének 87%-a tekinthető vidékinek, ahol a népesség közel fele (45%-a) él.

¹⁹ Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Csongrád, Baranya, Komárom-Esztergom, valamint Pest megye.

²⁰ Ahogy azt korábban láttuk: 2007–2013 között a 120 fő/km² népsűrűséget meg nem haladó vagy 10 ezer főnél kevesebb lakosú települések tekintendők vidéki térségnek, kivéve a budapesti agglomeráció településeit, illetve azoknak a nem vidékinek számító településeknek a külterületei, amelyekben a teljes népesség több mint 2%-a él.

A vidéki térségek jelentőségét az Európai Unióban négy alapvető indikátor alapján vizsgálják (terület, népesség, bruttó hozzáadott érték és foglalkoztatás), ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az Európai Unió átlagához képest a vidéki területek szerepe hazánkban jelentősebb az uniós átlagnál.

Az alapvetően vidéki területek aránya jóval magasabb, 66,6% (VP 2014) mind a régi, mind az újonnan csatlakozott uniós tagállamok átlagát (56%, illetve 58,4%) tekintve. A vidékhez kötődő népesség aránya 30%-kal meghaladja a régi tagállamok átlagát, kisebb mértékben az új tagállamokét is. Ennek köszönhető, hogy hazánkban a foglalkoztatottak 75,1%-a is a vidékhez kötődik. A gazdasági fejlődés mozgatórugója azonban továbbra is Budapest, hiszen míg a bruttó hozzáadott érték kevesebb, mint kétharmadát állítják elő vidéken, addig a lakosság ötödét tömörítő főváros több, mint egyharmadát (NVS 2011).

6. ÁBRA. A VIDÉKI TÉRSÉGEK (ALAPVETŐEN VIDÉKI ÉS ÁTMENETI TERÜLETEK, NUTS3-SZINTEN) RÉSZESÉDESE A TERÜLETBŐL, A LAKÓNÉPESSÉGBŐL, A BRUTTÓ HOZZÁADOTT ÉRTÉKBŐL ÉS A FOGLALKOZTATÁSBÓL. FORRÁS: 2011. ÉVI AGRÁRGAZDASÁGI JELENTÉS.

Társadalmi tényezők

A hazai vidék ma jellemzően rossz társadalmi helyzetben van, különösen, ha a városokkal vetjük össze mutatóit. A jövedelmi (szegénység), iskolázottsági, demográfiai adatok rendkívül leromlott képet rajzolnak elénk, miközben csak elvétve találunk a fejlődés csíráját magukban hordozó elemeket (szolidaritás, szövetkezők, közösségek stb.).

Az alapvetően vidéki területeink népsűrűsége 2004–2011 között a négyzetkilométerenkénti 79 főről 76 főre csökkent, és az Európai Unió vidéki térségeihez hasonlóan ebben a térségtípusban a legalacsonyabb. Összehasonlításképpen a vidéki

területeink ugyanakkor még mindig másfélszer sűrűbben lakottabbak, mint az EU-15-ben (NVS 2011).

A vidéki népesség előregedése már hosszú ideje folyamatos és az elmúlt években tovább fokozódott, az átlagéletkor magas, egyre kevesebb a fiatal. A vidéki korösszetétel változása Magyarországon ilyen irányba hat: a legidősebb (65 éven felüli) korosztály aránya 2–5%-kal magasabb a legfiatalabb (0–14 éves) korosztályénál, és tendenciájában úgy mutatkozik meg, hogy 2004–2011 között az idősebbek aránya egy százalékkal tovább növekedett. A 0–14 éves korosztály aránya 2004-ben a vidéki térségekben (16,3%) még az országos átlag (15,9%) fölött volt, de 2011-ben már mindössze 14,5% volt, ami elmaradt az országos átlagtól (14,6%) (KSH 2012).

Az összes bölcsődés korú (3 év alatti) gyermek majdnem fele (2010-ben 45%-a) él alapvetően vidéki térségben, a bölcsődei férőhelyek közel kétharmada (63,85%) ugyanakkor a városi, illetve az átmeneti térségekben koncentrálódik (NVS 2011). A képzettségi mutatók szerint 2010-ben a vidéken élő felnőtt (25–64 éves) népességen belül a közép- és felsőfokú végzettségűek aránya (78,9%) ugyan némileg alacsonyabb az országos átlagnál (82,1%), ám jelentősen meghaladja az EU-27 vidéki átlagát (71%) (KSH 2013).

A KSH 2001-ben öt mutató alapján végzett számításokat a szegénység arányának a megállapítására. Eszerint az összes magyar háztartás (3 758 630) csaknem tizede, 321 378 háztartás (920 582 fő) tekinthető úgynevezett mélyszegénységben élőknek, és ennek több mint fele, 168 104 községi háztartás (488 341 fő). A KSH az Európai Unióban használatos – egyetlen mutatóra, a jövedelemre alapozott – módszerrel is méri a szegénységet. Az európai gyakorlatnak megfelelő számítás szerint az összes magyar háztartás közel 10%-a tekinthető jövedelmileg szegénynek (343 813 háztartás, 1 037 017 fő) ebből a falusiak aránya 47,2%, 532 680 fő. Természetesen az ország néhány körzetében ezek az arányok lényegesen rosszabbak is lehetnek, hiszen a fenti adatok az átlagot képviselik. A valóságos helyzet ezért a „vidék” és a „szegénység” összefüggéseinek bemutatásakor (Kovách 2003) szerint az, hogy a nagyon szegény magyar lakosság megközelítőleg kétharmada a vidékinek tartható településeken él, és ezek legalább 20-30%-a nélkülözi a felzárkózás legcsekélyebb esélyét is.

A II. világháború után a szegénység mértékének gyors csökkenése a munkanélküliség jelentős csökkenésével magyarázható, ami az ötvenes évek extenzív iparosításának köszönhető, azonban a később elért – látszólag – teljes foglalkoztatottság „kapun belüli” munkanélküliséget eredményezett. Az 1970-es évek végén a szegények főként falvakban élők közül kerültek ki, ahol azonban a közösség összetartó ereje valamennyire működve

igyekezett segítségükre lenni. Az 1980-as évek végén már a városi aktív keresős háztartásokban élők adták a szegények többségét. A rendszerváltást követően, 1993-ig többszázezren veszítették el a munkahelyüket – a vidéken élők emellett még a jövedelem kiegészítésére szolgáló háztáji gazdálkodás lehetőségét is – ami oda vezetett, hogy mind a falusi, mind a városi szegények köre jelentősen bővült (Valuch 2005, 356). A magas vidéki munkanélküliség egyik következménye a kényszervállalkozások elterjedése a mezőgazdaságban és az egyéb ágazatokban egyaránt. A szegénység – és ezen belül a vidéki szegénység – látványos megjelenése az úgynevezett társadalom alatti (underclass) léthelyzet kialakulásával járt együtt. A magyar társadalomban – más közép-európai társadalmakhoz hasonlóan – a szegénység gettói nem a városokban, hanem a falvakban jöttek létre. A rurális szegénység különösen észak-keleti és dél-nyugati országrész aprófalvaiban mélyült el, és hosszú időre be is záródhat ezekbe az övezetekbe. Napjaink riasztó jelensége a falvakban a második munkanélküli generáció megjelenése. A társadalmi differenciálódás a rurális társadalmakban egyre nagyobb különbségeket hoz létre. A vidékiek legalább harmadának reménytelen a helyzete, nagyrészüknak munkája, képzettsége és mobilizálható vagyona sincs. A vidéki szegénység társadalmi problémája az ezredfordulóra az egyik legnagyobb társadalmi problémává emelkedett. A rendszerváltást követően néhány év alatt megnöttek – és azóta tovább mélyültek – a vidéki társadalom egyes szegmensei közötti társadalmi különbségek Magyarországon, és a volt szocialista országok közül a magyar vidéki társadalomban a legnagyobbak. Meghatározható jelentőségű szegénységi határvonal a hivatalos szegénységi küszöb. Ebben az esetben a küszöböt a kormány által meghatározott és elismert minimális standard alapján állapítják meg. Fontos politikai üzenete van annak, hogy a számított szegénységi küszöbök milyen távol vannak a hivatalos, politikailag elismert szegénységi határtól. Az ENSZ által használt szegénységi küszöb a napi 1 dollár alatti jövedelem. A hazai vizsgálatok alapját a KSH jövedelem vizsgálatai adják. A KSH hivatalos definíciója: „a medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek” (KSH 2011, 1). Ezek alapján a KSH számos szempontból, külön szakstatisztikában (életkörülmények, szegénység, társadalmi kirekesztődés, jövedelmi decilisek, háztartások költségvetése, felszereltsége stb.) vizsgálja kérdést. A hazai jövedelmi viszonyok sajátosságai miatt a létminimum (megélhetési küszöb) viszonylag közel esik az egy főre jutó átlagos jövedelemhez. Ezért szokás a tényleges szegénység szintjét a fejenkénti átlagos havi jövedelem 50-60 százalékánál meghúzni. Így számítva a mai Magyarországon a szegények aránya 13–15 százalék.

KSH mérések szerint tehát a szegénységi küszöb pénzbeli értéke a következők szerint alakult: az évtized közepén egy aktív korú felnőttből és egy gyerekből álló háztartás létminimum értékét 84-87 ezer, az egy felnőttből és két gyerekből állót 110-115 ezer, a tipikusnak mondható két felnőttből és két gyerekből álló családot, pedig 145-150 ezer forint körüli összegre becsülték (Bukodi, 2004)

A vidéki népesség településhálózati eloszlásáról megállapítható, hogy a vidék hagyományos településformája a falu. Az Alföldön a mezővárosi, tanyás településszerkezet, nagy lélekszámú, ritka településszövetű falvakkal, míg az északi vagy a nyugati országrészben aprófalvas településhálózat a jellemző. A falvak közel 40%-a 500 főnél kisebb lélekszámú aprófalva (a településhálózat földrajzi eloszlását lásd 6. mellékletben) (ÚMVP 2008).

A vidéki térségekben – különösen a periférikus elhelyezkedésű aprófalvas településeken – elvándorlás tapasztalható. Míg az EU-15-ben a vidéki térségekbe történő vándorlás (a nettó migrációs ráta +3,1%) jellemző (NVS 2011), hazánkban – hasonlóan az EU-12-höz – a vidéki térségekből történő elvándorlás erősödik: 2012-ben vidéki térségbe vándorlók száma: 93 448, onnan elvándorlók száma: 98139 és a nettó migrációs ráta vidéken 2011-ben 0,8 (KSH 2013)

A puha tényezőkre áttérve bemutatom, hogy a hagyományos vidéki életforma erősen visszaszorulóban van. A fejlődő területeken egyértelműen a városiasodás és mezőgazdasági tevékenységektől való elszakadás következményei jelennek meg az életmódban, legyen szó szabadidő felhasználás vagy (köz)szolgáltatások igénybevétele. Ezzel szemben a leszakadó területeken mind az életmód minősége, mind a munkakultúra, mind az esélyegyenlőség (nők, kisebbségek stb.) jelentősen visszaesett. A két differenciált irányból adódik, hogy a társadalmi rétegek és a társadalmi értékek (például szociális felelősségvállalás) eltérő irányba fejlődnek a „nyertes és a vesztes” vidéken (Kovács 2012).

Technológiai tényezők

A magyar vidék technológiai színvonala és ellátottsága messze elmarad a fejlettebb országok (Németország, Ausztria, USA stb.) vidékéhez képest, akikkel azonban számos szektorban versenyezni kényszerül. A mezőgazdaság egyes ágaiban a felülgépesítés jelenik meg, miközben a kutató szektor és a rengeteg egyéni földművelő technológiai potenciálja igen alacsony. Kiemelendő még a vidék innováció adaptációs képességének gyengesége,

ami különösen akadályozza a fejlődést. Biztató jeleket egyedül a – helyben új – módszerek alkalmazását elősegítő kisebb térségi, ágazati összefogásokban, közösségekben találhatunk.

Hazánk K+F+I helyzetét röviden így lehetne összefoglalni: „közepes innovációs teljesítmény erős ágazati, vállalati és területi koncentrációval” (PM 2013, 10). Ez a megállapítás számos tényezőre vezethető vissza: hazánk K+F ráfordítása a GDP arányában (az elmúlt két évtized legmagasabb értéke 2011-ben 1,21%) jelentősen elmarad 2,03%-os európai uniós átlagtól, amivel a 19. helyen áll az európai uniós rangsorban (PM 2013).

Erősség, hogy az összes K+F ráfordításon belül az üzleti szektor finanszírozása ma már meghaladja a közszféra forrásait (2011-ben állami költségvetés: 38,1%; vállalkozások, nonprofit és külföldi forrás: 61,9%). Ágazatok tekintetében elsősorban a gyógyszeripar, a járműipar és az informatika adják a vállalati K+F ráfordítások döntő hányadát és a duális gazdasági szerkezetet erősíti, hogy az üzleti szektorban a Magyarországra települt multinacionális cégek K+F tevékenysége a legnagyobb arányú. Ebből adódóan is Magyarországon az exportvezérelt gazdaságfejlődési pálya erősen támaszkodik a magas hozzáadott értékű termelésre, hiszen – kelet-közép-európai léptékben kimagasló aránnyal – az export 22%-át a technológia-intenzív termékek adják. Ezeket a termékeket döntően ezek a globális nagyvállalatok állítják elő, és az export döntően a nagyvállalaton belüli, a vállalat által felépített értéklánc keretében zajló szállításokat jelenti. (PM 2013)

A magyar K+F+I gyengesége, hogy a KKV-k mindössze 13%-a végez önálló innovációs tevékenységet (EU átlag 30% közel). Jól látszik, hogy alacsony a KKV szektor innovációs aktivitása és gyenge a képessége arra, hogy bekapcsolódjon a technológia-intenzív globális termelési hálózatokba, ami a fejlődés egyik legnagyobb akadályja lehet (NKFIS 2012). Az innovációs képességek gyengíti, hogy európai uniós összehasonlításban Magyarországon a kutatóhelyek, a felsőoktatás és a vállalatok közötti kapcsolatok száma és minősége elmaradnak az átlagostól (IUS 2013).

Hazánkban alacsony a kutatói kapacitás, 37000 kutató dolgozik a K+F+I szektorban és a az 10000 foglalkoztatottra jutó kutatók száma mindössze 56, ami jelentősen elmarad az OECD átlagtól (74 kutató/10000 foglalkoztatott). Szűkösek az adottságok a kutatási infrastruktúrában, a kutatói utánpótlás nevelésben, a vállalati kutatóhelyek kiépítésében, a tudás- és technológiatranszferben is. A nemzetközi szinten kiemelkedő kutatóhelyek, tudásközpontok száma alacsony (NKFIS 2012). Az egyéni és az intézményi kiválóság között szétnyíló olló jelentősen befolyásolja a magyar kutatók eredményességét az EU kiválósági programjaiban, holott egyes tudományágakban európai szinten is kiváló kutatási eredmények születnek. További hátrány, hogy a foglalkoztatottság szétaprózódott, hiszen a

K+F+I szektorban működő vállalati kutatóhelyek több mint felében a foglalkoztatottak száma nem éri el a húsz főt. De ugyanakkor túlzottan koncentrált is, hiszen a foglalkoztatottak száma az összes K+F+I tevékenységet folytató vállalati kör csupán egytizedében haladja meg a 250 főt (PM 2013).

Az ország K+F+I szektor területi eloszlása, még a gazdasági egyenlőtlenségeknél is rosszabb képet mutat a vidék szempontjából. A Közép-Magyarországi Régióban és ezen belül szinte kizárólag Budapesten összpontosul az ország K+F+I forrásainak és kutatói helyeinek közel kétharmada. Ez a térség a szinte kizárólagos forrása a vidék innovációinak a nélkülözhetetlen tovagyrúzó hatásain (spillover effects) keresztül. Regionális jelentőségük van a nagy vidéki egyetemi központok kutatói kapacitásainak és eredményeinek, de a vidéki tér egyébként nem jelenik meg az innovációs térképeken (PM 2013).

A vidék szempontjából releváns ágazat a mezőgazdaság K+F+I ráfordításai még a nemzetgazdasági átlagot sem érik el: 2011-ben 1,01% (ráadásul 1999-2009 között folyamatosan csökkent az élelmiszeripari kutatás-fejlesztési ráfordítások aránya). Átlag alatti az ágazat vállalkozói szektorának ráfordításokból való részesedése is, azaz az ágazat innovációs központjai az állami kutatóhelyek, de még a kutatóműhelyek és vállalkozások kapcsolata is gyenge. Megállapítható továbbá, hogy a magyarországi telephelyű nagy élelmiszeripari vállalkozások kutatórészelei kizárólag külföldön működnek (NKFIS 2012).

Általánosságban elmondható, hogy a hazai és a külső fejlesztési forrásoknak köszönhetően Magyarország műszaki infrastruktúrájának fejlettsége és állapota az elmúlt két évtizedben nagymértékben javult, de a részleteket megvizsgálva látható, hogy egyes vidéki térségek lemaradása még mindig jelentős. A közműellátottság terén ez úgy mutatkozik meg, hogy például míg 2010-ben a hazai lakásállomány 42%-a vidéken található, addig a vezetékes gázzal fűtött lakások 40%-a, az ivóvízhálózatba kapcsolt lakások 42%-a. Vezetékes vízellátás nélkül a hazai lakosság 1%-a él többségében szórványtelepülésen, tanyán (NVS 2011). 2012-ben 995 566 vidéki lakás van bekapcsolva a közcsatorna-hálózatba (míg a nem vidéki területeken 2 270 088 lakás) (KSH 2013).

A közlekedési infrastruktúra befolyásolja a perifériák elérhetőségét. Számos olyan vidéki térség van az országban egyenletesen elosztva, ahol a régióközpont közúti elérhetősége még napjainkban is meghaladja a 150 percet, de egyes megyeszékhelyek (Kecskemét, Miskolc, Nyíregyháza) esetében is több mint 100 percet. Ezt és a változási tendenciákat mutatja be a 8. melléklet. Az infrastruktúraszolgáltatások között meghatározó szerepet játszik az internet. A széles sávú lefedettség 2010-ben vidéken meghaladta a 93%-ot, a DSL internet-előfizetők népességen belüli aránya azonban mindössze 6,7% volt. E

mutató az EU-15 vidéki térségeiben közel háromszor magasabb (20,3%). A hazai felnőtt lakosság (2011-ben) 40%-át érintő digitális írástudatlanság főként a kistelepüléseken élőkre jellemző (NVS 2011).

Az épített és a szellemi örökség esetében megállapítható a romló országos tendencia, ami a kedvezőtlen gazdasági környezetnek, valamint a szabályozási és a hatósági gyakorlatnak köszönhető. A helyi védelemre jelölt lakó- és középületek mellett gyorsan eltűnnek a falvakból az örökségvédelemre méltó gazdasági épületek, épületegyüttesek a hozzájuk fűződő hagyományos tudással együtt (NVS 2011).

Gazdasági tényezők

A vidék gazdasági helyzetét igen nehéz érdemben összefoglalni. Számos ágazat sikeresnek, fenntarthatónak tűnik, miközben teljes térségek vannak munkahelyek, gazdasági szereplők nélkül. Különösen igaz ez az aprófalvakra, ahol igen gyakran az önkormányzat a legnagyobb foglalkoztató, különösen, ha a közmunkát is ideértjük. Leginkább a gazdasági elemzésekben látható, hogy a vidék is (legalább) kétfelé tagozódik, beszélhetünk nyertes vidékekről (Balaton felvidék, nagyvárosok – Kecskemét, Miskolc, Győr – és nyugati határ menti területek) és leszakadó, vesztes vidékekről (Dél-Dunántúl, Belső-Somogy, Észak-Kelet-Magyarország). A nagyüzemi gazdaság (ipar és mezőgazdaság) egy-egy nagy szereplője valamelyest húzza, életben tartja az adott mikrotérséget, de erős gazdasági regionális hálóról nem beszélhetünk.

A magyar rurális tér gazdasági „erejét” az egy főre jutó GDP (bruttó nemzeti össztermék) területi különbségei jól mutatják. Vidéken a GDP fajlagos értéke 2009-ben az országos átlag (2553 ezer Ft/fő) háromnegyedét sem érte el (1854 ezer Ft/fő), Budapesttől (5800 ezer Ft/fő) pedig több mint háromszoros a lemaradás (NVS 2011).

A lakosság foglalkoztatási aránya egyes területeken – európai uniós összehasonlításban mindenképpen – alacsony. A vidéki térségekben élő 15–64 éves (aktív korú) népesség foglalkoztatási rátája 2010-ben 55,1% volt, ami elmarad a városi térségek 63,7%-os értékétől és az EU-27 ugyanezen térségtípusát jellemző szinttől (63%) (KSH 2013). A magyar munkanélküliségi ráta 2004–2010 között majdnem megduplázódott (országosan 6,1-ről 11,2%-ra nőtt), és ez a vidéket sem kímélte, sőt itt a legmagasabb (11%), míg a városi térségekben „csak” (9,4%) (KSH 2013). A tartós munkanélküliség (1 évnél hosszabb ideje állásnélküli) Magyarországon 2010-ben 5,5%-os, vidéken ez a mutató 5,7%-os volt. Az álláskeresői támogatásban részesülők, illetve a rendszeres szociális segélyt kapók fele él

alapvetően vidéki térségekben, de az ezer főre jutó rendelkezésre állási támogatásban, bérpótló juttatásban, illetve foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesülők átlagos száma is a vidéki területeken a legmagasabb (21,7 fő/1000 lakos). A teljes népesség eltartottsági rátája 2011-ben a vidéki térségekben 45,7% volt, ami nem sokkal haladta meg az országos átlagot (45,6%), azonban az EU-15 átlagánál (41,8%) magasabb szinten állt (KSH 2012).

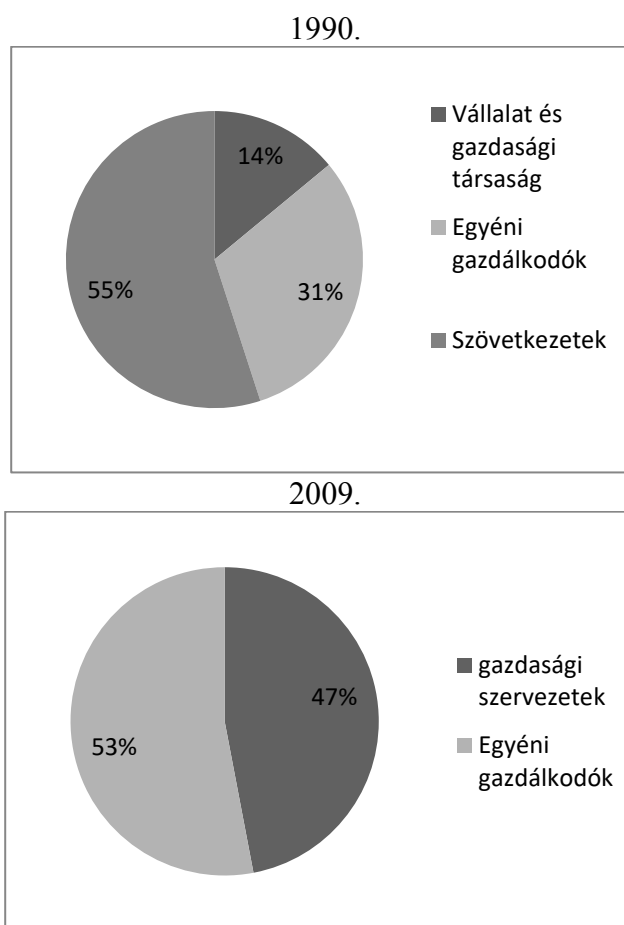
Az alapvetően vidéki területeken alacsonyabb a vállalkozási sűrűség, fele annyi vállalkozás működik itt, mint az alapvetően városi területeken (előbbinél 51, utóbbinál 109 jut ezer főre), és csökkenő tendenciát mutat: 2004-ben még 60 működő vállalkozás jutott ezer főre. Legjellemzőbb formája a mezőgazdasághoz kötődő mikrovállalkozás, magas a csak önellátásra termelő egységek száma (alapvetően vidéki területeken az összes egyéni gazdaság 58%-a kizárólag saját fogyasztásra termel). Az egyéni vállalkozások aránya (41,4%) az országos átlag felett van, amit erősen terhel a „kényszervállalkozói” jelenség. További jellemző az alacsonyabb jövedelemtermelő képességű tevékenységek dominanciája, egy főállású foglalkoztatott jövedelme 6,2%-kal alacsonyabb az országos átlagnál, és ez a különbség az elmúlt években tovább nőtt (2004-ben 5,2% volt) (NVS 2011).

Magyarország összes területéhez (9,3 millió hektár) képest a mezőgazdasági területek aránya 63%, 5 millió 864 ezer hektár (2005), amely az egyik legmagasabb arány az EU-ban. Mivel ennek 83%-án agrártermelés folyik, ezért a mezőgazdaság jelentősége vidéken természetesen magasabb, mint a nem rurális terekben, de aránya folyamatosan csökken. Az agrobiznisz szektorban dolgozik a vidéki foglalkoztatottak többsége (2010-ben 62,8%-a), viszont számuk a 2004-es létszámhoz képest 16,5%-kal alacsonyabb. A működő vállalkozások között a mezőgazdasági jellegűek aránya 4,7%, ami csökkenést jelent a 2004-es értékhez képest (KSH 2011).

A magyar mezőgazdasági birtokszerkezet a duális jelzővel írható le: nagyszámú törpegazdaság (házánkban 576 ezer gazdaság végez mezőgazdasági tevékenységet 1-2 ha területen, és 382,6 ezer a gazdaságnak nem nevezhető – 1 ha vagy 1 állat – elsősorban önellátási célú termelőegységek száma) és kevés, de a termőterület jelentős részét használó nagygazdaság van egyszerre jelen. A földhasználat szempontjából kiemelendő, hogy az EU-hoz hasonlóan, hazánkban is növekszik a szántóterületek aránya, öt év alatt 77,6%-ról 80,9%-ra nőtt (KSH 2012).

Ma az állami földtulajdon aránya 11%-os, tehát 90% körüli a magán földtulajdonosok részesedése. A szerkezeti fejlődést gátolja, hogy a földbérleti szerződések aránya magas.

Jelenleg 2,5 millió földtulajdonossal szemben alig pár százezer regisztrált egyéni, illetve társas szervezet gazdálkodik. 1999-ben a termőföld alap 57%-t tették ki a bérelt területek, amely arány azóta tovább növekedett. A bérlők évente átlagosan a mezőgazdasági támogatások (ami 2013-ban sem fogja elérni az uniós átlagot) 40-100%-át fizetik ki bérleti díjként, az eleve alacsony profitokat csökkentve, így meghatározó fejlesztési forrás kerül ki az ágazatból. Az ágazat jövőjét alapjaiban befolyásolják a földhasználati viszonyok. A változások e tekintetben sem lebecsülendők (7. ábra.).

7. ÁBRA. MEZŐGAZDASÁGI FÖLDTERÜLET HASZNÁLATA GAZDÁLKODÁSI FORMÁK SZERINT (FORRÁS: KSH 2011)

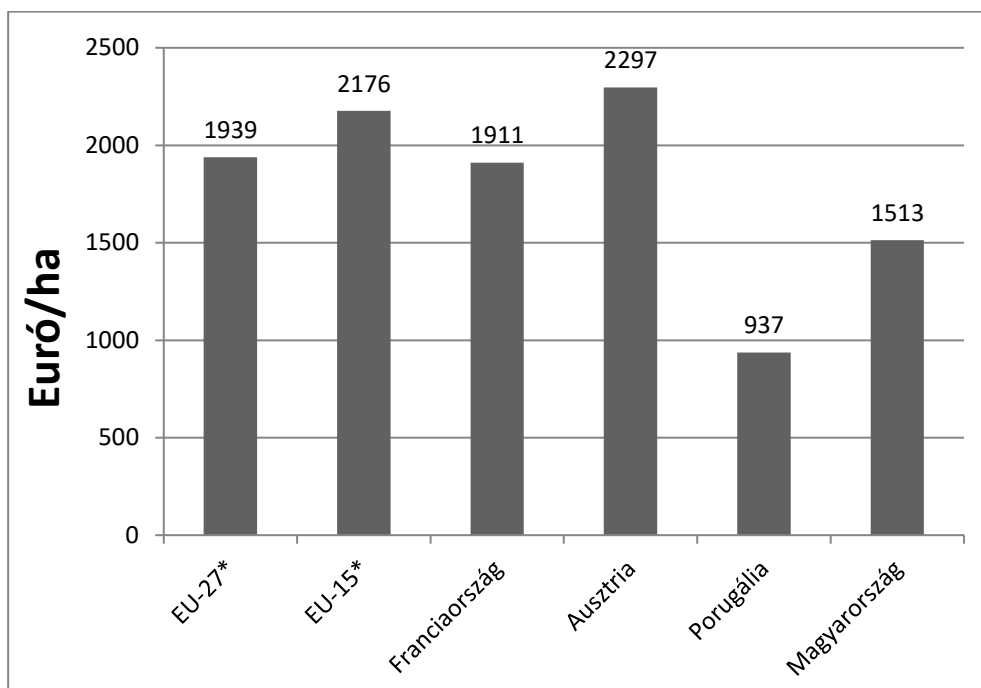
A 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás során regisztrált mintegy 567 ezer egyéni gazdaság több mint 60%-a foglalkozik mezőgazdasággal saját fogyasztási szükségleteinek kielégítése céljából, az egyéniek mindössze egyötöde termel értékesítésre, a fennmaradó rész (20,3%) pedig csak a saját fogyasztáson felüli felesleget értékesíti. A mezőgazdaság ingadozó jövedelemtermelő képessége miatt az egyéni gazdálkodók jelentős része (40,4%) gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenységet is végez (KSH 2011).

A mezőgazdaság rosszul alkalmazkodott a rendszerváltáskor megváltozott körülményekhez. Pedig nem igazak a szokásos mentségek, hogy nem volt piac, nem volt elegendő kereslet a mezőgazdasági termékek iránt. Az 1989-1991-es bázishoz képest a világ élelmiszertermelése és élelmiszerfogyasztása is dinamikusan növekedett (3. táblázat).

Év	Világ	Magyarország
2002	127	87
2005	137	93
2009	146	91

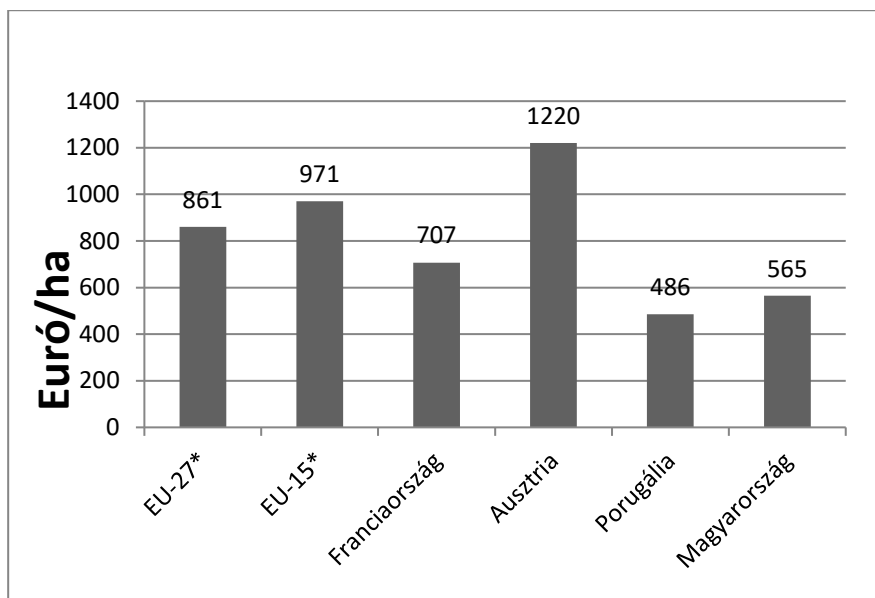
3. táblázat. A világ és Magyarország agrártermelésének alakulása, 1989-1991=100%. (Forrás: Kapronczai 2011)

A magyar mezőgazdaság pályája tehát elkanyarodott a nemzetközi tendenciáktól, hozzátehetjük persze, hogy a piacok is viszonylag távol vannak tőlünk. Mindenesetre határozottan állíthatjuk, hogy a termőföld hasznosításával nem lehetünk elégedettek. Az egy hektárra jutó bruttó termelési érték nálunk az EU-15 átlagának mintegy 70% (lásd. 8. ábra). Ebből a szempontból minimális mértékben közeledtünk az európai élbolyhoz. Nagyobb probléma a területen előállított jövedelem színvonala.

8. ÁBRA. BRUTTÓ TERMELÉSI ÉRTÉK 2008. (FORRÁS: GYÖRFFY 2011) * NÉMETORSZÁG NÉLKÜL.

Az egy hektárra jutó jövedelem (nettó hozzáadott érték, lásd. 9. ábra) az EU-15-nek alig több mint a fele. Márpedig jövedelem nélkül nincs fejlesztés, de nincs megfelelő foglalkoztatási lehetőség sem. Jellemző, hogy ezekben az évtizedekben a mezőgazdaság létszámkibocsátása évente több mint 60 ezer fő volt, majdnem annyi, mint az erőltetett iparosítás időszakában az 1950-es, '60-as években.

9. ÁBRA. NETTÓ HOZZÁADOTT ÉRTÉK 2008. (FORRÁS: GYÖRFFY 2011) * NÉMETORSZÁG NÉLKÜL.

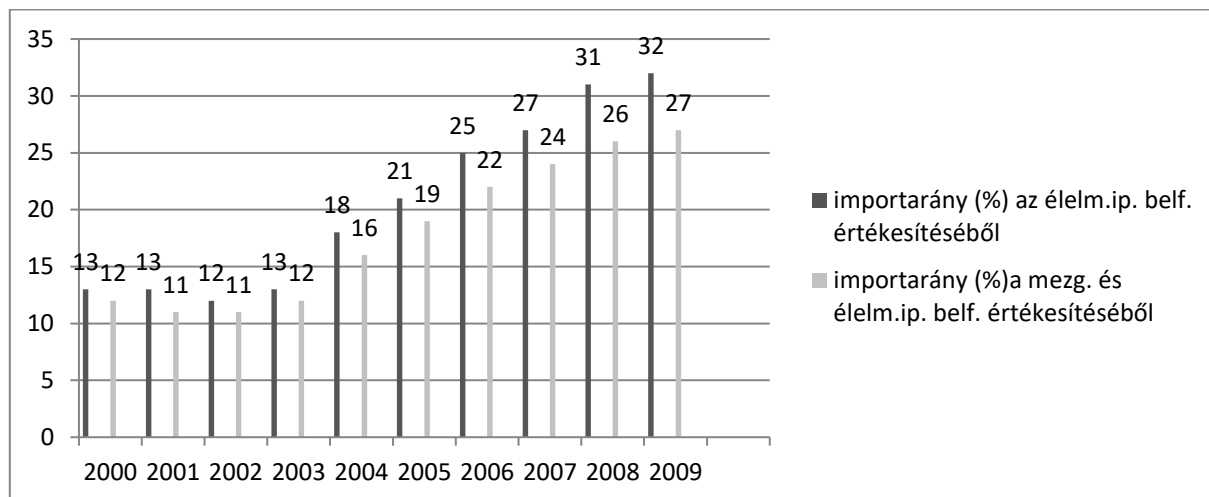
A munkaerő felhasználására vonatkozó statisztikák is sok elemzőt megtévesztenek. Úgy tűnik, mintha a kis- és törpegazdaságok nagyon sok embert eltartának, pedig valójában csak arról van szó, hogy a több mint 400 ezer fős emberévben mérhető munkából, mindösszesen 110 ezer a fizetett munka, a többi pedig jövedelem nélküli (például a GDP-ben nem megjelenő háztáji gazdálkodás, a saját fogyasztás kiegészítésére) erőfeszítés. A megélhetéshez nemcsak munka kell, hanem bér vagy jövedelem is (4. táblázat).

Megnevezés	2004	2007	2009
Összesen	554	459	441
Ebből fizetett:	127	111	112
nem fizetett:	427	348	329

4. táblázat. Mezőgazdasági munkaerő-felhasználás (1000 éves munkaerő egységben) (Forrás: KSH 2010)

A legfőbb problémás területek között szerepel a hazai élelmiszeripar sorsa. A privatizáció idején hibásan azt feltételezték, hogy az élelmiszeripar és az élelmiszerkereskedelem tisztán komparatív szféra, ahol az államnak semmi keresnivalója nincs. Az eltelt két évtized során kiderült, hogy a tulajdonosok, a multinacionális céggörások sajátos érdekeket követnek, sajátos mozgástérrel rendelkeznek, és képesek gyökeresen

befolyásolni egy ország belső versenyviszonyait, egyik-másik üzletlánc az élelmiszerimport bázisaként szolgál. Negatív fejlemény az élelmiszerimport gyors növekedése (9. ábra). Pontos adatokkal nem rendelkezünk, de a tendencia biztos és nem megkérdőjelezhető: 2000-ben a belföldi értékesítésnek (ez tovább-feldolgozást és közvetlen fogyasztást jelent) 10-12% származott importból, 2009-ben pedig 30% körül volt (egyes szakértők inkább már 35-40%-t jeleznek).

10. ÁBRA. AZ ÉLELMISZERÁGAZAT IMPORTARÁNYA A BELFÖLDI ÉRTÉKESÍTÉSÉBŐL
(KÖZELÍTŐ BECSLÉS, FORRÁS: GYÖRFFY 2011)

A kezdeti megtorpanás után az agrárexport is növekedésnek indult és már elhagyta az 5 milliárd eurót is. Tulajdonképpen elégedettek is lehetnének a kivitel és behozatal 1,7-1,9 milliárd eurós pozitív szaldójával, de ha a szerkezetét is megvizsgáljuk, leginkább a gyarmati típusú külkereskedelemre asszociálhatunk. A feldolgozatlan termékek egyenlege ugyanis 400-500 millió eurós szintről 1500 millió euróra növekedett. Az elsődlegesen feldolgozott termékek egyenlege stagnált. A jelentős hozzáadott értéket adó, magasan feldolgozott élelmiszeripari portékák külkereskedelmi egyenlege azonban 600-700 millió eurós nagyságrendről nullára csökkent! A hazai fogyasztásnak tehát egyre nagyobb hányadát külföldi élelmiszerből elégítjük ki. (Györffy 2011).

A földhasználat változásának fenti iránya a legfeltűnőbb jele az állattenyésztés visszaesésének. Az elmúlt két évtizedben az ágazatban az állattenyésztés esett vissza a legnagyobb mértékben. A mezőgazdasági termelésből az állattenyésztés részaránya – a kívánatos 50% feletti mutatóval szemben – jóval 40% alatt van (2008-ban 36%) (KSH 2010).

Az állattartás összképéhez hozzátartozik még, hogy a fenti folyamatokkal párhuzamosan a leggyakrabban fogyasztott hústermékek közül a vágómarha és a vágósertés-tenyésztés mennyisége az állatállomány csökkenését is meghaladó mértékben visszaesett. Ezzel

szemben a vágótyúk mennyisége nem csökkent, vágópulykából viszont 2007-ben csaknem négyszer, vágókacsából pedig közel kétszer annyit állítottak elő, mint 1991-ben (KSH 2010).

A mezőgazdasági termelőknél is jellemző az előregedés. 2010-ben tizenkettő 55 év feletti gazdálkodóra jutott egy 35 év alatti gazdaságvezető. Ugyanakkor az egyéni gazdaságok esetében a képzettség szintje növekvő: csaknem 13,7% rendelkezik szakirányú felsőfokú végzettséggel, és ez pozitív irányban mozog, míg a szakirányú középfokúak aránya alig változik, emellett tovább árnyalja a képet, hogy 2009-ben a gazdálkodók 77%-a még mindig gyakorlati tapasztalatai alapján (iskolai képzettség nélkül) irányította gazdálkodását (KSH 2010).

Korcsoport	1990	1996	2001
14-29 év	23,5	21,8	17,9
30-39 év	31,0	25,9	23,1
40-49 év	27,2	35,1	34,0
50-x év	18,3	17,2	25,0

5. táblázat. Munkaerő korcsoportok szerinti összetétele (1990-2001). (Forrás: Kapronczai 2003)

A gyenge alkalmazkodás lemérhető még az együttműködési készség, az integrációs formák terjedése területén is. Ahhoz, hogy adott területen, adott termékpályán valamelyest áralakító szerepünk legyen, ahhoz a termelőknek saját piacuk 50-60%-t kellene koordinálniuk. Ezzel szemben például a zöldség-gyümölcs szektorban a Termelői Értékesítő Szövetkezetek (továbbiakban: TÉSZ integráló tevékenysége 16-17%, a sertés ágazatban 25%, a szőlő-bor vertikumban 10% alatti (6. táblázat) súlyt képvisel.

Termékcsoport	2006	2008
Gabona	11,0	12,2
Olajos növények	33,9	23,8
Burgonya	6,5	8,2
Szőlő-bor	6,1	8,9
Zöldség-gyümölcs	0,5	16,5
Dohány	90,8	74,8
Sertés	19,5	24,9
Juh	18,9	19,5
Baromfi	24,0	31,0
Hal	8,1	7,9
Tej	27,5	30,8

6. táblázat. A termelői szervezettség aránya a főbb termékcsoportokban (TÉSZ és Termelői Csoport értékesítés aránya a termelésből). (Forrás: Dorgai 2010)

Környezeti tényezők

A magyar vidék jellemzése nem teljes az ökológiai állapotfelmérés nélkül, amelyet mint természeti elemet mutatok be. Az állapot részletezése előtt jelezni kell, hogy a globális klímaváltozásnak hazánkra egyelőre nincs radikális hatása, bár egyes (ökológiailag) kiemelten fontos területeken – például Mátra, Homokhátság – a kiszáradás, utóbbinál az elsivatagosodás jelei mutatkoznak, amelyeknek nyomai már több évtizede megjelennek, de az utóbbi években jelentősen felgyorsultak. További felmelegedési következmény, hogy egyre gyakoribbak a szélsőséges időjárási időszakok (rekord melegek, kevés eső stb.). További tág értelemben vett környezeti tényező a társadalom ökotudatosságának mértéke, amiről megállapítható, hogy fokozatosan, igen lassan a pozitív irányba mozdul el, terjed a környezettudatos szemlélet és gondolkodás.

Hazai vizeinkről elmondható, hogy a felszín alatti vizek (ideértve a belvizeket is) kémiai állapota kedvezőbb, mint a felszíni vizeké, viszont a gyenge kémiai állapotú felszín alatti víztestek helyreállítása sokkal nagyobb erőfeszítést igényel. A jó kémiai állapot fenntartását tekintve továbbra is kockázatot jelentenek a felszínről beszivárgó szennyezések és a vízutánpótlást meghaladó vízhasználat. A felszín felől érkező szennyezésekre leginkább a talajvíz, a parti szűrésű vizek, a sekély rétegvíz és a karsztvidékek vízbázisai érzékenyek. Az egyik legnagyobb probléma a felszín alatti vizek nitrátszennyezése (a növénytermelés és a nagyüzemi állattartás csökkenő mértékű terhelése mellett a felszín alatti sérülékeny vízbázisok további szennyeződését részben a korábbi terhelések terjedése okozza). Az Alföld egyes részein természetes eredetű ivóvíz-minőségi problémák is ismertek (arzén, ammónium, mangán stb.), amelyek az ivóvízellátást veszélyeztetik (hazánk ivóvizének 96%-át a felszín alatti vizek szolgáltatják). Mennyiségi oldalról a vízhasználat befolyásolja a vízvagyont, amelynek célja ivóvízellátás, ipari felhasználás, bányászati víztermelés vagy öntözés lehet. Tipikus vidéki veszély az árvíz és a belvíz, több mint 700 település, összesen 2,5 millió lakossal; az ország szántóterületének harmada egykori árterület. Ez belvízi jelenség létrejöttékor komoly gazdálkodási hátrányt jelent. Ugyanakkor meg itt kell megemlíteni a művelhető területeken belül az európai viszonylatban kifejezetten alacsonynak számító öntözhető területek arányát. A vizek nem megfelelő állapotáért leggyakrabban emberi tevékenységek felelősek: szennyezések, vízhasználatok, területhasználatok, beavatkozások, éghajlati változások (NVS 2011, ÚMVP 2008).

Hazánk levegőszennyezettsége közepesnek tekinthető. Az iparból származó szennyezés nagymértékű (az ipari termelés visszaeséséből eredő) csökkenése következtében a

települések levegőminőségét elsősorban a közlekedés és a lakossági fűtés határozza meg, de a meteorológiai helyzettől függően a nagyobb távolságról érkező szennyezés is szerepet játszik ebben. Az agrártevékenységből eredő légszennyezés mértéke és összetétele jellemzően megfelel az EU-átlagnak, a mezőgazdasági eredetű üvegházhatású gázok kibocsátása 2000–2009 között 8%-kal mérséklődött (NVS 2011).

A természeti elemek közül utolsóként a föld, a talaj kérdése maradt hátra elemzésre, ami az emberi tényezők által leginkább meghatározott elem. A termőtalajok országos állapota Magyarországon általánosságban kedvezőnek mondható. Az iparterületek és a nagyvárosok térségében ugyanakkor nagyszámú, de lokálisan lehatárolható szennyezett és potenciálisan szennyezett terület található. A tipikus eróziós és szennyezési formákat vizsgálva leírható, hogy Magyarország a 8,6 millió hektár kedvezőtlen adottságú területének (európai kategóriák szerint: az ország területének 9,3%-a, a mezőgazdasági területeinek 20,7%-a kedvezőtlen adottságú) 26,7%-a vízerózióval veszélyeztetett, valamint meghatározó az alacsony kémhatású talajok szélsőséges savanyodási folyamataival veszélyeztetett területek aránya. A 2,3 millió hektárt érintő vízerózió egyben 1,5 millió tonna szerves anyag transzportját, illetve részben pusztulását is jelenti. További problémát jelent a talaj tömörödése és a termőréteg vastagságának csökkenése. A tömött altalajú és sekély termőrétegű területek összesen 1,6 millió hektárt tesznek ki. A hazai talajok mintegy 42%-a savanyú, 9%-a neutrális, 48%-a gyengén lúgos és mindössze 1%-a lúgos, illetve erősen lúgos kémhatású. Az erősen savanyú kémhatású talajok legnagyobb része jelenleg erdőművelés alatt áll (NVS 2011). A „földkérdéssel” egy helyen kell kiemelni az ország GMO mentességét, ami kihat olyan – gazdaságilag is – fontos tényezőkre, mint az élelmiszerbiztonság és az állat- és növényegészségügy. Mindkettő esetében kockázatsökkentő ez az állapot.

A vidék helyzetértékelésének a természetvédelemre is ki kell terjednie. Magyarország természetföldrajzi adottságainak változatossága az élő környezet magas diverzitását eredményezi. A természeti környezet és a biológiai sokféleség állapota – évjárattól függő ingadozások mellett – az elmúlt 5–10 évben nem változott. Az ország területének 9,1%-a országos jelentőségű védett természeti terület, 21%-a a Natura 2000 hálózat része. A Natura 2000 területek kijelölése hazánkban 91 madárfajra, 46 élőhely-típusra, 105 egyéb állatfajra és 36 egyéb növényfajra alapozottan történt meg, összesen közel 2 millió hektár kiterjedésben. (A Natura 2000 magyar területek térképét lásd a 7. mellékletben). Hazánk összesen 720 védett növényfaja közül 71 fokozottan védett. A védett gombafajok száma 35.

A védett állatfajok száma 997, közülük 137 fokozott védelem alatt áll (Agrárgazdasági jelentés 2011).

Politikai tényezők

Az ezredfordulón a vidéki társadalmat számos hatás érte, történelmileg is nagyon nehéz helyzetbe került, a politikai tényezők felmérése elválaszthatatlan a társadalmi folyamatoktól, így egyes elemek ebből a körből is megjelennek itt. A parasztság hanyatlása, a szocializmus vége, ezzel egy újabb gazdasági rendbe való integrálódás, majd az európai integráció nagymértékben befolyásolta a vidéki társadalmat, amely érdekérvényesítés formájában helyet kíván magának a vidékfejlesztés alakításában. A belső konfliktusok miatt, és a lobbizás töredezettsége miatt ez még nem annyira sikeres, de pozitív jelek vannak az ágazat fejlődésére.

A mezőgazdasági termelés évszázadokig jelentette Magyarország fő bevételi forrását, és a társadalom nagy részének megélhetését. A 20. században azonban, ahogy a modernizáció a később iparosodó társadalmakat is elérte, köztük Magyarországot is, egy társadalmi réteg, a nemzeti identitás törzsét képező csoport, a paraszti réteg eltűnt, illetve eltűnőben van, így fontos megemlíteni a „paraszttalanítást”, mint a vidéki társadalom meghatározó folyamatát. A paraszttalanítás és mezőgazdaságtalanítás egymással összefüggő folyamatként jelentkeztek, amelyek a poszt szocialista országokban sokkal gyorsabban zajlottak le, mint tőlünk nyugatabbra. A gazdasági liberalizáció, a mezőgazdaság és élelmiszeripar rosszul menedzselte piaci átalakítása a mezőgazdasági termelés jelentős visszaeséséhez vezetett (Kovách 2012, 63). Vidékről sokan a városokba költöztek. A történelmi parasztság már nem létezik, ami a vidéki társadalom mélyreható átalakulását eredményezi. „A „paraszttalanítás” az agrártermelők, farmerek és más élelmiszertermelők hanyatló gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai jelentőségére vonatkozik általában az európai, és különösen a későn iparosodó régiók társadalmában (Kovách 2012, 177). Harcsa szerint a vidéki társadalmat alapjaiban meghatározó, megfordíthatatlan folyamatról van szó, de nem úgy szűnik meg a társadalmi réteg, hogy minden jellemzője megszűnik, hanem bizonyos elemek továbbélnek. Szerinte korai a parasztság eltűnését feltételezni, sokkal inkább hanyatlásról beszélhetünk (Harcsa 2003, 77-80). Ezt a folyamatot a különböző politikai intervenciók erősen befolyásolták. A politika szerepe tehát meghatározó a parasztság létrehozásában és eltűnésében. A nagybirtok állami védelme a század elején, háborús gazdaságpolitikák bevezetése, megszorító intézkedések, földosztás, kollektivizáció, kádári modernizáció,

rendszerátalakítás utáni reprivatizáció, liberalizáció, amelyekben közös elem, hogy agresszív beavatkozások voltak a 20. század második felében (Kovách 2012, 195-196). Problémaként jelenik meg, hogy nincs tér a vidéki autonóm szerveződéseknek, a helyi lakosság aktív részvételének, vidéki társadalom organikus átalakulásának, holott a beavatkozások csak akkor voltak időt állók, amikor teret adtak az éppen folyamatban lévő társadalomszerveződési folyamatoknak, vagy legalizálták őket.

Ahogy Glatz írja, a 21. században felértékelődnek a vidéki területek, és így a vidék megfelelő politikai képviselőt is kíván. A vidéken folyó emberi tevékenység és a természeti környezet felértékelődése sokszínű politikai parlamenti képviselőre vár – teszi hozzá a szerző. Problémát jelent az, hogy nincs megfelelő és folyamatos párbeszéd a politikai pártok, és az általuk uralt kormányzati adminisztráció és vidéken élők között (Glatz 2005, 17-19). „A „hatalmi változás” azt a felismerést közvetíti, hogy a vidéki gazdaság és társadalom működésmechanizmusainak értelmezése a hatalmi viszonyok, a szereplőcsoportok, és intézmények érdekeinek és érdekérvényesítésének ismerete nélkül nem végezhető el” (Kovách 2012, 9).

Nehéz helyzetbe kerül, aki vidéki érdekcsoportok kutatásába kezd, mert belpolitikával átitatott, ellentmondásos tanulmányokkal szembesül. Erősen konfliktusos, érdek-orientált területről van szó, különösen az agrárpolitika kapcsán.

A valódi hatalom egyre inkább külsővé válik, a globális piaci érdekek kerülnek hangsúlyba (Kovách 2012, 135). Az európai mezőgazdaság és vidékfejlesztés rivalizáló szereplők érdekcsoportjainak hálózata. Magyarországon az agrárpolitika-hálózatot nagyobb belső konfliktusok jellemzik, mint a többi EU-s tagállamot, ami megnehezíti a belföldi érdekérvényesítést és uniós lobbizást. Az itthoni hálózat duális jellegű, írja Kovách, a „családi gazdaságból” és a „nagyüzemi koalícióból áll össze, melyben érdekképviselők, illetve politikai pártok is benne vannak. A „nagyüzemi” érdekcsoport a közepes és nagyobb mezőgazdasági üzemek képviselőiből, érdekképviselői szervezetéből (MOSZ), politikusokból, fél-kormányzati szervezetekből és akadémikusokból áll, MSZP-n belüli befolyása nagy és érdekeikből következően a totális agrárfejlesztések irányába hatna, azonban tagjai egymás ellen is lobbiznak. A „családi gazdaság” koalíció politikusokból áll főként, MDF, Fidesz, FKgp, MAGOSZ, stb. tartozik ide. Az uniós csatlakozás után lettek leginkább aktívak. A 90-es években a vidékpolitika hálózata is kiépült (Kovách, 2012, 156-158). A két csoport külsőségeiben gyakran ütközik, de látható a stratégiai irányok és a támogatások arányok vizsgálata alapján, hogy leginkább az előbbi a sikeres, a domináns, amely a bürokrácián keresztül érvényesíti az akaratát.

A politikai tényezők közé sorolhatók még a helyi hatalmi viszonyok is, amelyek széttagoltsága, önmagában determinálja az országos érdekek érvényesítésének ellehetetlenülését. Az önkormányzati rendszer struktúrája és a mélyen szabdalt országos politikai viszonyok miatt a települési és megyei önkormányzatok a vidékfejlesztésben sem tudnak egységesen fellépni, ezért inkább a helyi viszonyok uralására koncentrálnak. Ez igen gyakran gátja a helyi fejlődésnek, lehetőségeit korlátozza. Ezzel összefüggésben, megyei, regionális szinten még azt is meg kell jegyezni, hogy a nagyobb települések érdekei, egyszerűen az országos politikai potenciáljuk miatt rendszeresen torzítják a vidékfejlesztési célokat, és különösen a források felhasználását, azoknak a nagyvárosokba történő koncentrálásával (ez történt a ROP-ok és most a TOP esetében, ahol a falvak fejlesztésére igen korlátozott a lehetőség).

Az elmondható, hogy az EU-ban és a magyar politikai rendszerben az agrárérdek képviselője erőteljesebb, míg a vidéki gazdaság és politika más csoportjai kevésbé sikeresek. Formálisan ott vannak, pl. a Régiók Bizottságában, de hatékony lobbizásról nem beszélhetünk. A legfontosabb intézmény az FVM (Kovách 2012, 169), így a „hatékony magyar agrárlobbizás a minisztériumi szakapparátusra, a magyar diplomáciára és esetenként az európai parlamenti képviselőkre marad. (...) Egy évvel az uniós tagságot követően néhány jelentősebb lobbizási eredmény jelezte az agrárdiplomácia hatékonyságát.” A lobbizási gyakorlat azonban személyfüggő, személyes hálózatokon keresztül működik (Kovách 2012, 173).

A magyar vidék legfontosabb külső politikai dokumentuma a Vidéki Térségek Európai Kartája, amely meghatározza minden uniós jogszabály, stratégia irányait, befolyásolja a hazai vidékfejlesztési célok kitűzését és ezáltal a napi vidéki életben is érezteti hatását. A Karta mellett fontos kiemelni az európai kohéziós és regionális politika jelentőségét, amely ugyan elvileg el van határolva a vidékfejlesztési forrásoktól, de a fejlesztések túlnyomó része a vidéki térben valósul meg, így Magyarországon is (gondoljunk a KA sztrádaépítéseire, a ROP-ok bármilyen fejlesztéseire a falvakban, városokban). A vidék belföldi politikai érdekérvényesítő képességéről lesz még szó a következőkben, de itt kell jelezni, hogy jelenleg nincs kizárólag a vidék érdekeit védő/támogató politikai párt az Országgyűlésben és bár korábban volt nevében agrárpárt, az sem volt valójában ennek tekinthető. A „pártnélküliség” egyik legfontosabb következménye, hogy nincs vidéki jogszabályalkotás, nem jelennek meg a jogszabályokban eltérő vidéki érdekek, például az adózás területén. A téma minisztériumi felügyelete ma úgy néz ki, hogy a természeti erőforrásokkal (víz, környezet, föld stb.) a Földművelésügyi Minisztérium foglalkozik,

azonban a vidék humán és gazdasági kérdéseinek döntő többsége más tárcák hatáskörébe tartozik (mint ahogy az EMVA források irányítása és a teljes vidékfejlesztési szakpolitika 2014. június 6-tól a Miniszterelnökség hatásköre). Természetesen vannak olyan jogszabályok, amelyek valamiféle területi lehatárolás mentén preferálnak területeket, de egyszer sem mint vidék határozzák meg a területi hatályát a normának. A vidék (és terület) fejlesztési szakma szempontjából a leginkább döntő jogszabályban, a 1996. évi XXI. sz. – a területfejlesztési – törvényben a vidék szó nem is szerepel, holott a vidéki tér több problémáját kezeli, érinti, vagy legalábbis kísérletet tesz rá. Az ugyanilyen kiemelt jelentőségű önkormányzati törvény (új számán a 2011. évi CLXXXIX. törvény) sem tesz különbséget vidéki és nem vidéki önkormányzatok (feladataik, jogaik stb.) között, csupán a települési jogállásból következő funkciókat rögzíti. A törvény tekintetében fel kell hívni a figyelmet, hogy ellentétben a korábbi, 1990. évi jogszabállyal (árnyalja a képet a kistérségi társulásokról szóló 2004. évi CVII tv.), már támogatja, ösztönzi, erőteti az önkormányzati autonómiát is korlátozó társulások létrehozását (intézményfenntartó, közigazgatási stb.). Ugyanakkor ez a törvény sem korrigálja azt a problémakört, ami a települési és megyei önkormányzati szint hermetikus elszigeteltségéből fakad.

A politikai környezethez tartozik még, és az érdekérvényesítést is jellemzi, a vidék stratégiai (közpolitikai) vezetésének hiánya. Bár több mint 20 évvel a rendszerváltást követően született egy átfogó terv a vidék számára (addig ennek hiányában tevékenykedtek), a Nemzeti Vidékstratégia (NVS), annak elfogadásának körülményei előrevetítik hatékonyságát, érvényesülési képességét. Az NVS egy komplex, szinte minden szakterületre kiterjedő stratégia, ami természetéből fakadóan ágazatközi, tárcaközi jellemzővel bír, tehát érvényességének minden minisztériumra ki kellett volna terjednie. A tárcák közötti harcokban, azonban ez az általános érvény, az erna funkció elveszett, ezért a stratégiát nem országgyűlési határozattal (ami mindenkire kötelező érvényű), hanem csak kormányhatározattal fogadták el, a Vidékfejlesztési Minisztérium felelősségi körével. Más minisztériumok nem érzik kötelességüknek a végrehajtását, noha gyakran az ő szakterületeikre is meghatároz feladatokat.

A vidék élhetőségét leginkább meghatározó magyar mezőgazdaság (egykor magas színvonalú) alapjait az 1968-as gazdasági reform teremtette meg. Ennek hatására a 70-es évek végére kialakult egy komplex nagyüzemi rendszer, amelyet a tömeges szakemberképzés, korszerű technológiák (gépek, kemikáliák, tartási és takarmányozási rendszerek) országos elterjesztése és termelői integrációk erősítettek. A magyar mezőgazdaság termelési csúcsát 1982-ben és 1984-ban érte el. 1985-től fokozatos a

tőkekivonás és ezzel párhuzamosan a külföldi, keleti piacok zavarai miatt teljesítménye 1990-ig stagnált, majd drasztikusan csökkent. A csúcsidőszakra jellemző a korszerű nagyüzemi termelés és a háztáji termelés integrációja, ahol a gépesítés hatására a termelésből kiszoruló mezőgazdasági foglalkoztatottakat vetőmagvakkal, tenyészállatokkal, szaktanácsadással segítették a kis birtokméretek (0,6 ha átlag méret) ellenére. Hosszú távon természetesen a szakmai színvonal adhatott mindehhez kellő háttérrel. Az 1956 után megszűnő direkt szovjet irányítás után megszűnt a kötelező beszolgáltatás és a tervutasítás 1965-ben és 1966-ban, amelyet követően az állami gazdaságok és Termelő Szövetkezetek nagy gazdasági önállóságra tettek szert a vállalati irányítások területén fejlesztési irányukat, tevékenységi körüket tekintve. Így Magyarországon, már a 80-as években kibontakozott egy piaci jellegű, magas színvonalú agártermelés. Ez volt a kulcsa, hogy ebben az időben kialakult egy, a nemzetközi tapasztalatokon, módszereken nyugvó sajátos magyar agrármodell, amelyben a termelőeszközök 90%-a köztulajdonban, közös használatban volt, de mégsem volt szovjet modell. Ezekre a modern vállalatirányítási tapasztalatokra támaszkodik ma is a magyar mezőgazdaság.

A magyar vidék számára az elmúlt két évtizedben sem adatott meg a nyugodt, szerves fejlődés lehetősége. „Rendszerváltás nagy bűne, hogy úgy számolta fel a vidéki gazdaságot, hogy nem állított helyére másikat és ezzel megszüntette a vidéki szakértelmiség létalapjait (ezzel fel is számolta azt), amely a vidékfejlesztés szervezője, motorja lehetett volna” (Buday-Sántha in: Fábíán, Lukács szerk. 2010, 73.o.).

Megváltozott az agrárszektor politikai képviselete, politikai súlya. A rendszerváltás előtti időkben sokszor kiemelt feladat volt a hazai és az ún. szocialista tábor lakosságának élelmezése, és majdnem ilyen fontos volt a konvertibilis valuta megszerzése. Az élelmiszergazdaság tehát fontos volt a politika számára, mivel exportképes, ezért helyén, rangján is kezelte. A helyzet azóta gyökeresen megváltozott, hiszen van bőven élelem és van konvertibilis forintunk. Az agrárszektor gazdasági és társadalmi súlya tehát sokat veszített a korábbihoz képest, így politikai képviselete is erőtlenebbé vált.

Ezzel párhuzamosan lezajlott a mezőgazdaság tulajdon- és üzemi szerkezetváltása. A kárpótlást három ideológiai, szakpolitikai irányzat határozta meg:

- történelmi igazságszolgáltatást hangsúlyozók
- piac korlátlan szabadságát hangsúlyozók
- nyugat-európai, családi mezőgazdasági minták követését hangsúlyozók. (Buday-Sántha 2011, 80)

Bár az adottságok tehát jók voltak, zökkenőkkel teli volt a privatizáció. A folyamatos politikai támadások a TSZ-ek agrárértelmisége ellen lehetetlenné tette a szakmai érvek érvényesülését. Ennek eredménye a 1991. évi XXV. kárpótlásról szóló törvény, amely gyakorlatilag létrehozott egy öregekből és városiakból álló tulajdonosi kört, mivel a 1945 után kárt szenvedettek köre jórészt ilyenekből állt össze, akik nem is akartak gazdálkodni. Az 1992-es szövetkezeti átalakulási törvény nevesítette a szövetkezeti tulajdont és a vagyon 60%-át nem agrártermelő szereplők részére osztotta ki. Majd ezt tetézte, hogy az 1994-es földtörvény megtiltotta a gazdasági társaságoknak, szövetkezeteknek, hogy saját tulajdonú földdel rendelkezzenek.

Ezek az intézkedések hosszú időre ellehetetlenítették az agrárium vertikális és horizontális integrációinak lehetőségét, de a legnagyobb akadályt a bizalmi kultúra állapota jelentette. A kötelező tagság és a közös használat elmélyítette a termelők konfliktusait, ezért kapva-kaptak az alkalmon, hogy saját lábukra álljanak. Az önkéntes együttműködések kialakulását nehezítette még, hogy az állami gazdaságok, TSZ-ek vezetői a legjobb termelőeszközöket megszerezve, az állami földeken, igen jutányos áron bérelve kezdtek termelni, ami rontotta a közhangulatot és a velük szembeni versenyképességet gyengítette.

A vidékért kizárólagos felelősség egyetlen kitüntetett politikai-közigazgatási szereplőt sem terhel. A leginkább szakosodott intézmény a Magyar Nemzeti Vidék Hálózat, amely értelmiségi és szakemberekből áll. Célja a vidék felzárkóztatása, így részt vesz a vidékfejlesztési források tervezésében, felhasználásának koordinálásában képzésekkel, pilot-projektekkel támogatva.

A Magyarország és az EGK közötti első ún. technikai megállapodásokat (1968, 1970, 1971) az 1988-ban megkötött Magyar-EK Kereskedelmi és Gazdasági Együttműködési Megállapodás követte, majd a Társulási Szerződés ideiglenes rendelkezési 1992-től, amelyek mind érintették a felek közötti agrárkereskedelmet, gazdaságot. Ezek a megállapodások bár kedvezőknek tűntek Magyarország számára, valójában az igazi nyertes az Unió volt, mivel elérte, hogy a válságban lévő, gyenge belső piaci védelemmel rendelkező Magyarország élelmiszerimportja többszöröződött. Magyarország – EU mezőgazdasági import/export arány 1990 és 1994 között 6,8:1-ről, 2,14:1-re romlott.

A 2004-es csatlakozásokkor a magyar agrárium termelési teljesítménye 30-50%-kal alacsonyabb, mint a 1980-as években, és az Unió a kvóták meghatározásánál ezt a későbbi adatot vette figyelembe, ezzel lenyomva a termelést. Súlyosbította a helyzetet, hogy a termelői jövedelempótló támogatásokban sem kaptuk meg az egyenlő elbánást, hiszen a magyar termelők az első évben csak az uniós átlagtámogatási szint 25%-ára voltak

jogosultak, ami az uniós ígéretekkel ellentétben még 10 év alatt sem egyenlítődtött ki, azaz 2015-ben sem kapják meg az uniós támogatási átlag 100%-át a magyar gazdálkodók. A fenti „eljárás” oka, hogy az unió az új tagországokra piacként tekintett, nem kíván új versenytársakat magának. Magyarország a vártnál sokkal hátrányosabb feltételekkel lépett be az Unióba, agrárszempontról bizonyosan.

3.3.2. A helyzetelemzés összefoglalása, a jelen hajtóerői

Az előzőekben leírt helyzetelemzés alapján 172 jelenkori hajtóerőt tudtam azonosítani a következők szerint (lásd 10. melléklet). A későbbi felhasználás érdekében egyértelműen azonosított hajtóerőkre van szükség, ezért a szöveges, részletesen kifejtett hatásokat meg kellett „tisztogatni”, a gyökeret megragadva a lényegi elemeket kellett kiemelni. A logikai munka célja, hogy egyértelmű (többszereplős kutatásban is mindenki számára ugyanazt jelentő) fogalmakat határozzak meg. A tényezők a területi tudományokban használt formájukban szerepelnek és alkalmasak a hatás- és bekövetkezési becslések végrehajtására. A felsorolás tartalmát tekintve elmondható, hogy a „listából” nem lehet a „legnagyobb bajt”, a „legfontosabb előnyt, lehetőséget” stb. kiemelni. A vidék komplexitásából eredően kisebb-nagyobb mértékben, de mindegyik hajtóerőként hat a vidékre.

Az azonosított hajtóerők alapján a helyzetelemzés, a STEEP elemeken végighaladva, az alábbiak szerint foglalható össze röviden. Társadalmi szempontból talán a legfontosabb, hogy a vidéki társadalom előregedő és fogyó, és az iskolázottsági szint alacsony és csökkenő. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy az előző két állítás területileg eltérő képet mutat, egyes „nyertes” vidékeken, sikeres nagyvárosi vonzáskörzetekben (tengelyeken) nő a népesség és az iskolázottság, és ezek a területek (is) a más vidékekről történő elvándorlás haszonélvezői. Komoly kihívást jelent a növekvő szegénységi mutató (a mai Magyarországon a szegények aránya 13–15 százalék) és ezen jövedelmileg leszakadó térségek fokozódó szegregálódása, térbeli koncentrációja. A mély, tartós, közte a gyermekszegénység további növekedése erősen kihat a teljes vidék jövőjére. Kulturális értelemben figyelembe kell venni, hogy a hagyományos értékrendek – számos külső impulzus hatására – átalakulóban vannak.

A vidék technológiai színvonala az EU átlaghoz képest elmarad, de pozitívként felfogható, hogy nem stagnál, hanem lassan, de biztosan emelkedik. A K+F és az innovációs teljesítmény kifejezetten negatív képet mutat, a fővároshoz képest messze alulteljesít. Mind intézményrendszerében, mind emberi tényezők tekintetében nem megfelelő körülmények

állnak az újítások, kutatások számára rendelkezésre, ami alapvetően határozza meg a lehetséges fejlődési utakat. A vidéki infrastruktúra (elérhetőség, közszolgáltatással való ellátottság stb.) mennyiségi és minőségi állapota szintén számos negatív tulajdonsággal jellemezhető.

Ki kell emelni, hogy a rurális tér ökológiai állapota megfelelő, egyes tényezők esetében kifejezetten jó. Az erdősültség és a védett területek aránya nemzetközi összehasonlításban is magas. Természeti erőforrásaink többségét jó állapot jellemzi, de pazarlóan bánunk velük, ami jelzi a környezettudatos szemléletmód gyengeségét, valamint több más területen is csökkenti a fenntarthatósági esélyeinket.

Gazdasági értelemben a vidék teljesítménye a benne rejlő lehetőségekhez képest gyenge, különösen igaz ez a mezőgazdaságra, amelynek alacsony a termelékenysége és a hozzáadott értéke, valamint magas a külső kitétsége. A vidéki termelő és szolgáltató szektor alacsony szinten járul hozzá a makrogazdasághoz, és nem látszik súlyának növelésére, a főváros erős dominanciájának mérséklésére irányuló folyamat. A vidék tőkeellátottsága és innovációs hajlandósága szintén alacsony az országos átlaghoz képest, valamint fejletlen az együttműködési kultúra, ami a fejlett országok egyik jelentős versenytényezője.

A (köz)politikai helyzetre jellemző a nagy hagyományokkal rendelkező intézményi rendszer, amely egyfelől stabilitást nyújt, másfelől gátja lehet az alkalmazkodásnak. A vidék érdekképviselője a rendszerváltás óta jelentősen gyengült, a hirtelen és sokszerű gazdasági-társadalmi változások a politikai viszonyokra is kihatnak. A széttagolt önkormányzati rendszer nem teszi lehetővé a vidék egységes politikai képviseletét. Az EU csatlakozásnak a mezőgazdaság politikai (és ennek következtében gazdaságilag is) vesztese lett, ami alapvetően befolyásolja mind a mai napig a vidék helyzetét.

A magyar vidéki hajtóerők listája, véleményem szerint, nem lehet teljes körű, mivel a ható tényezők száma végtelen, térben és időben változó, azaz olykor csak helyi szinten, olykor csak elenyésző mértékben fejtik ki hatásukat. De erre nincs is szükség, hiszen az értekezésben végzett makroszintű elemzéshez és forgatókönyvkészítéshez – a tervezés elmélettel összhangban – csupán a makroszinten releváns tényezők felhasználására van szükség. Ahogy korábban már jeleztem, a végtelen számú, például térségi tényezők felé nyitás, kezelhetetlenné tenné a modellt, ezért azoktól eltekintek.

4. Úton a forgatókönyvek felé

4.1. A hajtóerők feltárása és tipizálása

A forgatókönyvképzés első lépése a hajtóerők feltárása. A hajtóerők azonosítása és kategorizálása előfeltétele a jó scenárió építésnek. A hajtóerők közül lehet kiválasztani a kulcstényezőket, majd a kulcstényezők vizsgálatát követően kerülhet sor a forgatókönyvek kidolgozására. Ezért a jelen fejezetben leírt munka az alábbi fázisokra épül:

- 1. a STEEP és SWOT elemzés alapján azonosított hajtóerők közül kiválasztom azokat, amelyek 2050 szempontjából is még hajtóerők lehetnek,*
- 2. a jövő hajtóerőit megvizsgálom hatás és bizonytalanság szempontjából*
- 3. az előző lépésben kritikusan bizonytalannak tekinthető tényezők közül lesznek a kulcstényezők, amelyek előbb több szempontú (lassan változó tényezők, konfliktusos tényezők stb.) csoportosításra kerülnek, majd közülük kiválasztásra kerülnek a scenárió tengelyeket alkotó tényezők.*

Csak ezt követően lehet ellátni a kulcstényezőket forgatókönyvi értékekkel (több körben, többszereplős eljárásban), azaz a forgatókönyveket meghatározni.

4.1.1. 2050 hajtóerőinek kiválasztása

Az előző fejezetben leírt 172 jelenkori, országos szinten releváns hajtóerő közül nem lehet mind hajtóerő még 2050-ben is. Számos tényező túljut addigra befolyásoló erejének csúcsán, általánossá válik (azaz elmúlik eltérítő ereje), esetleg a fejlődés hatására elavulttá válik, vagy egyszerűen megtörténik addigra a minőségi ugrás. Ezért első szelektálási körben az alábbi szempontrendszer alapján vettem vizsgálat alá az összegyűjtött hajtóerőket:

- létezik-e még 2050-ben a hajtóerő?*

Egyes jelenkori hajtóerők 2050-re eltűnhetnek, megszűnhetnek. Erre példa a szakirodalom szerint a hosszú távon egyre kevesebb esély szerint létező uniós agrártámogatások. A forgatókönyvek egyik célja pont ezeknek az elhaló tényezők által hagyott ürnök a kitöltése. Eltűnésükkel persze új elemek kerülhetnek előtérbe, ezeket is keresi a kutatás következő fázisa.

- átalakult-e a hajtóerő?*

Számos mai hajtóerő átalakult formában, de létezni fog 2050-ben is. Az átalakulás együtt jár a hatások átalakulásával is. Gondolhatunk itt például a közlekedési módok változására

és az azokkal együtt járó társadalmi, gazdasági, területi folyamatokra. Másik példa lehet a vidéki demográfia kérdésköre, ahol a népességfogyás olyan mértékű lehet, hogy már nem ellene dolgozik a szakpolitika, hanem alkalmazkodik az alacsonyabb népességhez.

- *időben megtörtént-e már, „túl van-e a magyar vidék rajta”?*

A hajtóerők egy csoportja 2050-ben létezni fog, de forgatókönyvi hatása nem lesz, mivel annyira általánossá válik, hogy minden lehetséges jövőtartományban meg kell, hogy jelenjen. Jó példa erre az átalakuló fogyasztói szerkezet, szokások.

A kérdéses szempontok alapján az alábbi 49 hajtóerőről lehet elmondani, hogy azok 2050 szempontjából valamilyen okból nem lesznek relevánsak.

gazdaközösségek	nagy hagyományokra	mezőgazdaság
élelmiszerlánc	visszatekintő, magas	élőmunka-igénye,
magasan képzett	szintű vízgazdálkodási	népességeltartó
emberek és fiatalok	gyakorlat	képessége
vidékre történő	műveletlen területek	kiszámíthatatlan
„kivonulása”	aránya	energiaárak
családpolitika	önerdősülés	fogyasztói tudatosság
munkaerőhiány és	levegőminőség	az infrastruktúra,
finanszírozási	változatos tájfajták	beruházások és energia
problémák a szociális	a nagyközönségnek	(növény)termelés
ellátás területén	bemutatható örökség	növekvő területigénye, a
agrár- és vidékfejlesztési	száma	zöld és a mezőgazdasági
támogatási rendszer	örökségvédelem és	területek aránya
működési problémákkal	turisztikai fejlesztésük	Magyarország GMO
küzdő helyi	finanszírozása	mentessége
önkormányzatok	városodás	importnyomás az
szakmai ismeretek	munkaerőhiány egyes	élelmiszer- és
üzemirányítási	ágazatokban	energiaellátásban
ismeretek	nemzetközi integráció	átalakuló fogyasztói
a takarékos és hatékony	hagyományos nemzeti	szerkezet, fogyasztási
erőforrás használat	élelmiszerek	szokások
szempontjainak	nemzeti konyha,	hazai kereslet
figyelembevétele	speciális íz világ	egészséges, minősített
képzési programok és a	közműöllő	(pl.: ökológiai,
gazdasági igények	úthálózat	biotermékek, GMO
összhangja	vasúti kapcsolatok	mentes), hazai, helyi,
kompetencia alapú	kommunikációs	élelmiszerek iránt
oktatás	hálózatok	egyedi régióra jellemző
vizek szerves anyag és	fő közlekedési utak	termékek előállítására
tápanyag terhelése	jelenléte	alkalmas termőhelyek
vizek túlhasználata	agrártermelési	világörökség helyszínek
vizek ellenőrzésének	hagyományok	turisztikai értéke
gyengülése, engedély	helyi termelés-	megújuló
nélküli tevékenységek	feldolgozás és	energiaforrások iránti
növekedése	értékesítés	kereslet
		megújuló energiaforrás
		típusok száma
		megújuló erőművek
		száma

fosszilis erőművek
száma

fosszilis
energiahordozók aránya
a felhasználásban

A megmaradó 124 hajtóerőt az alábbiakban sorolom fel véletlenszerűen (ezzel tudatosan elkerülve a „fontossági” sorrend látszatát), de a 10. melléklet tartalmazza oly módon, hogy napjaink hajtóerőinek sorszámát „vigye tovább” minden egyes tényező, a későbbi kutathatóság és visszavezethetőség érdekében. Ugyanezen melléklet tartalmazza a 2013, 2050 hajtóerőinek és a kulcstényezők párhuzamos listáját, ahol jól nyomon követhető a tényezők szűkülése és a folyamat.

helyi hálózatok	hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya	vagyonbiztonság
helyi közösségek nemzetközi kapcsolatrendszere	a fejlesztéspolitikai és szakmai rendszerek összehangoltsága	egészségügyi biztonság
bizalmi állapotok		tartós szegénység
		gyermek szegénység
vidékfejlesztés iránt elkötelezett helyi vidékfejlesztési közösségek	területi különbségek feltárása és figyelembe vétele	éhezés
		segélyezésben részesülő száma
önkéntesség	környezet és természetvédelmi ismeretek (környezet, klíma adaptációs)	a szociális és egészségügyi ellátás minősége
társadalmi felelősség vállalás	szakmai ismeretek	a szociális és egészségügyi hálózati infrastruktúra
civil aktivitás	korszerű és megújuló ismeretekkel rendelkező szakemberek száma	a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek növekedése
elnéptelenedés	piaci és marketing ismeretek	vidék presztízse
elvándorlás		vízháztartási egyenleg
fiatal és magasan kvalifikált réteg végleges elvándorlása	tanárok száma	vízkár-elhárítási eszközrendszer
iskoláskorú gyermekek száma	tanárok "minősége"	vízháztartási anomáliák (túlvíz)
várható élettartam		
előregedés	iskolázottsági szint	öntözési vízkapacitás
		vízkezelő technológiák (talajbátározás)
munkanélküliség	közükatási (bölcsődei, óvodai, általános iskolai) hálózati infrastruktúra	felszín alatti vízkészletek
területi koncentráltág	közép- és felsőfokú agrár-, élelmiszeripari és erdészeti szakoktatás	termálvíz-készletek
iskolázottság	közösségi terek	egyedi pannon biogeográfiai régió (őshonos fajták jelenléte)
tartós munkanélküliség	vidéki közösségek	klímaváltozás hatásainak mérséklése
aktivitási ráta	erősen differenciált falusi fejlődésirányok	talajok szervesanyag-készlete
foglalkoztatási lehetőségek		biológiai sokféleség
atipikus foglalkoztatási formák elterjedése	közübiztonság	természetes környezet degradációja
túlszabályozottság		

kiemelkedő adottságú területek csökkenése és minőségromlása	élelmiszer gyártási kapacitás szellemi (népművészeti és kismesterségi hagyományok) örökség	termelési eszközök megléte gazdaságok mérőhatékonyasága
a környezet önellátási és megélhetési potenciálja környezetvédelmi infrastruktúra	forráshiány a felsőoktatási és kutatói szférában vidéki kutatók száma	műszaki, technikai, technológiai színvonal az állattenyésztésben
környezetterhelés védett területek aránya	szabadalmak száma	élelmiszeripari termékfejlesztések
erdőterületek aránya CO2 megkötés erdészeti és faipari szektor energetikai potenciálja tudományos igényű helyreállítások	magánszektor K+F ráfordításai	termékpályákat segítő szolgáltatások (kereskedelmi, logisztikai rendszerek)
a kulturális örökségben rejlő erőforrások használata átalakuló vidék város kapcsolatok városiasodás	állami szektor (beleértve egyetemeket) K+F ráfordításai	élelmiszeripari minőségellenőrző rendszerek
szociálisan leszakadó aprófalvak	innováció terjedése	termelés költsége
piacvédelem tercier szektor aránya	széles nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kutatói háttér	termékminőség
fogyasztóvédelem munkavédelem szürke- és feketegazdaság	közzolgáltatói elérhetőség	szaporítóanyagok minősége
tőkehiány	a tömegközlekedés színvonala, fenntarthatósága	élelmiszerbiztonsági kockázatok
szociális gazdaság	nagyüzemi kultúrák és tömegtermelés aránya	növény- és állategészségügyi intézményrendszer
szállítási költségek gazdasági kiszámíthatóság ellátásbiztonság külföldi tőkebevonás	agroökológiai adottságok növénytermesztés és állattenyésztés közti egyensúly	génbankok
	az alapanyag-termelés és a feldolgozás közötti egyensúly	extenzív legeltetési állattartás elterjedése
	a mezőgazdaság külső tényezőknél való kiszolgáltatottsága	kereslet rekreációs turizmus és a hozzá kapcsolódó ökoszisztéma szolgáltatások iránt
	hazai élelmiszerpiac keresleti oldal	belföldi turisztikai kereslet
	helyi termelés-feldolgozás és értékesítés	turisztikai költségek aránya
	mezőgazdaság tőkeellátottsága	vendégéjszakák száma
	elaprózódott földhasználat és birtokszerkezet	turisztikai rendezvények száma és vonzóképessége
		külföldi turisztikai kereslet
		energiahatékonyaság

4.1.2. A hajtóerők hatás és bizonytalanság becslése

A 2050 szempontjából értelmezhető hajtóerőkből a jövő kutatás módszertanát követve ki kell emelni azokat a kulcstényezőket, amelyek a forgatókönyvek építői elemeiként működnek, amelyek az eltéréseket adhatják a valós, minőségileg eltérő alternatívák között (a korábban jelzett módon nem variánsok kidolgozása a célom). Ennek eszköze, ha *minden egyes hajtóerőt „mérlegre teszünk” bekövetkezésének bizonyossága/bizonytalansága és hatásának mértéke alapján*. Mivel többségében nem áll (és ha visszatekintünk a

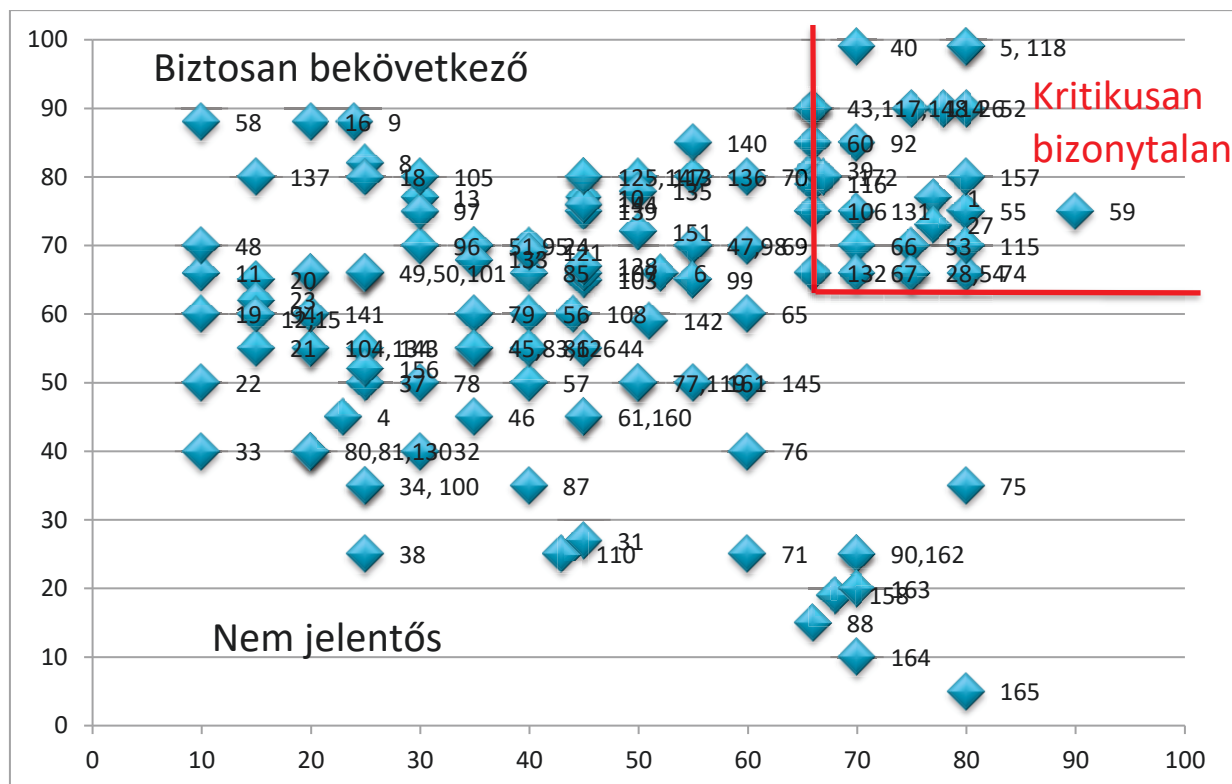
prognosztika tapasztalataira, nem is állhat) rendelkezésre pontos adat a tényezők várható alakulásáról, meg kell becsülnünk a hatást és a bizonytalanságot (illetve a bekövetkezési valószínűséget). Mennyire vagyunk bizonytalanok vagy biztosak bekövetkezésében, „valószínűségében” és mekkora hatása lehet a jövő vidékére és a vidékfejlesztésre adott tényezőknek.

A két szempont koordináta tengelyként való beemelése a forgatókönyv-építésbe lehetővé teszi, hogy strukturált rangsoron dolgozhassunk. További előnye, hogy látható az elemek szempontjaink szerinti egymáshoz való viszonyulása és az is, hogy a kutatás során módosítható minden egyes elem. A 124 hajtóerő hatás és bizonytalanság becslését a 11. melléklet tartalmazza, de alább kiemelve a táblázat egy darabját szemléltetem a módszert.

Hajtóerő 2050	Sorszám	X bizonytalanság (1-100)	y hatás (1-100)
atipikus foglalkoztatási formák elterjedése	26	78	90
túlszabályozottság	27	77	73
hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya	28	75	66
a fejlesztéspolitikai és szakmai rendszerek összehangoltsága	31	45	27
területi különbségek feltárása és figyelembevétele	32	30	40
környezet és természetvédelmi ismeretek (környezet, klíma adaptációs)	33	10	40

7. táblázat. A hajtóerők értékelésének mintája, a 11. melléklet egy kiemelt része (forrás: saját szerkesztés)

Itt is jelezni kell, hogy *a korábbi sorszámot hordozza továbbra is minden egyes elem, és ez a sorszám jelenik meg a 10. ábrán alább, amely a táblázat alapján készült és jól szemlélteti az elemek alakulását. Az X tengely a bizonytalanság mértékét, az Y tengely az elem által kifejtett hatás nagyságát jelöli.*

11. ÁBRA. 2050 SZEMPONTJÁBÓL RELEVÁNS HAJTÓERŐK HATÁS ÉS BIZONYTALANSÁG BECSLÉSE (FORRÁS: MATS, HANS 2009, 62 ALAPJÁN SAJÁT SZERKESZTÉS).

Ahogy az ábrán jól látható, az elemek három csoportja különíthető el:

1. a hatásukat tekintve *nem jelentős elemek*,
2. a „biztosan” bekövetkező és érdemi hatást keltő elemek,
3. a *kritikusan bizonytalan* elemek, amelyek bekövetkeztében bizonytalanok vagyunk, de amelyek hatásukban döntőek.

Mats Lindgren és Hans Bandholmál a fenti eljárás trendek azonosításában kap kiemelt figyelmet, amikor vállalati szereplőket, különböző osztályokról (marketing, tervezés, személyzeti, logisztika stb.) több körben, változó összetételű csoportokban kérdezték a fókusz témáról, első körökben tisztán felismerési céllal, majd hatások és a folyamatok természetének felismerésének a céljával. A fenti kérdések és kategóriák mindenben megegyeznek – csak tárgyukban nem – a hivatkozott tanulmányban leírtakkal (Mats, Hans 2009, 61-62).

A halmazok elkülönítése mind az Y tengelyen, mind az X tengelyen a 66-os értéknél történik meg, ami megfelel a jövőkutatói gyakorlatnak, de akár módosítható is lehetne (Mats és Hans ezeket az értékeket nem is pontosítják előbb hivatkozott könyvükben).²¹ Mivel a korábban leírtak szerint a forgatókönyvképzés szempontjából a *kritikusan bizonytalan*

²¹ Ez a döntés is a kutató szubjektum részének tekinthető.

elemek az igazán fontosak, ki kell emelni, hogy kutatásom első fázisában 30 elem bizonyult ilyennek. Ezek a forgatókönyvek kulcstényezői, amelyeket a 10. melléklet harmadik oszlopa tartalmazza, a korábbi sorszámokkal ellátva. Fontos kiemelni, hogy a kulcstényezők száma és forgatókönyvi értékük változhat majd a kérdőíves kutatási mozzanat során, erre is irányul a megkérdezés, amikor a 2050-ben releváns 124 hajtóerőről kérdezem meg a célcsoportot. A kérdőíves felmérés eredménye a következő fejezetben kerül bemutatásra.

A hajtóerőkkel való rész végeztével érdemes áttekinteni, hogy a forgatókönyvekhez vezető logikai út, szakértői munka honnan hova vezetett. *A magyar vidék jelene számára feltárt 172 hajtóerejéből, a szűrő munka eredményeképpen 30 kulcstényező került kiemelésre, amely 2050 vonatkozásában kulcstényező lehet.*

Jelenkori hajtóerők száma	2050 szempontjából releváns hajtóerők száma	Kulcstényezők száma
172	124	30

8. táblázat. Összefoglaló adatok a tényezők számának alakulásáról (forrás: saját szerkesztés)

A továbbiakban ezen kulcstényezők csoportosítására és a scenáriótengelyek kiválasztására kerül sor.

4.1.3. A kulcstényezők tipizálása

A forgatókönyvek kidolgozásához szükséges a kulcstényezők mélyebb megismerése. Ennek egyik módja, ha különböző jellemzők alapján megvizsgáljuk, majd kategorizáljuk őket. Az így nyert tudás segíti a kulcstényezők működésének és ezáltal a forgatókönyvekre kifejtett hatásainak megértését. *A hajtóerők lehetnek:*

- *lassan változó jelenségek,*
- *természeti törvények,*
- *egy rendszer adottságai,*
- *egy rendszer strukturális visszacsatolásából következő viselkedések,*
- *szűkös jelenségek,*
- *folyamatban lévő jelenségek,*
- *elkerülhetetlen összeütközéshez vezető jelenségek (Kristóf 2002, 24),*

Az azonosított kulcstényezők csoportosítása az alábbi eredményre vezetett:

Csoport	Elemek ²²
lassan változó jelenségek	helyi hálózatok (1); atipikus foglalkoztatási formák elterjedése (26); iskolázottsági szint (42); vidék presztízse (59); növénytermesztés és állattenyésztés közti egyensúly (131); az alapanyag-termelés és a feldolgozás közötti egyensúly (132);
természeti törvények	vízháztartási egyenleg (60); vízháztartási anomáliák (túlvíz) (65); szaporítóanyagok minősége (148);
egy rendszer adottságai	túlszabályozottság (27); hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya (28); tanárok "minősége" (40); energiahatékonyság (172);
egy rendszer strukturális visszacsatolásából következő viselkedések	tanárok száma (39); innováció terjedése (118);
szüksős jelenségek	bizalmi állapotok (5); öntözési vízkapacitás (66); vízkímélő technológiák (talajbatározás) (67); klímaváltozás hatásainak mérséklése (74); vidéki kutatók száma (114); szabadalmak száma (115); magánszektor K+F ráfordításai (116); állami szektor (beleértve egyetemeket) K+F ráfordításai (117);
folyamatban lévő jelenségek	átalakuló vidék város kapcsolatok (92);
elkerülhetetlen összeütközéshez vezető jelenségek	tartós szegénység (52); gyermek szegénység (53); éhezés (54); segélyezésben részesülők száma (55); ellátásbiztonság (106);

9. táblázat. A kulcstényezők csoportjai (forrás: saját szerkesztés)

A kulcstényezők ilyen mértékű, több lépcsős feldolgozására többek között azért van szükség, mert közülük kell kiválasztani a forgatókönyveket alapjaiban meghatározó két speciális tényezőt: a scenárió tengelyeket, amelyek mentén az alternatívákat képezzük.

4.1.4. A scenáriótengelyek meghatározása és bemutatásuk

A helyzetelemzéssel felmért (STEEP és SWOT-elemzés), majd a jövőkutatási módszertan szerint feldolgozott (csoportosított, szelektált) hajtóerők alapján már kiválasztható a forgatókönyveket „elhajlító” két kulcstényező. *A kulcstényezőkről szóló jövőkutatási módszertan alapján a lehetséges forgatókönyvek scenáriótengelyeként az innováció terjedést és a tartós szegénységet határoztam meg.*

²² Mivel egyes elemek több csoportba is besorolhatók a legjellemzőbb kategóriába kerülnek feltüntetésre.

Az alapvető kritérium természetesen az volt, hogy *a felmért kulcstényezők közül kerüljön ki a két erő*. Ez azért nem egyértelmű, mert *függő (de egymás viszonylatában független) és egyben kritikusan bizonytalan változóra van szükség* ahhoz, hogy a komplex rendszer belső működését a lehető legteljesebb körűen felmérjük. *Ha független faktort emelnénk ki, akkor csak a független tényező mechanizmusát vizsgálhatnánk, és ahogy már korábban jeleztük, a független változók túlnyomó többsége a külső tényezők körébe tartozik, azaz nincs rá befolyásunk. Kritikusan bizonytalan jellemzőre azért van szükség, mert így lehet ténylegesen eltérő alternatívákat képezni, hiszen a nem jelentős hatású elemek vagy az ismert (biztosan bekövetkező) tényezőalakulások lényegében ugyanarra az eredményre vezetnének minket, valószínűsíthetően csak mennyiségileg eltérő variánsokat lehetne kidolgozni.*

Rámutatok arra, hogy *a két hajtóerő ellentétes irányultságú*. Míg az innováció terjedése jellemzően pozitív töltetű, addig a szegénység fogalmához negatív tartalmat társítunk. Ilyen módszer használatával lehetőségünk nyílik:

- a két nem szélső értékeket felvevő forgatókönyvek (a - + ; + -) esetében azt vizsgálni, hogy egymás *hiányát mennyire tudják „kompenzálni”*
- a két szélső értékeket felvevő forgatókönyvek (- -; + +) esetében az *egymást kioltó vagy erősítő tendenciákat* kimutatni.

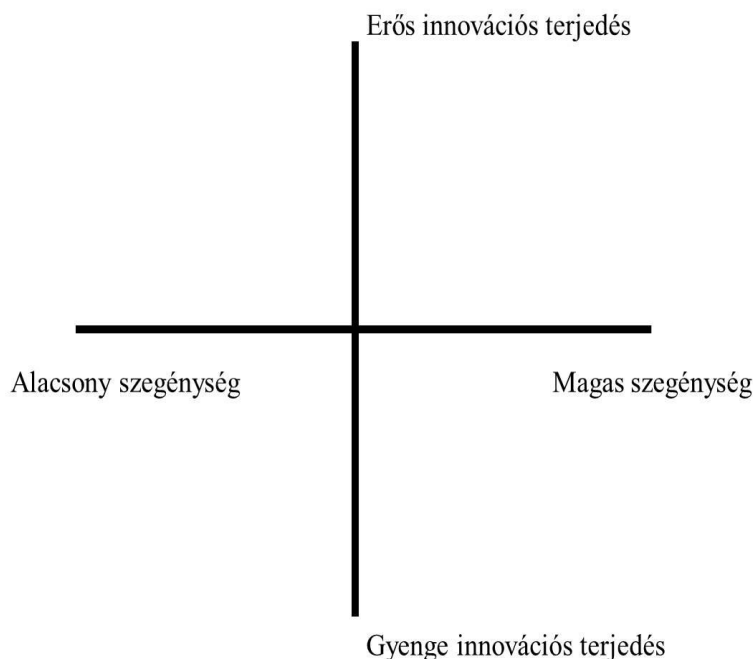
A kiválasztás magyarázata továbbá, hogy *mindkét tényező belső, hazai kompetenciában fejleszthető, alakítható. Fontos szempontnak tekintettem, hogy a többi elemmel szemben kevésbé determináltak, azaz a független változók egyes jegyeit mutatják. Ezzel párhuzamosan viszont a legtöbb kulcstényezőt alapjaiban meghatározzák, erősen kihatnak azok működésére, még, ha ezek a kölcsönhatások közvetettek is. Hipotéziseimnek megfelelően azonban azon puha tényezők közé tartoznak, amelyeknek döntő hatásuk van a forgatókönyvek és a valós folyamatok alakulására. Csak hosszú távon változtathatóak, számos kritikus bizonytalansági faktorról és gyenge jel kialakulásának lehetőségével rendelkeznek, azaz olyan tulajdonságaik vannak, amelyek felméréséhez a jövő kutatási szemlélet szükséges.*

A jelen kutatáshoz tartozóan *a választás indoka még, hogy e két tényező köré csoportosul a legtöbb kulcstényező (innovációhoz 5 db tényező, szegénységhez 4 db tényező kapcsolható²³) és mindkettő csoport az előző fejezetben végrehajtott kategorizálás alapján a szűkös és a konfliktusos halmazban szerepel, azaz a legkritikusabb tényezők között vannak.*

²³ 4-4 tényező kapcsolódik még a mezőgazdasághoz és a vízgazdálkodáshoz, de azok nem felelnek meg a fentebb leírt elsődleges „elméleti” kiválasztási kritériumoknak

A kiválasztásuk előnye és hátránya egyben, hogy alakulásuk és hatásaik nehezen mérhetőek, csupán társadalomtudományi módszerekkel becsülhetőek.

E tengelyek mentén fogom a scenáriókat értekezésemben kidolgozni.

12. ÁBRA. A HAJTÓERŐK ÁBRÁZOLÁSI TENGELEI, A FORGATÓKÖNYVEK ELHELYEZÉSI KERETE (LÁSD 2.2. FEJEZET) (FORRÁS: MATS, HANS 2009, 72 ALAPJÁN SAJÁT SZERKESZTÉS)

Mivel a forgatókönyvek felépítéséhez és különösen a különbségeknek a megértéséhez szükséges, érdemes röviden bemutatni a hajtóerők jellemzőit, ami a választás indoklásához is hozzájárul. Erre vállalkozom a következő alfejezetekben.

Innováció terjedés

Az innováció terjedésének leírásában nagyban támaszkodom Varga Attila „Térszerkezet és gazdasági növekedés” c. könyvének innovációs fejezetére. Azzal a különbséggel, hogy míg Varga a szűken vett természettudományos-technológia innovációt elemzi, addig én az innovációba beleértem a társadalomtudományi fejlődés eredményeinek terjedését, bővülését is (például klaszter, hálózatosodás stb.). Így a következőkben a Varga által használt fogalmak, folyamatok kibővített értelmű bemutatása következik, mivel véleményem szerint a természettudományi technológiára vonatkozó megállapítások az innováció területén megállják a helyüket a társadalomtudományi érintettség esetén is.

Mielőtt részletekbe menően bemutatnám az innovációterjedés folyamatát, álljon itt – egyfajta definícióként – az utóbbi idők egyik legkomplexebb innováció meghatározása, amely jól mutatja az innováció teljességét:

„Az innováció latin eredetű szó, amely valami újra, valaminek a megújítására, megváltoztatására utal. Az innováció lehet egy új termék (új fogyasztói javak előállítás), új termelési eljárás (megújított termelés, vagy szállítási módszer), új piac (új piacok, új elhelyezési lehetőség megnyitása), új nyersanyag (újfajta nyersanyagok és félkész áruk használata, beszerzési forrásainak megnyitása), vagy egy új szervezet, újfajta vállalati, vagy iparági szervezés létrehozása vagy megszüntetése. Ismert a termék-innováció, eljárás innováció, marketing innováció, szervezeti innováció megkülönböztetés, továbbá az innovatív üzleti modell is. Az innováció fogalma nem összekeverendő a K+F (kutatás-fejlesztés) fogalmával. A K+F alapvetően a rendszeresen végzett alkotó munka, amelynek célja az ismeretanyag, a tudásbázis bővítése. Az innováció létrejöttének első lépése az ötlet megszületése és az ötletek gyűjtése, illetve azok kiértékelése, továbbá technológiai korlátok elemzése, mindezekből következően a várható sikerek és kudarcok előrejelzése. Ezt követi a kigondolt ötlet gyakorlatba való átvitele” (NGM 2012, 56).

Az innováció kulcstényezővé emelése azért indokolt, mert a gazdasági növekedés jelenkori legfontosabb tényezője a technológiai fejlődés, például Solow (még neoklasszikus közgazdasági szemléletben) szerint a technológiai tudás fejlődése az egy főre jutó GDP-növekedést közel 80%-ban magyarázza (Varga 2009, 28). Az innovációs folyamatot a résztvevők közti folyamatos és sokszoros visszacsatolás jellemzi. Ez az önerősítő, visszacsatolós folyamat a rendszer teljesítményének erősödéséhez vezet. A folyamat kiemelten fontos jellemzője még, hogy a tudás felhasználása, terjedése két úton mehet végbe. Az egyikben, formalizált módon leírásra kerül; ezt nevezzük kodifikált tudásnak, ennek terjedése irányíthatóbb, átláthatóbb, könnyebb. Ezzel szemben a tacit tudásnak nevezett, rejtett ismeretek (tapasztalatok, gyakorlati úton, olykor észrevétlenül bővülő tudás), nem írhatóak le. A legértékesebb tudás legnagyobb része ilyen tacit tudás (Varga 2009, 30). A tacit tudás terjedésének irányítása más eszközöket igényel, míg méréséhez társadalomtudományos mérési módszerek szükségesek. A tacit tudásról elmondható még, hogy a K+F térbeli koncentrációjának egyik legfontosabb előidézője. A tacit tudás azért növeli a térbeli koncentráció valószínűségét, mert van olyan speciális tulajdonsága, amely érzékeny a földrajzi távolság növekedésére. Legfontosabb, hogy a tacit tudás nagy része még olyan tudást takar, amely még nem kiforrott és/vagy nem leírható, azaz informális csatornákra szorul a terjedése. E csatornák kialakulásához és fennmaradásához személyes

közelség szükséges (más kérdés, hogy az ilyen kapcsolatok a leírható, kodifikált tudás áramlását is megkönnyítik). *Mivel a terjedés egyik legfontosabb feltétele az innovációs lánc és annak működése, a lánc és a hálózat kommunikációjának minősége különösen fontos, és ennek erősítése kapja a legnagyobb szerepet a jövőben, amikor innováció-fejlesztés kerül napirendre (ilyen tekintetben a participatív tervezés és eljárások ezt is segítik).*

A folyamat szereplőit jól el lehet különíteni szektoronként: társadalmi-gazdasági csoport (cégek, intézmények, civil szervezetek); akadémiai csoport (kutatóintézetek, nonprofit és állami); innovációhoz köthető szolgáltatók csoportja (bankrendszer, marketing, jogi szolgáltatók). A legintenzívebb és leghatékonyabb tudásáramlás a társadalmi-gazdasági csoport és az akadémiai szektor között van, itt érhetőek el a legnagyobb, áttörő újítások. Egy térség innovációs képességét nemcsak a birtokolt tudás „tömege” és minősége, hanem az előbbi tudásáramlás intenzitása is jellemzi. Ez utóbbi azonban jelentősen determinált külső és belső, de kulturális és puha tényezők által (együttműködés képessége, kommunikációs „normák” stb.) is. Külső tényező lehet a globális klímaváltozás mértéke, hatásának iránya, ami lehetővé teszi vagy nehezíti az innováció terjedését, ha azonos klímaadottságú területek egymástól távol esnek vagy annyira heterogén mikroklímák alakulnak ki, amelyek nem teszik lehetővé a könnyű tudás adaptációt. A puha tényezők között a legfontosabb a kutatók közti interakciók „sűrűségét” alapvetően befolyásoló humántőke. A globális szintér erősödése az innováció területén a kutatások multinacionális együttműködéseinek erősödésének jele, míg a szubnacionális, regionális innováció, azaz a térbeli koncentráció erősödése a korábban jelzett tacit tudás áramlás jelentőségének növekedésével magyarázható.

Mivel a fentiek szerint az innováció terjedése nem egyenletes és nem lineáris (bár a tudomány összességének eredménye exponenciálisan növekszik, amikor évtizedenként megduplázódik a teljesítménye), azaz instabil folyamat (Nováky 2001. 404-407), ezért is javasolom és fogom a forgatókönyvekben scenáriótengelyként kezelni.

Szegénység

A szegénység definíciója – a vidékéhez hasonlóan – szintén nehezen megadható, ezért versengő meghatározások tömegét találjuk. A meghatározások eltérnek, mert kiindulási alapjuk is eltér, hiszen a szociológia megkülönbözteti a szegénységet abszolút vagy relatív, dinamikus vagy statikus jelenséggént, hogy a hozzá vezető okok vizsgálata során a képességek vagy az eszközök hiányára kell-e összpontosítani, szegénységről, halmozott

deprivációról vagy kirekesztésről kell-e beszélni stb²⁴. Az Európai Unió legutóbbi, szegénységet érintő felmérésében is például a komplex állapotot leíró, deprivációt vizsgálta (Eurostat 2014b). Leggyakoribb a jövedelmi viszonyok alapján történő meghatározás: miszerint szegény az, „aki a megélhetési küszöböt jelentő, vagy ezt el nem érő jövedelemből él” (Valuch 2005, 350). A mindennapokban persze a szegénység fogalmát a legkülönbélebb jelentéstartalommal használjuk. Legtöbbször a szegény jelzői értelemben használatos. A szegény anyagi és nem anyagi helyzet jelzője is lehet. Vonatkozhat egy emberre és emberek csoportjára is. Az, hogy kit és milyen esetben és miért tartunk szegénynek, minden esetben viszonylagos. A szegénység komplex és dinamikus jelenség, halmozódó hátrányok együttese, nemcsak (tartós vagy időleges) pénzhiány. A szegénység lassan olyan átfogó fogalomná vált, amely magába sűríti a társadalmi összetartozást veszélyeztető tényezőket, a peremre kerülést, illetve a kirekesztettséget okozó folyamatokat. Az, hogy a problémák vidéken, kistelepüléseken sűrűsödnek, nem meglepő. Magyarországon, hasonlóan Közép-Kelet-Európa több országához és eltérően a nyugat-európaiaktól, a szegénység vidéki jelenség. Napjainkban a hazai szegény gyerekek 60%-a, és minden második szegény ember falusi környezetben él. Ennek a ténynek ismeretében, valamint a rendelkezésre álló költségvetési források szűkössége, uniós lehetőségek korlátozottsága miatt a fejlesztések első lépése célzottan a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekre irányul (Darvas 2006.).

Mi jellemzi a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek lakosságának állapotát? Feltűnő az itt lakó munkaképes korú népesség iskolázottságának alacsony szintje. A rendszerváltást követően Magyarországon a területi, társadalmi, szociális és gazdasági egyenlőtlenségek jelentősen felerősödtek. Egyes térségek komoly gazdasági fejlődésnek indultak, mások elszegényedtek (Nemes Nagy 1998, 5-18). A különbségek éppúgy megmutatkoznak a szociális helyzetben, mint a gazdasági potenciálok jelenlétében. A rendszerváltást követően a magyar gazdasági életre a jelentős visszaesés volt jellemző. Az eltérő adottságokkal és eltérő gazdasági fejlettségi szinttel rendelkező régiók különbözőképpen élték meg az új gazdasági rendszer bevezetését. A keleti országrészek és a dél-dunántúli területek kerültek a legrosszabb helyzetbe, míg az észak-nyugat-dunántúli kistérségek gazdasági-társadalmi helyzete kedvezőbb képet mutat (Szörényiné 1997, 147-148). Az „aki szegény, az a legszegényebb” összefüggésből kiindulva valóban azt mondhatjuk, hogy a hátrányok egymást erősítik, s azok a térségek, amelyek gazdasági,

²⁴ A szociológia megkülönbözteti a relatív, abszolút, szubjektív, objektív szegénységi fogalmakat. Ezek ismertetésére, mérésükre a disszertáció terjedelme miatt nem vállalkozom. Önmagukban disszertációra alkalmas témakörök.

gazdaságföldrajzi szempontból előnytelen helyzetben vannak, szociális, társadalmi oldalról is komoly problémákkal küszködnek. A munkanélküliség, a jövedelmi helyzet, a humán erőforrás fejlettsége hasonló jellegű regionális egyenlőtlenségeket mutat, amelyek erősítik a hátrányok halmozódását (Obádovics-Bruder-Kulcsár 2012, 143-144). A tanulmány felhívta a figyelmet arra, hogy 1990 után először az északkeleti területeken jelent meg tömeges méretekben a munkanélküliség, majd az egész országban kiegyenlítettebbé vált, és a 2000-es évtized elején „ismételten visszahúzódott” a kiinduló területekre.

A hazai munkanélküliség területileg és településtípusok szerint rendkívül differenciált. A nyílt munkanélküliség már megjelenésekor is az ország infrastrukturálisan és gazdaságilag fejletlenebb területein és falusias településein kezdett sűrűsödni, tömegessé válása idején a 'kelet–nyugati' lejtőben látványos formát öltött. Valószínűsíthető, hogy az alapvetően vidéki területen elhelyezkedő és tartósan magas munkanélküliséggel jellemezhető kistérségekben a munkahelyek hiánya, a városoktól való távolság, a kedvezőtlen demográfiai helyzet és folyamatai miatt egyhamar nem fog változni a helyzet.

Közismert, hogy a rendszerváltás után a kelet-közép-európai országokban megnőtt a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység. A két tényező közötti összefüggés elemzése nagyon fontos, ha meg akarjuk érteni a társadalmat és a társadalmi folyamatok dinamikáját. A szegénység nem egyszerűen pénz vagy anyagiak kérdése. Az elszegényedés az élet számos területét érinti. A rendszerváltozás utáni folyamatok minden átalakuló kelet-európai társadalomban, így Magyarországon is kiélezték a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket. Ezek az egyenlőtlenségek erős területi beágyazódást mutatnak, mégpedig oly módon, hogy az ország tradicionálisan nyugat-kelet irányú fejlettségi lejtőjét követik (miközben kevésbé markánsan, de egy észak-déli megosztottság is megfigyelhető a hazai középhegységek átlójától északra, illetve délre).

A szegénység mögötti dinamikus folyamatokat a gazdaságilag meghatározott, öröklött egyenlőtlenségek feltételei mellett hagyományosan a társadalmi újratermelés működésével hozták összefüggésbe. Egyre több bizonyíték szól amellett is, hogy az egyének vagy a háztartások időben meglepően gyakran ingáznak a szegény és nem szegény státusz között. Ez arra utal, hogy léteznek olyan módszerek, amelyek képesek az egyént a szegénységből kiemelni, csökkentve ezáltal a leszakadás veszélyét (Ferge 2007, 4).

Fordított összefüggést talált Csatári is a vándorlás és a munkanélküliség között, amely jelenség szerinte a válságos térségek lassú elnéptelenedéséhez vezet (Csatári 1999, 23). Miért nem mobilak a képzetlenebb, hátrányos helyzetű, munkanélküli, bizonyos etnikai csoportokhoz tartozó emberek? – tehetjük fel a kérdést. A válasz nem egyszerű: részben

nem éri meg mozdulni, mert a mobilitás eredményeként várható előny nem túl nagy és a befektetett erőfeszítés megtérülésének mértéke is alacsony. Másrészt a szociális ellátórendszer által kínált stabilitás és a várható munkajövedelem közötti különbség is kisebb a kelleténél. Ennek következtében, a szegény és képzetlen emberek „beleestek a számukra romló munkaerőpiac csapdájába”.

A vidéki szegénység problémájára megoldást találni nem egyszerű feladat, azonban az európai és a magyar vidéki területek átalakulásában fontos szerepet játszik egyebek mellett a városnövekedés lassulása, a vidéki területek felértékelődése, a mezőgazdaság és az élelemtermelés fontossága, a helyi piaci ellátás, vagy éppen a kisebb gazdaságok támogatása. Ugyanakkor látni kell, hogy a gazdasági, társadalmi, jövedelmi és szociális jelenségek kapcsolata nem egyszerű ok-okozati kapcsolat. Ezek a jelenségek egyszerre okai és következményei is a társadalmi változásoknak, annak a helyzetnek, amely napjainkban a vizsgált kistérségekre jellemző. A hazai helyzetképből az látszik, hogy a területi-társadalmi hátrányok mérséklése egyelőre a vágyak csoportjába tartozik, s nem rövid vagy középtávú feladat (Obádovics-Bruder-Kulcsár 2012, 26-37). Napjaink társadalompolitikáját az alacsony hatékonyságú, költséges, utólagos beavatkozások minimalizálásának igénye jellemzi. A jövő szegénység elleni küzdelmét még olyan külső, nemzeti szinten nem befolyásolható tényezők is, mint a klímaváltozás is meghatározhatják. Ez a vidéki szegénységre fokozottan igaz, hiszen az időjárásnak kitett környezeti és mezőgazdasági állapotok romlása tovább mélyítheti a szegénységet, növelheti elterjedtségét, minőségileg rosszabb formákat (éhezés, klímamenekültesség stb.) hozhat előtérbe.

A szegénységgel kapcsolatban fontos látni azt is, hogy az egyén származása és a képességei nagymértékben befolyásolják későbbi teljesítményét (az általa elérhető képzettséget és motivációit) és ezen keresztül az élete során elérhető társadalmi státuszt. Ezért nagyon fontos, hogy a származásból, illetve a képességekből fakadó esetleges hátrányok az esélyegyenlőség megteremtésével leküzdhetőek-e. Az objektív tényezőkön túl nagy jelentősége van a szerencsének (vagy annak hiányának) is, akár makroszinten (háborúk, történelmi fordulatok, gazdasági recesszió vagy fellendülés, új gazdasági ágazatok megjelenése), akár az egyén szintjén (véletlen találkozás, baleset, betegség stb.) jelenik meg.

Kovács (2012) által Tickmayertől összefoglalt, egyéni (etnikai, nemi különbségek, végzettség stb.), strukturális (modernizáció, globalizáció stb.) és középszintű (családi viszonyok, falu-város kapcsolatok stb.) okok mindegyike egymással is összefügg, és együtt hatványozottan befolyásolja a szegénység méretét. G. Fekete Éva és Kovács Katalin

munkássága a szegénységet a települések tipizálásába is bevonva (például gettósodó falvak) mutatja az új jelenségeket, míg Cloke és társai az új megjelenési formákat emelik ki (például vidéki hajléktalanság) (Kovách 2012, 97).

A szegénység elleni harc egyik legfontosabb oka, hogy a szegénység újratermeli önmagát és növeli a szegénységből fakadó hátrányokat, mint pl. az alábbiak:

- *a szociológia által „kemény változók”-nak nevezett tényezők - iskolai végzettség, településtípus, jövedelem stb.,*
- *tartós munkanélküliség,*
- *alacsony nettó keresetek,*
- *nem megfelelő, nem kielégítő szociális juttatások*
- *(csonka)családforma (gyermekét egyedül nevelő szülő),*
- *meg nem felelés a munkahelyek betöltésére vonatkozó feltételeknek (jogosítvány, nyelvvizsga, számítógép- és internethasználat...),*
- *kapcsolatok hiánya, információhiány,*
- *rossz egészségi állapot, tartós betegség kockázatát.*

A fentiek miatt a szegénység alkalmas a scenárió tengely „szerepre”, hiszen erősen hat a tér társadalmi, környezeti és gazdasági állapotára. Az innovációval ellentétben negatív előjelű, azaz a szegénység növekedése az előbbi szférák helyzetét rontja.

4.2. A kulcstényezők forgatókönyvi értékeinek meghatározása

Miután azonosítottuk a 2050 szempontjából releváns kulcstényezőket, ki kell dolgozni egy módszert a számszerűsítésükre oly módon, hogy a teljesen eltérő mértékegységeket azonos „nevezőre hozzuk”, vizsgálható és mérhető legyen az elmozdulásuk egymáshoz és önmagukhoz képest a kutatás során. Ahogy azt korábban jeleztem, a tényezők többségének pontos alakulásáról nem áll rendelkezésre pontos adat, ezért meg kell becsülnünk értékeiket.

Kutatásomban a STEEP és SWOT elemzés után az előzőekben azonosított összes kulcstényezőnek scenárióként eltérő értéket adok, majd súlyozom értékeiket, így tényezőcsoportonként és forgatókönyvenként eltérő eredményt kapok súlyozott átlag használatával. Ez a módszer segít a belső kölcsönhatások kimutatására, hiszen szakértői „körkörös hivatkozásra” ad módot, mivel lehetőség van egyes tényező értékének változtatása esetén más elemek módosítására.

A kulcstényezőket rangsoroljuk, egyfelől az adott kulcstényező erőssége alapján, azaz milyen erővel befolyásolja a forgatókönyvet, másfelől annak alapján, hogy mekkora a megvalósulás/bekövetkezés esélye. Az ezekbe a csoportokba való tartozás szerint súlyokat rendelünk hozzá vizsgálatomban (lásd 10. táblázat), amelyek a kulcstényezők forgatókönyvi elemeinek értékét erősítik vagy gyengítik.

Hatás és bekövetkezés valószínűsége alapján képezett csoport	A csoporthoz kapcsolódó súly (1-10)
Biztosan bekövetkező (nagy hatás és alacsony bizonytalanság)	4-7
Kritikus bizonytalan (nagy hatás és magas bizonytalanság)	7-10
Nem jelentős (alacsony hatás és bizonytalanság)	1-4

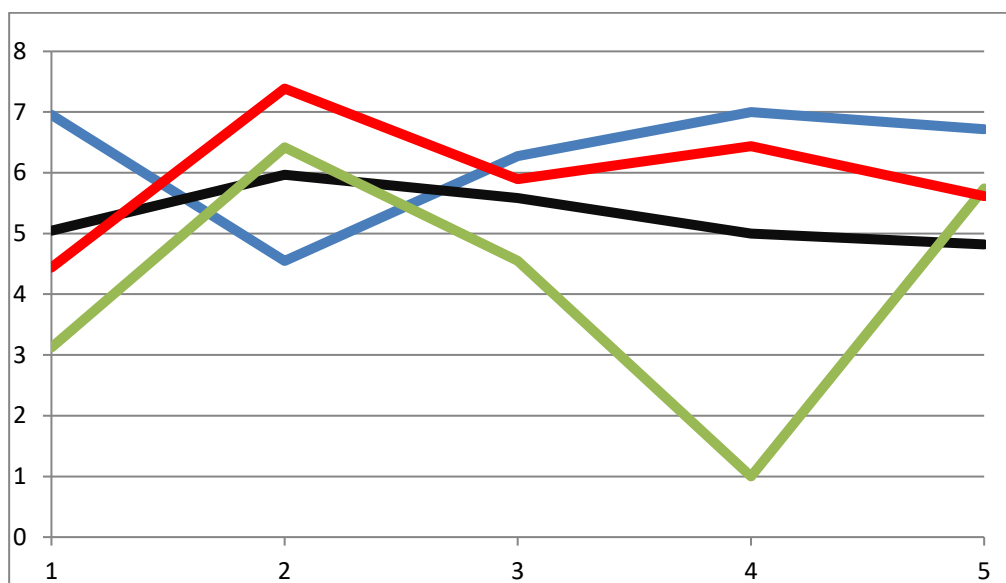
10. táblázat. A kulcstényezők hatását és bekövetkezési valószínűségét megadó súlyok (forrás: saját szerkesztés)

A súlyozott átlag használatához a következő, 11. táblázat került kialakításra, amely tényezőnként, kulcstényezőcsoportonként, súlyonként és forgatókönyvenként tartalmazza az adatokat, áttekinthető, vizsgálható és módosítható módon. A tényezőcsoportok kialakítására – amelyről eddig nem esett szó – a majdani összesítés támogatása miatt van szükség. Minden, a kutatás során esetlegesen beemelésre kerülő további kulcstényező egy-egy ilyen csoportba kerül. Ahogy korábban jeleztem, a szakértői megkérdezés először a hiányzó elemekre, majd a súlyozás módosítására, végül az elemek értékeinek megadására fog irányulni. A vizsgálat tehát kimutathatja az összefüggéseket, a bizonytalanságokat, a hatásirányokat és a mértéküket. Alábbi minta táblázat mutatja az értékek és súlyok működését.

Kulcstényező csoport	Forgatókönyvi értékek				Kulcstényező	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)	Forgatókönyvi értékek (1-10)			
	1.	2.	3.	4.			1.	2.	3.	4.
Megnevezés	X	Y	Z	W	Megnevezés	x	1	2	3	4
					Megnevezés	y	8	7	6	5
					Megnevezés	z	9	10	1	2
					Megnevezés	w	6	5	4	3

11. táblázat. A kulcstényezők értékei, a súlyait és a súlyozott átlagait tartalmazó minta táblázat (forrás: saját szerkesztés)

A táblázat kiegészítő funkciója, hogy általa könnyen módosítható, de az eltéréseket jól megmutató grafikon készíthető (alábbi ábrát a táblázatba véletlenszerű adatokat „bedobálva” kaptam):

13. ÁBRA. A FORGATÓKÖNYVEK ÉRTÉKEINEK VIZUALIZÁCIÓJÁT SEGÍTŐ PÉLDA VONALGRAFIKON (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

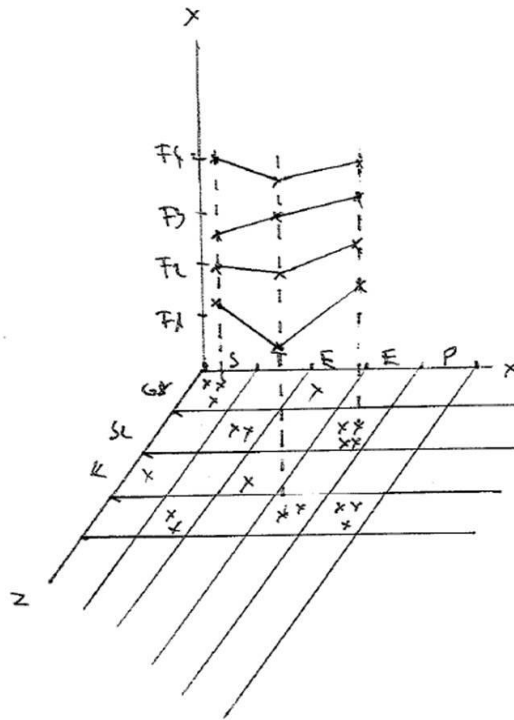
A fenti ábra X tengelyén a kulcstényező-csoport sorszámai láthatóak, míg az Y tengely a tényezőcsoport forgatókönyvi értékeinek súlyozott átlagát mutatja. A vonal folytonossága módszertanilag nem feltétlenül indokolt, de úgy véltem, így könnyebben vizualizálható a négy eltérő „felület”, jövőtartomány jellemzői.

Itt kell beszámolni a kutatás előkészítése közben felbukkanó módszertani „zsákutcákról”, amelyek végül mégis nagyban hozzájárultak a kialakított keretekhez.

Először is jelezni kell, hogy a használt támogató program nem képes a körbehivatkozásokat kezelni, azt nem engedi. Ha tehát egy csoport elemei egymástól függővé válnak, a „sor elején” egynek a rögzítésére szükség van, ami így függetlenné válik, holott ilyen kiemelés nem célokom (ahogy a körbehivatkozás által gerjeszthető önmagába végtelenül visszafordító folyamat sem), ezért a használt táblázat végül nem tartalmaz belső függvényeket, függéseket, azokat a kérdőíves és az interjú vizsgálat során kívánom beemelni a rendszerbe, „manuálisan”.

A másik felmerülő probléma vezetett a vonalas grafikon bevezetéséhez. Eredeti terveim szerint ugyanis a forgatókönyvi értékeket (y tengely), a STEEP kategóriákba való besorolást (x tengely) és az 4.1.3. fejezetben használt tipizálási kategóriákban való elhelyezést (z tengely) szerettem volna ábrázolni háromdimenziós felületeken, de szintén az Excel (és más kipróbált programok) korlátozott alkalmazhatósága miatt nem lehetséges az alábbi módon

(négy felület „egyidejű” ábrázolására nincs mód). Eltérő mértékegységek, skálák, kategóriák egy adatbázisból történő feltöltésére azonban egy ábrába nem lehetséges. Hiába a felületek metszéspontjai, érintkezései, jó kiindulási alapot jelenthettek volna a tervezés számára szükséges következtetések levonásához.

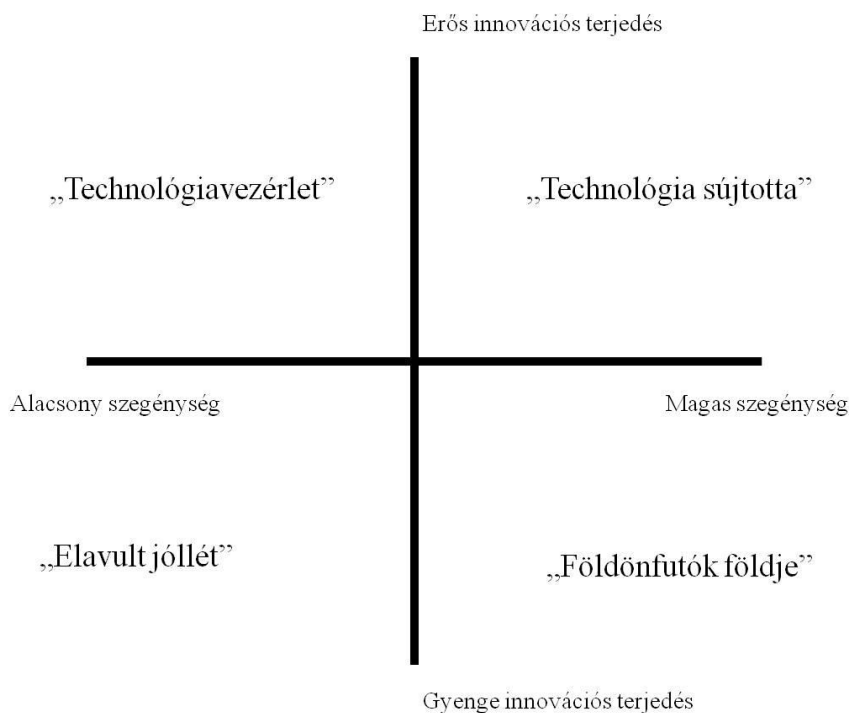
14. ÁBRA. A FORGATÓKÖNYVEK ÉRTÉKEINEK VIZUALIZÁCIÓJÁT SEGÍTŐ TERVEZETT HÁROMDIMENZIÓS GRAFIKON (FORRÁS: SAJÁT KÉZI SZERKESZTÉS)

5. A forgatókönyvek

Ahogy az 4.1.4 fejezetben látható volt, a scenárió tengelyek mentén kialakított forgatókönyvek az alábbi helyzeteket veszik fel, de itt, a későbbi érthetőség kedvéért már jelölöm a használt elnevezéseket²⁵:

- *erős innovációterjedés és alacsony szegénység mellett a „Technológiavezérelt” (1.),*
- *gyenge innovációs terjedés és alacsony szegénység mellett a „Elavult jóllét” (2.),*
- *erős innovációterjedés és magas szegénység mellett az „Technológia sújtotta” (3.).*
- *alacsony innovációterjedés és nagyarányú szegénység mellett a „Földönfutók földje” (4.),*

és így vizualizálhatom őket:

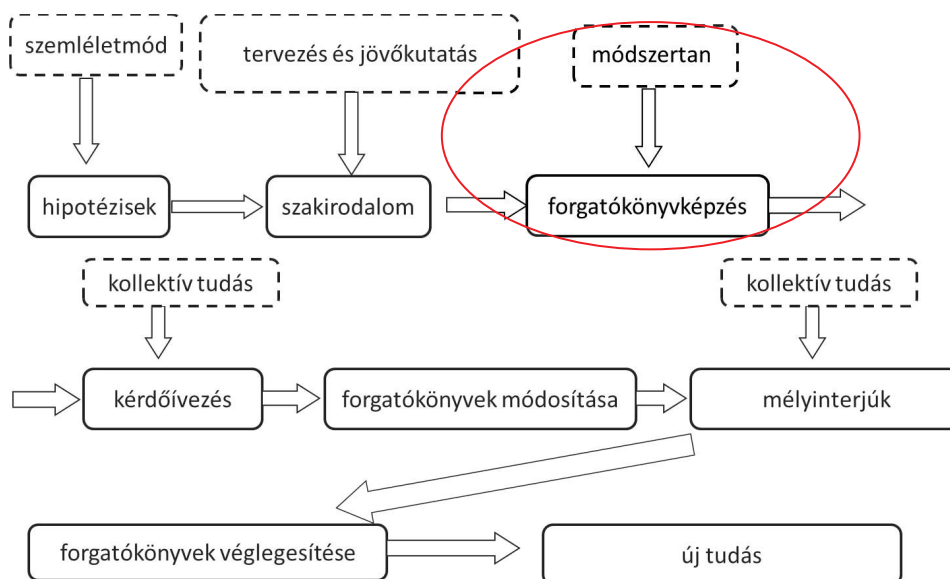

15. ÁBRA. A NÉGY FORGATÓKÖNYV EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

²⁵ Az elnevezések a végleges forgatókönyvek kidolgozása során kapták meg jelenlegi formájukat, csak a következetes nyomon követhetőség miatt került már ebben a fázisban rögzítésre.

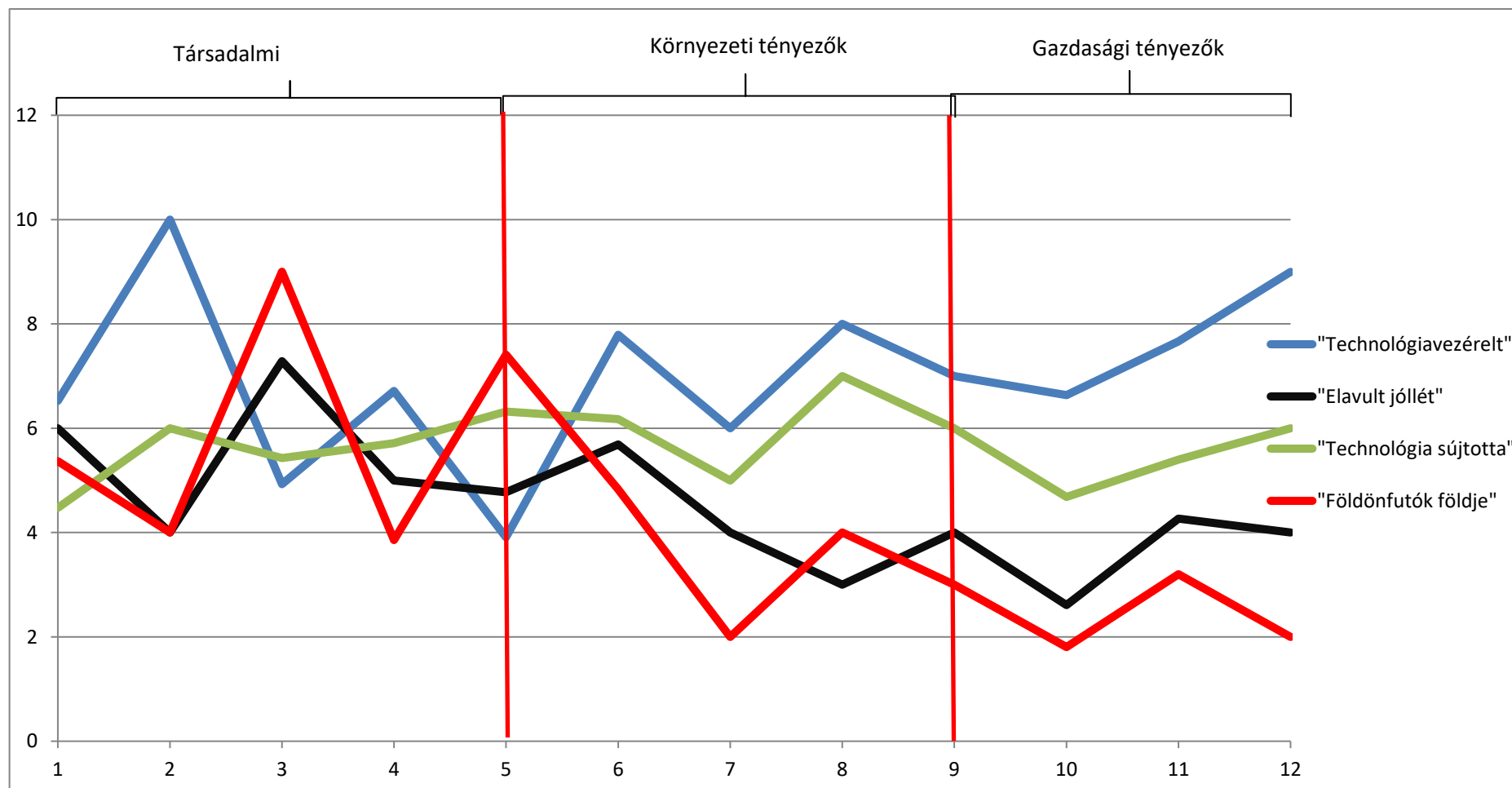
5.1. A vizsgálat alapja: az első forgatókönyv építési kör

A vizsgálat során elkészült és módosított forgatókönyveket leginkább a 2. fejezetben bemutatott módszerrel lehet felépíteni, megérteni és nyomon követni. A kutatási tervvel azonosan az első változat a saját szakértői (a tanulmányaim és munkáim során megszerzett tudás birtokában tett) becslésemet tartalmazza, ahogyan az a korábban alkalmazott ábrán látható.

16. ÁBRA. AZ ÉRTEKEZÉS LOGIKAI MENETE, 0. KÖR. (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

A „nulladik kör” csoportosított kulcstényezőkinek átlagértékei a következőképpen alakulnak (a kulcstényezők kölcsönhatás táblázatának első és a kutatás során módosított értékeit a 14. melléklet tartalmazza):

17. ÁBRA. A NÉGY SZCENÁRIÓ ÁTLAG ÉRTÉKEINEK ALAKULÁSA AZ ELSŐ VÁLTOZATBAN, SAJÁT SZAKÉRTŐI BECSLÉS ALAPJÁN (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

Anélkül, hogy minden „tétel” egyenként bemutatásra kerülne, a következőkben írható le a becslés (szubjektív) logikája és sorvezetője, illetve a kritikus pontok:

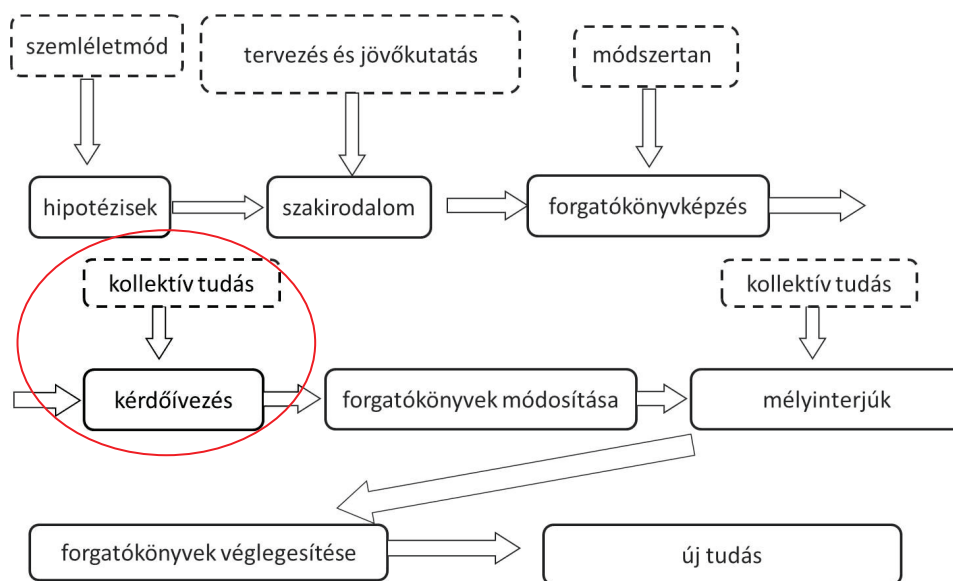
- *A gyenge jelek kutatása érdekében a „Technológiavezérelt” és a „Technológia sújtotta”* scenárióban felerősítésre kerültek a technológiai eredmények bekövetkezési esélyei, és azok hatása.
- *A „Földönfutók földje” és kevésbé a „Technológia sújtotta”* forgatókönyveknél fontos szempont, hogy lehetséges következményként van kezelve, hogy az elterjedt és tartós vidéki mélyszegénység kulturális visszanyúlása a múlt felé, erős mikroközösségek (család) alakulnak ki, amelyek a létfenntartás múltbeli és kisebb mértékben újszerű megoldásait alkalmazzák.
- *„Technológia sújtotta” és a „Technológiavezérelt”* scenárionál az innováció és ezzel együtt a tudomány erősségéből következik, hogy a terület- és vidékfejlesztési szakma is kiveszi a részét, tehát a területi folyamatokban – bár az innováció alapvetően a koncentráció felé hat – a különbségek növekedése nem akkora, mint ami a „tisztá” innováció vezérelt folyamatokból következne. A cigányság területi szegregációja miatt a „Technológia sújtotta”-ban ez a kiegyenlítő hatás gyengébb.
- *Az „Elavult jóllét” és a „Földönfutók földje”* esetében a területi különbségek nem nőnek, hanem egyenletes mértékű, homogén a vidék elmaradottsága.
- *A gazdaság nemzetközi integrációjánál több forgatókönyvben azonosnak tűnő, magasnak jelzett értékek között minőségi különbség van. Míg az 1. és a 2. scenárió esetében az értékteremtő, inkább partneri viszonyt jelez, addig a 3. és a 4. esetében kitettséget, importfüggőséget jelent.*

5.2. A kutatási mozzanat során módosított forgatókönyvek és jellemzőik

5.2.1. Első kutatási kör: a kérdőívek

A forgatókönyvképzés 2. fejezetben leírt folyamatának második lépése (melyet pontosan jelölök a kutatási logikai ábráján, alább) a hajtóerőerők hatás- és bizonytalansági értékelése, majd a kiemelt kulcstényezők forgatókönyvi értékeinek megadása. A kérdéssor online módon került kiküldésre a 2. fejezetben bemutatott tematikus reprezentáció alapján kiválasztott célcsoportnak. *A kérdőív 90 LEADER Helyi Akciócsoport, 30 egyetemi hallgató*

és 10 doktori iskola (utóbbiak listája az 1 melléklet szerint) részére került kiküldésre. A válaszadási hajlandóság közel 29%-os, hiszen a 140 fős (90 db akciócsoport munkaszervezet-vezető, 30 db hallgató és 20 db doktorandusz) célcsoportból 43 kitöltött kérdőív érkezett vissza. A válaszadók és a választ nem adók közötti különbségek nem megállapíthatóak, mivel az anonim feldolgozás nem teszi lehetővé a válaszadó beazonosítását, még alcélcsoporthoz való tartozását sem. A 140 fős minta lefedi az ország vidéki területeit, már csak a LEADER csoportok miatt is, ezért jó esély van a területenként eltérő meglátások kutatásba emelésére. Az esélyt erősíti a közel egyharmados válaszküldési arány, ami nem tekinthető rossz aránynak. A 43 kitöltött kérdőív, a helyzetértékelés alapjául szolgáló számos dokumentum és az interjúk során megkeresett szakértők biztosítják a kollektív tudás megjelenését. A kutatás ezen periódusára 2014. február 1. és április 7. között került sor, amelyet a feldolgozás követett. A kérdőív papír alapú változata a 12. mellékletben található, tartalmazza az összes releváns hajtóerőt. Három kérdésre irányul: lássa el értékekkel a tényezőket, becsülje valószínűségüket és hatásfokukat, tegyen javaslatot hiányzó tényezőkre.

18. ÁBRA. AZ ÉRTEKEZÉS LOGIKAI MENETE, 1. KÖR (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

A kérdőívekből kialakított adatbázis alapján (a mellékelt CD adathordozó tartalmazza az aggregált/szintetizált adatsorokat és az összes kitöltött kérdőívet) a következő megállapításokat lehet tenni:

- *A nulladik, saját becslést tartalmazó forgatókönyvekhez képest drasztikusan nőtt a kritikusan bizonytalan tényezők száma. A korábbi 30-ról 55-re nőtt a számuk.*²⁶

A mennyiségi növekedés azonban nem jelenti azt, hogy az általam korábban kijelölt kulcstényező mind a listában maradt. *A válaszadók szerint hatása és bizonytalansága alapján nem kerültek a kritikusan bizonytalan tényezők közé az alábbiak* (nulladik körben azok voltak):

atipikus foglalkoztatási formák
elterjedése
túlszabályozottság
tanárok száma
segélyezésben részesülő száma
vízháztartási egyenleg
vízháztartási anomáliák (túlvíz)
öntözési vízkapacitás
vízkímélő technológiák
(talajbatározás)
ellátásbiztonság
szabadalmak száma
állami szektor (beleértve
egyetemek) K+F ráfordításai
az alapanyag-termelés és a
feldolgozás közötti egyensúly
szaporítóanyagok minősége
génbankok

16 elem esetében mind a saját szakértői becslésem, mind a kérdőív kitöltők azonos véleményen voltunk a tekintetben, hogy ezek kulcstényezők. Érdeemes megfigyelni azonban, hogy e tényezők súlyozását a válaszadók többségében alulértékelték hozzám képest, viszont a forgatókönyvi értékek magasabbak. Azon tényezők esetében, amelyek nem voltak kulcstényezők a kezdő vizsgálati szakaszban, ott igen magas súlyokat adtak meg a kérdőív kitöltői.

Fontos kiemelni, hogy az innovációs csoport elemeinél a legnagyobb a hasonlóság a két munkafázis között, a legnagyobb eltérés *a vízgazdálkodási* tényezők értékelésében van.

A 14. melléklet tartalmazza a kérdőívek alapján kulcstényezőknek bizonyuló elemeket, míg a következő 12. táblázat a nulladik és az első körös forgatókönyvi értékeket és súlyokat tartalmazza.

²⁶ Az adatbázis elemzés azt mutatja, hogy minden tényező kapott legalább egy válaszadótól kritikusan bizonytalan értékeket, de csak azokat a hajtóerőket emeltem kulcstényezővé, amelyeket kettőnél több válaszadó jelölt annak. Véleményem szerint a kollektív tudásra vonatkozó jellemzők alapján 1-2 vélemény nem tesz megalapozottá egy rekordot.

2050																				
Kulcstényező-csoport		Forgatókönyvi értékek								Kulcstényező	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)*	Forgatókönyvi értékek (1-10)							
		1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.					4*	1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.
társadalmi interakciók	1	6,53	7,76	6,00	4,50	4,47	5,28	5,37	4,67	helyi hálózatok	9	8,5	6	8,75	6	3,5	5	4,25	8	3,75
										bizalmi állapotok	10	7	7	7,17	6	5,67	4	6,67	3	6,17
										vidékfejlesztés iránt elkötelezett helyi vidékfejlesztési közösségek		7,86		7,71		3,29		4,43		3,57
										civil aktivitás		5,2		7		6,4		6,4		5,8
migrációs folyamatok	2		2,91		4,25		4,40		8,33	elnéptelenedés		5,67		3		3,33		3		7,3
										elvándorlás		5,63		3,13		4,63		5,25		8,5
										fiatal és magasan kvalifikált réteg végleges elvándorlása		7,4		2,67		4,67		4,83		9
korösszetétel	3		3,83		3,43		3,96		7,75	iskoláskorú gyermekek száma		5,33		5,67		1,67		3		4,67
										előregedés		8		2,6		4,6		4,6		9,8
cigányság	4		4,06		3,89		5,88		8,20	munkanélküliség		7,8		2,4		3,8		5,2		9,8
										iskolázottság		6,67		6		4		6,67		6,33
foglalkoztatottság	5	10,00	4,00	4,00	6,00	6,00	6,67	4,00	6,33	atipikus foglalkoztatási formák elterjedése	8		10		4		6		4	
										tartós munkanélküliség		9		4		6		6,67		6,33

2050																				
Kulcstényező-csoport		Forgatókönyvi értékek								Kulcstényező	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)*	Forgatókönyvi értékek (1-10)							
		1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.					4*	1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.
adminisztráció,- politikai tényezők	6	4,93	5,61	7,29	5,35	5,43	6,21	9,00	6,60	tűlszabályozottság	9		6		8		4		9	
										hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya	5	7,25	3	4	6	5	8	5,5	9	8
										a fejlesztéspolitikai és szakmai rendszerek összehangoltsága		8		7		6		6,4		6
										területi különbségek feltárása és figyelembe vétele		7,67		5,67		5		6,67		5,89
oktatás	7	6,71	6,81	5,00	5,13	5,71	5,69	3,86	4,82	tanárok száma	6		6		5		5		3	
										tanárok "minősége"	9	9,2	7	7,8	5	6,2	6	5,4	5	4,4
										iskolázottsági szint	6	6	7	5,75	5	4,25	6	4,25	3	5
										közoktatási (bölcsődei, óvodai, általános iskolai) hálózati infrastruktúra		6,75		5,8		5,8		6,6		6,6
										közép- és felsőfokú agrár-, élelmiszeripari és erdészeti szakoktatás		8		7,33		4		6,33		3,67

2050																				
Kulcstényező-csoport		Forgatókönyvi értékek								Kulcstényező	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)*	Forgatókönyvi értékek (1-10)							
		1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.					4*	1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.
élhetőség-szociális helyzet	8	3,91	4,61	4,77	4,68	6,32	5,32	7,41	5,89	közösségi terek		3		6,33		1,33		1,33		1,33
										vidéki közösségek		7		6,6		4,4		4,2		3,8
										erősen differenciált falusi fejlődésirányok		6		4,2		2,4		3,8		4,4
										közbiztonság		8		5		6		6,13		5,5
										vagyonbiztonság		6,33		4		4,67		6		5,33
										tartós szegénység	10	8,6	4	2,8	5	4,8	7	6,4	9	8,6
										gyermek szegénység	10	5,67	1	4	5	4	6	7,5	8	8,5
										éhezés	10	6,4	1	3,75	4	5,25	6	5,75	8	8
										a szociális és egészségügyi ellátás minősége		7,5		6,83		6,17		5,67		6,33
										a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek növekedése		8		3,33		4,67		4,67		6
										segélyezésben részesülő száma	8		8		5		8		8	
										vidék presztízse	6	6,25	8	5	5	5,25	4	4,75	2	4
vízgazdálkodás	9	7,79	4,85	5,69	4,31	6,17	3,82	4,83	2,72	vízháztartási egyenleg	8		8		6		6		5	
										vízháztartási anomáliák	6		7		7		7		8	
										öntözési vízkapacitás	7		8		5		7		4	
										felszín alatti vízkészletek		6		4,67		4,67		4		2
										termálvíz-készletek		7		5		4		3,67		3,33
										vízkímélő technológiák (talajbátározás)	8		8		5		5		3	

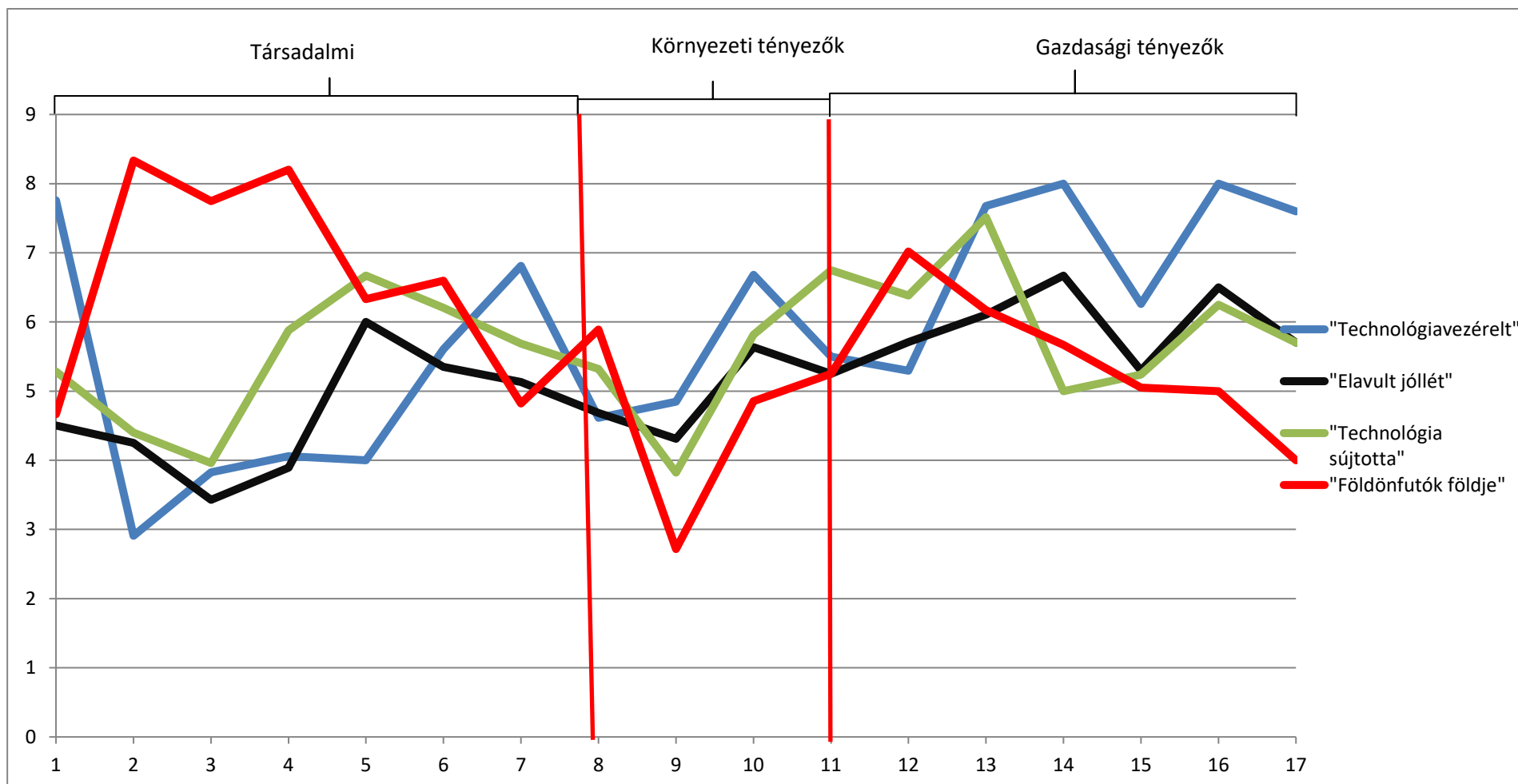
2050																				
Kulcstényező-csoport		Forgatókönyvi értékek								Kulcstényező	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)*	Forgatókönyvi értékek (1-10)							
		1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.					4*	1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.
tájgazdálkodás	10	6,00	6,68	4,00	5,63	5,00	5,82	2,00	4,85	klímaváltozás hatásainak mérséklése	9	6,2	6	4,67	4	4,83	5	4,17	2	4
										a környezet önellátási és megélhetési potenciálja		6,33		7,67		6		5,33		4,67
										környezetterhelés		6,67		7		6		7		6
										CO2 megkötés		6,33		7,33		5,67		6,67		4,67
településhálózat	11	8,00	5,50	3,00	5,25	7,00	6,75	4,00	5,25	átalakuló vidék város kapcsolatok	6	6,8	8	5,5	3	5,25	7	6,75	4	5,25
gazdaság	12	7,00	5,29	4,00	5,71	6,00	6,38	3,00	7,02	ellátásbiztonság	6		7		4		6		3	
										szürke- és feketegazdaság		6		3,67		5		7		8,67
										tőkehiány		9		3,4		5,8		5,4		7,4
										gazdasági kiszámíthatóság		8,6		6,8		6,2		6,8		7
										külföldi tőkebevonás		7,25		7,2		5,6		6,6		5,2
innováció	13	6,63	7,68	2,61	6,11	4,68	7,52	1,80	6,17	vidéki kutatók száma	6	8,33	7	8,67	3	5,33	5	7,33	2	4,67
										forráshiány a felsőoktatási és kutatói szférában		7		5,67		7,33		7,33		9
										szabadalmak száma	7		6		2		3		1	
										magánszektor K+F ráfordításai	9	7,8	5	7,6	2	6,8	3	7,4	1	6,4
										állami szektor (beleértve egyetemek) K+F ráfordításai	9		7		3		6		4	
										innováció terjedése	10	7,71	8	8,5	3	5,13	6	8	1	5

2050																				
Kulcstényező-csoport		Forgatókönyvi értékek								Kulcstényező	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)*	Forgatókönyvi értékek (1-10)							
		1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.					4*	1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.
infrastruktúra	14		8,00		6,67		5,00		5,67	elérhetőség		8		8		6,67		5		5,67
mezőgazdaság	15	7,67	6,26	4,27	5,30	5,40	5,24	3,20	5,05	növénytermesztés és állattenyésztés közti egyensúly	8	5	7	5,5	5	5,5	5	5,5	3	7
										a mezőgazdaság külső tényezőknak való kiszolgáltatottsága		7,33		6,67		5,67		6,67		6,67
										hazai élelmiszerpiac keresleti oldal		8,33		6		3,33		4		4,67
										helyi termelés-feldolgozás és értékesítés		8,8		8,4		4,6		4,2		2,2
										mezőgazdaság tőkeellátottsága		8,25		6,5		6,75		5		4,75
										elaprózódott földhasználat és birtokszerkezet		6,67		5,33		5,67		6,33		8
										élelmiszeripari termékfejlesztések		8,5		7,33		5,67		5,33		3,67
										élelmiszerbiztonsági kockázatok		6,33		3		5,5		5,5		5,25
										az alapanyag-termelés és a feldolgozás közötti egyensúly	8		6		3		3		2	
										szaporítóanyagok minősége	8		9		5		7		4	
										génbankok	6		9		4		7		4	

2050																				
Kulcstényező-csoport		Forgatókönyvi értékek								Kulcstényező	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)	Kulcstényező súlya adott csoportra vonatkoztatva (1-10)*	Forgatókönyvi értékek (1-10)							
		1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.					4*	1.	1*	2.	2*	3.	3*	4.
rekreáció-turisztika	16		8,00		6,50		6,25		5,00	kereslet rekreációs turizmus és a hozzá kapcsolódó ökoszisztéma szolgáltatások iránt		7,67		8		6,5		6,25		5
energetika	17	9,00	7,60	4,00	5,70	6,00	5,70	2,00	4,00	energiahatékonyság	9	7,13	9	7,6	4	5,7	6	5,7	2	4

12. táblázat. A kulcstényezők forgatókönyvi értékeinek táblázata. (Saját szerkesztés, saját szakértői becslés;*oszlopok: a kérdőíves megkérdezésem kapott értékek átlaga, és az abból kapott csoport értékek átlaga)

A forgatókönyvi értékek alapján azt kell látni, hogy a forgatókönyvek görbéi kisimultak, erősebb a párhuzamosságuk egymással, mint a nulladik körben. Az új értékek alapján készített grafikon a 16. ábrán látható. Az erősebb koherencia nem lehet annak az eredménye, hogy az azonos adatra vonatkozó kettőnél több válasz esetén átlagoltam, hiszen az értékek szórása (12. táblázatban szereplő kulcstényező *oszlopok négyféle értékeit megvizsgálva) nem magas, azaz az egyenletes átlagokat az egyenletes adatsorok okozták. Ez az elsimulás különösen a környezeti és gazdasági tényezőkre igaz, magyarán itt vannak az adott tényezők tekintetében a legegyszerűsebb értékek, mind a négy forgatókönyv esetén. Ezzel szemben azt is jelezni kell, hogy a társadalmi tényezők 1-3 tényezőcsoportjainál, a korábbi körhöz képest jelentősen eltávolodott a másik három jövőtartomány a „Földönfutók földje” scenáriótól.

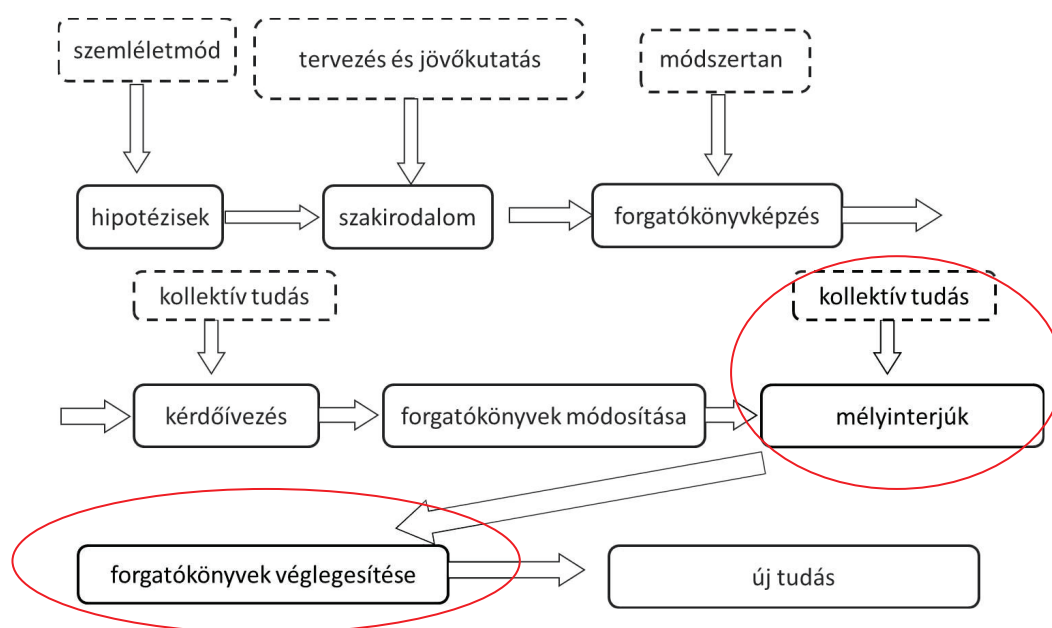

19. ÁBRA. A NÉGY SZCENÁRIÓ ÉRTÉKEINEK ALAKULÁSA A KÉRDŐÍVEK EREDMÉNYEI ALAPJÁN (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

Progresszivitást keresve a kérdőíveken, meg kell jegyezni, hogy nem történt meg a jelenből vagy a jelen által meghatározott logikából való kilépés. Ennek egyik jele, hogy egyetlen új hajtóerőre kaptam javaslatot (vallási és kulturális különbségek kiéleződése, bizonytalanság: 20; hatás: 90), de ez sem került a kulcstényezők közé. Ezt a megállapítást támasztja még alá a fenti – a görbék elsimulására tett – jelzés is.

5.2.2. Második kutatási kör: a mélyinterjúk

Az 1. fejezetben leírt kutatási tervnek megfelelően a kutatási mozzanat második szakaszában a saját becslésemet kérdőíves kutatás alapján módosított forgatókönyveket szakértői értékelésre bocsátottam 2014. április és december között. Az eredeti kutatási terv logikai ábráján ez, az alábbiak szerint jelölhető:

20. ÁBRA. AZ ÉRTEKEZÉS LOGIKAI MENETE 2. KÖR (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

A félig strukturált interjúkon a hazai szakma nagy tekintélyű vezetőit kérdeztem a forgatókönyvek által feltárt helyzetekről, a következményekről és a kölcsönhatásokról.²⁷ Az interjúk félig strukturált kérdezősként kerültek lebonyolításra, az alanyok megismerték a kutatási koncepciót és az előző körben kiküldött kérdőívek eredményét. Az interjúk ugyanazon felépítésben zajlottak le. Előbb a kutatás végzője bemutatta a vizsgálatot és a kutatási koncepciót, majd azonos 5 fő kérdést tett fel, amelyek között kötetlen szakmai eszmecsere zajlott. A kérdések sorrendben: hiányzó hajtóerőkre, hiányzó kritikusan

²⁷ A megkérdezettek körét az 1. melléklet, míg az interjúk emlékeztetőit a 15. melléklet tartalmazza.

bizonytalan elemekre, súlyozásokra, a forgatókönyvekre és végül a vidékfejlesztési tervezés számára kinyerhető outputokra irányultak. Az interjúk másfél-kétórás időtartamot vettek igénybe²⁸, kötetlen, konstruktív, kiváló hangulatban teltek. A következőkben a lényegi módosításokat (és indoklásukat) mutatom be, amelyek új összefüggéseket vagy kulcstényezőket emeltek a forgatókönyvekbe, vagy nagy eltérést mutattak a korábbiakhoz képest.

Számos megkérdezés során felmerült, hogy mivel a fejlesztés elvileg időszakos tevékenység, jó lenne, ha egyes tendenciák (előregedés, elnéptelenedés stb.) így vagy úgy, de eldőlnének valamilyen irányba, hogy a vidékfejlesztés fókuszálhassa, koncentrálhassa tevékenységét térségenként és témánként, illetve alkalmazkodhasson az új környezethez.

Több interjú során reális veszélyként jelent meg az innováció (magas szegénység, alacsony innovációs terjedés kapcsán), ami árt. Egyes beszélgetésekben a GMO növénytermesztéssel összekapcsolt nagyüzemek, máskor a nagyüzemi kultúra kialakulásának következményeképpen kialakuló tömeges cselédsors, bér munkás szegénység vetődött fel.

A két pozitív értéket is felmutató forgatókönyv esetében felmerült, hogy olyan innovációkat kell erősíteni, amelynek „kell a tér” és gyarapítja a közjót. Az agrárium és vidék szét nem választhatóságát a kisebb birtokméreten, jobban képzett gazdálkodók tömegei által, nagyobb hozzáadott értéket előállító, adott természeti tájnak megfelelő termelésben látják a szakértők. Ez nagyobb foglalkoztatottságot, presztízszt és élhető vidéket tartana fenn, miközben biztosítaná az élelmiszerellátást.

A kialakuló energia- és erőforráshiány miatt fel kell készülnünk a termelési minőségek emelésére, tartós eszközöket kell gyártani. A tartós hatékonyság alapvető elvárás lesz, ahogy az amortizáció-mentesség is. Ezzel összefüggésben szűkösséggazdaság alakulhat ki az erőforrások terén, ami hatékonyság optimalizálást eredményezhet, illetve elvezethet egy növekedés nélküli stabil gazdaság hosszú távú kialakításához. A technológiai fejlődés és egy megfelelő fizetőképes keresletet biztosítani tudó magyar vidék újra háttérét képezheti egy korszerű kisgépiparnak, ami a kis birtokokhoz és a falusi életmódhoz megfelelő méretű/teljesítményű gépekkel látja el a vidéket.

A települési közösségeknek újra kell kovácsolódniuk, mert a szétzilált állapot nem támogatja a fejlődést. Itt a beszélgetések során gyakran felmerült a közösségi infrastruktúra, a falu működőképességének kérdése mint alapvető feltétel. Az interjúk során többször

²⁸ itt is megragadom az alkalmat, hogy megköszönjem interjúalanyaimnak, hogy időt szakítottak a beszélgetésre

felmerült a települési vezetők (polgármester) felelőssége és „minőségük” hatása a falufejlődésre. Tisztességes, törekvő, elhivatott, tanulni képes vezető garanciája lehet a fejlődésnek. Ilyen vezető pozícióba kerüléséhez települési értelmiségi rétegre van szükség, ami öngerjesztő folyamatot indíthat el a humán tőke, gazdaság körforgásában.

Látható módon minden interjú alany számol a környezeti állapotok megváltozásával. Ez egyfelől azt is jelenti, hogy változékonyabb, bizonytalanabb időjárásban, környezetben nehezebb tervezni előre hosszú távon, de az is, hogy a környezetvédelem mellé felzárkózik a környezetbiztonság fejlesztése is.

Új kritikusan bizonytalan tényezők, amelyek a forgatókönyvekbe beépítésre kerülnek a megkérdések alapján²⁹:

- *szociális mezőgazdaság kialakulása, amely alatt interjúalanyom olyan agrárium kialakulását érti, amelynek fő motivációja az össztársadalmi hasznosság és ezért a közgazdasági hatékonyságok terén áldozatokat is hoz. Tömeges foglalkoztató és környezettudatos tájhasználatot folytat. Elterjedése esetén erősen növeli a lakosság helyben tartásának esélyét és a fenntartható környezeti állapotokat. Erős innovációs és együttműködési kultúra esetén képzelhető el.*
- *a kitolódó aktív életkorból következő változások, amelyről a megkérdezett úgy nyilatkozott, hogy kulturális és gazdasági hatásokat is gerjeszt. Mindkét területen kiemelhető az idősebb generáció igényeihez való alkalmazkodás, gondolhatunk itt akár a közlekedési, akár a szociális infrastruktúrára vagy a szolgáltatási szektorban az új fogyasztói szokásokra. Erős innovációs és együttműködési kultúra esetén képzelhető el.*
- *a klímamenekültek. A radikálisan megváltozó globális klímaviszonyok miatt számos ország területéről (Dél-Kelet-Ázsiából a vízszint emelkedésével például) megindulhat a tömeges migráció. Az európai államok, köztük a hazánk, válaszút előtt állnak befogadásukat illetően. Ha nem tesszük meg, határaink (EU határai) mellett keletkeznek konfliktusos helyzetek, ha megtesszük, minden társadalom kihívásokkal néz szembe, amelyeket kezelni kell. Mivel Magyarország is a klímaváltozásnak kitett ország, nem biztos, hogy kiemelt célsország lenne. Helyi befogadásuk még a menekültek kis száma mellett is okozhat helyi feszültségeket a jelentősen eltérő kultúrák miatt. Magas szegénységi állapotok mellett ez a tényező*

²⁹ Itt is a tervezői szubjektum lép be számos alkalommal: az interjúk során ki nem fejtett hatású gyengejelek elhelyezése a négy forgatókönyv valamelyikébe szintén ilyen egyén függő döntés. Ilyen alkalommal a saját szakmai meglátásom szerint legrealisabb hatásokat tételezve fel, helyeztem el a gyengejeleket a hatásoknak legerőteljesebb kiteljesedést biztosító scenárióba.

különösen nagy kihívásokat állíthat. Megjelenik ugyanakkor ennek a tényezőnek egy pozitív változata is. Magas civilizációs, együttműködési kultúrával, modern szakképzettséggel rendelkező országokból (például a városiasodás miatt fogyó termőfölddel szembesülő, esetleg víz alá kerülő Hollandiából) érkező migráció extra termelési, szövetkezési know-how-t, tőkét hozhat vidékre.

- *a romák helyzetéből* adódó társadalmi robbanás, esetleg „polgárháború”. Radikálisan negatív hatásokat válthat ki, ha a jelenlegi trendek folytatódnak. A szegénységi deviancia, a magas szegregáció teljes övezeteket vethet ki az állam hatósugarából. A tényező szélsőséges szintre jutása alapjaiban befolyásolhatja az összes forgatókönyvet, negatív irányba torzítva azokat. Jelenben látható mezőgazdasághoz kapcsolódó kitörési pont lehet számukra a hazai gyógynövényágazatban való részvétel, különösen, ha az alapanyag feldolgozásban is érdemben részt vehetnek.
- *a mezőgazdasági tudás generációkon átnyúló tudásláncának megszakadása*. A már mai is látható jelek – teljes falvak vannak növény, gyümölcsstermesztési, állattartó gyakorlati tudás nélkül – tömegessé válnak, így az alapvető élelmiszertermelés lehetősége is elveszik, megvalósulhat az abszolút szegénység: éhezés. Szerencsétlen állapot, mert a magyar agrokörnyezeti adottságok kiválóak, alacsony tudásszint mellett is megtermelhető lenne az alapvető ellátáshoz szükséges élelmiszer.
- *a leszakadó közösségek magukba fordulnak*, de az ott kialakuló néhány tucat apró fejlesztés továbbgyűrűző hatásokat vált ki a kis, helyi társadalmakban és új társadalmi struktúrákat hoz létre hosszú távon. Ebből lassú, kis lépéseket tevő, de növekvő tendencia bontakozik ki a jövedelmi viszonyokban, kulturális tényezőkben.
- *kisközösségi független ellátási rendszerek kialakulása*. Ez lehet szociális és oktatási profilú (gyerekházak, közösségi házak, magántanuló csoportok, egyházi, magán iskolák stb.), termelési közösségek (szociális szövetkezetek, vagyongközösségek, kisközösségi gazdaságok) vagy fogyasztói csoportok (rövid ellátási láncok, bevásárló közösségek stb.). A szorosabb társadalmi háló segíti a belső erőforrásokra való támaszkodást és fejlesztést. A jelenleg csak csírájában látható trend esetleges tömeges elterjedése alapjaiban formálhatja át a vidék jövőjét.
- *a citizen science* mozgalom elterjedése segíti az innováció terjedését a teljes népesség körében, mivel az adatgyűjtésektől kezdve az adatelemzéseken át sok területen elmosza a laikusok és a tudomány közti határokat, bevonja a lakosságot a kutatásokba. Kétirányú kapcsolat valósul meg, nemcsak a népesség „szolgált

adatokat”, de ő is kap, leszűr újításokat. Nő az iskolázottság, a tudásszint, az innovációs hajlandóság.

A fenti új tényezők a részvételen alapuló eljárás eredményeképpen kerültek a forgatókönyvekbe, így jól tükrözik a több szereplő bevonásának előnyét, hogy még komplexebb, még széles körből merítkezik az anyag, miközben az egyén (az értekezés szerzője) nem jelölte volna vagy nem ilyen formában, hatásokkal adott tényezőket.

5.3. Külső forgatókönyvek

A végleges forgatókönyvek készítésénél elengedhetetlen a külső környezet feltárása is. Annak ellenére, hogy a szenárióképzésbe a globális körülményeket kulcstényezőként vagy hajtóerőként nem emeltem be (mivel a belső tényezők kölcsönhatásainak vizsgálatát céloztam) az egyszerűsítés és átláthatóság érdekében érdemes bemutatni a külső szenáriókat is, hiszen nem tudunk tőlük elvonatkoztatni, fejünkben, egyfajta logikai keretként ott vannak.

Mivel az értekezésnek nem célja a hosszú távú globális forgatókönyvek könyvtárnyi irodalmának feldolgozása és elemzése, ezért az alábbi táblázatban szereplő, legfontosabbnak ítélt szenárióknak egyfajta szintézisét adom meg.

A legfontosabb globális és regionális világmodellek, forgatókönyvek
The year 2000 project.
„A növekedés korlátai” – Római Klub Jelentés 1972
Global 2000.
Global Trends 2025: The National Intelligence Council’s 2025 Project
Global Normative Scenario – 2050
Global Annual Temperature Scenario: 2050
Global Exploratory Scenarios – 2025
SEI Global scenario X
Future of Logistics 2025 – Global Scenarios
The Shell Global Scenarios
WBCSD Global Scenarios 2000–2050
OECD Energy 2050
GEO3 scenario
GEO4 scenario
Anti-Terrorism Scenarios
Very Long-Range Scenarios – 3000
Science and Technology Management Scenarios
World Water in 2025
Water and Food to 2025: Policy Responses to the Threat of Scarcity

Global Student Mobility 2025
Scenarios of US and Global Society Reshaped by Science and Technology
WFS scenario
Climate change and Hungary: Mitigating the hazard and preparing for the impacts (The „Vahava” report)
England’s rural futures: A Socio-geographical approach to scenarios analysis
Magyarország holnap után
Magyarország 2025
2052: A Global Forecast for the Next Forty Years

13. táblázat. Globális és regionális foratókönyvek (forrás: saját szerkesztés, a táblázat elemeinek pontos hivatkozása megtalálható az irodalomjegyzék végén, külön pontban felsorolva)

A Föld 2050-re talán eléri a 9 milliárdos népesség számot is (az alacsony szám a szakmában a 8,1, a magas szám 10,6 milliárd fő), amely minden más tényezőt alapjaiban befolyásol. Az élelmiszer kereslet azonban nem ilyen mértékben nő. Mert bár a fejlődő országokban nő a középosztály lélekszáma és ezzel a fogyasztása, de az iskolázottsági szint is nő, ami alacsonyabb gyermekvállalási kedvhez és alacsonyabb kalória fogyasztáshoz vezet. A legnagyobb népességű földrész az Indiát és Kínát magába foglaló Ázsia, de 2030 óta demográfiai robbanásnak lehetünk tanúi az afrikai kontinensen is. A Föld lakosságának jelentős része még mindig mélyszegénységben él, az alapvető, egészséges emberi környezet elemei hiányoznak (élelmiszer, víz, egészségügy, oktatás stb.). Bár a demokratizálódás és a társadalmi folyamatok globalizálódnak, a világnak számos pontjára nem jutnak el. Az erőforrásokért folyó pusztító helyi háborúk tovább rontják a periférikus, elszegényedett országok esélyeit. A világ országainak száma 230, számos ország vált részekre, etnikai vagy történelmi alapon, olykor békés, gyakran erőszakos úton. Ebből 120 demokratikus államnak minősíthető, de a szabadságfokuk eltérő. A gazdasági fejlődés korábbi motorját adó fosszilis energiahordozók mennyisége jelentősen csökkent. A fejlett országok gazdaságára jellemző, hogy minimalizálja az energiaszükségletet és szinte teljesen átállt a megújuló energiahordozókra.

A világ fejlődési központját adó Ázsiát, alapjaiban az indiai-kínai rivalizálás határozza meg mind politikailag, mind gazdaságilag. A növekvő indiai népesség élelmezése folyamatos kihívás elé állítja a helyi kormányzatot, ahogy a súlyos társadalmi feszültséget okozó növekvő jövedelmi olló kezelése is. Az indiai népesség nagy része mélynyomorban él, iskolázatlan és ez melegágya minden politikai, vallási szélsőségnek. Ráadásul India nem ápol baráti kapcsolatot más meghatározó ázsiai államokkal, mint Kína, Pakisztán, egyedül Indonéziával (a világ legnépesebb iszlám országa már 400 millió fővel) javult a kapcsolata, miután belső vitáit rendezte a hindu és mohamedán közösség. Kína helyzete szintén sokat változott. A lakosság 70%-át kitevő szegény városi és vidéki lakosság közellátását (oktatás,

egészségügy stb.) a még mindig egy pártrendszerben működő állam jelentős ráfordításokkal próbálja fenntartani, de az irányított modernizációból adódó gazdasági előnyök ezt nem tudják teljesen fedezni. Ez feszültségeket okoz, ami a bűnözés több formájában mutatkozik meg, mint korrupció, emberkereskedelem, feketegazdaság. A környezeti kérdésekben Kína feladta korábbi pazarló politikáját és rendkívüli erőfeszítéseket tesz az új beruházások energiaszükségleteinek minimalizálására, megújuló energiaforrások kiaknázására és folyamatosan visszaállítja a korábbi emberközpontú földrajzi átalakítások során leromlott területek állapotát. Ázsia meghatározó államaira mind igaz, hogy a születésszabályozásból adódó demográfiai „torzulás” következtében a férfi felnőtt lakosság aránya túl magas, és ezt a várhatóan hosszabb női élettartam sem tudja statisztikailag ellensúlyozni, így a születési számot meghatározó aktív népességben még rosszabb a helyzet. Ázsia többi állama a két nagyhatalom árnyékában próbálja a fejlődés útját kisebb-nagyobb sikerrel megtalálni, olykor külső erők segítségével is. Ilyen más kontinens felé nyúló ország: Japán és Malajzia, amelyek az USA-val alakítottak ki stratégiai partnerséget, Irán és a független (hosszas, gazdasági érdekekkel terhelt, nagyhatalmi viták után megalakuló) Kurdisztán, amelyek az Orosz Föderációval kooperálnak. Végül az arab országok, amelyek saját partnerséget alakítottak ki észak-afrikai és közel-keleti államaikban a nem arab Törökország vezetésével, mélyülő integrációval és megoldódónak látszó arab-izraeli konfliktussal (a zsidó állam Cipruson keresztül az Európai Unióval alakított ki létfontosságú kapcsolatot).

Afrika állapotát az ébredező ember képével vagy az örök ígélet jelzőkkel lehetne minősíteni. A kiugróan fejlődő északi és keleti mohamedán államokat és Dél-Afrikát leszámítva a fekete Afrika még mindig a modernizációs ugrás előtt áll. Ezeken területeken a globális vállalatok által támogatott politikai rezsimok váltogatják egymást, halogatva a társadalmi fejlődést, a helyi népesség szociális szintjét alacsonyan tartva, ugyanakkor ezen vállalatok anyaországaiból érkező nyomásra fenntartják az ökológiai állapotokat, visszatartják ez emberiség létéhez szükséges javak (ilyenre példa Dél-Afrika esetében az okos készülékek előállításához elengedhetetlen, kizárólag itt található fém vagy az erdők, folyók) teljes kitermelését, szennyezését. Az anyaországok figyelmének gyengülése vagy befele fordulása esetén, több helyen megjelenik a környezetszennyezés „kiszervezése” a fejletlen országokba, ami a gyengébb szabályozás, korrupció stb. miatt valósulhat meg, jelentősen terhelve adott, amúgy is hátrányban lévő, ország környezeti és ezzel társadalmi állapotát.

Az amerikai kontinens a legnagyobb gazdasági tér a Földön. De ez a helyzet már annyiban eltér a korábbiaktól, hogy önmagában az USA már nem „A” vezető gazdasági

nagyhatalom. Fenti állítás csak úgy igaz, ha a teljes földrajzi kontinenst vetjük össze a többivel. Kína már a 2020-as évek végén átvette a legnagyobb gazdaság címét az Egyesült Államoktól, azonban az USA Kanadával és a latin-amerikai országokkal karöltve egy új gazdasági teret hozott létre, amelyben közel azonos súlyú az USA és Brazília, vezető szerepe van Argentínának, Mexikónak és Kanadának. A történelmi sérelmeken alapuló politikai feszültségek miatt az integráció lassan halad, de együtt a legnagyobb gazdasági erővel rendelkeznek, és még mindig jelentős fejlődési potenciállal bírnak. A földrész természeti erőforrásokban gazdag, társadalmi fejlettsége csak Európától marad el, de technológiai fejlettsége kimagasló, amelyet a korábbi USA dominanciának köszönhet. Ez a technológiai fölény segíti a kontinens száguldó kék gazdaságát, amely ötvözi a termelést, az innovációt a fenntarthatósággal.

Ausztrália és Óceánia a Távols-Kelettel kapcsolódik leginkább össze, bár a brit múltból adódóan a kontinensnyi ország és Új-Zéland kulturálisan még mindig erősen kötődik az angolszász nyugathoz, azonban gazdaságilag ezer szállal kötődnek a nagy nyersanyag felvevő Ázsiához. Az ötödik földrész vezetői számos kísérletet tettek az önellátás irányába, az elszigetelődési törekvések azonban kudarcba fulladtak, bár az alapvető elemekkel (energia, élelmezés stb.) történő ellátás sikeresnek tekinthető, tekintve a területhez képest alacsony népességet. Említésre méltóak még a két Nemzetközösségi tagország próbálkozásai az Antarktisz – nemzetközi joggal nem feltétlenül egyező módon történő – természeti erőforrás-gazdálkodásba és gazdasági termelésbe való bevonására (szélsőséges időjárási és földminőséget tűrő haszonnövény,- és állattartás, de főleg bányászat).

Az európai kontinens két gazdasági és politikai integrációra tagozódik. Az Európai Unióban – beváltva Huntington jóslatát – a római keresztény kultúrtér összes országa (Svájc, Norvégia is végül belépett a társulásba, ahogy a nem ehhez a körhöz kapcsolódó kisebbségben lévő, de földrajzilag kapcsolódó balkáni országok is) egy integrációban egyesült, és a gazdasági összeolvadást követően a folyamatos gazdasági krízisekkel párhuzamosan egyre mélyülő politikai integrációba menekült előre. Bár az Unió elvesztette a globális gazdasági versenyt, és véglegesen a harmadik helyre szorult a kontinensek között, még mindig vonzó célpont élhető környezetével, fenntartható gazdaságával a többi kontinens tanulni, dolgozni vágyó népessége számára. Az öregedő helyi társadalom, a nemzeti kultúrák lassú feloldódása tehát felszívó hatást vált ki, azonban ez számos társadalmi feszültséget okozott. Európa „másik fele”, a keleti-ortodox kereszténység szintén egy – kevésbé mély – szövetségben tömörült a 2020-as évek végére. Az Orosz Állam által vezetett, volt szovjet tagországokat tömörítő Föderáció a világ maradék fosszilis

energiahordozóinak és ásványkincseinek jelentős részét birtokolja. A személyi kultuszokkal átitatott gazdag országok szövetségének területén számos társadalmi probléma merül fel, az igen fiatal népesség rendszeresen változásokat követel, amelyeket az erősen központosított igazgatások rendre elhalasztanak. Gazdaságát a nyersanyagtermelésre és alacsony technológiai színvonalú iparra alapozza, ugyanakkor a terjedő ökotudatosság hatására a környezetvédelem folyamatosan erősödik, és ma a politikai vezetés a természeti erőforrásokra (víz, növényzet, föld stb.) hasonló módon tekint, mint egykor az energiahordozókra: mint későbbi stratégiai eszközökre.

A világ alakulásának legszínesebb forgatókönyveit a klímaváltozás hatásainak leírása körében találjuk. Bár a meteorológia régóta és széles körben használja a forgatókönyvek matematikai modellezésének eszközét, húsz, harminc vagy esetleg ötven éves távlatban is, mégis nagy a bizonytalanság egy pontos hely klímaváltozási következményeinek meghatározásánál. Ez különösen igaz a bonyolult légköri rendszer egyes elemeinek egymásra való kölcsönhatásaira, tényezőire, okokra, összefüggésekre. A növekvő széndioxid kibocsátás ellenére a közismert felmelegedés napjainkban folyó lassulásának például nem ismerjük az okát, nem tudjuk pontosan, hogy egyes tájak hogyan fognak reagálni az éghajlatváltozásra, és ezeknek a visszahatását sem ismerjük. Az emberi tevékenység (jó szándékú példa az algásítás, fásítás, a low-carbon technológiák terjedése; negatív példa a tovább növekvő környezetterhelés) iránya, célja és hatása szintén felbecsülhetetlen. A scenáriók többsége abban megegyezik, hogy a Föld átlaghőmérséklete továbbra is nőni fog. A tengervízszint emelkedik (part menti területek: a világ gazdaságának jelentős részét adják), egyes égtájak elsivatagosodnak vagy „felolvadnak”, a hegyi ökoszisztémák területe lecsökken, az időjárási szélsőségek gyakorisága nő. Ezek mindegyike megvalósul, „csupán” a mérték ismeretlen és ezek hatása az emberi civilizációra.

Fent leírt globális jövőkép véleményem szerint erősíti a magyar vidék forgatókönyveinek megalapozottságát, külső környezetként, keretet adva azoknak.

5.4. A forgatókönyvek: ahogyan a többféle megközelítés mutatja

A kérdőívek és az interjúk eredményét feldolgozását követően van mód a megjelenő új, kollektív tudás alapján módosítani a forgatókönyveket. A következőkben szövegesen bemutatom a négy forgatókönyvet, képet alkotva „négy magyar vidékről” 2050-ben. Az

adatokból feltöltött képek a szakértői becsléseken alapulnak, de kilépve a mutatók, számok világából, tartalommal tölti fel azokat. Ezt követően kerül sor a forgatókönyvek elemzésére.

5.4.1. Technológiavezérelt³⁰

2050-ben a magyarországi vidék a „későn jövők előnyét” élvezi. A megkésett modernizációval olyan tudományos színvonalat érünk el, amelyben – a világ fejlettebb országaihoz hasonlóan – a termelési javak bárki számára elérhetőek.

A magyar vidék nemzetközi kutatásokba és gazdaságba szervesen beágyazva, kis késéssel, de hozzájut az új technológiákhoz. A citizen science mozgalom kiteljesedése a legfontosabb forrása az innovációk terjedésének. A személyre szabott termékekre irányuló fejlesztések által generált mozgalom az adatgyűjtésektől kezdve az adatelemzéseken át (a számítógépek kapacitását már csak a bevont eszközök számának emelésével lehet növelni) sok területen elmossa a laikusok és a tudomány közti határokat, bevonja a lakosságot a kutatásokba. Ezzel interaktív, kétirányú kapcsolat alakul ki a high-tech kommunikációs technológiákra és az óriási számítógépes kapacitásokra támaszkodva. Ennek a folyamatnak a „mellékhatása” a tudatos, participatív tervezés terjedése és a részvételi társadalom erősödése a vidéki térben is.

A globális és európai innovációs központokhoz kapcsolva az alkalmazott tudás és a termékek a magyar vidéken is megjelennek, amely továbbra sem magterülete a kontinensnek, de egyes szakterületeken jelentős támogatója és partnere a legfejlettebb centrumok gazdasági és kutatási szervezeteknek. Az innováció magyar regionális központjai közvetítik az új eljárásokat, ezért azok beáramlanak a vidéki térbe.

Az atomokkal „építkező” nanotechnológia eredménye 2050-re a kvantumszámítógép, amely révén többek között:

- a nanotechnológiával előállított tárgyak szinte korlátlan alakváltoztatása és replikátorok (önmagát másoló gép) előállítása,
- szuperszenzorokkal egyesítve a legkifinomultabb vizsgálati eszközök használata válik lehetővé.

³⁰ A scenárióval KAKU „A jövő fizikája” c. könyve előtt is tisztelgek, aki így jellemzi a tudomány által elérhető hatást az emberiségre. A szerző közel 300 élvonalbeli tudóst kérdezett meg technológiai várakozásaikról a következő 100 év távlatában. A forgatókönyvekben szereplő összes technológiai „jóslat” ebben a könyvben leírt tudományos előrejelzésen alapul.

A nanotechnológia lehetővé teszi, hogy az ipari termékeket korlátlan mennyiségben állítsák elő, ezért az előállítás költsége igen alacsony. A termékek új generációja inkább a mai szoftverekre hasonlít, amelyek megvásárlásával, korábbi tárgyainkat frissítjük és ezáltal új fizikai funkciókkal ruházzuk fel. Az amortizáció és az elavultság elveszti értelmét. A vidék a legmodernebb technológiát használja fel, ami kihat a városiasodásra, gazdaságra, energiahelyzetre, közlekedésre, környezetre, társadalomra.

A városiasodásra gyakorolt hatások eredményeként idővesztés nélkül megjelennek ugyanazok a lehetőségek a vidéken is, mint a városi térben. Az egészségügyi ellátást végző robotok, az ellátás (és körülményeinek) színvonala megegyezik a városiével, a médiatechnológia (élethű 3D hologramok, zenei előadások) elérhetővé teszi ugyanazokat a lehetőségeket, mint amit a város tud nyújtani. Egyedül a városi tömeg, az épített környezet és annak hangulata hiányzik.

A technológiai fejlődés befolyásolja a vidéki gazdaságot, mert minden ágazatában megjelennek a robotok, amik a nehéz fizikai, karbantartási és mechanikusan ismétlődő munkákat fogják végezni. Igaz ez a mezőgazdasági termelésre, az élelmiszeriparra, az erdészetre, tájfenntartásra (teljes sokszínűségében fennmarad a pannon biográfiai táj), a bányászatra, az építő-, a könnyű- és a nehéziparra. A munkapiacon azok a dolgozók fognak talpon maradni (ha akarnak, lásd lentebb társadalmi helyzet) és dolgozhatnak, akik kreatív, a józan ész igénylő, például alakfelismerést igénylő (ezt a robotok nem lesznek képesek még 2050-ben sem teljesíteni) tevékenységet folytatnak. Ilyen tevékenység az agrár mindennapokban a metszés, oltás vagy a betegségek, kitermelésre irányuló megjelölés; az élelmiszeriparban a minőségbiztosítás, a turizmusban a marketing stb. A kontaktlencsébe helyezett számítógép és „monitora” segítségével az információáramlás a helyzetünkhöz fog igazodni és mindig a legfrissebb információkat vetítik ki szemünk elé. A korábbi vidéki hátrányt, miszerint az ipari termelés nem lehet költséghatékony az alacsony népsűrűség és a településszerkezet ritkasága miatt, a technológiai forradalom feloldja.

A technikai fejlődés kihat a rurális tér energiaellátására. A fosszilis energiahordozók kora lejár, az energiaválságnak vége, mert tömeges és elterjedt technológia a fúziós energiatermelés, amely által nyert energia tiszta és olcsó. A (akár kerámiából készülő) szupravezetőknek köszönhetően érdemi energiavesztés nélkül szállítható az erőforrás, de a kapacitások kielégítése érdekében a vidéki tér több pontján megjelennek a fúziós erőművek. Megújuló energiaforrás előállítására csak ott lesz szükség, ahol az hatékony, olcsóbb megoldást kínál az önellátás számára, mint a szupravezetők kiépítése (fogyasztók csekély száma, távolság vagy fizikai akadály okán esetleg). Hazánkban ez jellemzően a

geotermikus és a napenergia lesz. Ilyen mini-erőművek szintén megtalálhatóak lesznek hazánkban. Mivel a modern élelmiszertermelés nagyrészt energiakérdés (keltetők, csíráztatók stb.), ezért az élelmiszertermelés elől ez az akadály is elhárul, jóval nagyobb kereslet is kielégíthető lesz, mint szükséges (lásd társadalom).

Befolyással bír a közlekedésre. A szupravezetőkkel és a „korlátlan” energiaforrással eljön a mágneses tér korszaka. Mivel a mindenkori energiafelhasználás nagy része a sűrűlódás legyőzésére irányul, nagyban növeli majd a sebességet (és az energiatakarékosságot) a mágneses tér(b)en való közlekedés, szállítás. A fő közlekedési folyosók (utak, vasút) mentén ez meg is fog valósulni, de a vidék ilyen típusú ellátottsági hiánya miatt itt nagy arányban marad a „talajon”. A kvantum- és szuperszámítógépekkel megszűnik a vezetés élménye, de a közlekedési torlódások is. A számítógép vezérelte közlekedés az optimális megoldást választva fogja szervezni és végezni a mobilitást.

Feltétlen hatással van a környezetre, hiszen a nanotechnológiával megjelenő génsebészettel kialakítható nagy széndioxid lekötésre képes növényfajta, a szemét- és feleslegtermelődés a minimálisra szorul vissza (javaink maguktól vagy irányításra átalakulnak vagy újrahasznosulnak). Erre jó példa lehet időjáráshoz és/vagy alkalomhoz, kedvünkhöz igazodó ruházat, amelyben még a testszkennerek is lesz hely. A technológia biztosítja a GMO termelés élelmiszerbiztonságát, így az elfogadottá és támogatottá válik.

A társadalmi változások a technológiaiakkal hasonló nagyságrendűek. Mivel a robotok és replikátorok elérhetővé teszik a javak nagy részét ingyen, az emberek többségére a tétlenség ideje érkezik el. A megfelelő életszínvonalhoz szükséges javak és szolgáltatások munka nélkül is megszerezhetők, ami egyfelől munkanélküliséghez vezet, de a különbségek csökkenéséhez is. Fontos azonban, hogy a tudományos, az újító, az emberi kapcsolatokra támaszkodó tevékenységekre továbbra is szükség lesz és extra jövedelemmel fog járni. Másik következménye ennek, hogy az új, innovatív vállalkozások beindítását gátló (csődtől, egzisztenciális kockázatoktól stb.) félelmek alapja megszűnik, így több újító és induló vállalkozás születik meg. Új típusú társadalmi innovációk keletkeznek, hálózatok, együttműködések újszerű vezetése és működtetése területén, ami tovább erősíti az általános participativitást. A jelentős mértékű szabadidő közös eltöltése hálózatos módon épül fel, erősítve a társadalmi kapcsolatokat, de erős szolgáltatói szektort is kialakítva. A munka hobbivá válik, ki-ki alapvető vonzalma alapján választhat a „cégekbe” tömörülő vállalkozói tevékenységek közül. Ez a környezet segíti a helyi alulról jövő kezdeményezések tömeges elterjedését és kibontakozását. Csupán a koordinációra korlátozódik a felülről irányított tervezés. A szabadidő közösségek és a cégek nem koncentrálnak a térben, hiszen a valós

idejű technológiákkal megoszthatóak az élmények, a tudás és a fizikai szállítás sem jelent gondot. A nem munkával töltött idő eltöltésének nagy arányban elterjedt, speciális fajtája a vallási-mentális közösségekhez való tartozás, ami a mentális fejlettség magasabb fokának terjedését idézi elő.

Demográfiai változásoknak is tanúi lehetünk vidéken. Az egészségügyi ellátó rendszer robbanásszerű fejlődése

- a teljes emberi DNS térkép,
- a DNS robotok által megújított és újranovesztett szövetek, sejtek,
- a szuper érzékeny szenzorokkal ellátott háztartási gépek, amelyek kialakulásuk pillanatában jelzik a betegsejteket,
- a kalóriamegvonás terjedése

stb. révén jelentősen megnő az élettartam, akár két-háromszorosára.

Ez azt jelenti, hogy az előregedési folyamat statisztikailag erősödik, de nem vezet elnéptelenedéshez. Sőt, a vidék urbanizációja miatt nő a be(ki)települők száma. Demográfiai robbanástól azonban sem hazánkban, sem a világban nem kell tartani (növekvő női iskolázottság, fejlődő országok középosztályainak növekedése stb. alacsonyabb gyermekvállalási rátához vezet), ezért az élelmiszerkereslet extrém megnövekedését sem kell várni (kalóriaszegény étrend elterjedése szintén ez irányba hat).

A vidéki szegénység a fentiek miatt minőségében változik meg. Abszolút szegénységről nem beszélhetünk többé, csak relatívról. Megjelenési formája az alacsonyabb hozzáférés az új „köz”javakhoz, az innováció terjedése szempontjából periférikus helyzet esetén a területi szegregáció (aprófalvak és elszigetelt helyek), amelyek feltárására esetleg a mezőgazdasági utak fejlesztése lehet megoldás. A szegénység által leginkább sújtott csoport továbbra is a cigányság, ám az oktatás tartalmának és módszereinek hála, közülük is egyre többen tudnak kitörni. A szegénység minőségének változása csökkenti az állami költségvetések terheit, ezért azokat más feladatok végzésére lehet fordítani.

Az új kor új oktatása tisztán a képességek felszínre hozatalával foglalkozik, minél több kreatív elme felnevelése a cél. E mellett az adaptációs képességek erősítése folyik, hiszen nem kell mindenkinek újtónak lennie, elég, ha könnyen és gyorsan tudja befogadni, alkalmazni, helyi sajátosságokra formálni azokat. A pszichológia fejlődésével a tehetségek korai kiválasztására is mód van, akiket a tudomány irányába lehet vezetni a képességek fejlesztésén túl.

A munkanélküli tömegek fő foglalkozásává a társadalmi interakciók, kapcsolatok fenntartása válik. A civil önkéntesség, a társadalmi felelősségvállalás növekedése a széles

körű bizalom kiépülésével jár együtt, így a vidék ismét a város méltó partnerévé válik, ahol jó élni és a szuburbanizáció folyamatok erősödnek.

5.4.2. Elavult jóllét

A magyar állóvizet a technológiai fejlődés sem tudta felfrissíteni. A nemzetközi társadalmi és gazdasági változások farvizén, szépen csordogálva változik a magyar vidék is. Nincsenek kimagasló eredmények, nincsenek nemzetközi összehasonlításban számottevő eredmények, de az életszínvonal viszonylag magas, a területi különbségek nem nőnek, de nem is csökkennek.

A gazdaság egyes ágazatai, mint például idegenforgalom, kulturális gazdaság szépen fejlődnek, de hagyományos húzóágazatok – könnyű-, autó-, építőipar – stagnálnak. A technológiai színvonal állandó 3-5 éves lemaradásban van, ami kihat a termelésre és gazdálkodásra. Élelmiszeriparunk a hazai fogyasztásra épül, exporttöbbletet csak alapanyagokban produkál. A robottechnológia elterjedt, de nem tömeges, a nanotechnológia még nem fejt ki hatását. Általában a csúcstechnológiáról tud a vidéki társadalom, mutatóban egy-két pilotprogram megvalósul (egy-egy vasútvonal átépítése mágnesessé; egy minta fúziós erőmű, és magánkórházakban DNS-alapú gyógyítás), de tömegesen nem használja azt, nem érezteti hatását. A falvak világában az innováció forrását a folyamatosan (korlátozott számban és előszűrést követően) érkező kevés számú, de nyugati klímamenekült jelenti. Ők hoznak új megoldásokat és tőkét, de alacsony számuk miatt hatásuk koncentrált.

A vidéki tér társadalmi gondjai fennmaradnak, az elöregedés, elnéptelenedés lassú, de folyamatos ütemben zajlik. A térszerkezetből esetleg kiesnek egyes középtelepülések, átalakulnak tanyákká, stagnáló központokká. Vidéken élni hátrány, sem a városiasodás mértéke, sem a lehetőségek nem kielégítőek a városokkal szemben. A falusi szegénység mértéke csak apránként csökken, fennmarad mind a tartós, mind a mély nyomor. Az élelmezés és energiaellátás alacsony színvonalú, egyszerre pazarló és túlzottan takarékos. A drága, elavult és nem túl hatékony megújuló energiahordozók termelése érdekében csökkentik a művelt területek arányát, és a megmaradt területeken is mérhető hatékonysági szempontból nem versenyképes (ugyanakkor foglalkoztatást és kiegészítő jövedelemszerző forrást biztosító) törpe- és kisbirtokok aránya magas. A kevés nagyüzemi állattenyésztő és növénytermelő gazdaság vagy a városok élelmezését látja el, vagy alapanyagot termel kivitelre. Az élelmiszer kockázat alacsony az élénk helyi gazdaság és működő rövid

élelmiszerláncok miatt. Az ilyen fogyasztói csoportosulások mellett megjelennek az oktatási, gazdasági szövetkezők, amelyek igen lassú, de mélyreható változásokat generálnak pozitív irányba. Egyes településeken még a közösségi intézmények is a változás élére állnak, gyerekházak, művelődési házak mind a humánkapacitás emeléséért küzdenek. Apró belső forrásból generált projektekkel meg-megmozdítják a kisebb közösségeket, újra megismertetik az eredmény, a munka örömet, önbecsülést is adva a helyieknek. Értendünk és általában a fogyasztásunk a hagyományos ízlést követi. A vidéki szegénységre a globális trendnek megfelelően (lassan) terjedő szociális gazdaság próbál választ adni. A cigányság esetén kijelölésre került pár hagyományos ágazat (például meggytermesztés, gyógynövény ipar), preferált ágazatként, minek következtében növekvő részvétel mellett lassú emelkedése figyelhető meg a roma népességnek.

A környezeti állapotok rendezettek, a viszonylag magas vidéki népességszám elegendő erőforrást biztosít a tájfenntartáshoz. További funkciókat is ellát a vidék, amelyekkel a munkaerőt is helyben tartja, például

- piaci termelés,
- mezőgazdaság,
- energiatermelés,
- erdészet,
- turizmus-rekreáció

területén, és a városokkal is kielégítő munkamegosztást teremt.

A vidékfejlesztésben csak a helyi, kisléptékű fejlesztések esetén beszélhetünk bottom-up kezdeményezésekről, a nagy térségi és országos fejlesztések kizárólag felülről irányított és kezdeményezett módon zajlanak.

Az oktatási helyzet is változatlan. Nem jellemző a kompetenciaalapú pedagógia, de a középfokú és szakképzés elterjedt és tudásalapú. Az oktatási, szociális és egészségügyi hálózat jól kiépített, de elavult, ahogy az ellátó személyzet tudásszintje is. A nyugodt növekedésnek és a lassan, de fejlődő egészségügynek köszönhetően nő a várható élettartam és az életminőség.

5.4.3. Technológia sújtotta

A területileg fokozottan koncentrált innováció terjedése csak meghatározott ágazatokban és a központokban (regionális központok, azaz 4-5 magyar nagyváros) zajlik a vidék az új

tudások adaptálásra képtelen. Az innováció és kutatás-fejlesztés profilja a nemzetközi hálózatok által kifejlesztett modellek, eredmények továbbfejlesztése, nincs önálló kutatás, sem eredmények. A terjedés legfőbb motorjai a nehéz gazdasági körülményeket jól kihasználó nemzetközi nagyvállalatok, amelyek erőforrás- és nyersanyagtermelést végeznek. Különösen kiterjedt, és valójában az összes kiváló adottságú területet magába foglalja a nagyüzemi mezőgazdaság, ahol a magas technológiai színvonal miatt, szinte emberi munkaerő használata nélkül, nagy hatékonysággal gazdálkodnak. Gépi és robotok által működtetett az állattenyésztés, speciális génmódosított fajokkal, amelyek tápláléka szintén génkezelt, a magyar klímaadottságokhoz alkalmazkodó – szárazságtűrő és magas kalóriatartalmú – nem őshonos takarmánynövények. Ezzel párhuzamosan az invazív fajok tömeges elterjedése is veszélyes mértékben borítja fel a biodiverzitást. A keltetők, hizlalók stb. helyét egyes esetekben átveszik a szövetnövesztő állomások, ahol az igényelt termékhez (például mellehúsa, sonka) szükséges „testrészt” építik csak fel nanotechnológiával és mikrobiológiával tömegesen. Ezt erősíti, hogy a falusi lakosság teljesen elveszti gyakorlati, mezőgazdasági tudását, élelmiszer önrendelkezését, önellátási képességét.

A kitettség és a technológia erős állami és társadalmi kontroll nélküli átvételének eredménye, hogy megnő a kockázati tényezők száma. Nő a magyar élelmiszerek egészségügyi rizikója, mert esetleg kártékony géntechnológiákat is alkalmaz az élelmiszeripar, ezzel az ország lényegében elveszti GMO mentességét. Ezzel együtt a környezeti veszélyek is szaporodnak, mivel a monokultúrákból és egytermékes iparból adódó vízháztartásbeli és talajeróziós, valamint feleslegképzési hatások fokozódnak (bár az energiaellátás a fúziós erőművekkel tisztán és olcsón megoldódik). E kockázatok, még ha csekély mértékűek is, de kordában tartásuk jelentős teher az állami költségvetés részére, amelynek így kevesebb a másra fordítható eszközrendszere.

A társadalomban nagyok a jövedelmi különbségek és jelentős az esélyegyenlőtlenség. A regionális funkcionális központokon és vonzáskörzetükön kívül a mély és tartós szegénység szegregálódik, élesen elkülönülve egymástól. Mivel a tájfenntartás és agrárium könnyen és olcsón működtethető a központokból (olcsó közlekedésenergia, GPS adatok alapján közlekedő robotok), a leszakadó falvakban szinte teljes a munkanélküliség, csak a speciális (például turisztikai) vonz- és hajtóerővel bíró, kevés számú település emelkedik ki szigetszerűen a rurális térből. A helyi innováció terjedésének egyik legfontosabb gátja, hogy településeken belül is élesen elkülönülő nyertesek maguknál tartják az új tudást, nem engedik hasznosítását a lakosság számára. Tehát településen belüli éles jövedelmi szegregáció is megvalósul. A szegénység abszolút és relatív is magas, a nagyüzemek

mellett megférő kis konyhakertek nem képesek élelmezni a vidéki szegénységet, csak kiegészíti az állami segélyeket. A szegény rétegek esetében már nem beszélhetünk esélytelenségről, mivel teljes mértékben kiszakadtak a társadalomból, visszaemelésük valószínűtlen. A közegészségügyi állapotok katasztrofálisak, a szegény, iskolázatlan népesség a legrosszabb minőségű élelmiszereket fogyasztja, házi orvoslási (betegség-felismerés) képességek gyengék, mindezek negatívan hatnak ki a várható élettartamra. Virágzik az orvvadászat és a gyűjtögetés (gomba, erdei gyümölcsök stb.). Egyes tájegységek (régie – Ormánság, Cserehát stb. – térségek mellett, új, Tiszántúl, Zemplén stb. kisebb területein is) teljes mértékben a cigányság által lakott területekké válnak, ezek a gettóövezetek saját törvényekkel és működési elven működnek, legfőbb jellemzője az összetartozás és a Harlem-effektus, amiben a többségi társadalom elleni bűncselekmény elfogadott. A társadalmi mobilitás csekély, a társadalmi rétegek közötti mozgás alapfeltétele a migráció a városokba, de ez korlátozott és csak a szerencséseknek elérhető. A gyenge és alacsony finanszírozású állami intézmények csak látszatmegoldásokat dolgoznak ki, felülről építkező módon ezért, tömeges felemelkedés, életszínvonal emelés nem megoldható.

5.4.4. Földönfutók földje

A magyar vidék új körülmények között visszanyúl a gyökereihez. A „magyar ugar” karakteresen más képet mutat, mint a nagyvárosi térségek. Ahhoz képest egyfajta társadalmi, gazdasági, környezeti ellensúlyként működik. A vidék az elsődleges forrása, területe:

- a városokba irányuló népesség mozgásnak,
- az élelmiszertermelésnek,
- a városokat ellátó megújuló energiaforrásoknak (víz, szél, nap, geotermikus, biogáz).

A legfontosabb probléma továbbra is a csökkenő gazdálkodószám, amelyet az állam már több évtizede demográfiai és szociális földprogramokkal, kedvező adó- és jövedelempolitikával próbál megállítani, azonban a legnagyobb akadályt jelentő városi felfogást – a földművelés, a vidék negatív presztízse – nem tudta feloldani. A városi népességgyarapodással egy időben fellépő élelmiszerkereslet növekedéssel fokozatosan újra művelésbe vonta az arra alkalmas területeket, maximálta az energiaültetvényekre fordítható felületek arányát. A közösségi munkamegosztásban tehát a vidék a fenti felsorolásban láthatóakat teljesíti, amelyek a városi gazdaság alapjait teremtik meg, és a helyi nem mezőgazdasági, nem energiatermelési szektorok végső soron csak a két ágazathoz

elengedhetetlenül szükséges termelési, szolgáltatási tényezőket nyújtják, de még ezeket is robotok által:

- munkaerő helyben tartásához szükségesek:
 - szociális és egészségügyi ellátás,
 - gazdasági (pénzügyi, feldolgozó ipari) alapszolgáltatások
- mezőgazdaságot, energiatermelést segítőek, kiegészítők:
 - gép,- és alkatrészgyártás,
 - technikai segítségnyújtás,
 - vonalas létesítmények üzemeltetése,
 - szállítás stb.

A városokkal kialakított munkamegosztás egészségtelen a vidék számára. A vidék elvesztette az erőforrásai feletti rendelkezését, tulajdonlását, nem ő gazdálkodik velük, hanem a város, és így a profit sem marad a vidéken, kivonva az utolsó fejlesztési forrásokat is a térből. Ez együtt jár (vagy ezzel kezdődik) a magyar vidéki önrendelkezés minimális szintre történő csökkenésével. A gazdasági szerkezetről megállapítható még, hogy jól el lehet különíteni a helyi piacokra termelőket a városba „exportáló” gazdasági szervezetektől. A helyi foglalkoztatás nem megoldott, magas és tartós a munkanélküliség, amely réteg minimális ellátását az állam végzi, megelőzendő a tömeges migrációt és elnéptelenedést. Az agráriumban teljes dominanciája van a nagy üzemmérettel rendelkező nyersanyagtermelő gazdaságoknak, amelyek olcsón, de nem megfelelő élelmiszerbiztonsági és minőségi fokon tudnak tömegtermelést folytatni. Az élelmiszer-feldolgozás szinte teljesen megszűnt az országban, a stratégiai kitettség a nemzetközi gazdaságtól teljes, de mivel a fizetőképes kereslet is igen alacsony, csak a legolcsóbb, legrosszabb minőségű áru érkezik a vidékre. A vidéki idegenforgalom egyetlen vonzereje a természeti táj marad (de a szegény, képzetlen lakossági „tájhasználat” miatt az is fokozatosan romlik), de a kiszolgáló infrastruktúra hiányzik, virágzik az egynapos turizmus, ami alacsony költséket és bevételek eredményez.

Az a 20. században megfigyelt tendencia, ami a termeléshez szükséges szaktudás és a szociális háló gyengülését mutatta, az elmúlt évtizedekben érzékelhetően megfordult, „köszönhetően” a nagyarányú szegénységnek. Ismét a zárt közösségek színhelye a község. Épített környezete alkalmazkodik az alacsonyabb népsűrűséghez, helyenként a többgenerációs egymás mellett élés és az alacsony energiafelhasználás követelményeihez. Az erős egymásrautaltság, ami gazdaságilag, társadalmilag jelentkezik, megköveteli a hagyományos vidéki kultúraformák feléledését. A közös munkavégzés, szabadidő eltöltés erős szociális hálót alakít ki ebben a körben. A szegénységi kultúra eredménye a szórvány

települések, tanyák újjáéledése is. Itt kialakul egyfajta „megélhetési innováció”, ügyeskedés és a szürke tevékenységek határán lévő magatartások. A legtöbbször rokonsági alapon szerveződő közösségek önfenntartóak, többlettermelésük nincs, de a hagyományos kulturális örökséget még őrzik, világias beállítottságúak. Az adott természeti tájhoz alkalmazkodó termelést folytatnak, de a centrumokban található szociális és egészségügyi infrastruktúra elérése nem megoldott. Ahogy nem megoldott az oktatás elérése sem, ezért az elavult kommunikációs csatornákon folyik a vidéki népesség távoktatása, ami csak praktikai-termelési tanácsokra, ismertekre koncentrálnak.

A hazai vidék – térbeli és etnikai – elmaradottsága számottevő és homogén, ami az elvándorlási, előregedési és elnéptelenedési folyamatok fennmaradását biztosítja. A terület-vidékfejlesztés az alulról építkezés hiánya és a rendelkezésre álló források a magántőkéhez képest igen alacsony szintje miatt nem képes kompenzálni a piaci tökéletlenségből adódó térbeli fejlődési különbségeket.

5.4.5. A forgatókönyvek elemzése és összevetése az értekezés hipotéziseivel

A forgatókönyveket érdemes tovább elemezni, hogy megtehessük az azokra vonatkozó specifikus és általános megállapításokat, kiemelhessük és megjelölhessük az eltéréseket okozó gócpontokat, azaz a különlegesen komplex területeket. Ezek elvezethetnek a hipotézisekben feltett tartalmak értékeléséhez is.

A „Technológiavezérelt”-ben, amelyet alacsony vidéki szegénység mellett magas innovációs terjedéssel lehet leírni, a technológiai fejlődés beteljesíti a gyenge jelekre jellemző feltételeket. Kicsi valószínűséggel megvalósul, de a vidékre nagy hatással bíró technológiai ugrás valósul meg. Ezek a változások nemcsak a gazdaságra hatnak gyorsan és közvetlenül (ahogy általában a „lassú” technológiai fejlődés teszi), hanem kifejezetten radikálisan és sokszerűen hat a társadalmi berendezkedésre (például munkához, szabadidőhöz való viszony). A vidékfejlesztés felelőssége, hogy amennyiben erősíti az innovációs hálózatokat – amelyek szállíthatják a technológiai módszereket is –, akkor szükséges a hatások előzetes átgondolása és lépéseket kell tenni a vidék „előkészítésére”.

Az „Elavult jóllét” címet viselő forgatókönyv egy általános tespedést, „ingoványt” ír le. A vidéki szegénység aránya alacsony, de ez nem a magyar rurális tér eredménye, hanem a vonzó külső környezet hatása. Függő állapot nincs, de a változó környezetre az ilyen típusú berendezkedés lassan és alacsony szinten tudna reagálni. *Az alkalmazkodó és adaptációs*

képességek és motivációk hiányoznak leginkább ebből a „jövőből”. A vidékfejlesztés a leginkább ezeknek a pótlására, felélesztésére kell, hogy irányuljon.

A „Földönfutók földje” című forgatókönyv a „worst case” (legrosszabb eset) leírás. Alacsony innováció és magas szegénység karakterizálja a vidéket. A vidék magára hagyott, sőt „kizsákmányolt”. A város rendelkezik a vidéki erőforrásokkal és a profit visszatáplálása, a vidék fejlesztése nem történik meg. A szegénységi kultúra visszanyúlik a hagyományos létfenntartó technikákhoz és viselkedési formákhoz. A forgatókönyv egy lehetséges variánsában az etnikai és szegénységi feszültségek általános és erőszakos konfliktusos helyzethez vezetnek, akár fegyveres harcokhoz is. Amennyiben ilyen körülmények között is létezne vidékfejlesztés, úgy annak egy nagyon lassú folyamatot kellene megindítani, az egyén szintjén megkezdve a fejlesztést és aprólékos terepmunkával húzószemélyeket és településeket kialakítani a vidéki térben.

A „Technológia sújtotta” kifejezéssel leírt scenáriót területileg koncentrált, erős innováció és magas szegénység jellemzi. Ezek hatására egy erősen kitett állapot születik meg, amelyből részlegesen profitál a vidék. Vannak nyertes és vesztes térségek, amelyek között óriásiak a különbségek. A nyertes vidéken zajlik a nemzetközi cégek által uralt magas technológiai színvonalú ipari termelés és szolgáltatás, magas technológiai színvonalon a vesztes vidéken csak a mezőgazdasági nagyüzem dominál. A területi kohézió hiánya együtt jár az erősen eltérő életesélyek kialakulásával. A jövedelmi és szegénységi különbségek jelentősek a technológiai központok és a perifériák között. Mivel az innováció – a korábban bemutatott módon – a koncentráció felé hat spontán, nem irányított fejlődés esetén az erre a forgatókönyvre adható vidékfejlesztési válasz hasonlítható leginkább napjaink vidékfejlesztési gyakorlatához, céljához: területi és humán kiegyenlítés.

A forgatókönyvekhez kapcsolható általános megállapítások a következők:

- *érdekes módszertani tapasztalat, hogy a saját szakértői becslésen alapuló forgatókönyvek közti eltéréseket a kérdőíves kör adatsorai lecsökkentették – elsimították a görbék közti különbségeket –, míg az interjúk újra eltávolították egymástól azokat, újra a minőségileg eltérő alternatívák keletkeztek;*
- *vannak olyan területek, ahol a forgatókönyvek egymáshoz közeli értékeket vesznek fel. Ezek takarhatnak minőségében eltérő helyzeteket, de lényeges kiemelni őket mint általános fejlesztési területek (például oktatási tényezők). A legkisebb eltéréseket a társadalmi tényezők mutatják, ezen a területen volt a legkevesebb gyenge jel, kritikus bizonytalanság, és a „logikai dobozból” ezen a területen tudunk a legkevésbé kilépni. Megállapítható, hogy a forgatókönyvek*

által leírt lehetőségtartományokban a társadalmi tényezők a leginkább determináltak, ami azt is jelenti, hogy a lassan változó tényezők csoportjának elemeire vonatkozó várakozások a legpesszimistábbak.

- *a legnagyobb eltérések a környezeti és gazdasági tényezőknél vannak, ami azt jelentheti, hogy a lassú társadalmi változások drasztikus különbözőségében nem hisznek a megkérdezettek, miközben teljesen eltérő helyzeteket tudnak elképzelni a gazdaság és a természet területén. Fontos észrevenni, hogy a forgatókönyveket ábrázoló vonalak távolodása a környezeti erőknél kezdődik meg karakteresen, és az inkoherencia a gazdasági témáknál csúcsosodik ki, ott teljesen eltérő alternatívákat tapasztalunk;*
- *jövőkutatói és tervezői tapasztalatként lehet felmutatni, hogy a „Elavult jóllét” és a „Technológia sújtotta” forgatókönyvek drasztikus mértékben nem távolodtak el egymástól (kivéve a településhálózatot leíró tényezők esetében), azaz a feltett vizsgálati kérdésre, hogy mennyire tudnák egymást kompenzálni a szcenárió tengelyként kiemelt szegénység és innováció eltérő irányuk esetén, a válasz nemleges. Bár mértékük és irányuk szerint más, de hasonló forgatókönyvek alakultak ki a kollektív tudás alapján;*
- *véleményem szerint progresszív változat lett a „Technológiavezérelt” forgatókönyv, míg a „Földönfutók földje” nem lett végletesen negatív, ami egyfelől biztató jel (a megkérdezettek pozitív gondolkodásáról és a lehető legrosszabb elkerüléséről), másfelől viszont nem teljesül az a jövőkutatói elvárás, hogy „vészforgatókönyv” is készüljön a tervezés számára;*
- *fontos kiemelni, hogy a „Technológia sújtotta” és a „Földönfutók földje” szcenáriókból kiderül, hogy mindkét állapotot a kitettség jellemzi. A hazai vidék erősen kötődik, de inkább függ a külső tényezőktől, annak ellenére, hogy a forgatókönyvek készéséből tudatosan kihagytam a külső tényezőket a korábban indokolt okok miatt. Az, hogy mégis „átszűrődik” egy ilyen állapot, számomra azt jelzi, hogy a külső hajtóerőkkel való munka esetében még nagyobb a függőség, és ez feladatot ad a vidékfejlesztés számára.*

Tartalmi oldalról vizsgálva a forgatókönyveket, azt kell látni, hogy előfeltevéseim csak részlegesen bizonyultak helyesnek.

A H_{2.1,2.2.} hipotéziseimet igaznak vélem, mivel mind a négy forgatókönyv azt mutatja, ha a mezőgazdasági funkció gyengül, a hipotézisben leírt változások következnek be. Mind a négy scenárió esetében alacsonyabb lesz a mezőgazdaság makroszintű gazdasági ereje, a foglalkoztatásban betöltött aránya. Csupán az egyéni élelmiszerellátás esetében beszélhetünk jelentőség növekedésről, de azt is csak az „Elavult Jólét” és a „Földönfutók Földje” esetében. A H_{2.3.} feltevést teljes mértékben bizonyítottnak vélem, mivel minden scenárió ezeknek az elemeknek az erősödését eredményezi, nő a szegénység kockázata, változékony környezet teszi bizonytalanná a tervezés lehetőségeit és a helyes innovációs célú fejlesztések tartogatnak pozitív potenciált a vidék számára. A H_{2.4.} „A városi társadalmi érdekek nagyobb arányú kielégítésével átalakul a város-vidék viszony.” állításból a scenáriók alapján bizonyítottnak tekintem, hogy átalakul a viszony, ugyanakkor nem egyértelmű, hogy ez a városi vidéket érintő érdekek változásából következik. Elszomorító eredmény, hogy a négy forgatókönyvből csupán egy (a „Technológiavezérelt” elnevezésű) alapján mondható el, hogy a H_{2.5.} „A vidék – társadalmi, környezeti, innovációs tényezőkön alapuló – új profiljának nagyobb arányú kiteljesedésével, csökkennek a vidék és a város közti életminőségi különbségek” előfeltevés igaz lehetne. A többi scenárió alapján a különbségek nem csökkennek, sőt nőnek.

Előfeltevés	Bizonyított/ nem bizonyított
H ₂ Míg korábban a hazai vidék fő célja az élelmezési igények kielégítése volt, és emiatt a tervezés fő célterületei az agrártényezők voltak, addig a jövőben az össztársadalmi tényezőkre helyeződik a fő hangsúly.	részlegesen
H _{2.1.} Minél inkább eltolódik a vidék fő profilja a mezőgazdasági funkciótól a társadalmi funkciók felé, annál inkább a régit felváltó új profil keresése válik a vidékfejlesztési tervezés fő feladatává.	igen
H _{2.2.} Minél kevésbé jelenti az agrárium a vidék fő funkcióját, annál inkább a szegénység elleni küzdelem, a környezetvédelem és a technológiai innováció lesz a vidékfejlesztési stratégiák fő fejlesztési prioritása, mivel ezek a szakterületek dominálhatják a vidék új profilját.	részlegesen
H _{2.3.} A szegénység elleni küzdelem, a környezetgazdálkodás és technológiai innováció területéről kerülnek majd ki a vidék kulcstényezői, mert a vidék jelenbeli tényezői ezekben az elemekben releváns fejlődési lehetőséget, mozgásteret kínálnak.	igen
H _{2.4.} A városi társadalmi érdekekkel való szorosabb összefonódással nagyobb	részlegesen

arányú kielégítésével átalakul a város-vidék viszony.	
H _{2.5} . A vidék – társadalmi, környezeti, innovációs tényezőkön alapuló – új profiljának nagyobb arányú kiteljesedésével, csökkennek a vidék és a város közti életminőségi különbségek.	részlegesen

14. táblázat. A tartalmi hipotézisek értékelése (forrás: saját szerkesztés)

A négy scenárióból kiemelkedik számos, makroszinten nagymértékben összetett téma, gócpont, amelyek bemutatása az értekezés lényeges eredményét képezi. A témák egyenkénti összetettsége önmagában kutatásokat, értekezéseket stb. alapozhatna meg, alapoz meg. Itt csak rövid bemutatásukra van mód, de lényegében átszövik a jövő vidékfejlesztési hálóját.

- *A társadalmi fejlődés (vagy nemfejlődés vagy visszafejlődés) minden jövőváltozat alapja. Az emberi erőforrás minősége meghatározza a gazdaságot és a környezeti állapotot. Országos szinten biztosítéka a körülmények javulásának, hiszen felkészült társadalom képes megtalálni és végrehajtani az optimális megoldásokat, amelyek önmagukat erősítő folyamatot indítanak el: fejlődő térség magas színvonalú népességet vonz és tart fent, ez fenntarthatóbb piacot eredményez, ami magával vonja a gazdaság fellendülését és a környezeti állapotok javulását. Majd innen újra indul a folyamat (amely nem bármely eleménél indítható el...). A jövő társadalmának, ha csak részben megvalósul a „Technológiavezérelt” c. scenárió, meg kell oldania a társadalomfejlődést szolgáló oktatást, és esetlegesen kezelnie kell a „munkanélküli” világot szemléletében, kultúrájában. A többi forgatókönyvnél fokozottan a „hagyományos XXI. századi” szociális kérdések maradnak fent és igényelnek kezelést.*
- *Gazdasági gócpontot képez a mezőgazdaság és a foglalkoztatottság számos keresztmetszete. A felértékelődő európai – mérsékelt égövi – mezőgazdaságnak növekvő globális élelmezési feladatokat kell ellátnia, miközben csökkenő a vidéki lakosság és fejlődik az agrártechnológia. Ez birtokkoncentrációhoz vezet, ami negatív visszacsatolással tovább erősíti az elvándorlást, ami a vidék egyéb funkcióinak (erőforrás-termelés, tájfenntartás, rekreáció stb.) ellátásában okoz gondot, és a városi túlnépesedés hátrányaival is szembesülni kell. Az ezzel szembenálló foglalkoztatottsági szempont csökkenő birtokméreten való gazdálkodással több munkahelyet kínál, ugyanakkor a gazdasági fenntarthatósága és a globális élelmiszerellátás garantálásához való hozzájárulása kritikus. Látni kell, hogy a tanyasi, külterületi gazdálkodás lehet önálló élelmiszerben, de azon túl is termelni kell cserekereskedelemre, hiszen más javakat: gép, eszköz stb. valamilyen*

formában be kell szereznie, ráadásul a városi népesség élelmezése mennyiségileg nehezen teljesíthető kizárólag kisbirtokról. A törpebirtok modernizációja elengedhetetlen, és talán a nyugati országok farm-jai lehetnek irányadóak, amelyek bár szintén szórványtelepülések, birtokméretük inkább középszintű. Azok már a növekvő globális versenyben is gazdaságosak (minden fejlesztés alapvető kritériuma, mivel a fejlesztés időszakos tevékenység, tárgyai egy idő után önfenntartóak kell, hogy legyenek), miközben teljesítik a kicsiktől elvárt foglalkoztatási funkciót és az országos trendnek megfelelő környezettudatos szemléletet. A gócpont jól megmutatja azt az alapvető összefüggést, hogy miért nem válhat el a jövőben sem egymástól a vidékfejlesztés és az agrobiznisz fejlesztése.

- *A tér- és településszerkezet változása olyan gócpont, amely külön tárgyalást igényel, már csak lassú lefolyása miatt is.* Ez a terület annyira lassú fejlődést jár be, hogy a problémák felismerésekor olykor már megoldhatatlan a kérdés a korábban, a mélyben megindult tendenciák miatt. Fordítva is igaz, ezen a fejlesztési célon való beavatkozásunk időben erősen megkésve eredményezhet változást. A minőségi átalakulás együtt járhat mennyiségi módosulásokkal és számos eltérő változattal. Egy azonban általános: semmilyen tényező nem általánosítható. A helyi adottságok felülírnak minden széles körben elterjedt fejlesztési receptet, jó gyakorlatot. Így a tervezés és forgatókönyvképzés helyi szinten is meg kell, hogy történjen. Az értekezésben foglalt magyar vidék léptékében készített scenáriók ezt azzal kezelik, hogy jelzik: mennyire homogén vagy tagolt a vidék. Az összefüggések miatt fontos kiemelni, hogy láthatóan a városfejlesztést sem lehet elkülöníteni a vidékfejlesztéstől és fordítva. Csak összehangoltan lehet eredményesen fellépni mindkét területen, hiszen a munkamegosztás/kiegészítés, a migráció, az ellátási zónák gazdaságos kialakítása, foglalkoztatottság stb. mind-mind ezer szállal köti össze a két egyenrangú felet. Egyes jövőváltozatokból felvillan egy urbanizált tájak rendszere, ahol a városi térségek hálójában, a szálak által körülölelt területek továbbra is fennmarad a rurális tér. A kapcsolat, az egymás mellé rendeltség minősége alapjaiban határozza meg a jövőben is a vidékfejlesztés tevékenységét.

Jól látható módon számos igen komplex tényezőhalmaz határozza meg a jövő vidékfejlesztési mozgásterét, irányultságát. *A fenti lista nem teljes vagy tökéletes – ahogyan a forgatókönyvek sem –, de jól szemlélteti a rendszer összetettségét. Nagy kérdés, hogy milyen tervezési rendszer, szemlélet tudja ezt együttesen kezelni?!* Válaszomat a következő fejezetben mutatom be.

6. A koncepcióvezérelttől az abszorbens makroszintű vidékfejlesztési tervezésig

Az előző fejezetekben kidolgozott forgatókönyvek és az előző fejezetben leírt értékelés alapján megállapítható, hogy az elméletileg szükségesnek tartott koncepcióvezéreltségnek nagyon komplex lehetőséghalmazt kellene feldolgoznia. Úgy is lehet fogalmazni, hogy lényegesen eltérő forgatókönyvek lényegesen eltérő jövőképekhez és koncepciókhoz vezethetnek. Ebből kiindulva és a be nem látható változásokra való tekintettel a koncepcióvezérelt tervezésnek a koncepció kialakításakor is, és az abból következő tervezéskor is folyamatosan rugalmasnak és nyitottnak kell lennie a folyamatosan módosuló és tényleges eltéréseket okozó tényezőkkel kapcsolatban. A rugalmasság persze nem mehet a rendszerezés rovására, de nem is szükséges, hiszen például az igencsak eltérő forgatókönyvek ismertett gócpontjai alapján is meg lehet határozni egy zárt logikájú, de rugalmas tervezési rendszert. A rugalmasság, a nyitottság megteremtéséhez a tervezési modell befogadó, alkalmazkodó képességét kell fejleszteni, azaz abszorbenssé kell tenni.

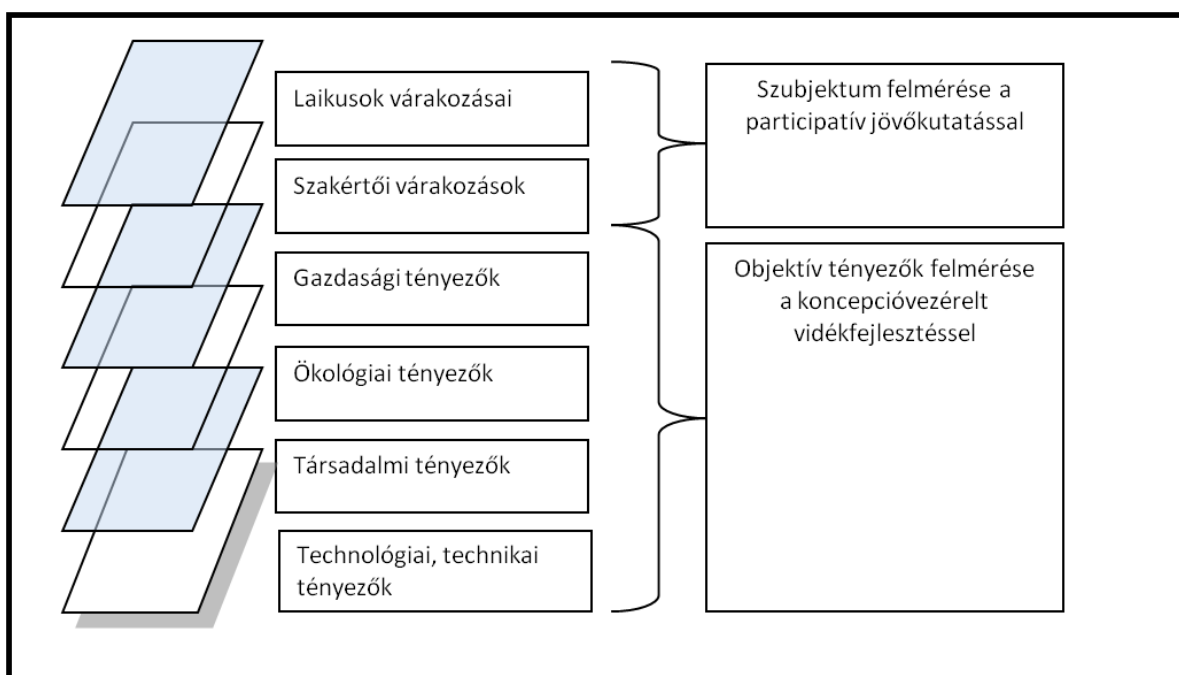
Az előző fejezetben bemutatott sarkalatos gócpontok olyan érzékeny rendszerelemeknek bizonyultak, amelyek csak az összetett kérdéseket együttesen megoldó rendszerrel fejleszthetőek. Az egy-egy ponton való beavatkozáshoz a teljes összefüggés ismerete szükséges. A teljes összefüggés ismerete a távlati, de stratégiai gondolkodással és az új elemekre való nyitottsággal kezdődik. Ennek megfelelő tervezői szemléletet kell kialakítani az eredményesség érdekében. Ilyen szemléletnek gondolom a következőkben kifejtett abszorbens vidékfejlesztési tervezést.

A forgatókönyvekkel bemutatott érzékeny (instabil?) és messzemenően összetett rendszerekből még az is következik, hogy a hosszú távú terv, stratégia nem statikus állapotot tükröz, hanem dinamikusan változó rendszert. Ez mind abban erősít meg, hogy a tervezés nem időszakos tevékenység, hanem folyamatos és tanulási folyamat. A folyamatos értékeléshez, tanuláshoz, esetleg kísérletezéshez szintén nyitottság szükséges.

A tervezés abszorbens jellegét az adja, hogy magába foglalja, „leköti” azokat a tényezőket, amelyek a felszínre kerültek (pl. helyi adottságok) és mindeközben nyitott marad új, később megismerhető elemek befogadására. A jelen tervezési fejezetben írtakat természetesen nem tekintem kizárólagos kijelentésnek, hanem feloldott/nyitott tanulság leírás, amelyeket „,ilyen és ilyen” súlypontok alapján készítettem, de akár „bejöhetnek még olyanok is...”, amit segít az abszorbens rendszer bővíthetősége is.

További kitételként jelzem, hogy a rendszerben nem a forгатókönyvekhez vezető utat írom le, hanem azt, hogy, ha megközelítőleg ilyesmi vagy ennyire bizonytalan környezet alakulna ki, akkor mit kellene tenniük az országos vidékfejlesztési tervezőknek és résztvevőknek.

Az abszorbens vidékfejlesztési rendszerre úgy tekintek, mint a koncepcióvezérelt vidékfejlesztési tervezés és a participatív jövőkutatás szintézise. A fejlesztési elemeket e két tudományterület alapján lehet a makrotervezésbe integrálni. Ezt érzékelteti az alábbi ábra.

21. ÁBRA. AZ ABSZORBENS VIDÉKFEJLESZTÉS RÉTEGEI (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

Mitől lehet tehát abszorbens egy tervezés? Biztos ismérve, hogy *leghangsúlyosabban jelenik meg a befogadás, felszívó hatás. Ez alatt érthetjük az alulról vagy felülről érkező inputokat (a két irányt nem minősítem, a problémamegoldás optimális iránya határozza meg a kettő közti preferenciát), laikusok és szakértők bevonásával történő participatív tervezési folyamatból érkező releváns tényezőket. Az ilyen módon nyitott rendszerrel lehet koncepcióvezérelt, jövőorientált tervet készíteni. Az abszorbens jelleg alapvető jellemzője, hogy a tervezés nyitott marad, folyamatosan befogadó, ami a tervezést tanulási folyamatként értelmezi. Ezzel vissza is tértünk a koncepcióvezéreltség és az egyes tervezési iskolák 2. fejezetben bemutatott elemeihez. Az abszorbens tervezés több más jellemzője – a hosszú távra való kitekintés, az újszerű felvetések vizsgálata, és az, hogy nem sablonizálható elemekkel is dolgozik a jövőkutatásból eredeztethetőek.*

Az előbb jelzett újszerű, progresszív elemek voltak a forgatókönyvekben azonosított puha tényezők (intézményrendszer, technológiai innováció, nem növekedés stb.), amelyek fejlődési modellekbe való beemelését az abszorbens vidékfejlesztési tervezés megteheti.

A rendszer előnye, hogy képes elméleti és gyakorlati módon választ adni a (közgazdaságtani) alapkérdésekre: Hol? Ki? Kivel? (participativitás) Mit? Mikor? (konceptióvezéreltség), Miért? Hogyan? (jövőorientáltság). Másként kifejtve, *az abszorbens, a vidékfejlesztést és a jövőkutatást ötvöző, tervezésbe kerül*

- *a partícipatív jövőkutatáson keresztül*
 - *a hosszú időtávú szemlélet*³¹,
 - *a kollektív tudás, a stakeholderek, a lakosság és a laikusok várakozásai, és ezzel a demokratizálódás,*
 - *a szakértői előrejelzések és várakozások,*
 - *a kritikusan bizonytalan tényezők,*
 - *a forgatókönyvek képzése mint módszer.*
- *konceptióvezérelt stratégiaalkotáson keresztül*
 - *a közös cél,*
 - *a tervezési tanulási folyamat,*
 - *fejlesztési tervhierarchia,*
 - *az országos fejlesztési elemek strukturált és fenntartható meghatározása*
 - *a társadalmi tényezők mint hálózati és szociális, egészségügyi és oktatási elemek,*
 - *az ökológiai tényezők mint természetföldrajzi adottságok, a környezeti kívánalmak,*
 - *a gazdasági tényezők mint versenyképesség, ellátásbiztonság, önellátás, finanszírozás (akár piackutatás által közvetítve),*
 - *a tudományos-technikai tényezők mint az innovációk infrastruktúrája.*

Az előzőeken túlmenően a lefedett tudományterületek módszertani környezetet is teremtenek az országos vidékfejlesztés számára. A partícipatív jövőkutatás a tervezés demokratizálásának; a szakértők, laikusok, érintettek fokozott, erőteljes és tudatos bevonásának; a puha tényezők a hosszú távú kitekintés és a forgatókönyveken alapuló

³¹ A szakirodalom általi szükségessége az értekezés 2. fejezetében bemutatásra került, de értékelésem szerint Nemes Nagy József az interjújában is megerősítette ezt.

alternatívákban való gondolkodásnak a fontosságát hangsúlyozzák. A koncepcióvezérelt tervezés pedig a területi gondolkodás térnyerésével; a stratégiai és programszintű, komplex, integrált gondolkodással gyarapítja a módszertant.

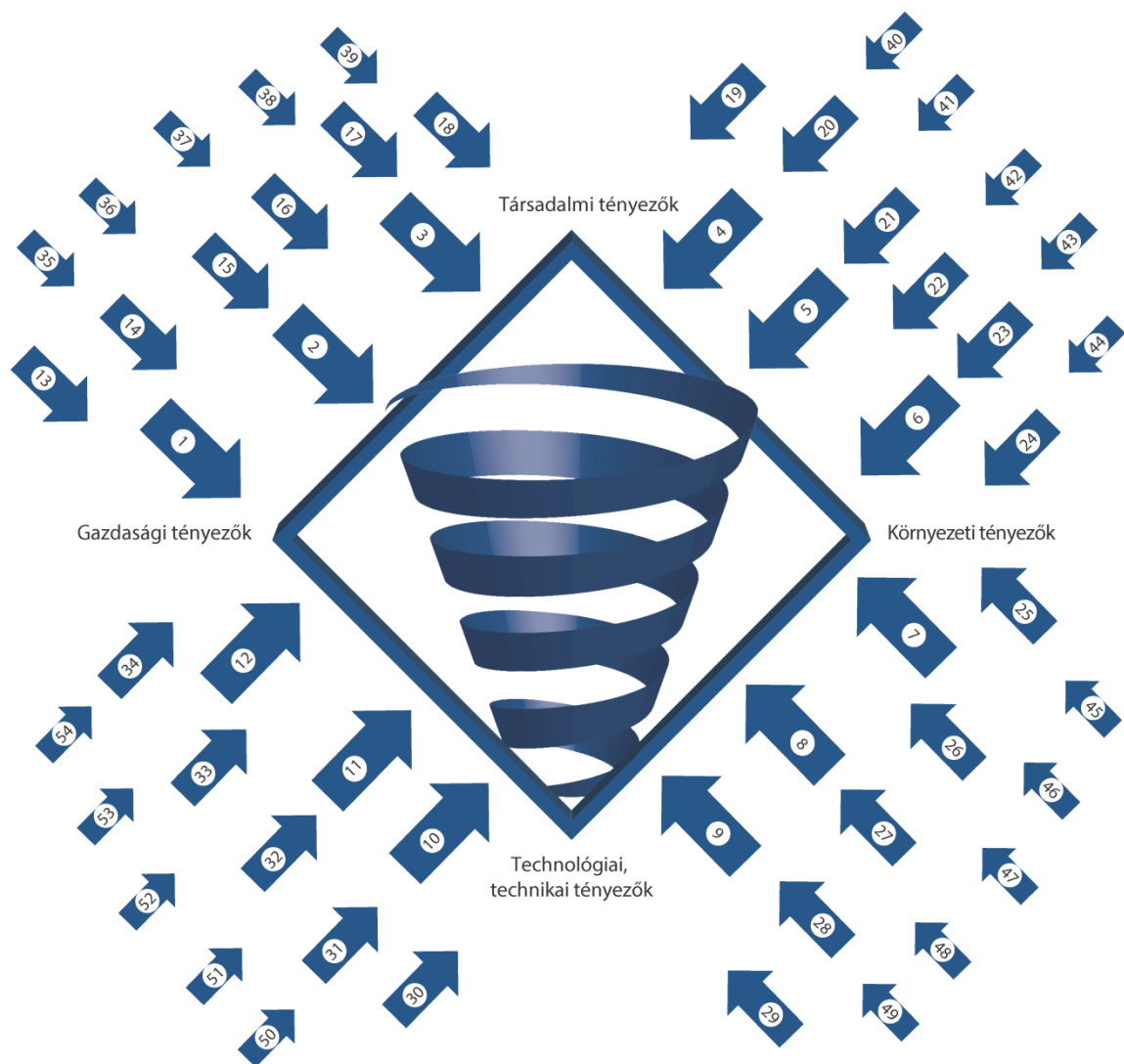
Az abszorbens vidékfejlesztés célja olyan új elemek beemelése a makrotervezésbe, amelyekkel minőségében eltérő jövőalternatívák dolgozhatóak ki, ezzel koncepcionalizálva a tervet.

Az abszorbens tervezés országos alkalmazhatóságát segíti, hogy a fentiek szerint strukturálható a kérdésfelvetés, a célcsoportok kialakítása, a könnyen elsajátítható kommunikációs módszerekkel lefolytatható a tervezési eljárás, miközben „személyre, helyre, vidékre szabott” megoldások alakíthatóak ki.

Az abszorbens vidékfejlesztési tervezés tehát „mindent magába szív”, ami szükséges az országos vidékfejlesztési tervezéshez a folyamatosan változó környezetben. Ezt a tervezési hangsúlyeltolódást tekintem az értekezés eredményének. A 2. fejezetben bemutatott tervezési iskolák és a vidékfejlesztési gyakorlatban ismert módszerek egyike sem erre helyezi a legfőbb hangsúlyt, hanem például a tényezők megismerésének módszerére vagy a tervezés kezdeményezésének irányára (alulról, felülről), esetleg a bevonni kívánt célcsoportra (a szempontrendszerben természetesen megmarad a helyük, „csak” hátrébb sorolódva az értékrendben). A nyitottság egyedül a tanulási folyamaton keresztül jelenik meg egyikben, másokban, de leginkább a jelen terveinek „monitoringját”, majd módosítását értve ez alatt, nem pedig a folyamatosan változó jövő tanulását és az abból következő új, progresszív lehetőségek vizsgálatát. Ez utóbbit nyújtja az új hangsúly. Az abszorbens vidékfejlesztési tervezés meghatározása az alábbiak szerint:

Az abszorbens vidékfejlesztési tervezés olyan tervezői szempontrendszer, amelyben más aspektusokkal szemben dominanciája van a jövő széles körű megismerésén alapuló nyitottságnak és az innen érkező – olykor valószínűtlen – vidékfejlesztési elemeket is megkötvé, kialakítja a hosszú távú tervezésnek irányt adó koncepciót.

Értelmezésemben ebből a „felállásból” eredeztethető a hatékony hosszú távú vidékfejlesztési tervezés, amit a 22. ábrán érzékeltetek.

22. ÁBRA. AZ ABSZORBENS VIDÉKFEJLESZTÉS ÖRVÉNYLÉSI ÁBRÁJA (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

A tölcser formájú tervezést jelképező spirál folyamatos (tanulási) forgása szívó hatást kelt és magához húzza, felhasználja a különböző szektorok különböző hatású és fontosságú tényezőit.

A két tudományág összekapcsolásának az elméleti szakaszban bemutatott kapcsolódási lehetőségei, majd a gyakorlati kutatás során sikeresen kidolgozott forgatókönyvek és az abszorbens vidékfejlesztési tervezés zárt logikája alapján bizonyítottnak vélem, hogy a jövőkutatás és a koncepcióvezérelt tervezés együttes használata megalapozottabb hosszú távú koncepciókat eredményez a vidékfejlesztés számára, mint az ezt nélkülözők (H_1 hipotézisek). A körültekintőbb tervezést erősíti a jövőben felbukkanó kis valószínűségű, de

nagy hatású tényezők vizsgálata, amit az értekezés gyakorlati eredménye is mutat. Jól látható ugyanis, hogy a forgatókönyv használata számos, eddig a tervezésben nem használt tényezőt beemelt a folyamatba. Ez segítette a komplex és egymástól eltérő scenáriók kialakítását ($H_{1.1}$. és $H_{1.3}$. hipotézisek), ami tágította a tervezés horizontját ($H_{1.4}$. hipotézis). A jövőkutatásnak a jelen dolgozatában használt módszertana alapján úgy látom, hogy hajtóerők, kulcstényezők és gyenge jelek magas számával dolgozva és kölcsönhatásaikra építve valós alternatívákat jelentő összetett scenáriók voltak kidolgozhatóak, ezzel komplexebb alapot adva a vidékfejlesztésnek. A módszertani kísérlet, a függő tényezők kiemelése szintén hozzájárult ahhoz, hogy a többirányú és visszaható kölcsönhatások jól kimutathatóak lettek a gócpontok elemzésénél ($H_{1.2}$. hipotézis). Ezek mind azt jelentik, hogy a H_1 hipotéziscsoport minden elemét verifikáltam jelen kutatás tényező és kutatási elemszám mellett.

Előfeltevés	Bizonyított/ nem bizonyított
H_1 Minél több kulcstényezőt tudunk meghatározni, annál megalapozottabb forgatókönyveket lehet kialakítani.	igen
$H_{1.1}$. Minél több erős jel, trend, kritikus bizonytalanság és gyenge jel azonosítható, annál eltérőbb forgatókönyvek munkálhatók ki a makrotervezés számára.	igen
$H_{1.2}$. Minél komplexebb rendszert vizsgálunk, módszertanilag annál hatékonyabb a kölcsönhatások metszéspontjában lévő függő tényezőt választani scenárió tengelynek, mert a kölcsönhatásokon keresztül "vissza" módosítja a többi kulcstényezőt.	igen
$H_{1.3}$. Minél teljesebb a kulcstényezők kölcsönhatásainak felmérése, annál komplexebb forgatókönyvek képezhetők.	igen
$H_{1.4}$. Minél több minőségében eltérő scenárió alakítunk ki, annál komplexebb lesz a vidékfejlesztési tervezés keretrendszere.	igen

15. táblázat. A módszertani hipotézisek értékelése (forrás: saját szerkesztés)

Összegzés és hogyan tovább?

Az értekezés szerkezetében haladva először is bizonyítottam vélem, hogy hosszú távú, koncepcióvezérelt tervezésre – ezen belül vidékfejlesztési tervezésre – nem kerülhet sor a jövőre vonatkozó ismeretek felmérése nélkül. A jövőkutatásnak különösen a koncepció, az „irány” meghatározásában van kiemelkedő szerepe, amikor megismerteti a tervezőt a kívánt és a lehetséges jövők közti ellentétekkel vagy egybeesésekkel. Véleményem szerint a szakirodalom eddig a pontig jutott el: megadja az elméleti összekapcsolás kereteit.

Saját kutatói munkám eredményének tekintem a hazai vidékfejlesztési tervezés ismertetett gyakorlatának kritikáját. Az értékelés szempontja a jövőorientáltság volt. Bemutattam, hogy a jövőkutatási szemlélet nem jelenik meg a tervezési praktikumban.

Módszertani novumnak értékelem, hogy valós alternativitást vittem a folyamatba; hogy a kérdőíven és az interjúkon keresztül participativitásra, ráadásul szakértői és (még)nem szakértői tudásra építettem a kollektív tudásképzést; hogy a vidékfejlesztés általam ismert országos terveiben egyedülálló módon együtt alkalmaztam a SWOT és a STEEP elemzést, azaz a jelen helyzetértékelésének eszközeit a jövő megismerésének „szolgálatába” állítottam. Ezzel elértem, hogy felismerhető a hajtóerők térbeli és időbeli változása, hiszen az elemzés során napvilágra kerültek elhaló és feléledő tényezők is; hogy újszerű, kérdőíves megkérdezésre és egységesen nem (mérték, skála stb.) számszerűsíthető elemek vizsgálatára alkalmas pontozási, súlyozási módszert alakítottam ki, ami vizualizálható is és a gyakorlati életben való alkalmazása esetén a döntéshozatalt is támogathatja.

A kutatás eredményének tekintem, hogy valós participativitásra és kollektív tudásra tudtam alapozni a forgatókönyvképzést, hiszen 43 kitöltött kérdőív, a helyzetértékelés alapjául szolgáló számos dokumentum és az interjúk során megkeresett szakértők biztosítják a kollektív tudás megjelenését az elkészült forgatókönyvekben.

A scénáriók tartalmát tekintve fontos megállapítás, hogy tágitottam a megismert lehetséges jövőtartományok határait, különösen, ha összevetjük őket például az NVS, az értekezés elején elemzett (bár erősen eltérő időpontra készült) jövőképeivel. Együtt olvasva őket egyértelmű a hangsúlyos eltérés, ami véleményem szerint a jelen értekezésben kidolgozott forgatókönyvek megalapozottságát is mutatja az NVS jövőképpel szemben.

Lényegi újítása még a kutatásnak, hogy a technológiai fejlődést, amely az innováció-terjedésen keresztül jut el a vidékre, nem csupán technológiai előrejelzésre használtam, hanem gyenge jelnek tekintettem, kritikusan bizonytalan tényezőnek, és ezzel a legprogresszívebb forgatókönyvet lehetett felépíteni a „Technológiavezérelt”-ben, miközben

valós technológiai várakozásokat tartalmaz. Ehhez kapcsolódik, hogy a technológiafejlődés és hatásainak vizsgálata lényegében szintén idegen a hazai vidékfejlesztési tervezéstől, holott számos kérdést felvet: akarjuk-e? hogyan, mi módon segítjük? felkészültünk-e? stb. A technológia gyenge jelként való kezelése az ezekre való válaszadást is segíti, amit szintén sikerként élek meg.

Az eddig felsorolt eredmények alapján *bizonyítottam vélem, hogy a forgatókönyvkészítés mint tervezési eszköz, valamint a hosszú távú – akár 2050-ig terjedő – szemlélet szükséges és alkalmas az országos vidékfejlesztés tervezés számára, ami mintaként szolgálhat a helyi tervezés számára is.*

Ezzel összefüggésben arról is szót kell ejtenem, hogy a 2. fejezetben felvetett kérdés – „kell-e terveznünk” – számomra egyértelműen eldőlt az értekezés írása közben. Miközben a szerző számára is csábító (távol-keleti vallásokban igen gyakran megjelenő) a jelen pillanatát központba állító, a nyugalmat megzavaró, előre nem látható, bizonytalan, elutasító szemlélet, úgy érzem, még az egyén szintjén (életpálya) sem lehet teljes körű. Nagy rendszerek kapcsán és emberéleteket befolyásoló folyamatoknál szükséges a tervezés. Ilyen formán az értekezés egyfajta nem szándékos állásfoglalás is a nyugati, olykor a nyugtalanul a jövőbe tekintő, materialistább életfelfogás mellett. A forgatókönyvek nem állapotok, amiket el kell fogadnunk, hanem alkalmat jelentenek a változtatás útjának kijelölésére³².

Az eredmények felsorolását természetesen az abszorbens vidékfejlesztési tervezés kidolgozásával zárom. *A partícipatív jövőkutatás és a koncepcióvezérelt tervezés szintézisére alapozott vidékfejlesztési tervezői szempontrendszert tekintem az értekezés legfontosabb outputjának.* A tudományos közhelynek számító – minél többet tudunk, annál inkább látjuk, hogy milyen keveset tudunk – mondás itt is beigazolódott, hiszen a jövő fokozott vizsgálata rávilágít az ismeretlen tényezők növekvő sokaságára, ami erősíti a nyitottságra, az adaptálásra, azaz az abszorbens jellegre való kényszerünket. Reményeim szerint az értekezés meggyőző módon bemutatta az új hangsúly szükségességét, ezért gyakorlati alkalmazására is sor fog kerülni.

³² Vallási értelemben persze az egész bekezdés azon a feltételezésen alapul, hogy képesek vagyunk befolyásolni a „sorsot”. Én hiszem, remélem, hogy igen.

Az értekezés zárása nem lehet teljes a kudarcok bemutatása nélkül, amelyek természetes élményei egy kísérletező, tanulási folyamatnak (tanulásként éltem meg az értekezés készítését). Ilyen „vereségként” élem meg, hogy a kérdőíves kutatási szakaszban résztvevők nem léptek ki a szokásos logikai keretből, csak a jelenben ismert tényezőket és tendenciájukat tudták becsatornázni a kutatásba. Összességében a kutatási mozzanat során ebben a körben csupán egy új hajtóerő és két új kulcstényező került be a vizsgálatba. Véleményem szerint ez nem azt jelenti, hogy én túl jól, túl tökéletes körben határoztam volna meg a tényezők körét, vagy az összes lehetséges gyenge jelet felvázoltam volna (a megjelenő progresszív elemeket én sem tudtam ilyen formában leírni, előzetes technológiai szakirodalmi vizsgálat nélkül), hanem vagy ugyanaz a gondolati körünk, és/vagy nem sikerült a kérdőíveken keresztül kellő mértékű ösztönzést adnom a kereteken túli kitekintésre. Ezzel eljutottunk azokhoz a módszertani zsákutcákhoz, amelyeket az 5. fejezet végén leírtam. Ezek szintén erősítik a kudarcérzetet a szerzőben, kiküszöbölésükkel esetleg előremutatóbb eredmény születhetett volna.

Bár az értekezésben számos helyen jelöltem meg *további kutatási területet* (tervezői magatartások, kulcstényezők kölcsönhatásai stb.), itt kell felvetnem a legkomolyabbat, ami egy erős előfeltevésből indul ki. Úgy vélem, hogy *az abszorbens szemléletmód nem csupán a vidékfejlesztési tervezést kellene, hogy áthassa, hanem szükséges volna a területfejlesztés más területein (regionális fejlesztés, városfejlesztés stb.) is*. Fontos vizsgálati kérdés lehet ennek bizonyítása a közeljövőben, mivel, ha egységesen közelítünk a tér fejlesztéséhez, egységes szempontrendszerrel esetleg eredményesebben tudnánk fejleszteni.

A forgatókönyvek tartalma véleményem szerint, több kiemelt mellett, két különösen fontos kérdést vet fel: a vidéki megmaradó népesség milyensége (képzett? hívő? stb.) és a vidéki munka fogalmának átalakulása (milyen és mekkora számban?!). Ez a két téma rajzolódik ki talán a legmeghatározóbban a forgatókönyvekből. Célom további vizsgálatuk.

További vizsgálati célként merülhet fel a jövőorientáltság-csökkenés történelmi okainak felkutatása. Véleményem szerint, míg korábban stabil, több évszázados múlttal rendelkező rendszerek (pl. feudalizmus) alatt bátrabban lehetett messzebb tekinteni (persze a gyenge jelek keresésének elhanyagolását is jelentheti ez), addig a rövid XX. század folyamatos változásai „leszoktatták” a szakértőket, a laikusokat és a tervezőket a hosszú távú gondolkodásról. Számos beszélgetésből az derült ki a számomra, hogy nemcsak a tervezők

nem jövőorientáltak, de a szakemberek többsége sem. Miért? Érdemes lenne megvizsgálni ennek a felvetésnek is az igazát és az okait.

Utolsó vizsgálati iránynak egy igen gyakorlatorientált célt határozhatok meg. A múltbeli hazai makroszintű tervezés tételes vizsgálatával érdemes lenne bizonyítani a folytonosság, az általános konszenzus és a ciklusokon túlmutató kiszámíthatóság hiányának negatív hatásait a vidék fejlődésére. Ennek kimutatása intő jel lehetne a jövőre vonatkozóan.

Zárszóként személyesebb gondolatokkal fejezem be az értekezést. Pozitívan megközelítve a kérdést, kijelenthetem, hogy 2050-ben 71 évesen, még aktív korban megnézhetem a tényleges jövőt. Kíváncsian várom, de addig is nagymértékben szeretnék hozzájárulni a hazai fejlesztésekhez, és ezzel is befolyásolni a megvalósuló jövőt.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet illeti

Jörg M. Winterberg Urat (Hochschule Heidelberg), amiért elindított ezen az úton, megmutatta a regionális gazdaságtanban rejlő lehetőségeket,

Szentgyörgyi Józsefet, hogy gyakorlati szakemberként felkért az egyetemi óraadásra és ezzel lehetőséget adott a tanítás „felfedezésére” és megnyitotta előttem az oktatás kapuit,

Finta Istvánt, hogy rávett a doktori iskolába való jelentkezésre és mind a mai napig segíti vidékfejlesztési kutatói és gyakorlati munkámat,

Korompai Attilát, akire mentorként tekintek; rendkívüli tudásáért, a sok-sok tanácsért és biztatásért, amelyekkel tudományos pályám során ellátott, és amire mindig biztatott, és mindenekelőtt megmutatta a területfejlesztés és a tervezés szépségeit,

Nováky Erzsébetet, témavezetőmet, a jövőkutatás területén nyújtott felbecsülhetetlen segítségéért és a következetes, kemény „szerkesztői” szeméért. Nélküle nem jöhetett volna létre ez az értekezés.

Külön hálával és köszönettel tartozom családomnak,

akiknek újra és újra felvillanó csodálkozó tekintete mérhetetlen motivációt adott és feleségem szüleinek otthoni segítségükért, amellyel nagymértékben tehermentesítettek az értekezés megírása közben,

Szeretett Nagyanyámnak, folyamatos figyelméért és kérdéseiért,

Édesanyámnak az emberfeletti erőfeszítése miatt, hogy emberré neveljen.

Örökké szeretett Feleségemnek, hogy erőt adott, biztatott és mindig mögöttem állt a munkában. „Ő, az erős kézzel írott szó a pont után...”

„Ami az időnél gyorsabban halad, az mindörökre a jövőben marad” Európa Kiadó

2012-2014. Vezseny, Budapest

Felhasznált irodalom

- 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről
- 2013. évi CCXVI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény módosításáról
- A Nemzeti Agrárprogram Alapelvei. 1997.
- Agrárgazdasági Kutató Intézet (2004): A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása. AKI, Budapest.
- Allmendinger, P., Tewdwr-Jones, M. (szerk.) (2002): Planning Futures. New Directions for Planning Theory. Routledge, London és New York.
- Allmendinger, P.; Haughton, G. (2010): Spatial planning, devolution, and new planning spaces. Environment and Planning C: Government and Policy, V. 28, 803-818. o.
- Asher, W. - Overholt, W.H. (1983): Strategic Planning and Forecasting. Political Risk and Economic Opportunity, John Wiley & Sons, New York, 311. o.
- Bakony és Balaton keleti kapuja Helyi Akciócsoport (2011): A BAKONY ÉS BALATON KELETI KAPUJA LEADER HELYI AKCIÓCSOPORT HELYI VIDÉKFEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA 2011.
http://www.bakonyesbalaton.hu/media/downloads/HVS_BBKK_HACS_05_25.pdf (letöltve: 2015. február 18.)
- Barakonyi K. (1999): Stratégiai tervezés. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Barta Gy., Beluszky P., Földi Zs., -Kovács K. (szerk.) (2010): Területi kutatások csomópontjai. MTA RKK, Pécs.
- Bell, Wendell (1997): Foundations of futures studies Volume 2: Transaction Publishers, New Brunswick, NJ.
- Bell, Wendell, Olick, Jeffrey K.. (1989): An Epistemology for the Futures Field: Problems and Possibilities of Prediction. Futures 21. 2. 115-132. old.
- Besenyei L., Gidai E., Nováky E. (1977): Jövőkutatás, előrejelzés a gyakorlatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Boros B. (2001): Keljfeljancsi: a feje tetejére állított világ. A Falu. XIV. évf. 2. sz. 16. o.
- Buday-Sántha A. (2010): A vidék sorsa, a vidék helyzete, vidékfejlesztés, In: Fábíán Attila - Lukács Amarilla (szerk.): Párbeszéd és együttműködés 2006-2010. Nyugat-Magyarországi Egyetemi Kiadó., pp. 67-82.
- Buday-Sántha A. (2011): Agrár- és vidékpolitika. Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt., Budapest.
- Cloke, P. J., Park, C.C. (1985): Rural resource management. St. Martin's Press, New York, 1985. 473 p.
- Cloke, P. J. (1990): Társadalom és vidékiség. Valóság 1990/6. TIT, Kecskemét. 79-83. old.
- Cohen, P.A. (1985): The Symbolic Construction of community. London, Tavistock.
- Collins, J.C., Porras, J. I. (1996): Building your company's vision. Harvard Business Review, Sept-Oct.: 65-77.o.
- COM (2005) 304: A Tanács Határozata a vidékfejlesztésre vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról, 2007-2013.
- Csatári B. (1999): A magyarországi kistérségek főbb típusai. A magyar vidék térségi tagolódása MTA Regionális Kutatások Központja, Kecskemét.
- Csatári B. (2000): A magyarországi kistérségek vidékségkritériumai. Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk: Horváth Gy.-Reichnitzer J. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 193-217. pp.
- Csatári B. (2001): A VIDÉK FÖLDRAJZI KÉRDÉSEI c. előadás. Földrajzi Konferencia, Szeged 2001.
- Csatári B. (2007): Adatok és gondolatok az európai és magyarországi vidékekről. A Falu 2007.XXII. évf. 2. sz.
- Csatári B., Tímár J. (2002): Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld. MTA, Budapest.
- Darvas Á. (2011): Esélyek és lehetőségek. Török Lajosné, Kovács Erika: Hátrányos helyzetű 3-7 éves korú gyerekek integrált óvodai nevelése 1. A Biztos Kezdet Óvodai Program háttér tanulmányai/A Biztos Kezdet Óvodai Program konferenciakötet/Nyitókonferencia. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Budapest.

- Definitions of "Rural". Agriculture and Rural Working Paper Series, Working Paper No. 61., Statistics Canada, Agriculture Division. Ottawa, 2002.
- DG VI. 1997: Commission of the European Union, CAP 2000 – Situation and Outlook – Rural Developments – Working Document; CEC, Brussels
- Dorgai L. (2010): Termelői-csoportok és a zöldség-gyümölcs ágazatban működő szerveződések Magyarországon. AKI 2010/6.
- Doxiadis, C.A. 1972 The Two-Headed Eagle. From the Past to the Future of Human Settlements Licabettus Press, Athens
- Enyedi Gy. (2010): Terület- és településfejlesztéssel kapcsolatos tudományos kutatások fő irányai és feladatai. Területi Statisztika 13. (50.) évf. 4. sz. 398-405.
- Enyedi Gy. (2012): Városi Világ. Akadémia Kiadó, Budapest. Dorgai László: Termelői-csoportok és a zöldség-gyümölcs ágazatban működő szerveződések Magyarországon, AKI 2010/6.
- Eurastat (2010): Eurostat regional yearbook 2010.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-HA-10-001/EN/KS-HA-10-001-EN.PDF,
http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2006/RD_Report_2006.pdf Letöltés ideje: 2011.09.12.
- European Commission (2013) Innovation Union Scoreboard 2013.
http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius-2013_en.pdf Letöltés ideje: 2013. 07.08.
- European Union (2007): Rural Development in the European Union. Statistical and Economic Information, Report, November, Brussels. ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2007 letöltés ideje: 2011. 09.12.
- Eurostat (2014a): Updated urban-rural typology: integration of NUTS 2010 and the latest population grid. Statistics in focus 16/2013; Author: Regional statistics team. ISSN:2314-9647 Catalogue number:KS-SF-13-016-EN-N. internet:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology_update (letöltve: 2014. május 1.)
- Eurostat (2014b): People at risk of poverty or social exclusion. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion#Further_Eurostat_information (letöltve: 2015. február 5.)
- Faragó L. (1997): Tervezéseméleti alapvetések. Tér és Társadalom XI. évf. 3. sz. 1-17. old.
- Faragó L. (2001): Szeletek a tervezés mélyrétegeiből. Tér és Társadalom XV. évf. 3-4. sz. 11-24. old.
- Faragó L. (2003): Konceptióvezérelt tervezés általános elmélete. Doktori disszertáció, PTE-BTK Multidiszciplináris Doktori Iskola, Pécs.
- Faragó L. (2005): A jövőalkotás társadalomtechnikája. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
- Fehér A. (1998): A vidék fogalmáról és a vidéki területek lehatárolásáról. Gazdálkodás. XLII. évf. 5. sz. 54. o.
- Felső Homokhátság Egyesület (2011): HELYI VIDÉKFEJLESZTÉSI STRATÉGIA 2011.
http://www.LEADERcontact.com/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=126&Itemid=70&lang=hu (letöltve: 2015. február 20.)
- Ferge Zs. (2007.): Mi történik a szegénységgel? Csalóka „posztmodernitás”. Esély 18. 2007. 4.(3-23.)
- Ferge Zs. (2012): Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában. L' HARMATTAN KFT. Budapest.
- Gábor É. (szerk.) (1976): A kívánt jövőtől a lehetséges jövőig. Stúdium Könyvek 76. Gondolat, Budapest, 1976.
- Gidai E. (1990) Jövőalternatívák. A társadalmi-gazdasági fejlődés előrejelzésének lehetőségei Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Glatz, F. (2005). A vidéki Magyarország jövője, vitaanyag. „Az európai vidékfejlesztés kihívásai” c. konferencia. Elérhető online: http://www.mtak.hu/pdf/parb_tervtan.pdf (Letöltés: 2014.11.25.)
- Glatz F. (2008): Új Vidékpolitika. MTA TK, Budapest.
- Glatz F., Csáthi B. és T. Gémes T. (szerk.) (2010.): A magyar tanyás vidékek. (Párbeszéd a vidékért/MTA Társadalomkutató Központ, MTA Történettudományi Intézet, 2060-5498) a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat által, Lajosmizsén 2009. június 3-4. megrendezett Országos Vidéki Fórum előadásainak szerkesztett anyaga. MTA Törttud. Int. MTA Társadalomkut. Központ, Budapest.
- Godet, M. (1997): Scenarios and strategies: A toolbox for problem solving. Laboratory for Investigation in Prospective and Strategy, Paris
- Györffy B. (2011): NBA II.-ből a Bajnokok ligájába. Magyar Mezőgazdaság. 2011.03.02.
- Hideg É. (2012): A jövőkutatói paradigmák. Aula Kiadó Kft, Budapest
- Hideg É., Nováky E. (szerk.) (2012.): Jövő kutatás interaktívan. Aula, Budapest.

- Huntington S.P. (2006): A civilizációk összeesése és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest
- http://index.hu/tudomany/2011/10/30/a_fold_20-30_milliard_embert_gond_nelkul_elbirna/ 2011. november 2.
- Kahn H. – Wiener A. J. (1967): The year 2000. The MacMillan Company, New York.
- Kapronczai I. (2003): A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
- Kapronczai I. (2011): A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig. Szaktudás Kiadó Ház Rt., Budapest
- Kolosi T., Róbert P., Fábián Z. (2000): A jövedelmek szerkezete. Szivós P., Tóth I. Gy (szerk.) Növekedés alulnézetben: Társi Monitor jelentések. TÁRKI, Budapest.
- Koncz K. (2002): A társadalmi kirekesztettség és a szegénységkockázat nemek szerinti különbségei. In: Esély 2002/1. Hilscher Rezső Alapítvány, Budapest. 59-86. o.
- Korompai A. (1995): Regionális stratégiák jövőkutatási megalapozása. Regionális Tudományi Tanulmányok I. kötet. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest.
- Korompai A. (2006): Kérdések a területfejlesztési dokumentumok jövőképeinek változásai kapcsán. In: Kristóf T., Tóth A. (szerk.) (2006): „Globális és hazai problémák tegnaptól holnapig” VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia. Arisztotelész Stúdió Bt., Budapest. 216-219. old.
- Korompai A. (2014): Tér, területiség, jövő a területi tervezés szempontjából (Gondolatok a Tér és Társadalomban a térről folyó vita kapcsán) c. előadás. Regionális Tudományi Esték, ELTE 2014.11.07. Budapest
- Kovács I. (2012): A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet), Budapest.
- Kovács G. (1979): Jövő kutatás és társadalmi tervezés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács T. (1998). Mit tekinthető vidéknek? Gazdálkodás, XLII. Évf. 5. sz. 39-48. pp.
- Kovács T. (szerk.) (2007.) A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után: VII. Falukonferencia; [rend., közread. a] MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- Kovács T. (2012), Vidékfejlesztési politika, 2012, Dialóg Campus, Pécs,
- Kőszegi L. (1964): A területi tervezés főbb elvi és módszertani kérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (2010): Magyarország mezőgazdasága 2010, Általános mezőgazdasági összeírás. KSH, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (2011): Mezőgazdasági statisztikai évkönyv, 2010. KSH, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (2011): Módszertani megjegyzések. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/szegenysegatorokitesem.pdf> letöltés ideje: 2012.09.15.
- Központi Statisztikai Hivatal (2012): A mezőgazdaság területi jellemzői, 2010. KSH, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (2013): Mezőgazdasági statisztikai évkönyv, 2012. KSH, Budapest
- Kristóf T. (2002): A szcenárió módszer a jövő kutatásban. Jövőtanulmányok 19. BCE, Budapest.
- Laki L. (2008): Vidék, falvak és a szegénység. A Falu 2007. XXII. ÉVF. 4. SZ. Agrorinform Kft. 17.-25. o.
- Latouche S. (2011): A nemnövekedés diszkrét bája. Savaria University Press, Szombathely
- Lázár Gy.(2007): Selye János, a stresszkutatás atyja. http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/vasvary/newsletter/07jun/selye.html (letöltés ideje: 2014. május 1.)
- Ligeti I. (szerk) (2010): Jövőképek és gazdasági stratégiák. Időszaki közlemények XXXVIII. sz. Ecostat Gazdaság- és Társadalomkutató Intézet, Budapest.
- Lowe P., Ward N. (2009): England's Rural Futures: A Socio-Geographical Approach to Scenarios Analysis. in: Regional Studies, Vol. 43.10, pp. 1319–1332, Routledge, London
- Makkai G. (2008): Vidékfejlesztés. Mentor kiadó, Marosvásárhely.
- Marx, K. (1969): A demokritoszi és epikuroszi természetfilozófia különbsége. Doktori disszertációja. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Mats L., Hans B. (2009): Scenario Planing. The links between future and strategy. Palgrave and Macmillan, USA
- Meadows, D.H. Meadows, D.L. Randers, J. Behrens, W.W. (1972): Limits to growth. Universe Books, New York.
- Meadows, D. et al (2005): A növekedés határai harminc év múltán. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Mészáros B. (2012): A vidékies térségek jövője Közép-Európában („European Rural Futures” projekt). In: Falu, város, régió 2012/1-2. 46.o.
- Michio, K. (2012): A jövő fizikája. Akkord Kiadó, Törökbálint

- Myrdal G. (1973): Mennyire tudományosak a társadalomtudományok? Közgazdasági szemle 20. évf. 7-8. sz. 971-974. old.
- NEA Working Group (1992): Systematic Approaches to Scenario Development. NEA-OECD, Paris.
- Nemes Nagy J. (1998): A tér a társadalomkutatásban (Bevezetés a regionális tudományba). „Ember-Település-Régió”. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Nemes Nagy J. (1998): Vesztesek, nyertesek, stagnálók. Társadalmi Szemle 53: (8-9). 5-18. o.
- Nemzeti Fejlesztés 2030. Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal, Budapest, 2014. <https://www.nth.gov.hu/hu/tevekenysegek/eu-2014-2020/orszagos-fejlesztési-es-teruletfejlesztési-koncepcio> (letöltve 2014.01.30.)
- Nemzeti Fenntartható Fejlesztési Tanács (2010): Jövőkereső. A Nemzeti Fenntartható Fejlesztési Tanács jelentése a magyar társadalomnak. http://www.nfft.hu/dynamic/Jovokereso_Hosszu_Screen.pdf letöltés ideje: 2013.01.24.
- Nemzeti Vidékstratégiai Koncepció – 2020 II. (agrár-, élelmiszer-, környezet- és vidékstratégiai alapvetések) VM, Budapest, 2011.
- NGM (2012): Befektetés a jövőbe - Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégia 2020. http://www.kormany.hu/download/f/36/b0000/Nemzeti%20Kutat%C3%A1s-fejleszt%C3%A9si%20%C3%A9s%20Innov%C3%A1ci%C3%B3s%20Strat%C3%A9gia%202020_TERVEZET_20121106.pdf . Letöltés: 2013.08.21.
- NGM (2013): Magyarország Partnerségi Megállapodása a 2014–2020-as fejlesztési időszakra. Tervezet. http://www.nth.gov.hu/files/download_files/623/PM_tervezet_20130701.pdf. Letöltés ideje 2013.07.02.
- NGM (2013): Magyarország Partnerségi Megállapodása a 2014–2020-as fejlesztési időszakra. Szakmai egyeztetésre bocsátott tervezet. Letöltés ideje 2013.06.13.
- NGM: Nemzeti Fejlesztés 2030..1/2014 (I.3.) OGY Határozat. 2014.
- Nováky E. (szerk.) (1988): A jövő technológiája és társadalmi összefüggései. Európai Regionális Szakértői Tanácskozás (Budapest, 1987. szept. 8-10. előadásai alapján). MTA, Budapest.
- Nováky E. (2000): Tuzsér település és a Felső-Szabolcsi Kistérség jövője. Jövőtanulmányok 18. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest
- Nováky E. (2001): A tudományos-technológiai előrejelzéstől a technológiai előrelátásig. in: Nováky E. *Jövőkutatói tanulmányok 1998-2005*. internet: <http://mek.oszk.hu/04100/04129/index.phtml> (letöltés: 2013. január 10.)
- Nováky E. (2003): Kiskunfélegyháza jövője a participatív jövőkutatás szemléletében. Jövőtanulmányok 20. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest
- Nováky E. (szerk.) (2006): Jövőkutatás. BCE, Budapest.
- Nováky E. (szerk.) (2008): Változás és Jövő. Püski, Budapest.
- Nováky E. (szerk.) (2010): Magyarország 2025. Gazdasági és Szociális Tanács, Budapest.
- Obádovics Cs., Bruder., Kulcsár L. (2011): A gazdasági és szociális helyzet területi egyenlőtlenségei a vidéki Magyarországon - hasonlóságok és eltérések. Bódi Ferenc, Fábíán Gergely (Szerk.): Helyi Szociális ellátórendszer Magyarországon. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 141-155 old.
- OECD (1994) Creating Rural Indicators for Shaping Territorial Policies, OECD
- Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus Közgazdaságtan III. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1988. 1057. -1064.old.
- Pócs Gy. (1999): Vidékfejlesztés Vidékpolitika. Agroinform Kiadóház Budapest.
- Quendler, T. (1986): Entwicklungsprogram für die Land- und Forstwirtschaft. Lr-Aktuell, Steiermark.
- Randers, J. (2012): *2052: A Global Forecast for the Next Forty Years*. White River Junction: Chelsea Green Publishing.
- Roney C. W.(2010): Intersections of Strategic Planning and Futures Studies: Methodological Complementarities. Journal of Futures Studies, November 2010, 15(2): 71 – 100. old.
- Romer, P. (1986): Increasing returns and long-run growth. Journal of Political Economy 94.
- Rural Development Report 2009, Statistical and economic Information
- Sadan, E. (2004): Empowerment and Community Planning. Translated from Hebrew by Richard Flantz. E-book. http://www.mpow.org/elisheva_sadan_empowerment.pdf letöltés ideje: 2014. 11.29.
- Sághegy LEADER Egyesület (2011): A Helyi Vidékfejlesztési Stratégia 2011. évi felülvizsgálata http://www.saghegyLEADER.hu/files/dokumentumtar/SLE2011_HVS.pdf (letöltve: 2015. február 18.)
- Schoemaker, Paul J. H. (1995): Scenario Planning: A Tool for Strategic Thinking. Sloan Management Review; 36, 2; ABI/INFORM Global pg. 25.-40.

- Schwartz, P (1996): The Art of the Long View: Planning for the Future in an Uncertain World. Currency Doubleday, New York.
- Selye J. (1974): Álomtól a felfedezésig. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Statistic Canada (2002): ¹ Definitions of “Rural”. Agriculture and Rural Working Paper Series, Working Paper No. 61., Statistics Canada, Agriculture Division. Ottawa.
- Statistic New Zealand (2006): Urban/Rural Profile (experimental) Classification Categories. NZ Statistic, Wellington
- Spitzer, H. (1991). Ramnutzungslehre. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
- Steiger K. (1997): Filozófia tankönyv a középiskolások számára. Holnap, Budapest.
- Stillman R. J. (szerk.) (1994.): Közigazgatás. Osiris-Századvég, Budapest.
- Szabó M. (2011). Vidék lehatárolás közigazdász szemmel. Évkönyv 2011. PTE Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.245-262.
- Szabó M. (2012): Jövőhorizontok a vidékfejlesztési programjainkban. Elhangzott: „Vidékről – város és vidékének tervezése a rurális térségek szemszögéből” Magyar Urbanisztikai Társaság, XVIII. Országos Urbanisztikai Konferencia. 2012. október 11. Hajdúböszörmény
- Szabó M. (2013): Katasztrófavédelem, biztonságpolitika és a területfejlesztés. Tér és társadalom. Évf.: 27. 2013/3. 75-92. old
- Thompson, J. D. (1967): Organization sin action. McGraw-Hill, New York.
- Tiszatér LEADER Egyesület (2011): „T I S Z A I Á R A D Á S ” HELYI VIDÉKFEJLESZTÉSI STRATÉGIA. <http://LEADER.tiszater.hu/content/helyi-videkfejlesztési-strategiank> (letöltve 2015. február 20.)
- Turay A., Nyiri T., Bolberitz P. (1992): A filozófia. Szent István Társulat, Budapest.
- Új Magyarország Fejlesztési Terv, 2007.
- Új Magyarország Vidékfejlesztési Program, 2008.
- UNECE, FAO, OECD and World Bank (2005) Rural Household’s Livelihood and Well-Being: Statistics on Rural Development and Agriculture Household Income, Handbook, UN, New York. www.fao.org/statistics/rural
- Urban/Rural Profile (experimental) Classification Categories. NZ Statistics NZ, 2006. letöltés ideje: 2011. április 20.
- Valuch T. (2005): Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest
- van der Heijden K. (1997): Scenarios – the Art of Strategic Conservation. John Wiley & Sons Ltd., Chichester.
- Varga A. (2009): Térszerkezet és gazdasági növekedés. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Veigl H. (2009): Interpreting and using weak signs in future studies. Hideg É. (szerk.) 2009. : Futures Studies in the Interactive Society. Corvinus University, Budapest.
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2012): 2011. évi agrárgazdasági jelentés.
- Vidéki Térségek Európai Chartája
- Völgy Vidék Egyesület (2011): Völgy Vidék Helyi Vidékfejlesztési Stratégia. http://www.volgyvidek.hu/helyi_vidékfejlesztési_strategia.html (letöltve: 2015. február 18.)
- Worldwatch Institute, The (2012): State of the World 2012: Moving Toward Sustainable Prosperity <http://www.worldwatch.org/stateoftheworld2012> letöltés ideje: 2013. január 28.
- Wyrzens, H. K. (1994): Agrarplanung. Böhlau Verlag. Wien-Köln-Weimar.
- Zempléni Táj LEADER Egyesület (2011): Helyi Vidékfejlesztési Stratégia. http://www.zemplenitajak.hu/dokumentumtar_elemei/1_Napirend_HVS_2011.pdf (letöltve 2015. február 18.)
- Zombori Gy. (1994): A szociálpolitika alapfogalmai. Az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület könyvsorozata. A Szociális szakképzés könyvtára. T-TWINS Kiadói és Topográfiai Kft., Budapest.

Irodalomjegyzék „A legfontosabb globális és regionális világmodellek” c. 12. táblázathoz

- Alcamo, Joseph – Henrichs, Thomas – Rösch, Thomas (2000): *World Water in 2025. Global modeling and scenario analysis for the World Commission on Water for the 21st Century*. Internet:

- <http://www.usf.uni-kassel.de/usf/archiv/dokumente/kwvs/kwvs.2.pdf> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
- Böhm, Anthony - Pearce, David - Meares, Denis - Davis, Dorothy (2002): *Global Student Mobility 2025. Forecasts of the Global Demand for International Higher Education*. Internet: <http://www.foresightfordevelopment.org/sobipro/55/333-global-student-mobility-2025-forecasts-of-the-global-demand-for-international-higher-education> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Burrows, Mathew – Fingar, C. Thomas (2008): *Global Trends 2025: A Transformed World*. Washington: National Intelligence Council. Internet: http://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Coates, Joseph (1996): *2025: Scenarios of US and Global Society Reshaped by Science and Technology*. Internet: http://josephcoates.com/2025_PDF.html# (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Cornish, Edward (2004): *Futuring. The Exploration of the Future*. Internet: <http://www.aacc.edu/future/file/Futuring%20chap%201.pdf> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Faragó Tibor – Láng István – Csete László (2000): *Climate Change and Hungary: Mitigating the hazard and preparing for the impacts (the „Vahava” report)*. Internet: http://www.preventionweb.net/files/18582_thevahavareport08dec2010.pdf (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Gates, Linda Parker (2010): *Strategic Planning with Critical Success Factors and Future Scenarios: An Integrated Strategic Planning Framework*. Internet: <http://www.sei.cmu.edu/reports/10tr037.pdf> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Internet: <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.) Barney, Gerard O. (1982): *A Föld 2000-ben*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó. Internet: http://www.geraldbarney.com/Global_2000_Report/G2000-Hungarian/G2000-Hungarian.pdf (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Kahn, Herman (1976): *The next 200 Years: a scenario for America and the world*. New York: Morrow.
 - Lowe, Philip – Ward, Neil (2009): *England's Rural Futures: A Socio-Geographical Approach to Scenarios Analysis*. Regional Studies. 43.10. 1319-1332
 - Meadows, Donella H. - Meadows, Dennis L. – Randers, Jorgen - Behrens III, William W. (1972): *The limits to growth. A Report for THE CLUB OF ROME'S Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
 - Natural Resources Canada (2009): *Global Annual Temperature Scenario: 2050*. Atlas of Canada 6th Edition. Interaktív térkép. Internet: <http://geogratis.gc.ca/api/en/nrcan-rncan/ess-sst/c945a6b0-8893-11e0-a5b4-6cf049291510.html> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Nováky Erzsébet (szerk.) (2001): *Magyarország holnap után*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Jövőkutatási Kutatóközpont.
 - Nováky Erzsébet (szerk.) (2010): *Magyarország 2025 (2. kötet). Tanulmánykötet a Magyarország 2025 című akadémiai kutatás alapján*. Budapest: Gazdasági és Szociális Tanács.
 - Organisation for Economic Co-operation and Development (1999): *Energy: The Next Fifty Years*. Internet: <http://www.oecd.org/sti/futures/17738498.pdf> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Potting, José – Bakkes, Jan (szerk.) (2004): *The GEO-3 Scenarios 2002-2032. Quantification and Analysis of Environmental Impacts*. Internet: <http://www.unep.org/geo/GEO3/pdfs/The%20GEO-3%20Scenarios.PDF> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Randers, Jorgen (2012): *2052: A Global Forecast for the Next Forty Years*. White River Junction: Chelsea Green Publishing.
 - Rosegrant, Mark W. - Cai, Ximing – Cline, Sarah A. (2002): *Water and Food to 2025. Policy Responses to the Threat of Scarcity*. Internet: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/15901/1/mi02wa01.pdf> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - Shell International BV (2008): *Shell energy scenario 2050*. The Hague: Shell International BV. Internet: <http://s00.static-shell.com/content/dam/shell/static/future-energy/downloads/shell-scenarios/shell-energy-scenarios2050.pdf> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
 - The Millenium Project: *2025 Science and Technology Management Scenarios*. Internet: <http://www.millennium-project.org/millennium/st-scenarios-rd1.html> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)

- The Millenium Project: *Anti-Terrorism Scenarios*. Internet: <http://www.millennium-project.org/millennium/sof/scenario.html> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
- The Millenium Project: *Global Exploratory Scenarios*. Internet: <http://www.millennium-project.org/millennium/scenarios/explor-s.html> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
- The Millenium Project: *Millennium 3000 Scenarios*. Internet: <http://www.millennium-project.org/millennium/m3000-scenarios.html> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
- The Millennium Project: *Global Normative Scenario – 2050*. Internet: <http://www.millennium-project.org/millennium/normscen.html> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
- United Nations Environment Programme (2007): *GEO-4 Global Environment Outlook. Environment for development*. Internet: http://www.unep.org/geo/geo4/report/geo-4_report_full_en.pdf (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)
- World Business Council for Sustainable Development Global Scenarios 2000-2050 (1997): *Exploring Sustainable Development*. Internet: <http://www.wbcsd.org/pages/edocument/edocumentdetails.aspx?id=143> (letöltés ideje: 2013. január 3.-január 10.)

Mellékletek

1. sz. melléklet. A kutatás célcsoportjai

A mélyinterjúk során felkeresett szakértők (névsorban):

Név	Kutatási terület	Munkahely
G. Fekete Éva	Vidéktudományok	ME
Korompai Attila	Tervezés és regionális tudományok	BCE
Lányi András	Társadalom és ökológiai tudományok	ELTE
Nemes Nagy József	Regionális tudományok	ELTE
Ónodi Gábor	Agrár- és regionális tudományok	SZIE
A munkahelyi vitát követően sikeresen felkeresett szakértők:		
Németh Nándor	Vidékszociológia	Máltai Szeretetszolgálat
Pataky György	Ökológiai gazdaságtan	BCE
Tóth Péter	Agrárszakpolitika	Agrár Európa Kft.
Vajda László	Agrárszakpolitika	KÜM
A munkahelyi vitát követően sikertelenül megkeresett szakértők		
Beluszky Pál	Vidéktudományok	MTA
Szabó Pál ³³	Földtudományok	ELTE
Tímár Judit ³⁴	Városshociológia	MTA

Kérdőíves kutatási mintába kerülő doktori iskolák:

Debreceni Egyetem	Kerpely Kálmán Doktori Iskola
Pécsi Tudományegyetem	Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
Széchenyi István Egyetem	Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola
Szent István Egyetem	Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	Vásárhelyi Pál Építőmérnöki és Földtudományi Doktori Iskola
Debreceni Egyetem	Földtudományok Doktori Iskola
ELTE	Földtudományok Doktori Iskola
ME	Mikoviny Sámuel Földtudományi Doktori Iskola
Pécsi Tudományegyetem	Földtudományok Doktori Iskola
Szegedi Tudományegyetem	Földtudományok Doktori Iskola

³³ Szakmai érintettség hiányára hivatkozva elutasította a szóbeli megkeresést, de további interjú alanyokat tanácsolt, akikkel sikerrel interjúzhattam.

³⁴ A Professzor Asszonnyal csak a véglegesítést követően lett volna lehetőség az interjúra.

2. sz. melléklet. A problémafelvetésben vizsgált dokumentumok hosszú távú jövőképét, célrendszerét tartalmazó fejezetek

NEMZETI VIDÉKSTRATÉGIA 2012-2020

„5. A VIDÉKSTRATÉGIA JÖVŐKÉPE

Jövőképünk megrajzolása vidéki térségeink értékeiből, igen gazdag, évezredes **gazdálkodási hagyományainkból és abból** – a „*Vidéki Térségek Európai Kartája*” által 1996-ban megfogalmazott – **alapelvől indul ki, hogy: „Város és vidéke közös sorson osztoznak, a vidék gerince pedig a mezőgazdaság.”** A mezőgazdaságnak azonban nem minden formája és rendszere képes a vidék megerősítésére, népességmegtartó képességének növelésére, természeti értékeinek megőrzésére és a természeti erőforrások fenntartható hasznosítására. **A Kárpát-medence adottságai, környezeti feltételei, valamint a magyarság** több mint ezeréves, **itt felhalmozott tudása és összegyűjtött, kiválógatott** mezőgazdasági génkészletei, kiváló minőséget adó **helyi fajtái** a mai – zömében iparszerű, **tömegtermelő – mezőgazdálkodásnál sokkal jobb lehetőségeket kínálnak.**

Magyarország szándékaink szerint tehát olyan ország lesz, ahol az európai többfunkciós, jó minőségű termékeket előállító mezőgazdaság, a környezet- és tájgazdálkodás válik általánossá. Ez a mezőgazdaság úgy állít elő értékes, szermaradvány-mentes, egészséges és biztonságos élelmiszereket, valamint a helyi adottságok függvényében megújuló energiát és egyéb nyersanyagokat, hogy közben védi talajainkat, ivóvízbázisainkat, az élővilágot, a tájat és benne az embert, közösségeit és kultúráját. Mint életképes, korszerű gazdálkodás, amelyhez magas hozzáadott érték-előállítás társul, egyúttal munkát, megélhetést és elfogadható jövedelmet is biztosít a lehető legtöbb ember számára. Ehhez elengedhetetlenül fontos az ökogazdálkodásba vont területek folyamatos növelése.

E minőségi és jövedelmező, életképes **mezőgazdálkodás és az arra épülő – exportot is biztosító – élelmiszer-termelés** a magyar vidék gazdasági fejlődésének, a vidéki foglalkoztatás növelésének a záloga. Ebben **minden vállalkozásnak – legyen az kis-, közepes- vagy nagyüzem – megvan a maga helye és szerepe.** A jövedelmező gazdálkodás a beszerzési, hitelezési és értékesítési **összefogás** erősítését, a termelés és feldolgozás vertikális integrációját, a koncentrált élelmiszerkereskedelemmel szembeni egységes fellépést kívánja. A gazdálkodók közös beszerző és értékesítő szervezetei jelentenek garanciát arra, hogy a koncentrált termelőeszköz kereskedelemmel és értékesítési csatornákkal szemben erősíthessék alkupozícióikat.

E gazdálkodás **elsődleges célja** a hazai és kiviteli célú **élelmiszertermelés**, illetve a **takarmánytermesztés** biztosítása, megteremtve ezzel a biztonságos **hazai élelmiszerellátást.** A biztonságos élelmiszerellátást, a magas hozzáadott értékű feldolgozóipart, a vidéki foglalkoztatást egyaránt a változatos termékszerkezetű mezőgazdaság biztosítja. **Ezt nem veszélyeztethetik az energiapolitikai célkitűzések és vállalatok.** Az energiamérleget vizsgálva sem célszerű az energiacélú növénytermesztésre történő túlzott átállás. Helyette az egyes mellék-termékekre, hulladékokra, erdei és egyéb biomasszára alapuló, helyi energiatermelés rendszereit szükséges támogatni.

Ez a mindenütt – gyengébb termelési adottságú, ám környezeti, természeti szempontból általában annál értékesebb területeinken is – **jelen lévő („területfedő”), a tájak eltérő természeti adottságaihoz és gazdálkodási tradícióihoz alkalmazkodó, életképes**

mezőgazdaság az egyéni/családi kis- és középbirtokok meghatározó szerepére épül. Ez biztosítja a tulajdonosi szemléletből fakadó „jó gazda gondosságát”, az egymást követő generációk közti felelős viszonyt, valamint azokat a foglalkoztatási, minőségi termelési, élelmezési és környezeti teljesítményeket, amelyek az egész társadalom számára és a vidék hosszú távú megmaradása szempontjából egyaránt létfontosságúak. Ez a ma még 200 ezres regisztrált – élethivatásszerűen mezőgazdasági tevékenységből élő – magángazdálkodói kör, továbbá a mintegy 400 ezres félig önellátó, részfoglalkozású, részben a mezőgazdaságból és az erdőgazdálkodásból jövedelemhez jutó gazdálkodói kör adja az agrárfejlesztés fő célcsoportjait.

Ha csupán a foglalkoztatási, munkahely-teremtési képességét vizsgáljuk, már ez alapján is világossá válik az egyéni/családi gazdálkodás vitathatatlan előnye. Az egyéni gazdaságok – az un. „nem fizetett” önfoglalkoztatás, részfoglalkoztatás és a kiegészítő időszakos bér munka teljes munkaidős foglalkoztatásra átszámított, azonos területre vetített – lényegesen nagyobb (mintegy négyszeres) foglalkoztatási kapacitása azt jelzi, hogy egyedül **az egyéni/családi gazdálkodás általánossá tételével is** a mezőgazdasági alaptevékenységben **jelentősen növelhető lenne a foglalkoztatás**, a munkaerő-felhasználás. Ráadásul e kisebb mozaikokból építkező, rugalmasabb és színesebb gazdaságszerkezethez **lényegesen többféle tevékenység** – helyi kéz-művesség, feldolgozás, értékesítés, vendéglátás, vidéki (falusi, tanyasi, öko- és egészség-) turizmus stb. – **társítható, ami tovább növelheti e vidék munkahelyteremtő kapacitását.** A válságkezelésben megmutatkozó különbségek is szembevetődnek, hiszen amíg a nagyobb társaságok termelés-csökkenéssel, leépítéssel, addig az egyéni/családi vállalkozások a termelés szerkezetének gazdagításával, a feldolgozottság növelésével, közvetlen értékesítéssel reagálnak. E kisebb mozaikokból, családi gazdaságokból építkező gazdaságszerkezetben a gazdák a piaci versenyben való helytállás érdekében – a köz által is támogatott – **önkéntes beszerzési, tárolási, feldolgozási és/vagy értékesítési társulások, szövetkezők hoznak létre**, így szerezve meg a termeléstől az értékesítésig tartó teljes vertikum nyereségét, megosztva azon a fogyasztókkal.

A szuverén, erős, a jövőben bízó, létében nem fenyegetett, tényleges döntési helyzetben lévő (és döntéseiért maga is felelősséget vállaló) **gazdatársadalom és vidéki polgárság** létrejöttének alapját a vidék és a város, a termelő és a fogyasztó közti szolidaritáson, az egymásrautaltság felismerésén nyugvó, **„új társadalmi szerződés”** adja. A leírt agrármodellre, valamint ezen erős gazdatársadalomra és vidéki polgárságra támaszkodva megvalósul a vidékpolitika fő célja: **a vidéki térségekben, falvakban és kisvárosokban a hagyományokra épülő polgári életvitel meghonosodása, életképes vidék létrehozása.** Mindehhez a gazdák, a települések, kistérségek kidolgozzák önálló koncepciójukat és stratégiájukat a kibontakozáshoz, a talpon maradáshoz. Az állam szaktanácsadással, „inkubátorház” jellegű segítséggel támogatja e folyamatot.

Megerősödnek a nemzeti együttműködés rendszerének legfontosabb tartópillérei: a haza, a helyi közösségi értékek, a család és az erkölcsi normák, a hit, továbbá a hagyományok tisztelete, megbecsülése, a szolidaritás és a gyengék felkarolása, a környezet, a teremtetett világ iránti felelősség, valamint a magán-(családi, egyéni) tulajdonra épülő gazdaság. A közösségek kulturális, szakmai felkészültségének feloldását a partnerség és a szolidaritás, a kutatás-fejlesztés és innováció eszközei segítik.

A vidéki polgárság megerősödését a **több lábon álló, sokszínű vidéki gazdaság** is szavatolja. A tájak jó állapota és a kor színvonalának megfelelő infrastruktúra a **vidéket vonzó lakhellyé és turisztikai célponttá teszi.** A változatos vidéki gazdaság kiterjed a nem mezőgazdasági – de alapvetően a termőföldhöz, a mező-gazdasághoz kapcsolódó – tevékenységekre, az ezekre irányuló **mikro-, kis- és középvállalkozásokra.**

A **termelői-fogyasztói közösségek**, „*Hangya típusú*” térségi szövetkezetek, valamint a **helyi és regionális termékek és piacok**, továbbá a helyi pénzek is hozzájárulnak a **térségek gazdasági autonómiájának növekedéséhez és a munka hasznának helyben tartásához, az önfoglalkoztatás és az önellátás mértékének növeléséhez**. Ez az ország külső kiszolgáltatottságának jelenlegi mértékét is csökkenti. A megerősödő családok, önálló gazdasági egységek, **erős civil szféra és helyi közösségek**, autonóm kistérségek és azok együttműködése, **a kis egységek hálózata** adja a nemzeti együttműködés rendszere, a „*nép-párti*” jövő erejét, a nemzetegyesítő Kárpát-medencei ökológiai, társadalmi és gazdasági tér megvalósításának lehetőségét.

Természetessé válik **az ellátás, az alapvető szolgáltatások** (igazgatási szolgáltatások, egészségügyi ellátórendszer, posta, helyi közlekedés, stb.) **megléte, elérhetősége, fenntartása és fejlesztése**, továbbá megőrzése, feltű **gondozása mindannak** (a templomnak, az iskolának, a helyi kultúra és közösségi együttlét intézményeinek), **ami meghatározza a helyi társadalom**, a falusi és kisvárosi közösségek **identitását**. Az életminőség javításának mindennapos eszközévé válik továbbá a **falumegújítás és – fejlesztés**, valamint a **természeti és kulturális örökség védelme**. Mindez azonos életesélyeket, de más jellegeket biztosít városban és vidéken, ezzel a **választás** – kény-szerektől mentes – **tényleges lehetőségét** kínálva a haza valamennyi polgára, a nemzet valamennyi tagja számára. A kulturális örökség érték alapú helyreállítása, nagyközönségnek való bemutatása, bekapcsolása a turizmus rendszerébe egyre inkább az egyetlen kitörési pont lehet az ipar és a mezőgazdaság eltűnése miatt szegénység-be sodródó települések, régiók számára.”

NEMZETI FEJLESZTÉS 2030

„2. Fejlesztéspolitikai és területfejlesztési célkitűzések

2.1. Nemzeti jövőkép

Magyarország 2030-ban **Kelet-Közép-Európa egyik vezető gazdasági és szellemi központja lesz**, lakosságának **biztonságos megélhetést** biztosító, **az erőforrások fenntartható használatára épülő versenyképes gazdasággal**, azzal összefüggésben **gyarapodó népességgel, megerősödött közösségekkel, javuló életminőséggel és környezeti állapottal**.

E vízió eléréséhez gazdaság- és társadalomstratégiai fordulatra, az ebbe az irányba megkezdett lépéseink folytatására van szükség.

Jövőképünk szerint 2030-ra az ország közel két évtizede fenntarthatóan fejlődik, a gazdasági teljesítményünk és a foglalkoztatás jelentősen bővül. Patrióta gazdaságpolitika mellett az ország gazdasági teljesítménye és GDP-je jelentősen nő, ami helyi és térségi szinten is fokozatos, mérhető életminőség javulást eredményez az alábbi célkitűzések megvalósítása révén:

- Az ország Kelet-Közép-Európa egyik legvonzóbb és legkedvezőbb gazdasági- és üzleti környezetét biztosító országa.
- Jelentős beruházások valósulnak meg, melyek hozzájárulnak a munkahelyteremtéshez és tekintettel vannak a természeti erőforrások védelmére, valamint a környezeti fenntarthatósági szempontokra. Erős hazai ipar alakul ki, ami

jelentős részben az itthoni kis- és középvállalkozások hálózatára épül, részben pedig a globális nagyvállalatok rendszeréhez kapcsolódik.

- A gazdaság duális szerkezete oldódik, a hazai középvállalatok megerősödnek.
- Agrár- és élelmiszergazdaságunk megerősödve, növekvő szerepet vállal a nemzetgazdasági teljesítményben és az exportban, a vidéki térségek fejlődésében és a foglalkoztatásban.
- A környezetbarát közlekedési infrastruktúránk kulcselemei magas szinten kiépítettek, és állapotfenntartásuk megfelelően biztosított. Az infrastruktúra további, folyamatos fejlesztése hozzájárul a fenntartható jellegű gazdasági fejlődéshez.
- Magas minőségű és széles körben elérhető oktatási rendszerünk versenyképes tudást közvetít, amivel hatékonyan hozzájárul a piacképes tudás és készségek megszerzéséhez, illetve a megszerzett képességek szinten tartásához és megújításához az életpálya során.
- Az ország lakossága fizikailag és mentálisan is egészséges, munkaerő-piaci helyzetének megfelelően képzett. A munkaerő-piacon versenyképes tudással, képzettséggel, készségekkel rendelkezik, ön maga biztonságos megélhetését képes megteremteni.
- A magas innovációs potenciálunk megfelelően szolgálja a gazdaság és a társadalom további fenntartható fejlődését.

„Gazdaság- és társadalomstratégiai fordulatra alapozzuk jövőképünket”->

Magyarország fekvését és adottságait kihasználva fokozatosan növeli gazdasági súlyát, az ország kiegyensúlyozott és szerteágazó nemzetközi gazdasági kapcsolatokat tart fenn, a térségben betöltött szerepe erős:

- Magyarország a térség egyik jelentős regionális központjaként működik, mind a gazdaságszervezés, mind a tudás és az innováció, mind a logisztika terén.
- Ez a szerepkör jelentős európai funkciókat biztosít Budapest számára, de kiemelt szereppel rendelkeznek a többi nagyvárosaink is, amelyek az európai, különösen a kelet-közép-európai, kárpát-medencei városhálózatba beágyazódva a gazdaság- és társadalmi fejlődés központjai.

„Az ország regionális központtá válik”

Természeti és kulturális erőforrásaink felelős és hatékony kihasználásával gazdasági fejlődésünkben az önerő kulcsszerepet játszik:

- Megújuló energia potenciálunkra építve energiafüggetlenségünk jelentősen csökken, előtérbe kerül az energiatakarékosság és -hatékonyság, valamint a megújuló energiaforrások növekvő használata.
- Kiemelkedő termálvíz kincsünkre és ásványvizeinkre építve virágzó gyógyturizmus és fürdőkultúra működik, amely még további fejlődési lehetőségeket rejt magában.
- Meglévő és folyamatosan fejlődő szakmai tudásunk alapján a vizeinkkel való fenntartható gazdálkodás a tájfenntartás, az agrárium és a klímavédelem támogatója.
- Kiváló minőségű és nagy kiterjedésű termőföldjeink stratégiai erőforrásunkat képezik, amelyre sokszínű, virágzó, a környezeti adottságokkal összhangban lévő, azokat megőrző és a helyben élőket gazdagító agrár- és élelmiszergazdaság épül.

- A magyar kultúra, zene, nyelv, hagyományok és az épített örökség sokszínűsége, egyedisége kiváló alapot nyújt a turizmus fejlesztéséhez, a kreatív és innovatív iparágak számára, valamint nemzeti összetartozásunk erősítéséhez.

„Természeti erőforrásaink, kultúránk biztos fejlődési alapot nyújt”

A XXI. században meghatározó lesz az innováció és a tudás szerepe, melyben Magyarország Európa számos országához képest versenyelőnnyel rendelkezik. Ennek alapját tudományos és szellemi kapacitásunk, kreativitásunk, valamint európai viszonylatban is jó oktatásunk, felsőoktatásunk képezi, amiben kiemelt figyelmet kapnak a nemzetközi élvonalhoz kapcsolódó kutatási programok, a megszerzett tudás szinten tartása, az egész életen át tartó tanulás, a nyelvtanulás, a piacképes szakképzés, a tanulható alap- és vállalkozói kompetenciák és a kreativitás fejlesztése:

- Erős a jelenlétünk a tudásra építő speciális iparágakban (bionika, környezettechnológia, IKT-elektronika, vegyipar, orvosi berendezések és eszközgyártás, gyógyszeripar), amelyek lehetőséget adnak a piaci résekben rejlő gazdasági lehetőségek kihasználására.
- Az ország meg tudja tartani tehetségeit, az „agyelszívás” megáll, külföldi tapasztalatszerzéssel, a globális tudástérben való részvétellel alakul, és a magyar emberek tehetségüket saját hazájuk javára kamatoztatják.
- Magyarországon is kiépül és folyamatosan fejlődik egy olyan inspiráló környezet, amelyben az egyetemek, kutató intézetek és a hazai vállalatok kapcsolatrendszerre korszerű termékeket, eljárásokat, technológiákat eredményez, ami a hazai gazdaság fejlődésének egyik fontos alapja.

„Az ország megtartja tehetségeit”

Az évtizedek óta tartó negatív népesedési trend megáll, és megfordul:

- A családbarát intézményekkel, közszolgáltatásokkal, munkaszervezéssel, a megélhetés biztonságának növelésével elérjük, hogy az ország lakosság száma gyarapodásnak induljon.
- A nemzeti összetartozás erősödésével és a helyi gazdaság fellendülésével a határon túli magyarság fogyása is megáll.

„Megtörténik a demográfiai fordulat”

A lakosság lelki és testi egészségének megőrzésével értékteremtő képességünket javítjuk és mindenki számára biztosíthatóvá tesszük a biztonságos megélhetés lehetőségét.

- Megteremtjük az egészséges társadalom alapjait, ami a megelőzésre, az egészséges életmódra, a mozgásra és a helyes táplálkozásra építve jelentősen javítja az emberek egészségi állapotát.
- Magyarország gyógyfürdőivel, gyógyvizeivel, gazdag és sokszínű természeti környezetével, egészségipari szolgáltatásaival gyógyító központként működik.

„Egészséges életmód, gyógyító központ”

A társadalom megújítása terén is komoly kihívások előtt áll az ország. Fontos, hogy növekedjék a társadalmi elégedettség és kohézió:

- A társadalmi értékrendben központi szerepet kap a jól végzett munka megbecsülése.
- Az új munkahelyek létrehozása mellett szükséges bevezetni és támogatni a munkahelyeken az új foglalkoztatási formák széles körét. Javítani kell az esélyegyenlőségi célcsoportok kilátásait, az elszegényedett rétegek felemelését, a diszkriminációval sújtott etnikai kisebbségek integrációját. A munka világán keresztül lehetővé válhat a különböző helyzetű társadalmi csoportok integrációja, társadalmi felzárkózása.
- A széles bázisú és társadalmi befogadáson alapuló középosztályba történő könnyebb bekerülés elősegíti a társadalmi kohéziót. A legsérülékenyebb csoportok, mélyszegénységben élők esélyeinek növelésén keresztül, a társadalmi különbségek csökkenésével párhuzamosan a társadalmi összetartozás és a közösségek megerősödnek.
- A természeti erőforrásainkkal való fenntartható bánásmód és a táj védelme beépül a köztudatba és a társadalmi értékrend részévé válik.
- A hagyományok ismerete és tisztelete, valamint a kulturális örökségek védelme és fenntartható hasznosításának szükségessége beépül a köztudatba és a társadalmi értékrend részévé válik.

„Megerősödő társadalom”

Az ország eltérő társadalmi, gazdasági és környezeti adottságú területei egy sokszínű, ugyanakkor egységes nemzeti területi rendszert alkotnak:

- Az országban eltérő területi adottságokkal rendelkező markáns térségi rendszerek léteznek és állnak egymással szoros munkamegosztásban. A térségi alternatívákban egy stabil háttérrel rendelkező, többközpontú, megújulás-orientált területi rendszer bontakozik ki, ahol a térségek helyi potenciáljait kihasználva fejlődnek.
- Térségeink az elérhetőség és hozzáférhetőség révén a helyi feltételekhez igazodva hasonló színvonalon képesek biztosítani a térség lakóinak létbiztonságát és életminőségét.
- Magyarország területi rendszere az európai térbe ágyazódva, számos gazdasági és társadalmi kapcsolattal kötődik a határon túli magyarlakta térségekhez, továbbá szoros kulturális, gazdasági és környezeti együttműködésben áll a Kárpát-medence és Közép-Európa országaival.

„Egységes területi rendszer: eltérő adottságokkal az egységes fejlődésért”

A gazdaság megújulásával, az elérhetőség és a közlekedési kapcsolatrendszer javulásával, valamint a hatékony és célirányos térségi beavatkozásokkal az ország területi különbségei nem nőnek tovább. A versenyképesen fejlődő térségek, városok hálózata az eddig leszakadó térségeket ismét bekapcsolja az ország vérkeringésébe:

- A gazdaságfejlesztés valamennyi térségben fejlődést eredményez.
- A városok és térségek kapcsolatának erősítése, a város-vidék közötti szoros együttműködés segíti a területi szintű gazdaságfejlesztési szemlélet megújulását, amihez a decentralizáltabbá váló közlekedési rendszer is hozzájárul.
- Az ország minden lakója számára biztosítottá válik az intézmények, a munkahelyek és a települések elérhetősége, valamint a hozzájuk tartozó szolgáltatások hozzáférhetősége. A közlekedési hálózatoknak a gazdaság és társadalom igényei

szerinti fejlesztésével egy fenntartható fejlődést biztosító térbeli kapcsolatrendszer alakul ki.

- A kedvezőtlen társadalmi-gazdasági adottságokkal és folyamatokkal sújtott területek integrációja megindul, ezáltal biztosítottá válik a térségek társadalmi munkamegosztásba történő bekapcsolódása, aminek hatására az életkörülmények közelítenek az országos átlaghoz.
- Az infokommunikációs fordulattal, az információhoz és a kommunikációhoz való gyors és korszerű hozzáférés mindenhol biztosított.

„Térségi különbségek csökkennek, városaink térszervező szerepe nő”

Jelentős kihasználatlan potenciál rejlik még a vidéki térségeinkben, ahol az ország gazdasági és társadalmi tartalékainak nagy része található. Jövőképünkben a vidék egy sajátos, vonzó értékekkel rendelkező, értékeinek felismerésével szívesen választott életter, ahol a fiatalok megtalálják a jövőjüket, boldogulásukat:

- A helyi piacok és a helyi gazdaság fejlesztése egyrészt hozzájárul a belföldi piacok visszaszerzéséhez, másrészt komoly gazdasági lehetőségeket hordoz a helyi, falusi közösségek és vidéki térségek számára. A helyi- és a megújuló energiaforrások felhasználásával részben autonóm térségi ellátórendszerek épülnek ki, amelyek munkahelyeket teremtenek és javítják az ellátásbiztonságot.
- A vidéki települések könnyebb elérhetősége révén, illetve a megélhetés lehetőségét biztosító helyi gazdasággal a vidéki elvándorlás megáll, megfordul, és egyre több fiatal választja a vidéki településeket, térségeket.
- Falvaink, tanyáink korszerű módon megújulnak, adott esetben új funkciókat nyernek.
- Korszerű és versenyképes családi gazdaságok, kis-és középüzemek működnek vidéken, kiegyensúlyozott szerkezetben a nagyobb gazdaságokkal, biztosítva a vidéki lakosság egy részének a foglalkoztatását, megélhetését, a megtermelt értékekkel növekvő mértékben hozzájárulva a nemzetgazdasághoz, biztosítva az ország egészséges élelmiszerellátását.”

A területpolitikai jövőképpel a Térszerkezeti jövőképünk (3.1.1) fejezet foglalkozik:

3.1. Területpolitikai irányok és teendők

3.1.1. Térszerkezeti jövőképünk

Az ágazati fejlesztések területi összehangolása és az eltérő adottságú térségek eredményes fejlesztése egy komplex **stratégiai térszerkezeti víziót** igényel. A hazai tervezési rendszerben ezt a feladatot eddig elsősorban az OTK-ban megfogalmazott területi célok, valamint az egyes ágazatok területi orientációjának rögzítése szolgálta. Az OFTK jelen területi fejezete is ezt a funkciót látja el, sőt térszerkezeti jövőkép felvázolásával átfogóbb keretet ad ennek:

- Kijelöli az egyes sajátos tematikájú lehetőségeket hordozó és kihívásokkal küzdő **beavatkozási térségtípusokat és térszerkezeti elemeket.**
- A **városias és vidékies terek** fejlesztésének prioritásait, általános küldetését is megadja.

- Önálló szempontokat határoz meg a térszerkezet szempontjából kiemelten fontos **mobilitást, a térhasználati elveket és ágazati területi orientációt** illetően.

„Szükséges egy több szemponton nyugvó, stratégiai térszerkezeti vízió körvonalazása”

A térszerkezet kijelölése során a meglevő, természeti vagy ember alkotta adottságokból mint kiaknázható vagy korlátozó tényezőkből, illetve a reálisan tervezhető fejlesztésekből kell kiindulnunk. Ez, a fejlesztéspolitika szempontjából releváns ágazati szempontok területi képe az egyik pillére a megalapozott és meg is valósítható, beavatkozáscentrikus térszerkezeti vízió kialakításának. A másik pillér pedig a területpolitika saját térségi beavatkozásainak rendszere.

„Funkcionális térszerkezeti vízió”.

A térszerkezeti jövőképünket összesítve kirajzolhatók azok a **funkcionális térségek**, melyek arculatában meghatározó – vagy a jövőben szándékoltan azzá válik – egy-egy nemzeti szinten is jelentős gazdasági, társadalmi vagy környezeti feladat ellátása. Az adott térség **elsősorban a feladatellátással kapcsolódik a nemzeti szintű társadalmi és területi munkamegosztásba**. A funkciók kívánt térségi és településhálózati szintű kiosztását szemlélteti az alábbi térkép. Ezek nem kizárólagos és semmiképpen nem szabályozási jellegű térségek. A „túlnyomóan települési funkciójú területek” például csak az országos léptékben is jelentős városias és ahhoz kapcsolódó agglomerációs területeket képviselik. A természetközeli gazdálkodás sem korlátozódhat a környezeti meghatározottságú gazdálkodás tereire, de ott kiemelt fontosságú.

A továbbiakban az egyes kapcsolódó kérdéskörök részletezésével folytatja a dokumentum.

ÚJ MAGYARORSZÁG VIDÉKFEJLESZTÉSI STRATÉGIAI PROGRAM (2007-2013)

„A Stratégia víziója

A Stratégián alapuló Program megvalósításával Magyarország az európai mezőgazdasági modell működését kívánja követni, melynek keretei hazánkban már létrejöttek: erősödik a mezőgazdaság multifunkcionális jellege, megindult a vidéki térségek összehangolt, a forrásokat és a fejlesztési elképzeléseket integráló fejlesztése, és egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a fenntarthatósági szempontok, az élhető környezet megteremtése, s egyfajta szolgáltatássá válik a szélesebb társadalom számára a környezeti szempontokat érvényesítő agrárgazdálkodás.

A hazai agrár-vidékfejlesztés legfontosabb feladata a vidéki térségek lakosság alacsony gazdasági aktivitásából, az alacsony foglalkoztatottságból és ezáltal alacsony jövedelmi szintből fakadó társadalmi feszültség kezelése. Ez egyrészt a kedvező mezőgazdasági adottságok és a vidék elmaradottsága között feszülő ellentmondás feloldását is jelenti.

A vidéki térségek gazdaságának megerősítésére a Stratégia három szálon kínál megoldást. Egyrészt a jó mezőgazdasági adottságokra alapozó, versenyképes, a térség kistermelőinek szolgáltatásokat nyújtó, azokat integrációval segítő, a helyi társadalom formálásában, aktivizálásában aktív szerepet vállaló mezőgazdasági üzemek támogatása által.

Másrészt a megerősödő családi gazdálkodók, fiatal gazdák, kisebb gazdaságok támogatása révén, amelyeknek egy része a vidékfejlesztési források felhasználásának segítségével képes a termelés és a jövedelmezőség növelésére, a méretgazdaságosság révén költségoldalon

versenyelőny elérésére. Másik részük számára a nagy hozzáadott értékkel rendelkező a piaci részeket kitöltő termékszerkezet előállítás, illetve a gazdaság diverzifikációja jelentheti hosszú távon a termelés fenntartását, a megélhetést.

Harmadrészt a vidéki mikrovállalkozások erősítésével, ahol lehet térségi alapon, integrált módon, a térség sajátosságaira, kitörési pontjaira alapozva.

Ezen három fejlesztési irány mentén elérhető, hogy a vidéki településeken növekedjen a munkahelyeket teremtő foglalkoztatók száma, akik a térség adottságait kiaknázva képesek a helyi gazdaságot katalizálni, a vállalkozások összefogását előmozdítani.

A fokozódó gazdasági aktivitás csak a jelenlegi, alacsony környezetterhelés megőrzése esetén kínál fenntartható fejlődési lehetőséget a vidéki térségek, a települések számára. Ezért a megvalósuló fejlesztések mindenkor a térség környezeti, természeti értékeinek megóvásával kell, hogy párosuljanak.

Mindazonáltal a sikeres vidéki gazdaság csak szükséges, de nem elégséges feltétele a sikeres és élhető települések megteremtésének. Mindehhez szükség van még egy innováció-orientált – ám a hagyományokat tiszteletben tartó, azokra alapozó – modernizációra az alábbi területeken:

- szolgáltatások elérésének javítása az új – info-kommunikációs – technológiák felhasználásával;
- falumegújítás – örökségvédelem;
- kapacitásfejlesztés, innovatív vidékfejlesztési hálózatok kialakítása.

A vidéki térségek infrastrukturális – közlekedési, belterületi – fejlesztési igényei, valamint a vidéki egészségügyi, oktatási alapszolgáltatások finanszírozása az agrár-vidékfejlesztés keretein és lehetőségein is túlmutat, így ezen fejlesztések és igények megvalósítása illetve kielégítése csak több tárcát és fejlesztési programot átfogó vidékpolitika révén lehetséges.”

3. sz. melléklet. Az új lehatárolás szerinti népesség és vidéki térség eloszlás LAU 2-es szinten.

	Share of population				Share of land area			
	OECD rural LAU2	Rural LAU2	Difference LAU2	Rural grid cells	OECD rural LAU2	Rural LAU2	Difference LAU2	Rural grid cells
Belgium	8.7	16.3	7.7	21.6	40.7	53.2	12.5	74.3
Bulgaria	36.2	36.2	0.0	40.9	93.3	91.1	-2.2	98.5
Czech Republic	30.0	36.0	5.9	40.9	83.0	85.2	2.2	95.4
Denmark	41.0	29.8	-11.2	37.5	85.3	69.5	-15.8	95.9
Germany	19.1	22.4	3.3	28.2	64.8	66.4	1.6	90.2
Estonia	32.0	40.2	8.2	38.9	98.5	98.7	0.1	99.2
Ireland	44.2	47.5	3.3	49.2	96.8	96.3	-0.6	98.7
Greece ^(*)	38.6	38.2	-0.4	39.9	94.9	93.6	-1.4	98.8
Spain	26.9	26.9	-0.1	31.1	91.9	90.2	-1.7	98.2
France	29.0	34.3	5.3	37.0	90.3	90.5	0.3	96.5
Italy	20.8	23.2	2.4	30.2	70.9	69.5	-1.4	93.2
Cyprus	22.2	25.5	3.3	29.3	91.1	91.5	0.5	96.9
Latvia	34.3	36.7	2.4	37.8	98.2	97.1	-1.1	99.1
Lithuania	36.2	55.3	19.1	55.4	96.9	98.0	1.1	99.0
Luxembourg	28.0	35.1	7.1	39.4	75.5	79.3	3.8	91.8
Hungary	43.3	35.1	-8.2	42.5	87.8	76.8	-11.0	96.5
Malta	0.1	1.7	1.7	5.3	1.6	13.1	11.5	61.0
Netherlands	6.8	9.1	2.3	15.6	29.5	32.9	3.3	85.0
Austria	41.4	39.5	-1.9	43.0	90.4	85.0	-5.4	96.4
Poland	40.3	40.1	-0.2	40.6	90.5	87.9	-2.6	96.4
Portugal	26.9	31.7	4.8	34.9	87.1	89.3	2.2	96.0
Romania	48.3	43.7	-4.6	47.2	93.6	89.0	-4.6	97.9
Slovenia	55.5	44.8	-10.7	51.6	88.1	75.3	-12.8	96.3
Slovakia	40.7	41.9	1.2	47.1	86.2	85.3	-0.9	96.6
Finland	53.6	34.5	-19.1	41.2	98.3	89.8	-8.6	99.4
Sweden	69.3	25.7	-43.6	35.7	99.0	69.0	-30.1	99.2
United Kingdom	12.2	14.0	1.7	15.8	81.7	79.9	-1.8	91.5
EU-27	27.1	27.9	0.8	32.1	87.6	82.8	-4.8	96.2

(*) LAU2 = Local Administrative Unit level 2.

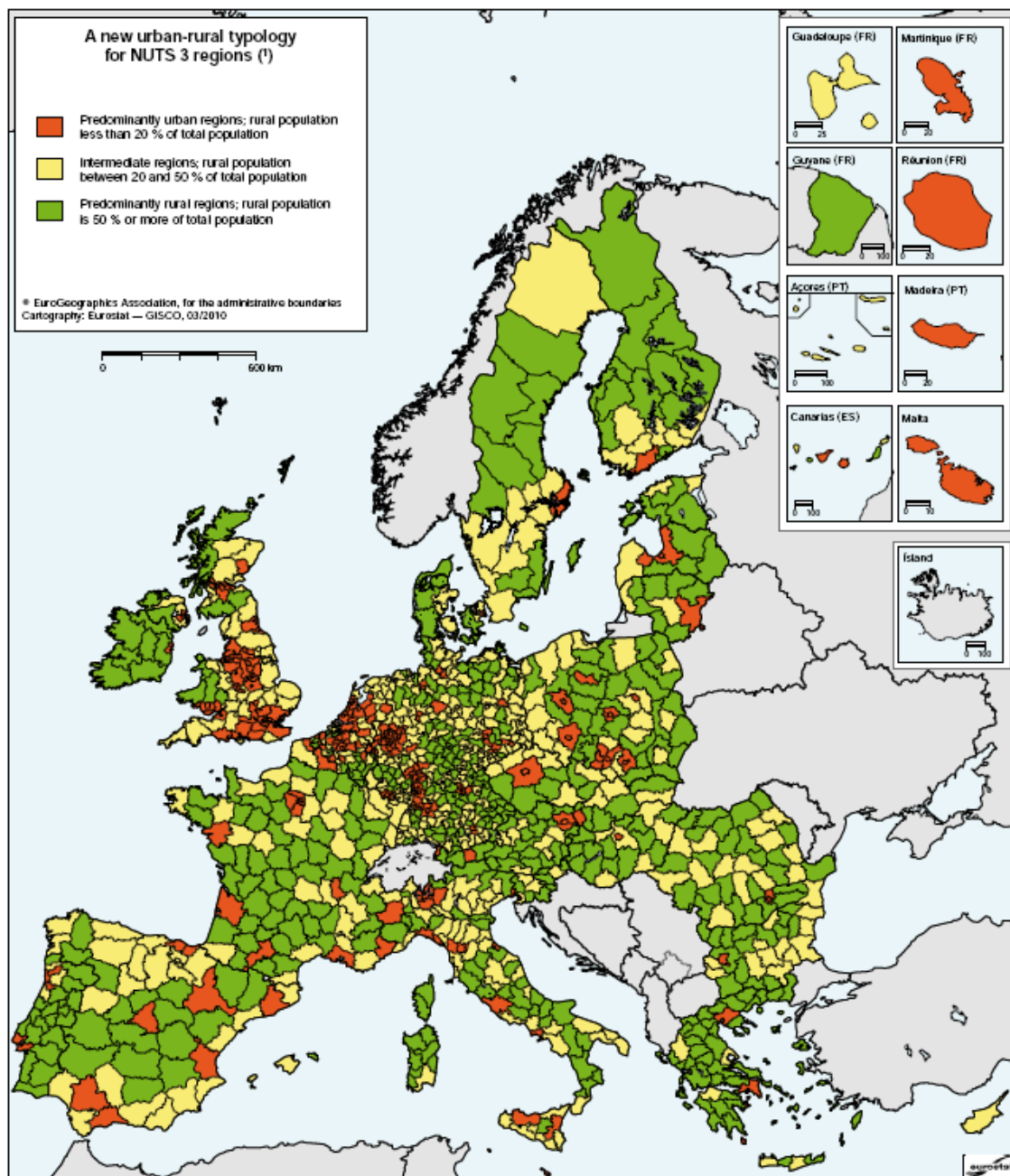
(*) Greece is LAU1.

Data does not cover Départements d'outre-mer (FR9), Região Autónoma dos Açores (PT20) and Região Autónoma da Madeira (PT30).

Source: Eurostat, JRC, EFGS, REGIO-GIS.

Forrás: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology#cite_note-0 (letöltés ideje: 2011.04.02.)

4. sz. melléklet. Új város-vidék tipológia NUTS 3 regionális szinten.

⁽¹⁾ This typology is based on a definition of urban and rural 1 km² grid cells. Urban grid cells fulfil two conditions: (1) a population density of at least 300 inhabitants per km² and (2) a minimum population of 5 000 inhabitants in contiguous cells above the density threshold. The other cells are considered rural. Thresholds for the typology: 50 % and 20 % of the regional population in rural grid cells.

For Madeira, Açores and the French outermost regions, the population grid is not available. As a result, this typology uses the OECD classification for these regions.

Source: Eurostat, JRC, EFGS, REGIO-GIS.

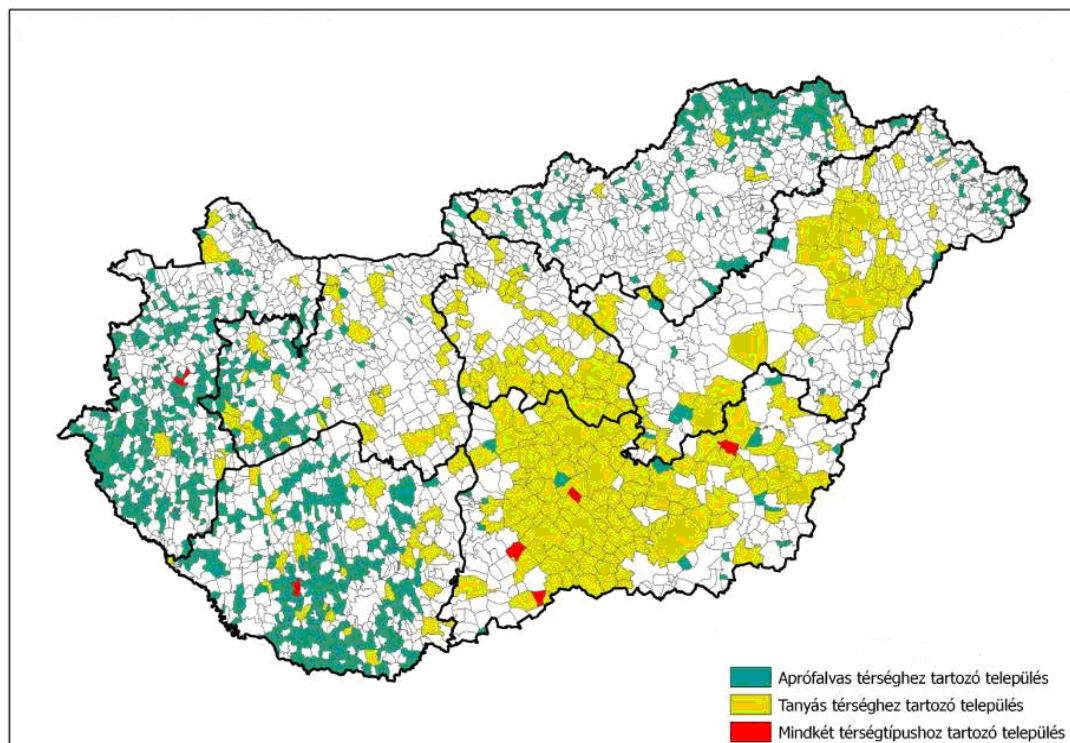
Forrás: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology#cite_note-0 (letöltés ideje: 2011.04.02.)

5. sz. melléklet. Magyarország megyéi a város-vidék tipológia szerint.

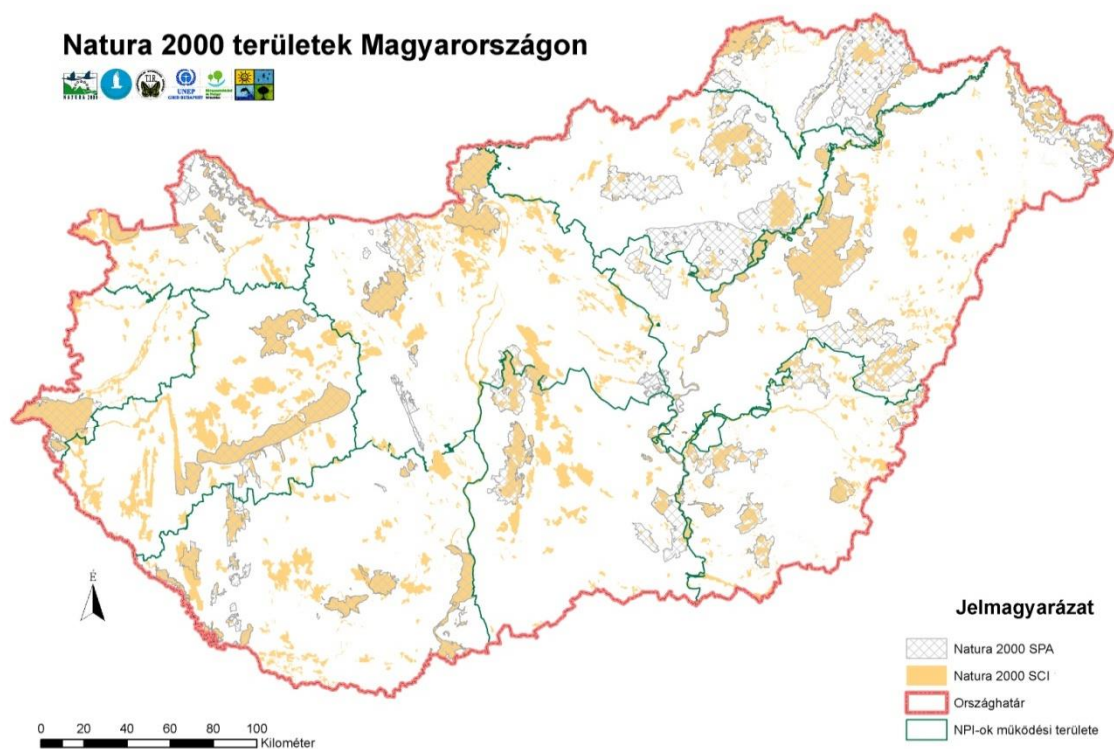
Forrás: 2011. évi agrárgazdasági jelentés. EU DG Regio alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült

6. sz. melléklet. Tanyás és aprófalvas térségek Magyarországon

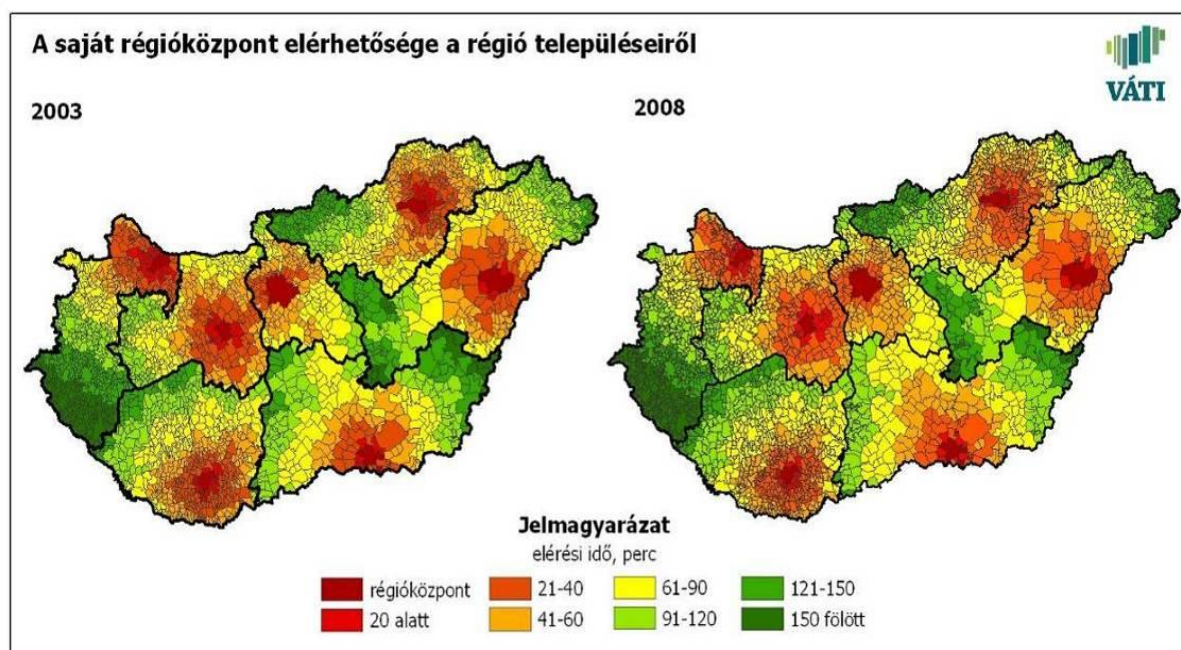
Forrás: 2011. évi Agrárgazdasági jelentés.

7. sz. melléklet. Natura 2000 területek Magyarországon

Forrás: 2011. évi Agrárgazdasági jelentés.

8. sz. melléklet. A saját régióközpont elérhetősége a régió településeiről

Forrás: 2011. évi Agrárgazdasági jelentés.

9. sz. melléklet. A hazai vidék SWOT analízise.

<u>Erősségek</u>	<u>Gyengeségek</u>
<p>1. <u>Társadalmi</u></p> <p>a. hagyományos nemzeti élelmiszerek</p> <p>b. nemzeti konyha, speciális íz világ</p> <p>c. szociális infrastruktúra</p> <p>i.egészségügyi,</p> <p>ii.szociális</p> <p>iii.közoktatási (bölcsődei, óvodai, általános iskolai)</p> <p>hálózat van,</p> <p>d. higiéniai biztonság</p> <p>i.humán-egészségügyi</p> <p>ii.növény és állategészségügyi,</p> <p>iii.élelmiszerbiztonsági,</p> <p>iv.GMO mentességi státusz</p> <p>v.s ezek intézményrendszere biztosított (erdészek)</p> <p>e. Közép- és felsőfokú agrár-, élelmiszeripari és erdészet szakoktatás</p> <p>f. vidékfejlesztés iránt elkötelezett helyi vidékfejlesztési közösségek</p> <p>2. <u>Gazdasági</u></p> <p>a. fő közlekedési utak jelenléte</p> <p>b. szállítási költségek</p> <p>c. ellátásbiztonság</p> <p>d. az agrárium nemzetközi kapcsolata</p> <p>i.külföldi tőkebevonás</p> <p>ii.élelmiszer gyártási kapacitás</p> <p>iii.felvevő piac</p> <p>e. egyedi régióra jellemző termékek előállítására alkalmas termőhelyek</p> <p>3. <u>Ökológiai</u></p> <p>a. biodiverzitás</p> <p>i.egyedi pannon biogeográfiai régió (őshonos fajták jelenléte)</p> <p>ii.agroökológiai adottságok,</p> <p>1. mezőgazdasági,</p> <p>2. szántóterületek aránya,</p> <p>3. változatos talajtakaró,</p> <p>4. agrártermelési hagyományok,</p> <p>b. vizek állapota</p>	<p>1. <u>Társadalmi</u></p> <p>a. társadalom együttműködési hajlandósága</p> <p>i. helyi közösségek,</p> <p>ii. gazdaközösségek</p> <p>iii. az élelmiszergazdaság szereplői közötti</p> <p>1. termelők és felvásárlók</p> <p>2. horizontális, ágazati</p> <p>3. vertikális, termékpálya együttműködések hiánya</p> <p>4. gyenge szerződéses fegyelem,</p> <p>b. helyi igényeken alapuló ellátási láncok hiánya</p> <p>c. szocio-demográfiai folyamatok</p> <p>i. korösszetétel</p> <p>1. vidéki népesség(többek között a gazdálkodók) elöregedése,</p> <p>2. elnéptelenedés</p> <p>3. elvándorlása,</p> <p>a. magasan kvalifikált réteg végleges elvándorlása</p> <p>ii. iskoláskorú gyermekek számának csökkenése</p> <p>munkaerő-utánpótlást gátolja</p> <p>iii. vidéki munkanélküliség - foglalkoztatási lehetőségek</p> <p>iv. helyi aktivitás</p> <p>v. segélyezettek aránya</p> <p>vi. munkaerőhiány és finanszírozási problémák a szociális ellátás területén;</p> <p>d. vidék presztízse</p> <p>e. kompetencia alapú oktatás</p> <p>f. épített örökségállomány</p> <p>i. tudományos igényű helyreállításainak hiánya,</p> <p>ii. a nagyközönségnek bemutatatható örökség alacsony száma</p> <p>iii. a kulturális örökségben rejlő erőforrások ki nem használata</p> <p>iv. örökségvédelem és turisztikai fejlesztésük forráshiánya (tulajdonosok, fenntartók bevételehiánya),</p> <p>g. adminisztráció</p>

<p>i. nagy hagyományokra visszatekintő, magas szintű vízgazdálkodási gyakorlat</p> <p>ii. felszín alatti vízkészletek</p> <p>iii. termálvíz-készletek</p> <p>c. alacsony környezetterhelés</p> <p>i. kedvező levegőminőség,</p> <p>ii. védett területek aránya</p> <p>d. változatos tájfajták (az országot egyenletesen lefedő)</p> <p>i. természeti,</p> <p>ii. szellemi (népművészeti és kismesterségi hagyományok)</p> <p>iii. épített, építészeti (köztük ipari- és agrár) örökség,</p> <p>e. erdősültség</p> <p>i. erdőterületek aránya,</p> <p>ii. növekedése,</p> <p>iii. magas CO megkötés</p>	<p>i. túlszabályozottság,</p> <p>ii. hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya,</p> <p>iii. működési problémákkal küzdő helyi önkormányzatok,</p> <p>iv. az üzemszabályozások hiánya</p> <p>v. a fejlesztéspolitikai és szakmai rendszerek nem megfelelő összehangolása</p> <p>vi. területi különbségek feltárása és figyelembe vétele minimális</p> <p>h. innováció terjedés (K+F nem alakul át innovációvá)</p> <p>i. képességek a vidéki társadalomban</p> <p>i. környezet és természetvédelmi (környezet, klíma adaptációs)</p> <p>ii. szakmai,</p> <p>iii. üzemirányítási,</p> <p>iv. uniós,</p> <p>v. piaci és marketing ismeretek hiánya</p> <p>j. tanárok száma</p> <p>k. képzési programok és a gazdasági igények összhangja</p> <p>l. közösségi terek hiánya</p> <p>m. szétzilálódott vidéki közösségek</p> <p>n. erősen differenciált falusi fejlődésirányok</p> <p>o. a különböző alapokat kezelő intézményrendszerek koherenciája</p> <p>2. <u>Gazdasági</u></p> <p>a. vízkár-elhárítási eszközrendszer</p> <p>b. termelési szerkezet, ágazati arányok:</p> <p>i. az agrártermelési szerkezet a nagyüzemi kultúrák és a tömegtermelés irányába tolódott el</p> <p>ii. növénytermesztés és állattenyésztés közti egyensúly</p> <p>iii. az alapanyag-termelés és a feldolgozás közötti egyensúly</p> <p>c. alacsonyfokú diverzifikáció</p> <p>d. vidéki vagyonbiztonság</p> <p>e. a mezőgazdaság külső tényezőknek való kiszolgáltatottsága</p> <p>f. egyre kisebb az exportált agrár- és élelmiszeripari termékek hozzáadott értéke, az élelmiszeripar versenyképessége gyenge</p> <p>g. a hazai élelmiszeripar belföldi értékesítése</p> <p>h. alacsony szintű helyi termelés-feldolgozás és értékesítés</p> <p>i. vidéki települések infrastrukturális hátránya</p> <p>j. mezőgazdaság tökeellátottsága (nagyüzemi növénytermesztés kivételével)</p>
--	--

	<ul style="list-style-type: none"> k. közlekedési infrastruktúra i. vasúti kapcsolatok hiánya; ii. elérhetőség iii. a tömegközlekedés alacsony színvonala; <ul style="list-style-type: none"> l. terciér szektor aránya i. A termékpályákat segítő szolgáltatások (kereskedelmi, logisztikai rendszerek) m. elaprózódott földhasználat és birtokszerkezet n. mezőgazdaság élőmunkaigénye o. termelési eszközök p. gazdaságok mérete és termelékenység közötti összhang q. műszaki, technikai, technológiai színvonal i. az állattenyésztésben r. élelmiszeripari termékfejlesztés s. élelmiszeripari minőségellenőrző rendszerek t. gazdasági biztonság i. piacvédelem, ii. fogyasztóvédelem, iii. munkavédelem iv. szürke- és feketegazdaság 3. <u>Ökológiai</u> <ul style="list-style-type: none"> a. vizek mennyisége b. vízháztartási egyenleg c. műveletlen területek aránya, önerdősülés
<u>Lehetőségek</u>	<u>Veszélyek</u>
<ul style="list-style-type: none"> 1. <u>Társadalmi</u> <ul style="list-style-type: none"> a. magasan képzett emberek és fiatalok vidékre történő „kivonulása” b. helyi közösségek helyi és nemzetközi kapcsolatrendszere c. az önkéntesség erősödése d. széles nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kutatói háttér e. környezettudatosság és az információk iránti igény erősödése f. hazai és nemzetközi innovációs törekvések g. civil aktivitás h. erősödő nemzetközi integráció i. átalakuló vidék város kapcsolatok 2. <u>Gazdasági</u> <ul style="list-style-type: none"> a. Növekvő hazai és globális kereslet <ul style="list-style-type: none"> i. egészséges, ii. minősített (pl.: ökológiai, biotermékek, GMO mentes), iii. hazai, iv. helyi, élelmiszerek iránt b. uniós agrár- és vidékfejlesztési és a kohéziós és regionális politika összehangolása 	<ul style="list-style-type: none"> 1. <u>Társadalmi</u> <ul style="list-style-type: none"> a. átalakuló vidék város kapcsolatok b. szocio-demográfiai folyamatok: <ul style="list-style-type: none"> i. kiürülő vidéki terek ii. korszerű és megújuló ismeretekkel rendelkező szakemberek hiánya iii. a pénz és munkaerőhiány, iv. a szociális és egészségügyi ellátás leépülése; v. fiatal és képzett rétegek teljes elvándorlása; vi. az iskolázottsági szint csökkenése; c. a népesség korszerűtlen ismeretei d. szociálisan leszakadó aprófalvak e. forráshiány a felsőoktatási és kutatói szférájában; f. globális járványok terjedése; g. a takarékos és hatékony erőforrás használat szempontjainak mellőzése h. a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek növekedése i. transzformációs veszteségek j. családpolitika 2. <u>Gazdasági</u> <ul style="list-style-type: none"> a. csökken a mezőgazdaság élőmunka-igénye,

<p>c.fokozódó érdeklődés rekreációs (például: gasztronómiai, öko-, vadászati stb.) turizmus és a hozzá kapcsolódó ökoszisztéma szolgáltatások iránt</p> <p>d. szociális gazdaság iránti egyre erősödő európai és globális igény</p> <p>e.extenzív legeltetési állattartás elterjedése</p> <p>f.megújuló energiaforrások iránti növekvő kereslet</p> <p>g. világörökség helyszínek turisztikai értékének növekedése</p> <p>h. Igény alapú tömegközlekedés erősödése</p> <p>i. vízvagyon, vízrendezés jelentőségének növekedése</p> <p>i. öntözési vízkapacitás és öntözött kultúrák iránti kereslet növekedése</p> <p>ii. vízkímélő technológiák (talajbátározás) fejlődése</p> <p>j.erdészeti és faipari szektor energetikai potenciáljának növekedése</p> <p>k. átalakuló fogyasztói szerkezet, fogyasztási szokások</p> <p>l. atipikus foglalkoztatási formák elterjedése</p> <p>m. találmányok terjedése (nano, bio, kémiai, műszaki)</p> <p>3. <u>Ökológiai</u></p> <p>a.a környezet önellátási és megélhetési potenciálja</p> <p>b. mennyiségi és minőségi környezeti infrastruktúra (hulladékgazdálkodás, szennyvízkezelés) változás iránti igény növekedése</p> <p>c.erdősültség növekedését preferáló tájhasználati politika</p>	<p>népességtartó képessége</p> <p>b. a termelés költségeinek növekedése</p> <p>i. kiszámíthatatlan energiaárak;</p> <p>c. romló termékminőség</p> <p>i. nem megfelelő szaporítóanyagok,</p> <p>ii. a gyenge fizetőképesség kereslet,</p> <p>iii. fogyasztói tudatosság hiánya miatt.</p> <p>d. az infrastruktúra, beruházások és energia(növény)termelés növekvő területigénye, miatt csökken a zöld és a mezőgazdasági területek aránya</p> <p>e. élelmiszerbiztonsági kockázatok</p> <p>f. Magyarország és a Kárpát-medence GMO mentességének elvesztése</p> <p>g. a támogatási rendszer piactorzító, egyenlőtlenségeket erősítő negatív hatásai</p> <p>h. fenntarthatatlan tömegközlekedés</p> <p>i. fokozódó importnyomás az élelmiszer- és energiaellátásban</p> <p>j. átalakuló fogyasztói szerkezet, fogyasztási szokások</p> <p>3. <u>Ökológiai</u></p> <p>a. klímaváltozás hatásai</p> <p>b. csökken a talajok szervesanyag-készlete</p> <p>c. csökkenő biológiai sokféleség</p> <p>d. vizek</p> <p>i. szervesanyag és tápanyag terhelése,</p> <p>ii. túlhasználat,</p> <p>iii. ellenőrzésének gyengülése, engedély nélküli tevékenységek növekedése</p> <p>e. vízháztartási anomáliák – belvíz, öntözőcsatornák</p> <p>f. természetes környezet degradációja</p> <p>g. kiemelkedő adottságú területek csökkenése és minőségromlása</p>
--	--

Forrás: Az NVS (2011), az EURuFU projekt (Mészáros 2012), NAKVI 2014-2020 tervezési projektjének és az ÚMVP (2007) SWOT analízise alapján saját szerkesztés.

10. melléklet. Jelenkori, 2050 szempontjából releváns hajtóerők és a kulcstényezők (saját szerkesztés). A jelenkori hajtóerő sorszámát „viszi tovább” minden egyes tényező, a későbbi kutathatóság és visszavezethetőség érdekében.

Hajtóerők						Kulcstényezők		
Hajtóerő-csoport	Sorsz.	Hajtóerő 2013	Hajtóerő-csoport	Sorsz.	Hajtóerő 2050	Csoport	Sorsz.	Kulcstényező 2050
társadalmi interakciók	1	helyi hálózatok	társadalmi interakciók	1	helyi hálózatok	társadalmi interakciók	1	helyi hálózatok
	2	gazdaközösség		4	helyi közösségek nemzetközi kapcsolatrendszere		5	bizalmi állapotok
	3	élelmiszerlánc		5	bizalmi állapotok	foglalkoztatottság	26	atipikus foglalkoztatási formák elterjedése
	4	helyi közösségek nemzetközi kapcsolatrendszere		6	vidékfejlesztés iránt elkötelezett helyi vidékfejlesztési közösségek	adminisztráció-politikai tényezők	27	túlszabályozottság
	5	bizalmi állapotok		8	önkéntesség		28	hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya
	6	vidékfejlesztés iránt elkötelezett helyi vidékfejlesztési közösségek		9	társadalmi felelőség vállalás	oktatás	39	tanárok száma
	7	klaszteresedés-hálózatosodás		10	civil aktivitás		40	tanárok "minősége"
	8	önkéntesség		11	elnéptelenedés		43	iskolázottsági szint
	9	társadalmi felelőség vállalás	migrációs folyamatok	12	elvándorlás	élhetőség-szociális helyzet	52	tartós szegénység
	10	civil aktivitás		13	fiatal és magasan kvalifikált réteg végleges elvándorlása		53	gyermek szegénység
migrációs folyamatok	11	elnéptelenedés	korösszetétel	15	iskoláskorú gyermekek száma		54	éhezés
	12	elvándorlás		16	várható élettartam		55	segélyezésben részesülő száma
	13	magasan képzett emberek és fiatalok vidékre történő „kivonulása”		18	előregedés		59	vidék presztízse
	14	fiatal és magasan kvalifikált réteg végleges elvándorlása	cigányság	19	munkanélküliség	vízgazdálkodás	60	vízháztartási egyenleg

korösszetétel	15	iskoláskorú gyermekek száma	foglalkoztatottság	20	területi koncentrálttság	tárgyalkódás	65	vízhozartási anomáliák (túlvíz)
	16	várható élettartam		21	iskolázottság		66	öntözési vízkapacitás
	17	családpolitika		22	tartós munkanélküliség		67	vízkeelő technológiák (talajbatarozás)
	18	előregedés		23	aktivitási ráta		74	klímaváltozás hatásainak mérséklése
cigányság	19	munkanélküliség	foglalkoztatottság	24	foglalkoztatási lehetőségek	településhálózat	92	átalakuló vidék város kapcsolatok
	20	területi koncentrálttság		26	atipikus foglalkoztatási formák elterjedése		106	ellátásbiztonság
	21	iskolázottság		27	túlszabályozottság	innováció	114	vidéki kutatók száma
foglalkoztatottság	22	tartós munkanélküliség	adminisztráció-politikai tényezők	28	hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya		115	szabadalmak száma
	23	aktivitási ráta		31	a fejlesztéspolitikai és szakmai rendszerek összehangoltsága		116	magánszektor K+F ráfordításai
	24	foglalkoztatási lehetőségek		32	területi különbségek feltárása és figyelembe vétele		117	állami szektor (beleértve egyetemeket) K+F ráfordításai
	25	munkaerőhiány és finanszírozási problémák a szociális ellátás területén		33	környezet és természetvédelmi ismeretek (környezet, klíma adaptációs)		118	innováció terjedése
	26	atipikus foglalkoztatási formák elterjedése	képességek a vidéki társadalomban	34	szakmai ismeretek	mezőgazdaság	131	növénytermesztés és állattenyésztés közti egyensúly
adminisztráció,- politikai tényezők	27	túlszabályozottság		37	korszerű és megújuló ismeretekkel rendelkező szakemberek száma		132	az alapanyag-termelés és a feldolgozás közötti egyensúly
	28	hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya		38	piaci és marketing ismeretek		148	szaporítóanyagok minősége
	29	agrár- és vidékfejlesztési támogatási rendszer	oktatás	39	tanárok száma		157	génbankok
	30	működési problémákkal küzdő helyi önkormányzatok		40	tanárok "minősége"	energetika	172	energiaterőkonyság

	31	a fejlesztéspolitikai és szakmai rendszerek összehangoltsága		43	iskolázottsági szint
	32	területi különbségek feltárása és figyelembe vétele		44	közüktatási (bölcsödei, óvodai, általános iskolai) hálózati infrastruktúra
képessegek a vidéki társadalomban	33	környezet és természetvédelmi ismeretek (környezet, klíma adaptációs)		45	közép- és felsőfokú agrár-, élelmiszeripari és erdészeti szakoktatás
	34	szakmai ismeretek	élhetőség-szociális helyzet	46	közösségi terek
	35	üzemirányítási ismeretek		47	vidéki közösségek
	36	a takarékos és hatékony erőforrás használat szempontjainak figyelembevétele		48	erősen differenciált falusi fejlődésirányok
	37	korszerű és megújuló ismeretekkel rendelkező szakemberek száma		49	közbiztonság
	38	piaci és marketing ismeretek		50	vagyonbiztonság
oktatás	39	tanárok száma		51	egészségügyi biztonság
	40	tanárok "minősége"		52	tartós szegénység
	41	képzési programok és a gazdasági igények összhangja		53	gyermek szegénység
	42	kompetencia alapú oktatás		54	éhezés
	43	iskolázottsági szint		55	segélyezésben részesülő száma
	44	közüktatási (bölcsödei, óvodai, általános iskolai) hálózati infrastruktúra		56	a szociális és egészségügyi ellátás minősége
	45	közép- és felsőfokú agrár-, élelmiszeripari és erdészeti szakoktatás		57	a szociális és egészségügyi hálózati infrastruktúra
élhetőség-szociális helyzet	46	közösségi terek		58	a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek növekedése
	47	vidéki közösségek		59	vidék presztízse

	48	erősen differenciált falusi fejlődésirányok	vízgazdálkodás	60	vízháztartási egyenleg
	49	közbiztonság		61	vízkár-elhárítási eszközrendszer
	50	vagyonbiztonság		65	vízháztartási anomáliák (túlvíz)
	51	egészségügyi biztonság		66	öntözési vízkapacitás
	52	tartós szegénység		67	vízkimélő technológiák (talajbatározás)
	53	gyermek szegénység		69	felszín alatti vízkészletek
	54	éhezés		70	termálvíz-készletek
	55	segélyezésben részesülő száma	tájgazdálkodás	71	egyedi pannon biogeográfiai régió (öshonos fajták jelenléte)
	56	a szociális és egészségügyi ellátás minősége		74	klimaváltozás hatásainak mérséklése
	57	a szociális és egészségügyi hálózati infrastruktúra		75	talajok szervesanyag-készlete
vízgazdálkodás	58	a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek növekedése		76	biológiai sokféleség
	59	vidék presztízse		77	természetes környezet degradációja
	60	vízháztartási egyenleg		78	kiemelkedő adottságú területek csökkenése és minőségromlása
	61	vízkár-elhárítási eszközrendszer		79	a környezet önellátási és megélhetési potenciálja
	62	vizek szerves anyag és tápanyag terhelése		80	környezetvédelmi infrastruktúra
	63	vizek túlhasználata		81	környezetterhelés
	64	vizek ellenőrzésének gyengülése, engedély nélküli tevékenységek növekedése		83	védett területek aránya
	65	vízháztartási anomáliák (túlvíz)	erdőgazdálkodás	85	erdőterületek aránya
	66	öntözési vízkapacitás		86	CO2 megkötés

	67	vízkimélő technológiák (talajbatározás)		87	erdészeti és faipari szektor energetikai potenciálja
	68	nagy hagyományokra visszatekintő, magas szintű vízgazdálkodási gyakorlat	épített örökségállomány	88	tudományos igényű helyreállítások
	69	felszín alatti vízkészletek		90	a kulturális örökségben rejlő erőforrások használata
	70	termálvíz-készletek	településhálózat	92	átalakuló vidék város kapcsolatok
tájgazdálkodás	71	egyedi pannon biogeográfiai régió (öshonos fajták jelenléte)		94	városiasodás
	72	műveletlen területek aránya		95	szociálisan leszakadó aprófalvak
	73	önerdősülés	gazdaság	96	piacvédelem
	74	klimaváltozás hatásainak mérséklése		97	tercier szektor aránya
	75	talajok szervesanyag-készlete		98	fogyasztóvédelem
	76	biológiai sokféleség		99	munkavédelem
	77	természetes környezet degradációja		100	szürke- és feketegazdaság
	78	kiemelkedő adottságú területek csökkenése és minőségromlása		101	tőkehiány
	79	a környezet önellátási és megélhetési potenciálja		103	szociális gazdaság
	80	környezetvédelmi infrastruktúra		104	szállítási költségek
	81	környezetterhelés		105	gazdasági kiszámíthatóság
	82	levegőminőség		106	ellátásbiztonság
	83	védett területek aránya		107	külföldi tőkebevonás
	84	változatos tájfajták		108	élelmiszer gyártási kapacitás
erdőgazdálkodás	85	erdőterületek aránya	innováció	110	szellemi (népművészeti és kismesterségi hagyományok) örökség
	86	CO2 megkötés		113	forráshiány a felsőoktatási és kutatói szférában

	87	erdészeti és faipari szektor energetikai potenciálja		114	vidéki kutatók száma
épített örökségállomány	88	tudományos igényű helyreállítások		115	szabadalmak száma
	89	a nagyközönségnek bemutatható örökség száma		116	magánszektor K+F ráfordításai
	90	a kulturális örökségben rejlő erőforrások használata		117	állami szektor (beleértve egyetemek) K+F ráfordításai
	91	örökségvédelem és turisztikai fejlesztésük finanszírozása		118	innováció terjedése
településhálózat	92	átalakuló vidék város kapcsolatok		119	széles nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kutatói háttér
	93	városodás	infrastruktúra	121	közzolgáltatói
	94	városiasodás		125	elérhetőség
	95	szociálisan leszakadó aprófalvak		126	a tömegközlekedés színvonala, fenntarthatósága
gazdaság	96	piacvédelem	mezőgazdaság	128	nagyüzemi kultúrák és tömegtermelés aránya
	97	tercier szektor aránya		130	agroökológiai adottságok
	98	fogyasztóvédelem		131	növénytermesztés és állattenyésztés közti egyensúly
	99	munkavédelem		132	az alapanyag-termelés és a feldolgozás közötti egyensúly
	100	szürke- és feketegazdaság		133	a mezőgazdaság külső tényezőknek való kiszolgáltatottsága
	101	tőkehiány		134	hazai élelmiszerpiac keresleti oldal
	102	munkaerőhiány egyes ágazatokban		135	helyi termelés-feldolgozás és értékesítés
	103	szociális gazdaság		136	mezőgazdaság tőkeellátottsága

	104	szállítási költségek		137	elaprózódott földhasználat és birtokszerkezet
	105	gazdasági kiszámíthatóság		139	termelési eszközök megléte
	106	ellátásbiztonság		140	gazdaságok mérhetőkonysága
	107	külföldi tőkebevonás		141	műszaki, technikai, technológiai színvonal az állattenyésztésben
	108	élelmiszergyártási kapacitás		142	élelmiszeripari termékfejlesztések
	109	nemzetközi integráció		143	termékpályákat segítő szolgáltatások (kereskedelmi, logisztikai rendszerek)
	110	szellemi (népművészeti és kismesterségi hagyományok) örökség		144	élelmiszeripari minőségellenőrző rendszerek
	111	hagyományos nemzeti élelmiszerek		145	termelés költsége
	112	nemzeti konyha, speciális íz világ		147	termékminőség
innováció	113	forráshiány a felsőoktatási és kutatói szférában		148	szaporítóanyagok minősége
	114	vidéki kutatók száma		151	élelmiszerbiztonsági kockázatok
	115	szabadalmak száma		156	növény és állategészségügyi intézményrendszer
	116	magánszektor K+F ráfordításai		157	génbankok
	117	állami szektor (beleértve egyetemeket) K+F ráfordításai		158	extenzív legeltetéses állattartás elterjedése
	118	innováció terjedése	rekreáció - turisztika	160	kereslet rekreációs turizmus és a hozzá kapcsolódó ökoszisztéma szolgáltatások iránt
	119	széles nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kutatói háttér		161	belföldi turisztikai kereslet
infrastruktúra	120	közműöllő		162	turisztikai költségek aránya

	121	közszolgáltatói	energetika	163	vendégéjszakák száma
	122	úthálózat		164	turisztikai rendezvények száma és vonzóképessége
	123	vasúti kapcsolatok		165	külföldi turisztikai kereslet
	124	kommunikációs hálózatok		172	energhatékonyaság
	125	elérhetőség			
	126	a tömegközlekedés színvonala, fenntarthatósága			
	127	fő közlekedési utak jelenléte			
mezőgazdaság	128	nagyüzemi kultúrák és tömegtermelés aránya			
	129	agrártermelési hagyományok			
	130	agroökológiai adottságok			
	131	növénytermesztés és állattenyésztés közti egyensúly			
	132	az alapanyag-termelés és a feldolgozás közötti egyensúly			
	133	a mezőgazdaság külső tényezőknek való kiszolgáltatottsága			
	134	hazai élelmiszerpiac keresleti oldal			
	135	helyi termelés-feldolgozás és értékesítés			
	136	mezőgazdaság tőkeellátottsága			
	137	elaprózódott földhasználat és birtokszerkezet			
	138	mezőgazdaság élömlunka-igénye, népességeltartó képessége			
	139	termelési eszközök megléte			
	140	gazdaságok mérthatékonyasága			
	141	műszaki, technikai, technológiai színvonal az állattenyésztésben			

142	élelmiszeripari termékfejlesztések
143	termékpályákat segítő szolgáltatások (kereskedelmi, logisztikai rendszerek)
144	élelmiszeripari minőségellenőrző rendszerek
145	termelés költsége
146	kiszámíthatatlan energiaárak
147	termékminőség
148	szaporítóanyagok minősége
149	fogyasztói tudatosság
150	az infrastruktúra, beruházások és energia(növény)termelés növekvő területigénye, a zöld és a mezőgazdasági területek aránya
151	élelmiszerbiztonsági kockázatok
152	Magyarország GMO mentessége
153	importnyomás az élelmiszer- és energiaellátásban
154	átalakuló fogyasztói szerkezet, fogyasztási szokások
155	hazai kereslet egészséges, minősített (pl.: ökológiai, biotermékek, GMO mentes), hazai, helyi, élelmiszerek iránt
156	növény és állategészségügyi intézményrendszer
157	génbankok
158	extenzív legeltetési állattartás elterjedése

	159	egyedi régióra jellemző termékek előállítására alkalmas termőhelyek
rekreáció - turisztika	160	kereslet rekreációs turizmus és a hozzá kapcsolódó ökoszisztéma szolgáltatások iránt
	161	belföldi turisztikai kereslet
	162	turisztikai költségek aránya
	163	vendégéjszakák száma
	164	turisztikai rendezvények száma és vonzóképessége
	165	külföldi turisztikai kereslet
	166	világörökség helyszínek turisztikai értéke
energetika	167	megújuló energiaforrások iránti kereslet
	168	megújuló energiaforrás típusok száma
	169	megújuló erőművek száma
	170	fosszilis erőművek száma
	171	fosszilis energiahordozók aránya a felhasználásban
	172	energihatékonyság

11. Hajtóerők hatás és bizonytalansági értékelése (forrás: saját szerkesztés).

Hajtóerő 2050	Sorszám	x bizonytalanság (1-100)	y hatás (1-100)
helyi hálózatok	1	77	77
helyi közösségek nemzetközi kapcsolatrendszere	4	23	45
bizalmi állapotok	5	80	99
vidékfejlesztés iránt elkötelezett helyi vidékfejlesztési közösségek	6	52	66
önkéntesség	8	25	82
társadalmi felelősség vállalás	9	24	88
civil aktivitás	10	45	77
elnéptelenedés	11	10	66
elvándorlás	12	20	66
fiatal és magasan kvalifikált réteg végleges elvándorlása	13	30	77
iskoláskorú gyermekek száma	15	20	66
várható élettartam	16	20	88
előregedés	18	25	80
munkanélküliség	19	10	60
területi koncentrálttság	20	15	65
iskolázottság	21	15	55
tartós munkanélküliség	22	10	50
aktivitási ráta	23	15	62
foglalkoztatási lehetőségek	24	40	70
atipikus foglalkoztatási formák elterjedése	26	78	90
túlszabályozottság	27	77	73
hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya	28	75	66
a fejlesztéspolitikai és szakmai rendszerek összehangoltsága	31	45	27
területi különbségek feltárása és figyelembe vétele	32	30	40
környezet és természetvédelmi ismeretek (környezet, klíma adaptációs)	33	10	40
szakmai ismeretek	34	25	35
korszerű és megújuló ismeretekkel rendelkező szakemberek száma	37	25	50
piaci és marketing ismeretek	38	25	25
tanárok száma	39	66	81
tanárok "minősége"	40	70	99
iskolázottsági szint	43	66	90
közoktatási (bölcsődei, óvodai, általános iskolai) hálózati infrastruktúra	44	45	55

közép- és felsőfokú agrár-, élelmiszeripari és erdészeti szakoktatás	45	35	55
közösségi terek	46	35	45
vidéki közösségek	47	55	70
erősen differenciált falusi fejlődésirányok	48	10	70
közbiztonság	49	25	66
vagyonbiztonság	50	25	66
egészségügyi biztonság	51	35	70
tartós szegénység	52	80	90
gyermek szegénység	53	75	70
éhezés	54	75	66
segélyezésben részesülő száma	55	80	75
a szociális és egészségügyi ellátás minősége	56	40	60
a szociális és egészségügyi hálózati infrastruktúra	57	40	50
a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek növekedése	58	10	88
vidék presztízse	59	90	75
vízháztartási egyenleg	60	66	85
vízkar-elhárítási eszközrendszer	61	45	45
vízháztartási anomáliák (túlvíz)	65	60	60
öntözési vízkapacitás	66	70	70
vízkezelő technológiák (talajbatarozás)	67	70	66
felszín alatti vízkészletek	69	60	70
termásvíz-készletek	70	60	80
egyedi pannon biogeográfiai régió (őshonos fajták jelenléte)	71	60	25
klimaváltozás hatásainak méréséklése	74	80	66
talajok szervesanyag-készlete	75	80	35
biológiai sokféleség	76	60	40
természetes környezet degradációja	77	50	50
kiemelkedő adottságú területek csökkenése és minőségromlása	78	30	50
a környezet önellátási és megélhetési potenciálja	79	35	60
környezetvédelmi infrastruktúra	80	20	40
környezetterhelés	81	20	40
védett területek aránya	83	35	55
erdőterületek aránya	85	40	66
CO2 megkötés	86	40	55
erdészeti és faipari szektor energetikai potenciálja	87	40	35
tudományos igényű helyreállítások	88	66	15

a kulturális örökségben rejlő erőforrások használata	90	70	25
átalakuló vidék város kapcsolatok	92	70	85
városiasodás	94	15	60
szociálisan leszakadó aprófalvak	95	35	70
piacvédelem	96	30	70
tercier szektor aránya	97	30	75
fogyasztóvédelem	98	55	70
munkavédelem	99	55	65
szürke- és feketegazdaság	100	25	35
tőkehiány	101	25	66
szociális gazdaság	103	45	65
szállítási költségek	104	20	55
gazdasági kiszámíthatóság	105	30	80
ellátásbiztonság	106	66	75
külföldi tőkebevonás	107	45	66
élelmiszer gyártási kapacitás	108	44	60
szellemi (népművészeti és kismesterségi hagyományok) örökség	110	43	25
forráshiány a felsőoktatási és kutatói szférában	113	50	80
vidéki kutatók száma	114	75	90
szabadalmak száma	115	80	70
magánszektor K+F ráfordításai	116	66	79
állami szektor (beleértve egyetemek) K+F ráfordításai	117	66	90
innováció terjedése	118	80	99
széles nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kutatói háttér	119	50	50
közszolgáltatói	121	40	69
elérhetőség	125	45	80
a tömegközlekedés színvonala, fenntarthatósága	126	35	55
nagyüzemi kultúrák és tömegtermelés aránya	128	45	67
agroökológiai adottságok	130	20	40
növénytermesztés és állattenyésztés közti egyensúly	131	70	75
az alapanyag-termelés és a feldolgozás közötti egyensúly	132	66	66
a mezőgazdaság külső tényezőknél való kiszolgáltatottsága	133	35	68
hazai élelmiszerpiac keresleti oldal	134	20	55
helyi termelés-feldolgozás és értékesítés	135	50	78
mezőgazdaság tőkeellátottsága	136	55	80
elaprózódott földhasználat és birtokszerkezet	137	15	80

termelési eszközök megléte	139	45	75
gazdaságok mérethatékonysága	140	55	85
műszaki, technikai, technológiai színvonal az állattenyésztésben	141	20	60
élelmiszeripari termékfejlesztések	142	51	59
termékpályákat segítő szolgáltatások (kereskedelmi, logisztikai rendszerek)	143	25	55
élelmiszeripari minőségellenőrző rendszerek	144	45	76
termelés költsége	145	60	50
termékminőség	147	45	80
szaporítóanyagok minősége	148	66	90
élelmiszerbiztonsági kockázatok	151	50	72
növény és állategészségügyi intézményrendszer	156	25	52
génbankok	157	80	80
extenzív legeltetési állattartás elterjedése	158	68	19
kereslet rekreációs turizmus és a hozzá kapcsolódó ökoszisztéma szolgáltatások iránt	160	45	45
belföldi turisztikai kereslet	161	55	50
turisztikai költségek aránya	162	70	25
vendégéjszakák száma	163	70	20
turisztikai rendezvények száma és vonzóképessége	164	70	10
külföldi turisztikai kereslet	165	80	5
energiahatékonyság	172	67	80

A hazai vidékfejlesztés hajtóerői 2050 - Doktori kutatás kérdőíve

Tisztelt Olvasó!

Ez a kérdőív egy, a koncepcióvezérelt vidékfejlesztési tervezés és a jövőkutatás összekapcsolása témájú doktori kutatáshoz kapcsolódik. Kérem szíves szakmai közreműködését a kutatásban azzal, hogy kitölti az alábbi kérdőívet!

Minden teljes körűen kitöltött 10. kérdőív beküldőjét könyvtalvannal szeretném megjutalmazni segítségéért.

A kutatás kiinduló állítása szerint a jelenlegi magyar tervezési gyakorlat nem számol a távoli jövőben felmerülő igényekkel, körülményekkel, csak a jelenre koncentrált és a finanszírozási kérdések túlsúlya miatt túlzottan uniós fejlesztési forráscentrikus. Céлом a lehetséges jövőök egy körének feltárása és az így keletkezett új tudás integrálása a tervezésmódszertanba. A doktori disszertáció célja egyrészt bizonyítani a hazai vidékfejlesztési tervezési gyakorlat jövőorientáltságának hiányát, másrészt az ebből következő jövőszemlélet megalapozása.

A dolgozatban SWOT és STEEP analízissel **kiválasztásra került 124 hajtóerő**, amelyek a kutatás szerint meghatározóak lesznek a hazai vidékfejlesztésben. Ezen hajtóerők alapján a kutatás célja kulcstényezők azonosítása oly módon, hogy a hajtóerőket súlyozza.

A hajtóerők súlyozása alapján kialakul **a kritikusan bizonytalan, azaz a kulcstényezők köre**. Ezeket a kulcstényezőket aztán már el lehet látni forgatókönyvi értékekkel, amelyek alapján a forgatókönyvek a módszertani szabályok szerint felépülnek.

Kérem, az alábbi három lépésben töltsse ki a kérdőívet:

1.) A lentebb olvasható listán **jelölje meg azokat a hajtóerőket**, amelyek Ön szerint meghatározó fontosságúak lesznek 2050-ben a hazai vidékfejlesztésben! Ha indokoltnak tartja, mert Ön szerint hiányzik a felsorolásból, a lista további hajtóerőkkel bővíthető a lista alján található mezőkben!

2.) Az első lépésben **kiválasztott hajtóerőket kérem, súlyozza két 1-100-ig tartó skálán** az alapján, hogy Ön szerint mekkora a bekövetkezésének bizonytalansága (1 alacsony bizonytalanság, 100 magas bizonytalanság) és hatásának mértéke (1 alacsony hatás, 100 magas hatás)! Ezzel kiválasztódnak az ún. kulcstényezők.

3.) A második lépés előtt kérem ellenőrizze, mely tényezők kerültek mindkét skálán 66 fölé. Ezek a kulcstényezők, amelyek megvalósulása kevésbé valószínű, de hatásuk magas lehet. **A mindkét skálán 66 fölé skálázott tényezőket (a kulcstényezőket) kérem, osztályozza** a következők szerint:

Kutatásomban 2050-re vonatkoztatva két lehetséges forgatókönyvi tengely került meghatározásra: szegénység és innovációs terjedés. Ezek szélsőértékei és egymással kialakítható négy variációja határozzák meg a forgatókönyveket: magas szegénység, alacsony szegénység, erős innovációs terjedés, és gyenge innovációs terjedés.

Kérem, **az adott kulcstényezőt súlyozza 1-10-ig tartó skálán** a forgatókönyvre gyakorolt hatása alapján (mennyire befolyásolja azt) **és adja meg az Ön által optimálisnak tartott négy forgatókönyvi értékét, szintén 1-10-ig tartó skálán** (mennyire elterjedt, erős, mekkora a "jelenléte" stb. az adott kulcstényezőnek adott forgatókönyvben)! (Példa: Gondolja át a magyar vidék helyzetét 2050-ben magas szegénység és alacsony innovációs terjedés (2050 magyar vidék) mellett. Milyen súlya (1 alacsony, 10 magas) van az oktatásnak és mekkora értéket vesz fel 1-től 10-es (1 alacsony, 10 magas) skálán?.)

Ha megjelölte az Ön által kiválasztott hajtóerőket, súlyozta azokat, majd a 66-nál magasabb bizonytalanságú és hatású hajtóerők, azaz a kulcstényezők esetén megnevezte a forgatókönyvre gyakorolt hatásukat és a négy forgatókönyvi értéket, elkészült a kérdőív kitöltésével.

Így tudja beküldeni a kérdőívet:

A kérdőív beküldése az űrlap fejlécében megjelenő "Űrlap beküldése"/"Submit form" menüpontra kattintva történik, e-mailen keresztül.

A kérdőív kitöltése anonim, a kitöltő személyére vonatkozó adatot nem őrzök meg. A beérkező adatokat csak és kizárólag statisztikai elemzés céljából kívánom felhasználni.

Hajtóerők kiválasztása	Bekövet- kezés bizony- talansága 1-100	Hatás mértéke 1-100	Forgató- könyvre gyakorolt hatás 1-10	Forgatókönyvi érték 1-10			
				Alacsony szegénysé g és erős innovációs terjedés (1)	Alacsony szegénys ég és gyenge innovációs terjedés (2)	Erős innovációs terjedés és magas szegénysé g (3)	Gyenge innovációs terjedés és magas szegénysé g (4)
helyi hálózatok							
helyi közösségek nemzetközi kapcsolatrendszere							
bizalmi állapotok							
vidékfejlesztés iránt elkötelezett helyi vidékfejlesztési közösségek							
önkéntesség							
társadalmi felelősség-vállalás							
civil aktivitás							
elnéptelenedés							
elvándorlás							
fiatal és magasan kvalifikált réteg végleges elvándorlása							
iskoláskorú gyermekek száma							
várható élettartam							
előregedés							

	munkanélküliség							
	területi koncentrálttság							
	iskolázottság							
	tartós munkanélküliség							
	aktivitási ráta							
	foglalkoztatási lehetőségek							
	atipikus foglalkoztatási formák elterjedése							
	túlszabályozottság							
	hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya							
	a fejlesztéspolitikai és szakmai rendszerek összehangoltsága							
	területi különbségek feltárása és figyelembe vétele							
	környezet és természetvédelmi ismeretek (környezet, klíma adaptációs)							
	szakmai ismeretek							
	korszerű és megújuló ismeretekkel rendelkező szakemberek száma							
	piaci és marketing ismeretek							
	tanárok száma							
	tanárok "minősége"							
	iskolázottsági szint							
	közüoktatási (bölcsődei, óvodai, általános iskolai) hálózati infrastruktúra							
	közép- és felsőfokú							

agrár-, élelmiszeripari és erdészeti szakoktatás								
közösségi terek								
vidéki közösségek								
erősen differenciált falusi fejlődésirányok								
közbiztonság								
vagyonbiztonság								
egészségügyi biztonság								
tartós szegénység								
gyermek szegénység								
éhezés								
segélyezésben részeseülő száma								
a szociális és egészségügyi ellátás minősége								
a szociális és egészségügyi hálózati infrastruktúra								
a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek növekedése								
vidék presztízse								
vízháztartási egyenleg								
vízkár-elhárítási eszközrendszer								
vízháztartási anomáliák (túlvíz)								
öntözési vízkapacitás								
vízkimélő technológiák (talajbatározás)								
felszín alatti vízkészletek								

	termálvíz-készletek							
	egyedi pannon biogeográfiai régió (őshonos fajták jelenléte)							
	klímaváltozás hatásainak mérséklése							
	talajok szervesanyag- készlete							
	biológiai sokféleség							
	természetes környezet degradációja							
	kiemelkedő adottságú területek csökkenése és minőségromlása							
	a környezet önellátási és megélhetési potenciálja							
	környezetvédelmi infrastruktúra							
	környezetterhelés							
	védett területek aránya							
	erdőterületek aránya							
	CO2 megkötés							
	erdészeti és faipari szektor energetikai potenciálja							
	tudományos igényű helyreállítások							
	a kulturális örökségben rejlő erőforrások használata							
	átalakuló vidék város kapcsolatok							
	városiasodás							
	szociálisan leszakadó aprófalvak							

	piacvédelem							
	tercier szektor aránya							
	fogyasztóvédelem							
	munkavédelem							
	szürke- és feketegazdaság							
	tőkehiány							
	szociális gazdaság							
	szállítási költségek							
	gazdasági kiszámíthatóság							
	ellátásbiztonság							
	külföldi tőkebevonás							
	élelmiszer gyártási kapacitás							
	szellemi (népművészeti és kismesterségi hagyományok) örökség							
	forráshiány a felsőoktatási és kutatói szférában							
	vidéki kutatók száma							
	szabadalmak száma							
	magánszektor K+F ráfordításai							
	állami szektor (beleértve egyetemeket) K+F ráfordításai							
	innováció terjedése							
	széles nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kutatói háttér							
	közszolgáltatói infrastruktúra							
	infrastruktúra elérhetőség							

a tömegközlekedés színvonala, fenntarthatósága								
nagyüzemi kultúrák és tömegtermelés aránya								
agroökológiai adottságok								
növénytermesztés és állattenyésztés közti egyensúly								
az alapanyag- termelés és a feldolgozás közötti egyensúly								
a mezőgazdaság külső tényezőknek való kiszolgáltatottsága								
hazai élelmiszerpiac keresleti oldal								
helyi termelés- feldolgozás és értékesítés								
mezőgazdaság tőkeellátottsága								
elaprózódott földhasználat és birtokszerkezet								
termelési eszközök megléte								
gazdaságok mérethatékonyasága								
műszaki, technikai, technológiai színvonal az állattenyésztésben								
élelmiszeripari termékfejlesztések								
termékpályákat segítő szolgáltatások (kereskedelmi, logisztikai rendszerek)								
élelmiszeripari minőségellenőrző rendszerek								
termelés költsége								

	termékminőség							
	szaporítóanyagok minősége							
	élelmiszerbiztonsági kockázatok							
	növény- és állategészségügyi intézményrendszer							
	génbankok							
	extenzív legeltetési állattartás elterjedése							
	kereslet rekreációs turizmus és a hozzá kapcsolódó ökoszisztéma szolgáltatások iránt							
	belföldi turisztikai kereslet							
	turisztikai költségek aránya							
	vendégéjszakák száma							
	turisztikai rendezvények száma és vonzóképessége							
	külföldi turisztikai kereslet							
	energhatékonyág							

13. melléklet: Beérkezett kérdőívek adatait összegző táblázat. Lásd CD mellékleten, az összes kérdőívvel együtt. ű

14. melléklet. A kérdőívekből nyert kollektív tudás alapján kritikusan bizonytalan tényezők listája, valamint ezek bizonytalansági és hatás értékeinek átlaga (forrás: saját szerkesztés)

Hajtóerő 2050	Sorszám	x bizonytalanság (1-100)	y hatás (1-100)
helyi hálózatok	1	72,50	82,50
bizalmi állapotok	5	72,00	80,67
vidékfejlesztés iránt elkötelezett helyi vidékfejlesztési közösségek	6	66,43	83,14
civil aktivitás	10	74,00	78,00
elnéptelenedés	11	92,33	93,33
elvándorlás	12	75,63	82,88
fiatal és magasan kvalifikált réteg végleges elvándorlása	13	76,67	88,33
iskoláskorú gyermekek száma	15	73,33	80,00
előregedés	18	81,40	81,00
munkanélküliség	19	79,00	79,00
iskolázottság	21	71,67	85,00
tartós munkanélküliség	22	71,33	79,33
hatóságok, területi szervek és intézmények forráshiánya	28	73,75	38,50
a fejlesztéspolitikai és szakmai rendszerek összehangoltsága	31	74,00	80,00
területi különbségek feltárása és figyelembe vétele	32	74,67	80,78
környezet és természetvédelmi ismeretek (környezet, klíma adaptációs)	33	74,67	77,67
korszerű és megújuló ismeretekkel rendelkező szakemberek száma	37	73,88	83,88
tanárok "minősége"	40	72,60	81,00
iskolázottsági szint	43	75,50	80,25
közüktatási (bölcsődei, óvodai, általános iskolai) hálózati infrastruktúra	44	78,00	84,60
közép- és felsőfokú agrár-, élelmiszeripari és erdészeti szakoktatás	45	72,00	81,00
közösségi terek	46	78,67	80,00
vidéki közösségek	47	74,00	84,60
erősen differenciált falusi fejlődésirányok	48	70,60	81,60
közbiztonság	49	80,25	84,25
vagyonsbiztonság	50	88,33	92,67

tartós szegénység	52	80,20	85,20
gyermek szegénység	53	69,00	70,67
éhezés	54	69,80	74,40
a szociális és egészségügyi ellátás minősége	56	75,71	79,00
a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek növekedése	58	70,00	78,33
vidék presztízse	59	71,75	84,00
felszín alatti vízkészletek	69	73,33	76,67
termálvíz-készletek	70	69,33	78,33
klimaváltozás hatásainak mérséklése	74	76,17	78,00
a környezet önellátási és megélhetési potenciálja	79	83,33	80,00
környezetterhelés	81	73,33	80,00
CO2 megkötés	86	71,67	76,67
átalakuló vidék város kapcsolatok	92	69,80	74,40
szürke- és feketegazdaság	100	75,00	77,50
tőkehiány	101	77,00	87,00
gazdasági kiszámíthatóság	105	79,00	86,00
külföldi tőkebevonás	107	76,60	78,80
forráshiány a felsőoktatási és kutatói szférában	113	71,75	87,00
vidéki kutatók száma	114	73,33	79,33
magánszektor K+F ráfordításai	116	71,67	80,00
innováció terjedése	118	73,38	81,38
elérhetőség	125	76,67	80,00
növénytermesztés és állattenyésztés közti egyensúly	131	75,00	69,00
a mezőgazdaság külső tényezőknek való kiszolgáltatottsága	133	71,67	87,33
hazai élelmiszerpiac keresleti oldal	134	72,67	86,67
helyi termelés-feldolgozás és értékesítés	135	77,00	89,00
mezőgazdaság tőkeellátottsága	136	73,00	75,00
elaprózódott földhasználat és birtokszerkezet	137	72,33	73,33
élelmiszeripari termékfejlesztések	142	75,00	76,67
élelmiszerbiztonsági kockázatok	151	76,25	72,50
kereslet rekreációs turizmus és a hozzá kapcsolódó ökoszisztéma szolgáltatások iránt	160	70,00	77,50
energiahatékonyság	172	74,30	82,30

15. melléklet. A mélyinterjúk összefoglalói

Összefoglaló,

amely készült **Dr. Ónodi Gáborral** készült interjúról

(tanszékvezető, egyetemi docens, SZIE MKK KTI mb igazgató),

az értekezés kutatásának 2. fázisában.

Budapest, 2014. április 7. 17.00.-18.30.

1. Szabó Mátyás bemutatja a kutatást. Célok, módszertan, eddigi eredmények
2. Szabó Mátyás ismerteti a félig strukturált mélyinterjú tartalmi felépítését

Általános kritikája a tervhez – ismerve az első fázis kérdőívét – dr. Ónodi Gábornak (továbbiakban OG), hogy a magyar vidék nem homogén tér inkább erősen heterogén, így közös hajtóerőket felvetni, nem szerencsés. Térségi feldolgozást igényel a téma

3. Első kérdés: 2050 szempontjából milyen kritikusan bizonytalan (alacsony bekövetkezési eséllyel, de nagy hatással bíró) tényezőket tud felvetni

Válasz: elnéptelenedés kritikus mérete. OG véleménye szerint, számos a vidékfejlesztési cél, lásd elnéptelenedés lassítása, nem végrehajtható. Mivel a fejlesztés elvileg időszakos tevékenység, jó lenne, ha ezek a tényezők így vagy úgy, de eldőlnének valamilyen irányba, hogy a vidékfejlesztés fókuszálhassa tevékenységét és alkalmazkodhasson az új környezethez. Hasonló módszer lehet egyes svájci példa követése, visszavaduló táj, ahol térségi erőforrás koncentráció zajlik, azaz egyes térségeket igen, egyes térségeket pedig kifejezetten nem fejlesztenek.

Kérdésként merül fel, a vidék homogenitásával szemben, hogy minden falu vidék-e?

Kulcstényező lehet:

- szociális mezőgazdaság kialakulása,
- a kitolódó aktív életkorból következő kulturális változások,
- OG külön kiemeli, mint kritikus tényező, a klímamenekültek kérdését

4. Második, harmadik kérdés: a scénáriótengelyek. Szegénység és innováció
OG szerint olyan forgatókönyv érvényesülhet, amelyben még a sikeres faluban is a decentralizált nagyüzemi dominancia érvényesül bér munkás szegényréteg alakul ki, miközben a térben elkülönülő falu képe megmarad hagyományos valójában. Ezzel szemben a nagyüzemeke központjából gazdasági innováció érkezik az üzemekbe, de ezek nem szűrődnek át a falu életébe.

A városok innovációs-technológiai fölényüket emelik, de a koncentrált innováció és negatív agglomerációs hatások miatt lesz „reneszánsza” a vidéknek, vidéki életnek. Ezzel kapcsolatban az is felvethető, hogy a városi és vidéki életmód közti minőségi különbségek megszűnnek. A folyamat a komplementer város-vidék kapcsolatokat,

munkamegosztás kialakulásához vezethet, ami az esetleg városi koncentrált szegénység kérdését is feloldhatja azt a vidék. OG jelzi van olyan innováció, ami kifejezetten a koncentráció ellen hat, a terjedéssel fejlődik, „tér kell neki”. pl.: lótenyésztés.

5. negyedik kérdés: vidékfejlesztés célrendszere, feladatai 2050

OG szerint nem lesz olyan, mint vidékfejlesztés, esetleg mint a területfejlesztés része. Ha marad, célja biztosan a város – azaz központ – hiányos térségek fejlesztése; a vertikális és horizontális komplex integrációk, együttműködések erősítése (ez utóbbit tekinti OG adott térség sikere zálogának

Összefoglaló,
amely készült **Lányi András**sall készült interjúról
(ph.d. egyetemi docens, ELTE-TÁTK),
az értekezés kutatásának 2. fázisában.
Budapest, 2014. április 14. 12.00.-13.00.

1. Szabó Mátyás bemutatja a kutatást. Célok, módszertan, eddigi eredmények
2. Szabó Mátyás ismerteti a félig strukturált mélyinterjú tartalmi felépítését

Általános hozzászólása a témához, hogy a fejlesztéspolitika –beleértve a tervezés és a végrehajtást- nem helyezi be gondolkodásába a szélsőséges helyzeteket, „katasztrófahelyzetekre” nem készül fel, nem vizsgálja lehetőségét.

3. Első kérdés: 2050 szempontjából milyen kritikusan bizonytalan (alacsony bekövetkezési eséllyel, de nagy hatással bíró) tényezőket tud felvetni

Válasz: a jelen tendenciáinak végkifejlete. Az elöregedés, elnéptelenedés olyan szintre jut, hogy a időközben felértékelődő mezőgazdaságot, nem lesz, aki végezze. A tendencia ráadásul azért is negatív, mert a városoknak valójában már nincs elszívó hatása, mégis oda áramlik a népesség egy része és ez ott negatív következményekkel jár. Egyik oka, hogy az erőltetett integrációk és nagyüzemek által uralt mezőgazdaság nem ad elég munkát, nem értékteremtő, nem diverzifikált. A folyamatokat véleménye szerint senki nem akarja megállítani. Ezekre a helyzetekre kell készülni oly módon, hogy jövedelmezővé kell tenni a vidéki termelést. Tudáshoz motiváció, motivációhoz megbecsültség kell. A modern mezőgazdaság már inkább felsőfokú tudást igényel, még a középfokú sem feltétlenül elég. A helyi értékesítés megoldása a másik fejlesztendő cél. A szocializmusban a vidék kifosztásával (emberek elvándorlásával például) fejlesztették a várost és elhitették, hogy a városba költözés felfelé irányuló mobilitás. ez nem igaz.

Kulcstényező lehet:

- klímaváltozás, amely egyes kutatások szerint 2050-ra a magyar időjárási viszonyokat a mai Bulgáriáéhoz teszi hasonlóvá.
 - roma kérdésből adódó társadalmi robbanás, „polgárháború”
4. Második, harmadik kérdés: a scénáriótengelyek. Szegénység és innováció és a forgatókönyvek

LÁ szerint, mind a négy forgatókönyv kialakulhat az alábbiak szerint:

1. alacsony szegénység, alacsony innovációs terjedés: szegény vidéki réteg elhal, elköltözik, indusztrializált, nagyüzemi mezőgazdaság alakul ki. Ezekben foglalkoztatottakból, nyugdíjasokból és a városból vidékre települőkől áll össze a vidéki népesség. Térségenként eltérő az alvó-rekreációs vidék kép és mezőgazdasági vidék. Az innováció ez esetben nem jelenik meg. A nehezen

elérhető, mezőgazdaságra nem alkalmas területeken koncentrálódik a mélyszegénység, alacsony népesség szám mellett.

2. magas szegénység, alacsony innovációs terjedés: a vidéki szegénység munkaéhes része a városokba költözik, ahol alacsony munkabérével és iskolázottságával, szociális és közbiztonsági hatásaival gátolja a városok fejlődését, innovációs képességét csökkenti. Ennek hatására a vidékre is hatványozottabban kevesebb újítás jut el, ami öngerjesztő folyamatot indítva el, tovább növeli a vidéki szegénységet, a vidék leszakadásán keresztül..
3. alacsony szegénység, magas innovációs terjedés: innováció, ami gyarapít. Két változatban is megjelenhet. 1. A vidéken megjelenő külföldi tőke és innováció kiszolgálója a vidék, amely viszonylagos jólétben él, de cselédsorban. 2. kisebb birtokméreten, jobban képzett, nagyobb hozzáadott értéket fenntartható módon termelő széles termelői réteg alakul ki. Kertmagyarország (kisebb birtokméret, jobban képzett, nagyobb hozzáadott érték, adott természeti tájnak megfelelő termelés)
4. magas szegénység, magas innovációs terjedés: innováció, ami árt. Nagy integrátorok által uralt mezőgazdaság, ahol a vidék alapanyagot termel országrészekre kiterjedő monokultúrában, GMO növényekkel. Ez végletesen lerontja a talajminőséget, rombolja a biodiverzitást, visszafordíthatatlan természeti folyamatot indít el, ami tovább súlyosbítja a szegénységet. Az alapanyagot óriási központokban dolgozzák fel, ahol exportképes, nagy hozzáadott értéket képviselő termelés alakul ki, de amelynek költségei (szállítás, energia stb.) miatt a vidékre nem jut megfelelő kompenzáció, fejlesztési forrás. A folyamat tovább erősíti a vidéki negatív tendenciákat.
5. negyedik kérdés: vidékfejlesztés célrendszere, feladatai 2050
Fontos jelzése a 2. forgatókönyvnek, hogy sem a várost, sem a vidéket nem lehet a jövőben sem, egymástól elválasztva fejleszteni. Cél a kertmagyarországnak megfelelő állapotok elérése, és az elvándorlás/előregedés céljának nem feladása, hanem végre tevékeny lassítása.

Összefoglaló,
amely készült **G. Fekete Évával** készült interjúról
(CSc tanszékvezető, egyetemi docens ME),
az értekezés kutatásának 2. fázisában.

Miskolc, 2014. április 25. 09.00.-10.30.

1. Szabó Mátyás bemutatja a kutatást. Célok, módszertan, eddigi eredmények
2. Szabó Mátyás ismerteti a félig strukturált mélyinterjú tartalmi felépítését

Általános hozzászólása a témához, vidéki tér alatt többségében aprófalvas (kezelhető struktúra, de kritikus tömeg) térségekről beszél.

3. Első kérdés: 2050 szempontjából milyen kritikusan bizonytalan (alacsony bekövetkezési eséllyel, de nagy hatással bíró) tényezőket tud felvetni

Válasz: elsősorban a posztmodern globális értékek hazai átvételének ideje, módja fontos. Globális trend, hogy erősödik a fenntartható, szolidáris gazdaság általánossá válása, szuburbanizáció. Előbbi kettőnek van fogyasztói oldala és kínálati is, hazai elterjedésük alapjaiban határozza meg a jövőt, míg a szuburbanizáció jó példa a globális trend hazai torzulására.

Másik ilyen tényező a vidéki döntéshozatala. Decentralizált, vidék központú vidékpolitika alakul-e ki, vidékiek döntenek vidékről vagy sem. A klasszikus város-vidék viszony (vidék: élelmiszertermelés cserébe város ipari, kulturális termelése) hogyan alakul át. jelenleg mindent a város szolgáltató és ez az egyenrangúság ellen hat. Pedig az erőforrások vidéken találhatók.

Itt kapcsolódik be a harmadik kérdés, veszély: város belakja a vidéket. A külső/városi/nem helyi tulajdonlás kivonja a erőforrás-kezelés kérdését a vidékről. Földkérdés (tá, rekreáció, erőforrás, víz stb.) tipikusan ilyen, hiszen többségében ma nem helyben élők a földtulajdon.

Kulcskérdés, hogy a vidék felismeri-e az erőforrások értékét? dönthet-e róla szabadon? és ki tudja alakítani az új (szociális, fenntartható stb.) kínálatot? Ezekhez szellemi kapacitás kell vidéken.

Fontos látni, hogy van forradalmasító technológia, kérdés, hogyan adaptálja a vidék. Vidékre kell vinni és helyi specialitásokra kell formálva. Mikor történik meg?késve? A technológia válasz lehet az eddigi hátrányra, miszerint az alacsony népsűrűség miatt nem volt költséghatékony egy sor újítás, fejlesztés. Pedig van rá megoldás, csak emberi kapacitás kell hozzá: felismerni máshol, elhozni, alkalmazni. A vidéken alkalmazható innovációk többsége puha, helyben használatos, „nem kutatói/egyetemi műhelyekben” keletkezik. Kívülről csak az ötletet, példát lehet megmutatni, de igény is kell helyben az alkalmazására. Ehhez szükséges a világlátottság.

Ilyen értelemben a mobilitás is hangsúlyos. Mozoghatnak? Merre, irányított, mikor történik? A népesség visszaköltözik? város-vidék tér egyben vizsgálva, nem feltétlenül rossz a mozgás és FÉ elképzelhetőnek tartja jelentős ki/visszavándorlást egy high-tech városi környezetből.

Kulcstényező lehet:

- tág értelemben vett innováció (nem csak műszaki, technológiai, hanem társadalmi). Mikor és hogyan éri el a vidéket?

4. Második, harmadik kérdés: a scénáriótengelyek. Szegénység és innováció és a forgatókönyvek

FÉ szerint, mind a négy forgatókönyv kialakulhat az alábbiak szerint:

1. alacsony szegénység, alacsony innovációs terjedés: esetleg betokosodott, konzervatív állapot, de kizárólag külső tényezők miatt alakulhat így, például elvándorolt rétegek „hazaküldött” anyagi támogatása, külső segélyezés stb.
2. magas szegénység, alacsony innovációs terjedés: jelenlegi trendek folytatása. tömeges és folytatódó elvándorlás, pár zárvány sikeres településsel. Leépülő vidék.
3. alacsony szegénység, magas innovációs terjedés: innováció, ami gyarapít. Vidék szellemi kapacitásától függ kizárólag. fejleszthető a kreativitás, élethosszig tartó tanulás, külső segítő hálózat és legalább egy innovatív, törekvő vezető személy. Nem elég az innovációt átvenni, azt tartósan, beágyazottan kell hasznosítani.
4. magas szegénység, magas innovációs terjedés: innováció, ami árt. Elválík egymástól a helyben lét és a tulajdonviszony. Idegen testként működik az innováció, izoláltan, mellette kialakul egy munka nélküli társadalom. Ha cseléd sorssal jellemezhető a vidék, akkor az még a jobbik eset, mert van munkája a népességnek... Ebben a verzióban a termelés high-tech, a népesség mélyszegénységben.

5. negyedik kérdés: vidékfejlesztés célrendszere, feladatai 2050

Fontos jelzése a 2. forgatókönyvnek, hogy a vidékfejlesztés célja nem az elnéptelenedés lassítása, megállítása, hanem visszafordítása! eddig a cél: maradjon, hogy ne vándoroljon a városba, új cél: maradjon és jöjjön, mert jó vidéken élni.

Összefoglaló,
amely készült **Korompai Attilával** készült interjúról
(CSc, egyetemi docens, BCE),
az értekezés kutatásának 2. fázisában.
Budapest, 2014. április 29. 10.00.-11.00.

1. Szabó Mátyás bemutatja a kutatást. Célok, módszertan, eddigi eredmények
2. Szabó Mátyás ismerteti a félig strukturált mélyinterjú tartalmi felépítését

KA általános hozzászólása a témához, hogy teljes rendszerek (nem ágazati, nem térségi) átalakítására van szükség a hatékony eredményhez a komplexitás miatt. Az ország területi munkamegosztása csak egységben kezelhető. Az alapkérdés: agrárium, energiatermelés, tájfenntartás melyik milyen arányban, szintén csak egyben kezelhető. „Valahol fúj a szél”.

3. Első kérdés: 2050 szempontjából milyen kritikusan bizonytalan (alacsony bekövetkezési eséllyel, de nagy hatással bíró) tényezőket tud felvetni

Válasz: valóban elnéptelenedő falvak alapjaiban alakítják át a településszerkezetet és a vidék funkcióellátásait. Ott lehet ezzel a lehetőséggel számolni, ahol ma jelentősen alacsony a 30 év alattiak aránya és magas a 60 felettiek részesedése. Kérdés, hogy ezen települések környékén ki fog termelni, tájfenntartást végezni stb. Ha nem is tűnnek el ezek a falvak, lehet tanyákká válnak. Ez akár lehetőség is a tanya előtt: vissza veszi-e gazdasági központ szerepét? Osztrák helyi falvak, USA farmok mintájára. elszórta kis központok a térben. Ehhez elérhetőséget kell teremteni, mert nem elég az interneten megrendelni valamit, azt ki is kell szállítani. Mezőgazdasági úthálózat fejlesztés szükséges, zsáktelepülések összekötése stb. akár nem szilárd útburkolattal. Ide tartozik még, a hazai kisgép ipar újra felépítése, ami szükséges ezen tanyás központok ellátására, hiszen nagy gépek a kisbirtokméreten nem feltétlenül költséghatékony. Ezt a kört kell ellátni szolgáltatásokkal, például piacutattal, ami ellátja a termelőket a következő évek piaci igényeiről szóló információkkal, amelyre időben tudnak reagálni. Önerőből, ilyet nem lesznek képesek tenni, így „vakon” termelnek. Az agrártermékek újratermelési ciklusainak (erdők) tervezésénél a piacokat ismerni kell. Ilyen szolgáltatást a falugazdász is végezhetne, áttérve a „szociális” munkáról. A szétzilált településszerkezet miatt a közösségeket újra össze kell kötni, utakkal és személyes kapcsolatokkal.

Másik ilyen tényező a romafelzárkóztatás. Tovább romló állapotok esetén szigetszerű, szegregált, súlyosan deprimált térségekhez vezet. Ez árt a hazai gazdaságnak, társadalomnak, tájnak.

Kulcstényező lehet még:

- biotechnológiai forradalom
- invazív fajok (parlagfű, akác, aranykakás, katica stb.)
- helyi piacok

4. Második, harmadik kérdés: a scenárió tengelyek. Szegénység és innováció és a forgatókönyvek

KA szerint, egy forgatókönyv nem alakulhat ki, mert magas szegénység és alacsony innovációs terjedés nem „lehetséges”, mivel a magyar vidék innovatív, különösen ha „megélhetési innovációról” van szó.

Magas szegénység, magas innovációs terjedés viszont igen, ha a területi különbségek óriásivá válnak. Szigetszerű innovációs központok, jóléttel alacsony számban és elterjedt vidéki szegénység innovációs hatások nélkül. Esetleg hiába a fejlesztési beavatkozás, hosszú távon sem hatásos (lásd: dél-olasz példák, szabolcsi térségek stb.)

5. negyedik kérdés: vidékfejlesztés célrendszere, feladatai 2050

tematikus és térségi koncentráció kialakítása, kritikus támogatási tömeggel fejleszteni az igazán rászoruló térségeket. Komplex gazdasági ágazatokat kell telepíteni (autóipar, gyógyszeripar stb.) amelyeknek széles és több ágazatra kiterjedő beszállítói igényei vannak, ezáltal hatása van. Önellátó rendszerek kiépítése, energia hatékonyság és tartós hatékonyságot biztosító termelés mind-mind jövőorientált fejlesztési cél.

Összefoglaló,
amely készült **Nemes-Nagy Józseffel** készült interjúról

(MTA doktora, egyetemi tanár, ELTE TTK),

az értekezés kutatásának 2. fázisában.

Budapest, 2014. április 29. 11.00.-12.30.

1. Szabó Mátyás bemutatja a kutatást. Célok, módszertan, eddigi eredmények
2. Szabó Mátyás ismerteti a félig strukturált mélyinterjú tartalmi felépítését

NNJ általános hozzászólása a témához, hogy optimista és pesszimista fejlődési utat is lát, de inkább a pozitívban reménykedik. Európa – és benne hazánk – halad tovább az egységesülés folyamatán, stabil rendszerek alakulnak ki. a rosszabb lehetőség, hazánk keleti orientációjának kiteljesedése.

A vidékfejlesztésről szólva úgy véli, hogy ez a szakterület egyszerű kérdéseket bonyolít túl. Például a vidékfejlesztés NNJ szerint alap kérdése: „mit tegyünk a visszaszoruló mezőgazdaság helyére vidéken?” Ezzel szemben a hazai politika ezt nem ismeri fel, továbbra is köti a vidékfejlesztést az agrárfejlesztéshez, és tovább tetézve a bajt, azt ráadásul teljesen rossz irányba fejleszti. Nagyüzemi, tájidegen, monokultúras, táblás mezőgazdaság van kialakulóban. Vidéki utazás során nem látni embert, állatot stb. a tájban, mert nincs. A tájkép így leromlik. Ezzel szemben a német, francia vidék él, változatos, diverz. Erre nálunk is van esély, és lehetséges, hogy egy aprófalú éljen.

A másik alapvető probléma az elnéptelenedést pedig nem Enyedi által megalkotott képességmegtartó népesség céljával közelíti a vidékfejlesztés. Pedig a legfontosabb, kérdés, hogy a megmaradó népesség milyen? iskolázott? modern? fiatalos? hívó? stb. egy paraszt lehet ilyen. „Böcsületes keresztény”.

Fel kell ismerni, hogy a globális trend nálunk nem érvényesült. A magyar gazdaság nem munkaerő centrikus fejlődést írt le, a városok munkaerő elszívó hatása nem létezik. Nem csökkent a vidék lakossága túlzóan, csak az összetétele romlott jelentősen (kor, iskolázottság stb.). Ezért hiba a vidéki oktatást, kulturális szolgáltatásokat leépíteni. ha véletlenül foglalkoztatási fordulat következne be, már akkor sem lehetne menteni a vidéket, mert képzetlen, nem tudna beilleszkedni a termelésbe.

3. Első kérdés: 2050 szempontjából milyen kritikusan bizonytalan (alacsony bekövetkezési eséllyel, de nagy hatással bíró) tényezőket tud felvetni
Válasz: Élessé válik az uniós támogatási rendszer torzító hatása. A mezőgazdaságban a monotermeles és támogatástól való függés, a munkakerülés, az extraprofit feladása a biztos jövedelemért mind-mind ennek jelei. Látni kell ezzel szemben, hogy a uniós források a területi különbségeket nem csökkentik. nem csökkenthetik, mert méretében össze sem vethető a magánszektor – térben nem

fejlesztési alapon választó – beruházásainak hatásával. Ezért nőnek a területi különbségek.

4. Második, harmadik kérdés: a scénáriótengelyek. Szegénység és innováció és a forgatókönyvek
 1. alacsony szegénység, alacsony innovációs terjedés: ehhez a „műtrágya” a földalapú támogatás lehet. Minimális munkával, biztos jövedelmet mentalitása alaul ki, párosulva a „fölfele mutogatással”. Ez segít centralizált rendszerek kialakulásában és gondolkodás visszaesésében.
 2. alacsony szegénység, magas innovációs terjedés: létező példák vannak erre. Szemléletében előrenéző (Szerző: jövőorientált?) és pozitív társadalom, modernizációra hajlamos, de ismeri és értékeli a történelmet és társadalmi normákat. Erős a hite, de nem csak szóban, hanem erkölcsösen is él. Akár nemzeti gondolkodásban is lehet felhajtóerő, ha nem blokkoló, ellenálló, múltban révedező.
 3. magas szegénység, magas innovációs terjedés: innováció, ami árt. valószínű. elkerüléséhez az adaptációt kell erősíteni. a magyar kevésbé innovatív, de annál adaptív. ne akarja kitalálni. Ismerje fel és alkalmazza. ez lehet reális cél. Szigetszerű sikeres területek, kis közösségek, innovatív vezetővel, és e mellett a széles körben elterjedt szegénység.
 4. magas szegénység, alacsony innováció mellett: forradalmi (nem csak roma) helyzet, ha számos társadalmi osztályra (nem csak vidéken) kiterjedt szegénység alakul ki, például új, erőltetett eredeti tőkefelhalmozás után. Nagy területek (Kelet-Magyarország) teljes leszakadása is hasonló eredményre vezethet.
5. negyedik kérdés: vidékfejlesztés célrendszere, feladatai 2050
A magán beruházások, piaci tökéletlensége miatt fokozottan szükséges a területi és tematikus koncentráció a kritikus támogatási tömeg érdekében. A harmadik forgatókönyvből látható, hogy az adaptációs képességre egyszerűbb energiát fordítani, azt erősíteni a fejlesztések során. Zárásként fel kell ismerni, hogy hazánkban a termőföldön kívül az egyetlen értékes erőforrása az ember, ezért az oktatás, képzés az egyetlen kiugrási lehetőségünk.

Összefoglaló,
amely készült **Tóth Péterrel** készült interjúról
(Agrár Európa Kft.),
az értekezés kutatásának 2. fázisában.

Budapest, 2014. november 25. 15.00.-18.00.

1. Szabó Mátyás bemutatja a kutatást. Célok, módszertan, eddigi eredmények
2. Szabó Mátyás ismerteti a félig strukturált mélyinterjú tartalmi felépítését

TP kiinduló megjegyzése, hogy nem lehetséges az előrejelzés olyan kiszámíthatatlan, messze túlzóan politikavezérelt környezetben, mint a mai. Egyik legfontosabb kérdőjel tehát, az ezt az állapotot megteremtő civilizációs, politikai környezethez kapcsolódik. TP megjegyzése szerint annyira ad hoc döntéshozatal zajlik, hogy a lépések következményeit nem lehet megbecsülni. Hiányoznak a szakmai viták és a hatásvizsgálatok. Példaként említi, hogy a nyáron bevezetett, a KAP I. pilléréhez kapcsolódó degresszió valóban megindít-e birtokszerkezeti dekoncentrációt. Ez igen lassan változó tényező, de alapvető hatásai vannak az agráriumra. Hozzáteszi középtávon 2025-2030 távlatában a KAP biztosan fennmarad, növekedve benne a fenntarthatósági elvárások.

TP négy fontos tényező köré csoportosítja a vidék legnagyobb hátrányait okozó tényezőket:

- politikai kultúra gyengesége, amit a közállapotok, társadalmi felkészültség hiányára vezet vissza. Fontos, hogy itt is kiemeli, kifejezetten lassan változó tényező, „parancsra nem változik”.
- együttműködési és szövetkezi kultúra igen alacsony színvonala, miközben kimutatható a minta mezőgazdasági országok, például Németország, sikerének kulcsa a kiszámíthatóság és a magas integráció szintje (EU 15-ben 85-90%). Origója a bizalmi állapotok.
- intézményrendszeri hiányok, amelyek konzerválják a nem hatékony struktúrákat (szaktanácsadás).
- magyar mezőgazdaság elavult és alacsony színvonalú szakképzettsége, amely miatt részben, a mezőgazdaság potenciáljának 30%-n teljesít. A nyugati agrárszaktudás behozatal ma létkérdés, de nem történik meg, csak elvétve, de akkor igen sikeresen.

3. Első kérdés: 2050 szempontjából milyen kritikusan bizonytalan (alacsony bekövetkezési eséllyel, de nagy hatással bíró) tényezőket tud felvetni

Válasz: Erős innovációs terjedésben mezőgazdasági kockázat, különösen az élelmiszeriparnál jelentkezhetnek. Különösen igaz, ha a ma is megvalósulni

látszó koncentráció (10 globális vállalat kezében van a világ élelmiszeripari termelésének nagy része) az „élelmiszerkémiaival” párosul. Nagy kérdés a génbankok szerepének alakulása. Elképzelhető olyan állapot, amikor alapvető fontosságú kinek a kezében vannak ezek az intézmények és ezekben milyen adottságú állományok találhatóak.

Szegénység esetében különösen sok negatív hatás rizikóját tartalmazza a cigány népesség fejlődése. Itt van a legtöbb tenni való, még rövidebb távon is. Agrár kitörési pont lehet számukra a hazai gyógynövényágazat teljes vertikumának (feldolgozás is) átvétele és felfuttatása, megteremtve egy új magas hozzáadott értéket termelő ágazatot, miközben bázisa lehet a társadalmi felemelkedésnek.

Nemzetközileg versenyképesen fejleszthető ágazatok a kertészetben és a gyümölcstermelésben (meggy) vannak.

Új gyenge jelként jelzi, a klímaemigráció esetleges pozitív hatásait. Magas civilizációs, együttműködési, szakképzettségi országokból (pl. Hollandia) érkező migráció jó példákat, extra tőkét biztosíthat a vidéknek.

Második, harmadik, negyedik kérdésre nem került sor.

Összefoglaló,
amely készült **Pataky György** készült interjúról
(Budapesti Corvinus Egyetem)
az értekezés kutatásának 2. fázisában.

Budapest, 2014. december 4. 09.30.-10.30.

1. Szabó Mátyás bemutatja a kutatást. Célok, módszertan, eddigi eredmények
2. Szabó Mátyás ismerteti a félig strukturált mélyinterjú tartalmi felépítését

PGy a beszélgetés kezdetén jelzi a tervezéssel korábban csak érintőlegesen foglalkozott, a gödöllői egyetem kollégáival együttműködve az ÚMVP ex ante értékelésén, fenntarthatósági szakterületen dolgozott, illetve Mezőcsád település részvételen alapuló tervezésében vett részt, illetve számos makro és helyi szintű fenntarthatóságot célzó stratégia alkotásában vett részt, bár nem, mint tervező. Az értekezés problémafelvetésével egyetért, amelyet három fő forrással magyaráz:

- hosszú távú gondolkodás teljes hiánya, még olyan ágazatokban is, ahol alapvető jellemező kellene, hogy legyen „tárgyára/alanyára” való tekintettel, mint például: oktatásügy, természetvédelem, egészségügy stb.
- fragmentált a szakmai élet, azaz az ágazatok egymástól elszigetelve terveznek az integráció/szinergia nélkül, például ugyanazon térre: külön erdész, külön vízügyi, külön természetvédelmi tervek készülnek.
- a tervezési kultúra dominánsan top-down, még ha az bottom-up információáramlás megvalósul, az intézményrendszer, működés, nem tudja ezeket az inputokat beépíteni és alkalmazni. Példa a vidékfejlesztésből: helyi tervezési tapasztalata, hogy a lakosság a társas jólétre vágyik leginkább, amikhez small scale és soft projektek lennének szükségesek, de ezek jelennek meg legritkábban a fejlesztéspolitikában.

Fentiek miatt különösen fontosnak tartja a social learning folyamatokat, amely akár lehet participatív tervezés is, ami persze demokratikus iskola is egyben és ami cselekvésre is ösztönözi a részt vevőt. Ezzel kapcsolatban jelzi, véleménye szerint a tervező legfontosabb feladata valójában, hogy olyan folyamat kialakítása ami ennek megfelel!

PGy számára az intézményrendszerből hiányzik még a kísérletező szakpolitika engedése is, ami erősíti a tanulási folyamatokat, de egyben hibázni is engedi a végrehajtókat. Ehhez szabadság szükséges, de a praxisban az is, hogy adaptív menedzsment stratégiával vezessék a szakpolitikák végrehajtását. Ilyen vezetés kellene, ahelyett, hogy dinamikus változó rendszerekre (időjárástól függő mezőgazdaság) rátelepítünk 7 évre egy statikus rendszereket (támogatási politika).

3. Első kérdés: 2050 szempontjából milyen kritikusan bizonytalan (alacsony bekövetkezési eséllyel, de nagy hatással bíró) tényezőket tud felvetni

Válasz: gyenge jelként elsősorban az egyelőre csírájában fellelhető citizen science mozgalom, amely demokratizálja a tudományt, az adatgyűjtésektől kezdve az adat elemzéseken át sok területen elmosza a laikusok és a tudomány közti határokat. A high tech kommunikációs technológiákkal és az óriási számítógépes kapacitásokkal már a személyre szabott adatgyűjtések és ezáltal termékek hozhatóak létre. Egy szintet elérve a laikus tudomány erősödése kihathat a tudatos, participatív tervezés terjedésére és a demokratizáltság más fokát eredményezheti a vidéki térben is. (saját megjegyzés: segíti az innováció terjedést és a koncentráció ellen hat.)

Másik kritikusan bizonytalan tényező lehet a fogyasztói közösségek fejlődése. Jelenleg a bizalmatlanság olyan mértékű, különösen az élelmiszer fogyasztás területén, hogy vidéki fejlődést torzíthatják az erre adott válaszok, mint rövid ellátási láncok, saját termelői körök stb.. A bizalom újraépítését és közvetlen értékesítéseket, a fogyasztók termelők közvetlen összekapcsolását szintén segítik a jövő kommunikációs technológiái.

PGy szerint weak sign-é válhat a szegény rétegek bezárkózása és társas jólétre való igényük. A jelenlegi szétesett közösségekből tudatos társadalom szervezéssel új közösségek alakulhatnak, amelyek adottságai mind rossz, mind jó irányba módosíthatják a fejlődést. Átalakulhatnak a szomszédságok, a város-vidék viszonyok stb.

4. Második kérdés: a scenárió tengelyek. Szegénység és innováció és forgatókönyvek: magas szegénység, magas innovációs terjedés: valószínű scenárió. Enklávéként a szegény térből kiemelkedő nyertes falvak, városok, sőt falvakon belül, a szegregációkból kiemelkedő nyertes egyének megtartják az innovációs eredményeket.

Negyedik kérdésre nem került sor.

Összefoglaló,
amely készült **Németh Nándorral** készült interjúról
(Máltai Szeretetszolgálat/Hétfa Kft.)
az értekezés kutatásának 2. fázisában.

Budapest, 2014. december 10. 10.15.-11.30.

1. Szabó Mátyás bemutatja a kutatást. Célok, módszertan, eddigi eredmények
2. Szabó Mátyás ismerteti a félig strukturált mélyinterjú tartalmi felépítését

NN általánosságban jelzi, hogy bár a vidékpolitika (külön kiemeli, hogy ez lesz az interjú „tárgya”) egészét nézve nincs nyoma hosszú távú tervezésnek, gondolkodásnak, de egyes szegmensekben és helyi szinten még is van ilyen. Hangsúlyozza a vidékpolitika és vidékfejlesztés eltávolodott a valós vidéki élettől, utóbbira jellemző, hogy kialakult egy párhuzamos fejlesztési világ. Több helyen az országban látható, hogy a helyiek alacsony külső tőke (közmunaprogram, kisebb TÁMOP projektek) bevonásával, lényegében saját, belső erőforrásokra (kapcsolatok, közösségi munka stb.) támaszkodva apró, de a kistelepüléseken eredményes fejlesztéseket csinálnak. Ezt a közeget nem érdekli az országos politika, fejlesztéspolitika, a dokumentumok, irányukból nincs az állam felé impulzus, egyfajta decentralizáció figyelhető meg. Véleménye szerint ez a jelenség is mutatja, hogy a fejlesztés döntéshozói, tervezői nemhogy a jövőt, de a jelent sem ismerik. Vagy csak nem merik bevallani, szembesülni vele. A szegénységgel, helyenként a kilátástalansággal. Példaként felhossa a Darányi Ignác terv „rózsaszín” faluját. Az ott leírtaknak legfeljebb a Balaton felvidék felel meg, Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország semmiképpen sem. Másik példa, hogy itt nincsenek erős családok, nincsenek családi gazdaságok. Csak nagyüzem, közepén elszigetelt faluval.

A kilátástalanságban felelősség terheli a médiát (digitális, elektronikus, nyomtatott stb.): elérhetetlen terméket láttat, igényt támaszt ezek iránt, de azt nem teszi mellé, hogy „igen, sok munkával, nem neked, de a gyermekeidnek már elérhető lesz” üzenetet, amivel célt adhatna az „elveszett generációnak”.

3. Első kérdés: 2050 szempontjából milyen kritikusan bizonytalan (alacsony bekövetkezési eséllyel, de nagy hatással bíró) tényezőket tud felvetni

NN több kritikusan bizonytalan tényezőt lát:

- az elnyomorodó cigány és nem cigány népesség magába fordul és a megvalósuló néhány tucat fejlesztés új társadalmi struktúrákat vált ki hosszú távon. Gyenge növekedés, fejlődés a következő időszakban a jövedelmi viszonyokban, kulturális tényezőkben. 100 gyerekhez például már lehetőséget teremt.

- a vidéki középréteg fokozódó elégedetlensége az oktatási rendszerrel szemben kiválthatja vagy felerősítheti a magán és egyházi iskolák kialakulásának folyamatát. Magántanuló csoportok alakulhatnak, amikor a középréteg meglátja, hogy az iskolaszisztem tudása nem korszerű, nem hasznosítható a vidéken.
 - szociális kultúra fejlődése meggyökerezik a gazdasági szférában is. A szociális szövetkezetek terjedése erre enged következtetni. A vidéki középréteg és szegény csoportoknál elterjedhet a vagyonsközösség és a családi gazdaságok helyett kisközösségi struktúrák alakulhatnak ki. Nem csak élelmiszerekhez köthető bevásárlói, fogyasztói közösségekben vagy rövid ellátási láncok mentén, hanem a (akár köz-) szolgáltatói szektorban is.
 - A bevásárlói, fogyasztói közösségek NN-nél is megjelenik mint önálló gyenge jel, de hatását az átalakuló vidék belső viszonyrendszerben látja. Felveti, hogy ezek a közösségek erősítik a helyi értékek felismerését és szeretetét. Kritikus elterjedése esetén előfordulhat „bolt nélküli” falu, ahol mindent hálózatokon vásárol meg a fogyasztó vagy piacon.
 - A helyi értékek, a „faluszeretet” erősítheti még a csirájában már megjelent közösségi ház fejlődés. Ahol aktív, emberközpontú közösségi tér van, ott a „vagyok valaki” érzés erősödik, tevékenységet lehet találni és ahol tevékenység van, ott hobbi, szenvedély kialakulhat. Egyes kutatások szerint a sikeres start-up cégek többségének háttérében korábbi hobbi áll, azaz a közösségi tér végső soron elvezethet gazdaságfejlődéshez. A közösségi házak másik eredménye lehet, hogy a falvak elkezdnek gondolkodni a saját céljaikon, saját erőforrásokból (visszaútalás a „párhuzamos fejlesztési világra”) saját akarataukból (E. Sirolli) elkezdnek saját „feldolgozót”, saját önellátást kiépíteni. Ez előbb pontszerű folyamat a térben, aztán terjed.
4. Második kérdés: a szcenárió tengelyek. Szegénység és innováció és forgatókönyvek: magas szegénység, magas innovációs terjedés: valószínű szcenárió, ha az innováció adaptálására a vidék képtelen lesz (oktatás hibája). De már az élelmiszerbiztonság kritikus volta is összekapcsolódik a szegénység elleni küzdelemmel, az oktatás és egészségügygel. A legszegényebb ember veszi a legrosszabb minőségi élelmiszert, képtelen a tudatosságához. Az egészségügyi hiába fejlett, ha a szegény réteg nem tudja (földrajzilag távol van nincs pénze odajutni, vagy több gyerek esetén nem tudja otthon hagyni a többi a beteg gyerekért) igénybe venni vagy nem ismeri fel a betegség jeleit, képzelten a felismeréshez. A legmagasabb gyerekszámú rendelkező, gyakran egyben a legszegényebb területeken volna leginkább szükség például a legerősebb védőnői hálózatra, de ez nincs így.

Negyedik kérdésre nem került sor.

Összefoglaló,
amely készült **Vajda László** készült interjúról
(Külgazdasági és Külügyminisztérium)
az értekezés kutatásának 2. fázisában.

Budapest, 2014. december 16. 09.30.-11.00.

1. Szabó Mátyás bemutatja a kutatást. Célok, módszertan, eddigi eredmények
2. Szabó Mátyás ismerteti a félig strukturált mélyinterjú tartalmi felépítését

VL előjáróban jelzi, hogy a mai tervezésnek országos szinten, általánosságban nincs jövőorientáltsága. Stratégiai tervezés csak középtávon zajlik, de konszenzushány is terheli a rendszert. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a szakmai életben előrettekintő diskurzus is zajlik (fenntarthatóság, demográfia témákban például), tehát a hosszú távú tervezés tartalmi gerince meg lenne. Ennek ellenére ez nem jelenik meg a tervezésben, mert minden (politikai vagy uniós pénzügyi) ciklusban mindig mások folytattak vidéktervezést és mindig más politikai és szakmai vezetés alatt. Ez fejlettebb országokban nincs így vagy ha mégis a közösen elfogadott értékek mentén mégis van folytonosság. Ez a hosszú távú érvelés sem engedi a hosszú távú kitekintést. (kérdésként felveti, mennyire kell konkrét legyen a hosszú távú stratégia vagy csak elég 5-6 fontos elemet kiemelni, amire a közép és rövid táv építkezik?!)

3. Első kérdés: 2050 szempontjából milyen kritikusan bizonytalan (alacsony bekövetkezési eséllyel, de nagy hatással bíró) tényezőket tud felvetni

VL szerint kritikusan bizonytalan tényező lehet:

- ha a generációkon átnyúló mezőgazdasági tudáslánc végképp megszakad. Ennek hatására még kezdeményező környezetben is lehetetlenné válik a falusi népesség minimális foglalkoztatása is, akár háztáji körülmények között.
 - vidéki cigányság sorsában lát még kockázatokat (nem lett kifejtve), de úgy véli a vízzel kapcsolatos veszélyek nem reálisak.
4. Második kérdés: a scenáriótengelyek. Szegénység és innováció és forgatókönyvek:
 - magas szegénység, magas innovációs terjedés: teljesen valószínűtlen scenárió, mivel a hazai vidék kiugróan jó mezőgazdasági adottságai innováció jelenléte esetén predestinálja a jólét kialakulását.
 - Véleménye szerint abszolút szegénység nem alakulhat ki, pontosan a megfelelő agrárjellemzők miatt: akinek nincs munkája és pénze, az egy idő után biztosan neki áll termelni magának és az elegendő lehet és ez minimális fejlődésnek indítja a vidéket újra meg újra. Magyarországon valódi „területi hátránnyal sújtott terület” nincs. Külföldiek jelenléte a másik biztosíték, ők garantálják az innováció terjedést.

Negyedik kérdésre nem került sor.

Összefoglaló

Cím: Az abszorbens országos vidékfejlesztési tervezés megalapozása

A kutatás témája: A vidékfejlesztési tervezés és a jövőkutatás összekapcsolása hazai, vidéki forgatókönyvek készítésével és az így kialakított eredmények alapján javasolt országos szintű tervezési módszerek leírása.

A témaválasztás indoklása, motivációja, a kutatás célkitűzései: A kutatómunka célja egyrészt bizonyítani a hazai vidékfejlesztési tervezési gyakorlat jövőorientáltságának hiányát, másrészt az ezt kiküszöbölő jövőszemlélet megalapozása. A jelenlegi magyar tervezési gyakorlat nem számol a távoli jövőben felmerülő érdekek, körülményekkel, csak a jelenre koncentrál és a finanszírozási kérdések túlsúlya miatt túlzottan uniós fejlesztési forrás centrikus. Céлом a lehetséges jövők egy befogható körének feltárásán keresztül bemutatni a módszertan hasznosságát és a makroszintű vidékfejlesztési tervezés módszertanába való integrálás szükségességét.

Az értekezés tervezett felépítése:

1. A problémafelvetés tervezéseméleti és jövőkutatási megalapozása
2. A két tudomány összekapcsolásának lehetőségei
3. A hazai vidék és hajtóerői
4. A hazai vidék hosszú távú forgatókönyvei
5. Tervezéseméleti következtetések.

A kutatási módszerek: Szakirodalmi áttekintés alapján összefoglalom a problémafelvetés elméletét, majd az ismert magyar vidék-helyzetértékelések alapján meghatározom és kategorizálom a vidékfejlesztés kulcstényezőit. Az azonosított kulcstényezők alapján, a forgatókönyv-készítés szabályai szerint scenáriókat képezek, amelyeket SEER módszerrel továbbfejlesztsek a felkért szakértők tudásbázisára építve. A kutatás várható eredménye: A vizsgálat során keletkezett kollektív tudás növeli a scenáriók és az új, hasznosítható tudás keletkezésének megalapozottságát, ami új irányba bővíti a jövő vidékfejlesztési tervezés módszertanát. Az értekezés outputja egy gyakorlati jelentőséggel is rendelkező általános tervezési rendszer javaslat a XXI. századi kihívásokra választ adó nemzeti szintű vidékfejlesztési stratégiák megalkotásához.

Summary

The purpose of this study is to present the first phase of the Author's research into rural development and planning, namely the involvement of possible future scenarios for the Hungarian countryside in 2050 into the planning process. One of the aims of this research is to prove the lack of future orientation in the practice of Hungarian rural development planning, while the other aim is consequently to ground future awareness. Hungarian development praxis today disregards the needs and circumstances possibly occurring in the far future concentrating only on the present and because of financing difficulties it is more support oriented than it should be. Our goal is to explore some of the possible future scenarios and to integrate the resulting new knowledge into the planning methods.

The structure of the research:

1. Grounding the issue from the aspect of planning methods and futures studies
2. Possibilities of connecting the two areas of science
3. The Hungarian countryside and its driving forces
4. Long-term scenarios for the Hungarian countryside
5. Conclusions drawn based on the planning methods

As for the research methods first we summarized the theory behind the raised question based on specialized literature then the driving forces for the countryside based on Hungarian national estimates of the situation. On the basis of driving forces identified we can build scenarios according to scenario-building rules and develop them further with a version of the SEER method (several rounds of questionnaires among non-professionals and experts). As a result of the research we expect the collective knowledge generated by our inquiry to strengthen the ground of scenarios as well as to extend the future planning methods in a completely new direction. The output of this paper is a general planning system proposal, which has significance in practice as well, to give an answer to the challenges to create 21st century local and regional rural development strategies.